

s i l v i u
costachie

GEOGRAFIE POLITICĂ

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

***Silviu* COSTACHIE**

GEOGRAFIE POLITICĂ

-o nouă abordare-

Editura Universității din București

~ 2004 ~

științifici: Prof.univ.dr.Nicholas DIMA
Prof.univ.dr.Silviu NEGUȚ

© Editura Universității din București
Șos. Panduri 90-92, București – 050663; Tel./Fax: 410.23.84
E-mail: editura@unibuc.ro
Internet: www.editura.unibuc.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
COSTACHIE, SILVIU

Geografie politică: o nouă abordare / Silviu Costachie.
București : Editura Universității din București, 2004
Bibliogr
ISBN 973-575-949-7

30.01:913(075.8)

Coperta și grafica: Elena GRIGORE
Mircea VIȘAN

CUPRINS

Lista figurilor

Lista tabelelor

Lista fotografiilor

PREFAȚA

INTRODUCERE

GEOGRAFIA POLITICĂ - DEFINIȚII, OBIECTUL DE STUDIU, TERMINOLOGIE ȘI LOCUL ÎN CADRUL DISCIPLINELOR GEOGRAFICE

ISTORICUL DEZVOLTĂRII GEOGRAFIEI POLITICE

1. Școala germană

2. Școala franceză

3. Școala anglo-saxonă

4. Școala română

GEOPOLITICA ȘI GEOSTRATEGIA

COMPONENTELE GEOGRAFIEI POLITICE

1. GEOGRAFIA STATULUI

 Componentele statului

 a. teritoriu

 b. populația

 c. forma de guvernământ

 Atributele statului: independența și suveranitatea

 Statul național și statul național unitar

 Teoriile asupra statului

 Evoluția hărții politice a lumii

2. GEOGRAFIA NAȚIUNII

 Națiunea-definiție, evoluție, forme, tipologii

 Procesul de etnogeneză și formarea națiunilor. Fruntariile

 Naționalism și național

 Simbolistica națională-forme, reprezentări, semnificații

3. GEOGRAFIA ETNICULUI-ETNOGEOGRAFIA

 Componentele și caracteristicile etnicului

 Omogenitatea sau diferențierea etnică

 Diaspora. Minoritățile

 Politici de segregare, izolare, asimilare și integrare etnică

4. GEOGRAFIA GRANİTELOR ȘI FRONTIERELOR

 - Definiții, evoluții, funcționalități

Tipuri de granițe și frontiere

- a. frontiera terestră
- b. frontiera fluvială
- c. frontiera maritimă

Trasarea și delimitarea granițelor și frontierelor

Zone cu statut special

5. GEOGRAFIA POLITICĂ A MĂRILOR ȘI OCEANELOR

Apele teritoriale

Platoul continental și zona economică exclusivă

Marea liberă

6. GEOGRAFIA ELECTORALĂ

Definiții, obiectul de studiu și istoricul dezvoltării

Componentele geografiei electorale

Condiționări și relații în cadrul geografiei electorale

7. GEOGRAFIA CONFLICTELOR

Cauzele conflictelor

Tipuri de conflicte

- Teritorialitatea și conflictele

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

Lista figurilor

1. Statul și geografia politică
2. Schema interrelațiilor din cadrul geografiei politice
3. Componentele geografiei umane și relațiile cu disciplinele convergente ...
4. Dezvoltarea geopoliticii
5. Componentele structurale ale teritoriului național
6. Forma statelor
7. Arii centrale în Europa
8. Zona centrală și expansiunea teritorială a Poloni
9. Zone centrale și expansiunea teritorială a Franței
10. Ariile centrale ale Europei (după Pounds și Ball)
11. Exclave
12. Modelul grafic al statului național
13. Harta administrativă a Franței
14. Harta administrativă a Itali
15. Statul și națiunea
16. Zona centrală și expansiunea teritorială a Elveției
17. Creșterea teritorială a Elveției – datele fondării cantoanelor
18. Zona de răspândire a kurzilor
19. Lupul dacic
20. Conceptul de *etnic*
21. Limbile Europei
22. Dispersia lingvistică indo-europeană
23. Limbile indo-europene
24. Structura lingvistică și confesională a Elveți
25. Procentul emigranților turci în Europa
26. Stabilitatea în timp a frontierelor europene
27. Clasificarea genetică a granițelor
28. Granița terestră
29. Frontiera maritimă
30. Rezultatul alegerilor prezidențiale din 1960, SUA
31. Factorii puterii și componentele forței
32. Topul celor șase furnizori și cumpărători de arme convenționale:
1988-1992
33. Areale cu conflicte etnice în Europa
34. Numărul incidentelor teroriste internaționale

Lista tabelelor

1. Mărimea maximă și minimă a suprafeței statelor.....
2. Repartiția pe rase a populației SUA în 1990.....
3. Cele mai vorbite limbi pe glob
4. Numărul estimativ al aderenților la religiile majore de pe glob, în anul 2000 (milioane persoane).....
5. Afilierea etnică declarată a populației SUA, în anul 1991
6. Diaspora evreiască în lume, în anii 1935 și 1990
7. Originea etnică a imigranților din SUA.....
8. Extensia mării (apelor) teritoriale
9. Evoluția ponderii electoratului în câteva democrații europene (% din totalul populației).....
10. Procentajul mediu al participării la vot pentru Camera Inferioară, în diferite democrații, în perioada 1950-1980
11. „Democratizarea” lumii moderne

Lista fotografiilor

1. Herodot
2. Platon
3. Aristotel
4. Strabon
5. Rahman Ibn-Khaldun
6. Jean Bodin
7. William Petty
8. Montesquieu
9. Jacques Turgot
10. Alexander von Humboldt
11. Karl Ritter
12. Friedrich Ratzel
13. Ratzel în 1884
14. Karl Haushofer
15. Rudolf Kjellen
16. Elisée Réclus
17. Emmanuel de Martonne
18. Paul Vidal de la Blache

19. Albert Demangeon
20. Andre Siegfried
21. Yves Lacoste
22. Halford John Mackinder
23. Mackinder în 1889
24. Alfred Thayer Mahan
25. Isaiah Bowman
26. Alexander de Seversky
27. Zbigniew Brzezinski
28. Martin Ira Glassner
29. Harm de Blij
30. Samuel Hungtinton
31. Roger Kasperson
32. Ion Conea
33. Anton Golopenția.
34. Mircea Vulcănescu
35. Simion Mehedinți
36. Nicolae Iorga
37. Constantin Rădulescu-Motru
38. Dimitrie Gusti
39. Frontiera de stat a României cu Bulgaria, la Silistra
40. Fâșia de protecție a grănicerilor
41. Bornă pe fâșia arată, la granița cu Bulgaria, la Silistra
42. Zidul Berlinului, graniță impusă arbitrar de URSS în 1950
43. Borna de marcare, gardul de sârmă și fâșia de protecție a frontierei
de stat a Români i
44. Sun Tzu

PREFAȚA

În urmă cu patru decenii, când studiam geografia la aceeași facultate unde tânărul doctor *Silviu COSTACHIE* este astăzi lector, mă gândeam la problemele geopolitice ale țării, probleme care, la vremea respectivă, nu se mai studiau. Vechea școală de geografie politică și geopolitică românească fusese desființată, profesorii fuseseră îndepărtați sau chiar azvârliti în închisoare, geografia politică și geopolitica erau puse la zid. Ani de zile am continuat să sper, totuși, că geografii noștri vor redescoperi, la un moment dat, atât geografia politică cât și geopolitica, cu ramificațiile lor românești și internaționale. Mă gândeam la "România" dintre Prut și Nistru, la românii din peninsula Balcanică, la cei rămași dincolo de Tisa, la tendințele iredentiste din Transilvania... Personal, am reușit să abordez aceste probleme mult mai târziu, după susținerea doctoratului în Statele Unite, unde mă stabilisem în 1969.

Revoluția din decembrie '89 a rupt zăgazurile care îi împiedicau pe colegii mei din țară să reia studiile de geografie politică, geopolitică sau geostrategie, dar odată descătușat, spiritul românesc s-a declanșat în forță! Ultimii 15 ani au demonstrat că în România existau mulți intelectuali preocupați de soarta țării care nu se puteau exprima liber și totodată, numeroși tineri capabili și dornici să studieze și să promoveze interesele naționale. Se cerea, însă, abordată din nou nu numai tematica românească, ci mai ales rolul și scopul geopoliticii în contextul integrării europene și al tendințelor actuale de globalizare. După patru decenii de tăcere forțată, românii trebuiau să înțeleagă din nou ce se întâmplă în lume și în ce direcție înaintează țara. Geografia politică era chemată să-și reia locul între științele geografice, să analizeze și să promoveze năzuințele națiunii. Era nevoie de un nou început, de o nouă abordare care să se constituie într-un jalon de referință și în acest sens cartea domnului *Silviu COSTACHIE* **"GEOGRAFIE POLITICĂ – o nouă abordare"** reprezintă un astfel de punct de reper și o contribuție de certă valoare, pentru o mai bună înțelegere a lumii contemporane.

Silviu COSTACHIE s-a format ca geograf în anii post-revoluționari, ceea ce se simte în modul său de gândire și de abordare a unor subiecte pe care generațiile anterioare au fost silite să le ignore. Înainte de a intra în subiect, doresc să fac, însă, o mică paranteză și să aduc un elogiu profesorilor săi, dintre care unii mi-au fost și mie profesori, iar alții mi-au fost colegi. Aceștia au recunoscut și apreciat calitățile tânărului geograf, l-au îndrumat în studiile sale, l-au încurajat și l-au reținut în corpul didactic universitar. Ulterior, aceeași dascăli i-au oferit titulatura cursurilor de Geografie Politică, de Geopolitică și

de Geografia Umană și Economică a României la Facultatea de Geografie a Universității din București, l-au ajutat să se afirme și să devină unul din noii reprezentanți ai geografiei politice și ai geopoliticii românești.

L-am cunoscut pe *Silviu COSTACHIE* în anul 2002, când m-am alăturat unui grup restrâns de geografi români și ofițeri superiori cu preocupări în domeniile geografiei politice, geopoliticii și geostrategiei, reuniți la Facultatea de Geografie a Universității din București, unde împreună am pus bazele primei societăți de geopolitică, intitulată în onoarea marelui geopolitician român, Asociația de Geopolitică "Ion CONEA" *Silviu COSTACHIE* a fost unul din membrii fondatori i asociației și, practic, "sufletul" ei încă de la bun început, preocupările și realizările sale din domeniu fiind, de acum, bine cunoscute și apreciate. Ales Secretar General de redacție, el a fost prezent ca editor și contributor cu ample studii și analize extrem de pertinente și interesante în toate numerele primei reviste de geopolitică din România post-decembristă, intitulată "GeoPolitica – Revistă de Geografie Politică, Geopolitică și Geostrategie" Am asistat, apoi, la susținerea tezei sale de doctorat și am fost impresionat de calitatea, seriozitatea, probitatea și modul elevat de întocmire al lucrării, precum și al susținerii dizertației publice. Aprecierea a venit nu numai din interiorul lumii geografice românești, ci și de peste hotare, de la mii de km distanță, teza susținută și apreciată cu calificativul *Magna cum Laude* aducându-i domnului *Silviu COSTACHIE* și un loc binemeritat în consiliul științific (board of advisors) al unui prestigios institut american de științe "The American Biographical Institute", precum și o înscrisoare în paginile binecunoscutei publicații internaționale *The Contemporary Who's Who*, secțiunea geografie. Sunt convins că acel moment a marcat lansarea unui nume important în viitorul geografiei românești.

"GEOGRAFIE POLITICĂ – o nouă abordare" este, de fapt, a treia lucrare românească post-decembristă din domeniul geografiei politice. Ea vine să completeze, însă, acest domeniu, oferind o abordare nouă și diferită față de primele două lucrări semnate de domnii Voicu Bodocan și Alexandru Ilieș. Noua carte acoperă toate cele șapte domenii fundamentale ale geografiei politice, fiind rezultatul unei activități majore și susținute de cercetare și documentare, desfășurată pe parcursul ultimilor cinci ani, ceea ce reiese și din cele peste 530 de titluri bibliografice folosite în lucrare și peste 260 citări în infrapagină. În paginile manuscrisului am regăsit idei, modele, concepte și analize specifice diferitelor școli de geografie politică și geopolitică, precum și un volum considerabil de informații, extrem de interesante. În principiu, lucrarea are un profund caracter didactic, dar păstrează și trăsăturile necesare unui amplu și cuprinzător studiu de specialitate, extrem de analitic și pluridisciplinar. Ea se face, astfel, utilă atât specialiștilor, cât și celor preocupați de problemele geografiei politice și geopoliticii lumii. Din punct de vedere organizatoric, autorul

Începe cu o amănunțită definire a disciplinei, a obiectului de studiu precum și a locului geografiei politice în cadrul geografiei umane. Adept fervent al conceptului de geografie umană, autorul a reușit să definească perfect poziția și relațiile care se stabilesc între direcția majoră de studiu reprezentată de geografia umană și ramura sa componentă, geografia politică. Am regăsit în paginile acestui capitol trecute în revistă o multitudine de definiții și analize ale geografiei politice, dar și a tuturor conexiunilor pe care aceasta le are cu celelalte științe umaniste. Un capitol aparte, care m-a impresionat profund, a fost cel al evoluției istorice a disciplinei, în care autorul a tratat pe larg și a făcut o prezentare critică și analitică a principalelor școli de geografie politică și geopolitică din lume, între care, în mod lăudabil, am regăsit și o interesantă și originală prezentare a vechii școli geopolitice române. Parcurgând lectura cărții, cititorii se vor familiariza atât cu viața științifică a principalilor reprezentanți ai geografiei politice și ai geopoliticii, cât și cu evoluția concepțiilor acestora. Sunt menționați asemenea savanți precum Fr. Ratzel, Halford John Mackinder, A.T. Mahan, J. Ancel, Albert Demangeon, Rudolf Kjellen, dar și înaintașii noștri români Simion Mehedinți, Ion Conea și alții.

În mod foarte util, lucrarea lămurește diferențele dintre geografie, geografie politică, geostrategie și geopolitică și clarifică, totodată, terminologia din domeniu, utilizată deseori în mod greșit sau confuz. De exemplu, sunt lămuiriți asemenea termeni precum "independentă" și "suveranitate" sau "națiune" și "etnie", în același timp fiind definite diversele forme de expansiune și imperialism. Ilustrațiile grafice sau cartografice, precum și tabelele statistice ajută și ele, substanțial, la o mai bună înțelegere a subiectelor. Se remarcă, de asemenea, o multitudine de abordări inedite și originale. Este vorba de "Simbolistica națională", de "Componentele și trăsăturile etnicului", de "Atributele statului", de "Politicile de segregare, izolare, asimilare sau integrare etnică", și multe altele. Pentru o mai ușoară înțelegere a diferitelor concepte expuse în lucrare, autorul folosește și o serie de analogii care ușurează însușirea corectă a informațiilor și analizelor prezentate. Remarcăm, în plus, ca o surpriză plăcută, includerea a peste 40 de fotografii ale personalităților reprezentative din domeniu, lucru pe care –personal– nu l-am mai întâlnit în nici o altă carte din domeniu.

Trebuie să amintesc cu această ocazie impresia deosebită lăsată de parcurgerea capitolului referitor la geografia conflictelor, un subiect delicat și mult prea puțin studiat în literatura românească de specialitate. Autorul, însă, a reușit să întocmească o frumoasă și totodată didactică prezentare a cauzelor conflictelor, să tipologizeze conflictele funcție de numeroși indicatori și factori de departajare, dar în același timp să transmită cititorului o opinie pacifistă, tolerantă și profund umană în raport cu subiectul tratat.

Ca geograf, sunt încântat de faptul că școala română a reluat firul tradițional al preocupărilor geopolitice naționale și internaționale. Ca român, sunt însă și mai încântat de faptul că oamenii de știință din țară, și în special tânăra generație de intelectuali, își pun tot mai mult probleme geopolitice cruciale pentru prezentul și viitorul țării și al neamului românesc. Europa unită de mâine nu va fi un simplu amalgam de diverși locuitori. Europa va rămâne un leagăn al națiunilor europene în care fiecare neam va ocupa un loc propriu. Acest loc propriu de mâine, un loc de onoare sperăm noi, va trebui, însă, căutat, găsit și definit de generația de români de azi. *Silviu COSTACHIE* a făcut un pas important în această direcție. Lucrarea demonstrează, în egală măsură, atașamentul autorului față de știința pe care a îmbrățișat-o, dar și dragostea sa față de națiunea română căreia îi aparține. Într-adevăr, o lucrare utilă și mult așteptată, o lucrare valoroasă prin informații și analize și mai ales prin mesajul transmis cititorului. În ciuda tendințelor internaționaliste actuale, românii nu pot uita că sunt români și că au o datorie de suflet față de țară. Dacă ei înșiși nu se preocupă azi de soarta lor, s-ar putea ca "mâine" să se trezească împrăștiați prin toată lumea și să uite că a existat cândva o Românie care se întindea de la Nistru până la Tisa...

Dr. Nicholas DIMA
James Madison University
Virginia, USA;

Washington DC, Octombrie 2004

INTRODUCERE

„Nu știm dacă omul e ultimul scop al planetei, dar știm că speța noastră e o parte esențială a acestui organism cosmic”

Fr. Ratzel

Geografia politică, numită de unii „regina geografiei”, se arată la fel de capricioasă și astăzi, precum acum 50 de ani.

Renăscută pe meleagurile carpato-danubiano-pontice imediat după anul 1989, această minunată disciplină vine să capteze atenția geografilor români, însetați de cunoaștere și deschiși noilor probleme, ce devin tot mai presante, atât în viața internațională cât și în interiorul granițelor noastre.

Hulită de unii timp de aproape 50 de ani, citită de alții pe ascuns, sau discutată în șoaptă, această disciplină geografică își revendică astăzi locul său în cadrul științelor căreia îi aparține.

Deși renăscută relativ recent pentru a doua oară pe meleagurile noastre, geografia politică a atras oameni de știință din domenii extrem de variate, de la sociologi, economiști, până la istorici, ziariști etc., însă mai ales geografi. Aceștia din urmă, fie că sunt specialiști consacrați, cu o activitate extrem de cuprinzătoare, fie că sunt umili învățăcei (precum în cazul de față), au fost fascinați de complexitatea și frumusețea acestei discipline. Atracția a fost cu atât mai mare, cu cât acest domeniu a fost mai restrictiv (ca surse de informare, în primul rând), în țara noastră.

Odată cu deschiderea post-decembristă, cercetătorii și geografi români au avut ocazia să afle direct despre preocupările existente în această direcție peste hotare și să poată să-și verifice și confrunte ideile proprii cu cele ale colegilor din alte țări.

În acest fel, nu numai că școala geografică românească a reînnoit o tradiție interbelică (extrem de puternică), dar a dat o nouă măsură preocupărilor din domeniu. Diferența, însă, devine vizibilă atunci când comparăm lucrările și preocupările actuale cu cele din perioada interbelică. Acest lucru se datorează, în primul rând, faptului că viața societății, inclusiv prin aspectul său politic, s-a schimbat profund în ultimii 50 de ani. Atât problematica, cât mai ales interpretarea fenomenelor politice cu fundament geografic, s-a schimbat structural, aceste modificări fiind –pe zi ce trece– mai vizibile.

O serie din aceste probleme intră direct sub „umbrela” geografiei umane, altele sub cea a geografiei politice, însă, toate au la un moment dat un numitor comun, care le dă o valoare geografică incontestabilă.

Problemele legate de populație, mediu, ecologie, societate, etnie, rasă, conflicte etc., se regăsesc, într-o formă sau alta, prin efecte –directe sau indirecte– în cadrul geografiei politice. Plecând de la dinamica populației globului, care a depășit actualmente 6 miliarde de locuitori, trecând prin diferențele culturale, sociale și în primul rând economice, ajungem –fără să vrem– la factorul politic. Acesta, în toate cazurile, are o latură teritorială. Ignorarea acestui fapt incontestabil atrage după sine o înțelegere greșită a fenomenelor. Latura teritorială există numai în relație cu *omul*, acesta fiind elementul cel mai dinamic de pe planetă. El, *omul*, constituie cel mai puternic factor de presiune asupra mediului, tot el schimbă în permanență fața planetei, dar în același timp se schimbă pe el înșiși, societatea în care trăiește și în primul rând, modul său de a gândi.

Această schimbare este reflectată, printre altele, și în geografia politică. Se schimbă atât structura disciplinei, componentele sale, dar mai ales modul de explicare a fenomenelor. Este, practic, o „ajustare” la necesitățile începutului de secol și mileniu, o punere de acord atât la nivel național, cât și la nivel internațional. Problemele țărilor industrializate încep să se regăsească, astăzi, și în zonele mai puțin dezvoltate, societatea, în ansamblu, tinde să se globalizeze, economia mondială acaparează toate piețele, informația devine moneda de schimb numărul unu, iar societatea umană pășește în era informațională. Ingineria genetică, clonarea, implanturile chirurgicale, robotica și energia atomică vin să diversifice societatea umană, dar în același timp, crează situații noi, în unele cazuri chiar de natură morală, față de care o anumită parte a populației globului nu este încă pregătită. Transformările cele mai mari apar, însă, în domeniul politicului, idei și fapte care în urmă cu 50 de ani păreau irealizabile, astăzi au devenit lucruri înscrise în cotidian. Numai ultimii 15 ani au adus pe scena politică modificări radicale, la nivel planetar. Dezintegrarea fostei URSS, paralel cu încercările de resuscitare prin crearea CSI-ului, căderea zidului Berlinului, sfârșitul Războiului Rece, resurecția naționalismului extrem, alături de tendințele centrifuge și separatiste, s-au succedat cu o repeziciune amețitoare.

Toate acestea au afectat –sub o formă sau alta– teritoriul, atât prin decizia politică, cât mai ales prin acțiunea politică, alături de viața întregii planete, inclusiv a României. Ori, această acțiune trebuie să fie gândită, analizată, testată și abia ulterior desfășurată. În cadrul acestor acțiuni extrem de complexe, geografi au –mai mult ca sigur– un cuvânt important de spus. Dacă urbanismul necesită geografi alături de arhitecți, dacă planificarea și organizarea spațială apelează la specialiști cu vaste cunoștințe geografice, în același mod planificarea și organizarea laturii teritoriale a deciziei politice trebuie să fie făcută de geografi. În acest domeniu, geografi umaniști trebuie să se implice profund. În același timp, complexitatea problemelor implicate

necesită aportul unor discipline sociale și, nu în ultimul rând, ale naturii. Astfel, geografia politică devine, plecând de la fundamentul său profund geografic, o disciplină de contact între geografie, istorie, sociologie, economie etc. Nu este de mirare faptul că una dintre primele lucrări din domeniu apărute după 1990 în România, este rodul colaborării dintre un geograf umanist și doi istorici¹. De asemenea, lucrări importante, în unele domenii componente ale geografiei politice (cum ar fi granița și frontiera), au fost redactate de sociologi, alături de lucrări conceptuale sau cursuri folosite de studenți și nu numai, referitoare la această disciplină, redactate de diverși geografi umaniști².

Îmbucurător este faptul, că alături de zecile de articole din domeniu, scrise după 1990 și apărute în reviste geografice sau de geografie politică, se remarcă o serie de preocupări noi, alinate fenomenelor legate de tranziția economică și politică pe care o parcurge România. Domenii precum cel al geografiei electorale sau al etnogeografiei încep să fie aprofundate de specialiști –unii extrem de tineri³– care se deschid acestor noi direcții extrem de captivante. Deși, greutatea inerentă unor noi începuturi sunt destul de vizibile, ceea ce contează este voința generală a geografilor și în special a celor ce activează în domeniul geografiei umane, de a aduce școala de geografie politică românească acolo unde îi este locul, alături de cele mai importante școli geografice, cu tradiție și cu continuitate în domeniu, pe parcursul sec.XX.

Sperăm din toată inima că această nouă abordare, destul de stângace cei drept (de altfel inerentă oricărui început), a problemelor specifice geografiei politice, să se constituie într-un impuls pentru următoarele încercări din domeniu, dar în același timp să vină în ajutorul celor interesați, atât prin lămurirea unor aspecte specifice, dar mai ales prin ridicarea de noi întrebări care se impun a fi rezolvate.

Geografia politică românească actuală, trebuie să „meargă înainte”⁴, continuând astfel tradiția interbelică stabilită de înaintașii iluștri din domenii precum S.Mehedinți, I.Conea și mulți alții.

¹ Este vorba de culegerea editată de E.Emandi, V.Cucu și Gh.Buzatu (1994) *Geopolitica*, vol.I, Ed.Glasul Bucovinei, Iași, culegere ce cuprinde o serie de articole și din domeniul geografiei politice.

² Remarcabile sunt cursurile colegilor V.Bodocan de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca și Al.Illeș, de la Universitatea din Oradea.

³ Alături de colegii amintiți mai sus, pot fi menționați o serie autori, cu contribuții în această direcție, cum ar fi: N.Popa, I.Muntele, S.Costachie ș.a.

⁴ Îndemn al prof.univ.dr.V.Cucu, ce se constituie într-un adevărat motto pentru generații întregi de geografi ieșiți de pe băncile Facultății de Geografie a Universității din București.

GEOGRAFIA POLITICĂ –

DEFINIȚII, OBIECTUL DE STUDIU, TERMINOLOGIE ȘI LOCUL ÎN CADRUL DISCIPLINELOR GEOGRAFICE

Geografia politică a constituit, de-a lungul timpului, un fel de „*fata morgana*” în lumea științifică geografică și în ansamblul preocupărilor academice. La fel ca în dictonul biblic „*mulți chemați, puțini aleși*”, geografia politică a cunoscut cele mai diverse abordări posibile, din cele mai vechi timpuri până în prezent, însă, câteva elemente au rămas până în zilele noastre, ca piloni de bază ai acestei discipline geografice. Până și includerea în rândul științelor geografice a fost intens dezbătută, și, uneori contestată, de cele mai multe ori chiar și profesori universitari de marcă, confundând geografia politică cu geopolitica, într-un fel de „*paradigmă științifică universală*”. Deși, conform unor păreri autorizate din domeniu, geografia politică este „*cel mai vechi tip de geografie*” (Whittlesey, 1944), lucru demonstrat de preocupările din domeniu ce merg înapoi în timp până în Antichitate, totuși, la urma urmei, geografia politică este, în fond, o disciplină geografică aflată în plină schimbare, inclusă în marea direcție geografică, denumită geografie umană⁵, aflată, însă, la contactul –sau în imediata apropiere– dintre științele umane și cele pur geografice.

Interesantă este, totuși, definirea obiectului de studiu al acestei discipline, din două motive: în primul rând pentru clarificarea necesară în domeniu (atunci când se lucrează cu lucruri neclare, se produc mari confuzii), acesta fiind extrem de vast și în permanentă schimbare, și, în al doilea rând, pentru a observa evoluția în timp a concepției de bază și diferențierile legate de principalele școli din domeniu, pentru definirea obiectului de studiu. Ceea ce predomină, însă, de-a lungul timpului, și la aproape toate școlile importante din domeniu, este relaționarea dintre *fenomenul politic* și *teritoriu*. Redăm câteva opinii referitoare la definirea geografiei politice și a obiectului său de studiu, așa cum au fost ele văzute de diverși autori care și-au adus contribuții însemnate în domeniu.

⁵ A se vedea schema de la pagina 141 din *Dicționarul de geografie umană*.

O primă direcție în care s-a orientat geografia politică a fost cea asupra statului, acesta fiind o componentă de bază a geografiei politice, indiferent de școala la care ne-am referii. S.Mehedinți a fost unul dintre primii geografi români care a sesizat rolul statului, ca formă de organizare politică a comunității umane, afirmând simplu, sub influența concepției lui Ratzel: „geografia politică se ocupă de stat”⁶. Deși pare o afirmație brută și simplistă, ea concentrează esența fundamentală a geografiei politice, prezentată și reliefată încă din Antichitate. Într-adevăr, statul a reprezentat esența geografiei politice, mai ales în anumite perioade istorice, preocupările unor oameni de știință importanți, orientându-se asupra acestui element. Dacă luăm în considerare preocupările, cei drept empirice, din această direcție, a unor savanți ai Antichității, cum ar fi Platon (428-348 î.Hr.), Aristotel (383-322 î.Hr.) și Strabon (64 î.Hr.-17 d.Hr.), putem înțelege cât de important a fost statul –sau orașul stat– pentru acele vremuri. Desigur, abia 1.800 de ani mai târziu, statul va devenii „polul” atracției generale în geografia politică, ce va concentra atenția multor cercetători și specialiști, inclusiv geografi, însă această predominare pe scena geografiei politice mondiale nu face altceva decât să demonstreze fundamentarea teritorială a geografiei politice, statul neputând exista în afara unui *teritoriu*, iar teritoriul, la urma urmei, înseamnă...tot geografie! Ceea ce diferă, însă, de la o perioadă la alta, este rezultatul evoluției societății umane, societate reliefată în domeniul statului prin *populație*, aceasta fiind cea de-a doua componentă de bază a unei entități politico-teritoriale. Diferențierile în abordarea statului, pleacă tocmai de la această „variabilă” reprezentată de populație. Tot de ea este legată și cea de-a treia componentă de bază a statului –*forma de guvernământ*. Această componentă, nu este altceva decât o structurare simplificată a modului de organizare politică a societății. Și acest element fiind legat indisolubil de populație, a cunoscut modificări majore în ultimii 200-300 de ani, atrăgând după sine restructurarea societății, schimbarea ierarhiilor politice și, implicit, modificări în metodologia, domeniul și structura geografiei politice. În același

⁶ S.Mehedinți îl citează pe Fr.Ratzel subliniind: „Statul nu e o ficțiune cartografică, ci este o realitate biologică și el. E o parte din fața pământului plus și o parte din omenire diferențiată în anumite împrejurări naturale, care trebuiesc studiate. Statul ca și orice organism se naște, crește, decade și se pierd în legătură cu anumite împrejurări fizice: rassa, formele plastice ale coajei, climei etc.” (Mehedinți, 1904... op.citate, pag.16).

timp, statul este privit într-o permanentă schimbare, unii autori enunțând chiar ideea dispariției în timp a acestei forme de organizare politico-teritorială.

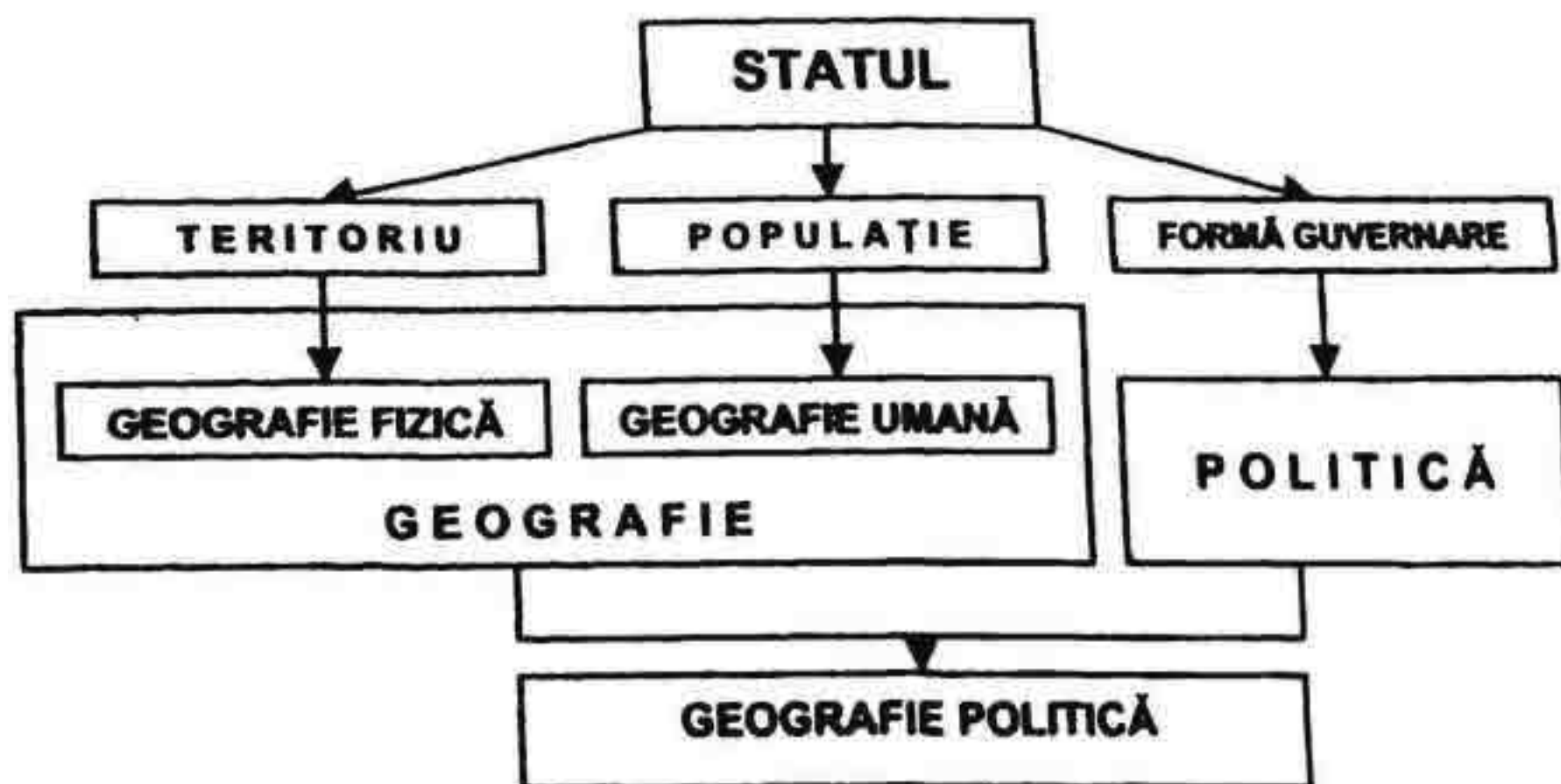

Fig.1 Statul și geografia politică

În cele mai importante școli, statul a captat atenția specialiștilor, justificând rolul central al preocupărilor pentru perioade mari de timp.

În cadrul școlii germane, chiar fondatorul geografiei politice moderne, Fr.Ratzel, susținea în lucrarea sa apărută în 1897, că geografia politică este „geografia statelor, a comerțului și a războiului”. În acest fel Ratzel admitea faptul că geografia politică reprezintă „studiul vieții geografice a statelor”. Chiar și în concepția lui Kjellen, orientată preponderent spre domeniul geopoliticii, geografia politică se ocupă cu „studiul statului considerat ca un organism geografic, fenomen spațial”. Concepția lui Ratzel a fost, însă, mult mai complexă, statul căpătând caracteristici mult mai profunde, legătura cu geografia politică fiind permanentă și indisolubilă. Toată școala germană a fost axată pe stat! Geografia politică a fost „modelată” de școala germană, plecându-se de la analiza statului. Haushofer afirma că „geografia politică se ocupă cu analiza statului din punctul de vedere al instinctului lui de expansiune, izvorât dintr-un complex de temeuri mai ales geografice”, sau altfel spus geografia politică reprezintă „geografia statică a statelor”. Dar această concepție nu a fost proprie, Haushofer fiind influențat, la rândul său, de definiția simplă și concentrată dată de Ratzel, și anume: „geografia politică reprezintă studiul vieții geografice a statelor”. În aceeași direcție se include și definiția dată de R.Henning, care sublinia că „geografia politică se ocupă cu

aspectul și împărțirea politică a statelor la un moment dat" Desigur, toate aceste definiții aparțin perioadei „organiciste” a geografiei politice, perioadă în care statul era privit ca o entitate vie, influența determinismului geografic fiind preponderentă.

Dar nu numai școala germană a acordat atenție statului. Până și mult diferita școală anglo-saxonă a admis preponderența statului în rândul preocupărilor din domeniul geografiei politice. Astfel, N.Pounds, în 1972, afirma faptul că geografia politică nu ar fi altceva decât „*studiul naturii geografice, politice și a puterii statului*”

O definiție mai complexă fusese însă dată, deja, în 1961 de către L.D.Stamp, care susținea că geografia politică „*se ocupă cu studiul frontierelor, teritoriilor statale, al relațiilor interne și externe între state...*”

O abordare interesantă a obiectului de studiu al geografiei politice vine din partea noii școli românești, care prin lucrarea apărută în 1994 sub conducerea editorilor E.Emandi, Gh.Buzatu și V.Cucu, exprima un punct de vedere nou, și anume: geografia politică reprezintă „*studiul impactului dintre factorii geografici, comportamentul politic și relațiile dintre state*” Tot în această direcție trebuie remarcate cele două definiții ce apar concentrate în dreptul explicației termenului de geografie politică din *Dicționarul de geografie umană*. Astfel, geografia politică se ocupă cu „*studiul statului, al relațiilor acestei unități teritorial-politice cu diferite alte unități [state n.n.], cu morfologia și caracteristicile statului, frontierele și granițele sale*”. Tot în cadrul definiției apărute în dicționar, putem remarca și completarea „*[geografia politică] examinează condițiile de existență spațială a statului...*”.

Ceea ce aduce nou în cadrul școlii românești aceste două definiții, este mutarea accentului de la nivelul statului ca entitate politico-teritorială, spre cel al *relațiilor* între state, și mergând mai departe, al relațiilor dintre acțiunea politică și teritoriu. Chiar în începutul explicației din *Dicționarul de geografie umană*, remarcăm faptul că autorii consideră geografia politică ca fiind „*ramură a geografiei umane care se ocupă cu studierea efectelor teritoriale ale acțiunii politice*” Aceasta este, practic, direcția –cea de-a doua și cea mai importantă– care ne aduce mai aproape de definirea corectă a obiectului de studiu al geografiei politice. Relația, depășește calitativ simpla descriere și analiză a elementelor componente ale unei unități politico-teritoriale.

Acest punct de vedere „relaționist” a existat încă din sec.XVIII, fiind regăsit în lucrarea lui Jacques Turgot (1727-1781), intitulată *Plan d'un ouvrage sur la geographie politique*, apărută în anul 1750, lucrare în care, pentru prima dată, se folosește termenul de geografie politică. În concepția lui Turgot, geografia politică semnifică „*tratarea sistematică a legăturilor create între procesele politice și cele geografice*”. Acest mod de abordare bazat pe influența politicului asupra teritoriului (și invers), se va regăsi ulterior în multe

alte definiții care au făcut trecerea de la vechiul concept „determinist”, spre noul concept „relaționist”, în definirea geografiei politice. Putem enumera câteva dintre cele mai importante definiții, care cuprind mai multe aspecte ale relațiilor complexe dintre mediu geografic și mediul politic. Astfel, geografia politică reprezintă:

- analiza diferențierii fenomenului politic în diferite locuri pe pământ (Whittlesey, 1944);**
- studiul variației spațiale a fenomenului politic în interconexiune cu variațiile altor fenomene, de pe pământ (Hartshorne, 1954);**
- subdiviziune a geografiei umane, ce studiază aspectele particulare ale relației om-pământ din punct de vedere politic;...studiul relațiilor dintre factorii geografici și entitățile politice (Weigert, 1957);**
- studiul regiunilor politice de pe suprafața pământului (Alexander, 1963);**
- analiza spațială a fenomenelor politice (Kasperson&Minghi, 1969);**
- studiul atributelor spațiale ale proceselor politice (Cohen&Rosenthal, 1971);**
- studiul fenomenului politic în contextul propriului său areal (Jackson, 1973);**
- studiul consecințelor geografice ale acțiunilor și deciziilor politice (Pacione, 1985);**
- parte a geografiei [umane] care acordă o atenție specială factorilor de natură politică...ce modifică peisajul și anumite relații de interes pentru geografi (Kristof, 1994);**
- disciplină care redă instantanee cartografice de pe planeta politică (Henning&Körholz, 1994);**
- geografie modificată de interesul față de efectul fenomenelor politice asupra suprafeței pământului (Kristof, 1994);**
- ramură a geografiei care se ocupă cu studiul relației dintre procesele politice și mediul geografic (Bodocan, 1997);**
- disciplină implicată în studiul cerințelor umane și al conflictelor referitoare la gestionarea terenului și a resurselor sale (Muir, 1997);**
- studiul relației dintre individ sau comunitatea umană și suprafața terestră unde acesta trăiește și își desfășoară activitatea, relație privită prin prisma influențelor pe care teritoriul respectiv, prin caracteristicile sale calitative și cantitative, le are asupra comportamentului politic uman;...influențele pe care le au deciziile politice asupra teritoriului, atât din domeniul continental, cât și din cel maritim (Bodocan, 1997).**

Din toate aceste definiții enumerate mai sus, reies două mari direcții importante care definesc, actualmente, geografia politică (și implicit obiectul său de studiu):

- analiza, studierea și interpretarea legăturilor dintre fenomenul politic (în toată amploarea lui) și factorul geografic;
- analiza, studierea și interpretarea interacțiunii dintre arealele geografice și arealele politice.

Aceste direcții aduc în centrul atenției nivelul la care a ajuns geografia politică în zilele noastre.

Fenomenul politic este, astăzi, unul dintre cele mai complexe și greu de prevăzut. Existența umană are, printre altele, și o latură politică. Omul trăiește în interiorul societății umane, societatea fiind o formă de organizare a comunităților umane. Dar această societate este organizată –la rândul său– după norme și principii care îi asigură perpetuarea și existența în timp. Unele norme și principii se referă la elemente politice, deoarece omul este caracterizat ca fiind un component de bază al fenomenului politic. Ierarhizarea, structurarea, conducerea și orientarea politică reprezintă elementele de bază pentru existența societății umane. Factorul politic se constituie într-un „motor” al evoluției societății umane, el determinând dezvoltarea, stagnarea sau schimbarea societății.

Politicul guvernează teritoriul și decizia asupra teritoriului, el intrând, în direct, în relație cu factorul economic. Între politic și economic se stabilesc o serie de relații de intercondiționare extrem de complexe. Aceste relații se constituie în „vector” de influență extrem de importanți asupra societății, implicit asupra teritoriului. Dar teritoriul –atribut pur geografic–, nu există ca element constitutiv al societății decât în relație cu populația, aceasta din urmă fiind un atribut al geografiei umane.

În acest fel, geografia politică se constituie ca parte componentă a geografiei umane, existând în interiorul ei, aparținând, astfel, în totalitate științelor geografice. Decizia politică are la bază o analiză a unui fenomen politic. Această decizie afectează atât omul, cât și teritoriul. Dar în același timp, omul, cât și teritoriul, influențează (și uneori chiar determină) fenomenul politic. În acest fel, între om, teritoriu și fenomenul politic se stabilesc relații duble, de tip *feed-back*.

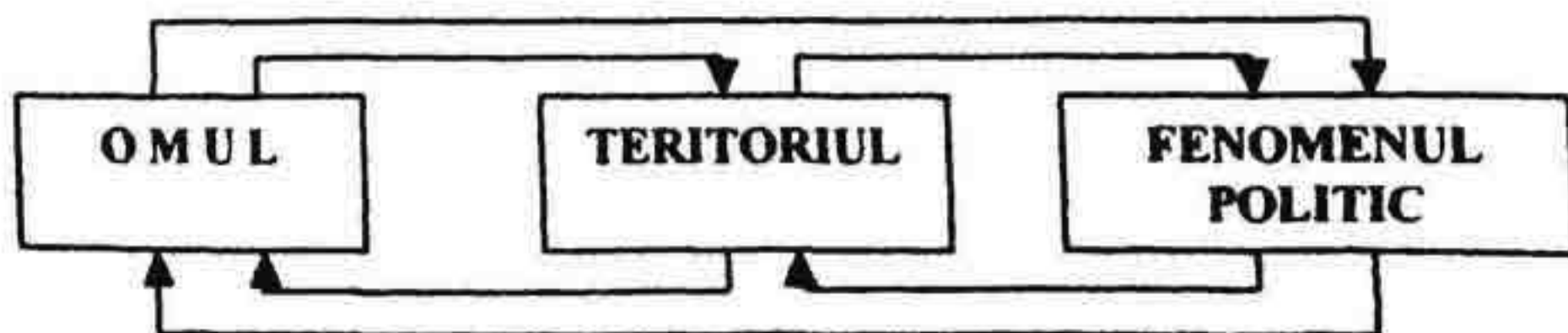

Fig.2 Schema interrelațiilor din cadrul geografiei politice

Aceste trei elemente definesc obiectul de studiu al geografiei politice actuale. Dintre ele, omul reprezintă elementul cel mai dinamic, care dă nota de bază a relațiilor ce apar între cele trei elemente.

În acest fel, geografia politică devine o disciplină componentă a geografiei umane care studiază relațiile complexe de intercondiționare, dintre om, teritoriu și fenomenul politic, relații care constituie ansamblul determinant în evoluția societății umane.

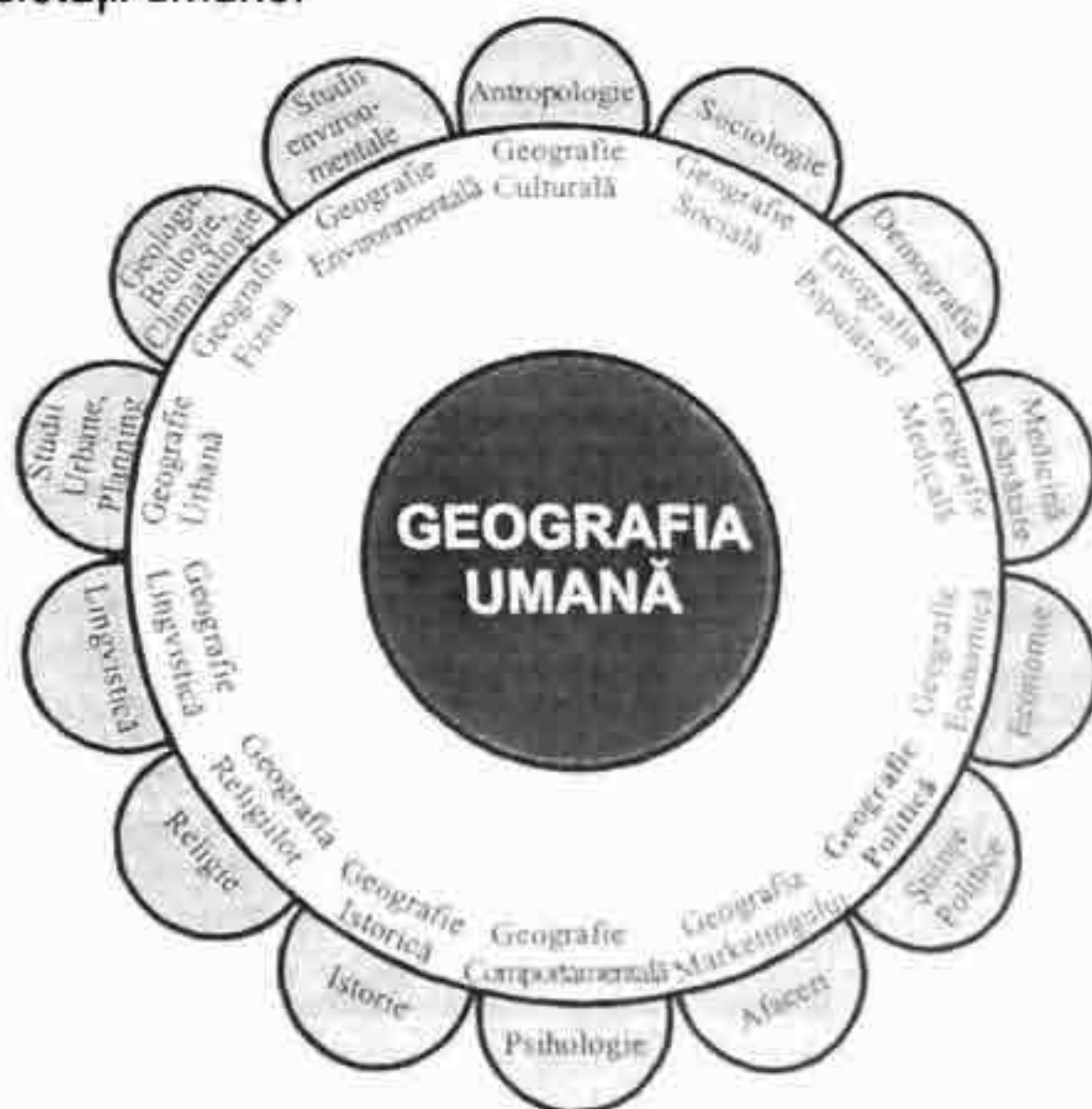

Fig.3 Componentele geografiei umane și relațiile cu disciplinele convergente

Relația dintre politic și teritoriu se face prin intermediul omului, acesta din urmă definind atât caracterul deciziei politice, cât și aspectul existenței teritoriului. În această relație, teritoriul devine spațiul terestru de existență al statului, reîntorcându-ne astfel la una din cele șapte componente de bază ale geografiei politice, componentă care vor fi analizate în capitolele următoare. Dar, în același timp, ca orice știință care include în interiorul său omul, geografia politică, mai ales după anul 1960, a cunoscut o serie de schimbări, ajustări și reorientări atât în domeniul preocupărilor (ca subiecte tratate), cât și în domeniul metodologic, teoretic și chiar al scării la care se face analiza. Cele mai importante reajustări au avut loc asupra tematicilor abordate. Începând de la sfârșitul deceniului 5 apar tot mai multe studii asupra analizei puterii, analiza și soluționarea conflictelor, evaluarea sistemelor politice, noi aspecte ale

teritorialității, tipuri de politici adoptate etc. Geografia politică s-a extins și asupra interpretării aspectelor sociale (cu valență politică), psihologice, ale grupărilor umane ce exercită acțiune politică. Apar astfel, o serie de noi domenii cum ar fi: geografia electorală, geografia etnicului (acesta fiind un generator de conflicte), și chiar domenii „împărțite” cu geografia socială, cum ar fi geografia comportamentală.

O schimbare vizibilă este și modificarea metodologiei de lucru, trecerea de la descriere la analiză, interpretare, predicție și propuneri concrete. Analiza în geografia politică apelează și la alte științe umaniste (sau la metode aparținând lor), preluând o parte din metodologia nouă, modernă, informatizată, concentrând informații din domenii variate. Încercarea de explicare a ideologiilor politice pe baza psihologiei individului și a grupului uman, implică cunoașterea tehnicilor comportamentale. Psihologia umană și sociologia grupului uman stau la baza adoptării deciziei politice, diferențierile dintre grupurile umane ducând la politici diferite și la interpretarea teritoriului în mod diferit. De asemenea, interesul economic conduce la „modelarea” deciziilor politice, economicul fiind legat de teritoriu atât prin resurse, cât, mai ales, prin piață de desfacere.

Apar, de asemenea, schimbări în domeniul teoriilor enunțate, teorii adaptate la noul nivel al societății. Se are în vedere complexitatea crescută a societății umane și multitudinea de factori ce influențează decizia politică. Se observă o gravitare tot mai puternică a geografiei politice spre științele umaniste, datorită necesității cunoașterii unor domenii aparținând științelor umaniste, domenii aflate în relație directă cu decizia și factorul politic.

Un alt domeniu în care schimbările au fost vizibile este cel al scării la care geografia politică, prin analizele și studiile sale, acționează. Dacă până în anul 1960, studiile se concentrau în mare măsură asupra unor teritorii sau probleme teoretice la scară mare (state, continente, nivel global, sisteme globale de putere, problematică internațională etc.), după această dată, studiile s-au orientat mai mult spre areale și probleme aflate la scară redusă, la nivel districtual, regional, local, probleme specifice unei unități politico-teritorială inferioară statului. Se remarcă, astfel, o specializare tot mai puternică, lucru ce explică și dezvoltarea puternică după deceniul șase a geografiei electorale.

În domeniul terminologiei, geografia politică a încercat să-și creeze un model propriu, însă, marea majoritate a termenilor aparțin atât geografiei [geografiei umane], cât și științelor umaniste [politică, sociologie, istorie, etnologie, psihologie etc.]. Termeni din domeniu geografic se regăsesc alături de cei din domeniul politic, ideologic, istoric, etnic, sociologic etc. O serie de termeni, însă, aparținând în mare măsură și altor științe, au o conotație specială pentru domeniul geografiei politice. Ei definesc fenomene specifice,

deosebit de importante, care aparțin cu preponderență acestei discipline geografice. Termeni ca: *națiune, național, naționalism, proces de etnogeneză, vatră etnică, minoritate, autonomie, exclavă, enclavă, etnic, identitate națională, conștiință națională, simbolistică națională, patrie, fruntarie, graniță, frontieră* etc. capătă înțelesuri proprii specifice geografiei politice. Cunoașterea și folosirea corectă a acestora permite înțelegerea fenomenelor în întreaga lor complexitate, fără a ne depărta de latura geografică a științei. În această idee, recomandăm utilizarea cu precădere a dicționarilor de specialitate, cu preponderență a celor autohtone, care cuprind explicații specific românești, alături de alte surse de informare, printre care cursurile universitare, articole și lucrări de specialitate, atlasele și hărțile tematice, care ne pot asigura o bază –cei drept minimală, dar corectă– de cunoștințe în domeniu.

ISTORICUL DEZVOLTĂRII GEOGRAFIEI POLITICE

„Geografia politică reprezintă cel mai vechi tip de geografie!” Pare o afirmație cel puțin intrigantă, dacă nu de-a dreptul șocantă. Și totuși, această afirmație extrem de directă, concisă și clară, aparținând lui Derwent Whittlesey⁷, o personalitate de prim rang în domeniu, este adevărată în proporție de 100%. Această idee, a primordialității preocupărilor din domeniul geografiei politice specifice geografilor, este întâlnită nu numai în cadrul specialiștilor care activează în domeniu –și care ar putea fi acuzați de partizanat–, ci și în cadrul unor lucrări, extrem de diverse, scrise de autori care nu au avut nici un câștig prin astfel de afirmații.

Preocupările din domeniul ce ulterior, peste circa 2000 de ani, va primi numele de geografie politică, își au originea în Antichitate.

Grecii au fost primii din Europa care au pus în operă cunoștințele geografice. Ei au dat omenirii și termenul de *geografie*. Și toate acestea, nu dintr-un snobism intelectual răsărit din cultura elenă, ci din necesități pur practice, impuse de existența de zi cu zi. Plecând de la organizarea vieții cotidiene, observând și remarcând multitudinea evenimentelor care conlucrează în luarea deciziilor –inclusiv politice–, anticii, grecii și nu numai, au sesizat importanța informațiilor geografice pentru crearea, păstrarea și exercitarea puterii.

Herodot

Raportul dintre mediul geografic și societatea umană, a constituit baza dezvoltării geografiei, chiar și în urmă cu peste 2000 de ani. O parte dintre aceste relații om-natură au implicat, chiar și în acele faze de dezvoltare incipientă ale civilizației umane, politicul. În înscrisurile lor, o serie de personalități ale vremii, unele dintre ele deosebit de importante, au atins și problematica politicului. Este pe deplin acceptată sintagma „părintele istoriei” atunci când ne referim la Herodot (485-420 î.Hr.), marele istoric antic. În același timp, scrierile sale –istorice în esență–, au concentrat atât informație geografică, cât și politică. El este primul care face o apreciere și o comparație între formele de

⁷ Whittlesey, D. (1944) *The Earth and the State. A Study of Political Geography*, Henry Holt & Co., New York, pag.3.

Platon

forme reale de organizare politică a unor comunități umane. În acest model, al unui stat-cetate, ideal și perfect, își are rădăcinile disciplina (sau după unii, știința) care, ulterior, va purta numele de *geografie politică*. El, Aristotel, aduce în prim plan raportul dintre numărul populației și teritoriu, raport, care în viziunea sa este fundamental în stabilirea puterii unui stat. În aceeași lucrare (*Politica*), autorul examinează și concluzionează asupra necesităților existenței capitalei, compoziția armatei, gradul de siguranță al frontierelor, precum și asupra mecanismului deciziei politice. Prin scrierile sale, și în primul rând, prin încercările de relaționare –cei drept empirice!–, Aristotel este socotit primul autor care subliniază relația directă dintre geografie și politică.

Strabon

guvernământ ale vremii existente la nivelul arealului delimitat de bazinul Marii Mediteraneene. El este primul care abordează raporturile dintre mediul geografic (specific bazinului mediteraneeen) și activitatea politică. Ulterior lui, Platon (428-348 î.Hr.) a remarcat, prin pură observație directă, legătura dintre unele caracteristici ale mediului geografic și tipul de organizare politico-statală, clima fiind primul și cel mai important dintre acestea. Tot în această direcție, Aristotel (384-322 î.Hr.) încearcă –și în parte reușește–, să alcătuiască un model de dezvoltare al cetăților grecești, cetăți-stat, model aplicabil unor

Aristotel

Dar nu numai Aristotel s-a înscris în acest nou curent de idei. O serie de istorici ai Antichității au remarcat, cei drept ulterior lui, condiționarea mediului geografic asupra trăsăturilor umane, implicit asupra modului de organizare politică. În această direcție pot fi amintiți învățații greci Polibios (202-120 î.Hr.) și Strabon (63 î.Hr.-17 d.Hr.), dar și chinezul Sun Tsu, care, într-un interesant „tratat de strategie”, prezintă importanța geomorfologiei și topografiei teatrului de război⁹

Ceea ce a fost determinant pentru această perioadă, în care geografia politică s-a confundat cu geografia, a fost tocmai concluzionarea primară

⁸ Prétot, M. (1975) *Histoire des idées politique*, Ed Dalbos, Paris.

⁹ Gallors, P. (1990) *Geopolitique Les voies de la puissance*, Ed Plon, Paris.

asupra relației dintre mediul geografic și organizarea politică, clima fiind și cel mai important element constitutiv al mediului geografic, în care societatea umană exista. Legătura dintre trăsăturile statelor (de regulă state-cetate) și cele ale mediului natural în care existau, a reprezentat punctul de plecare, „km 0”, al geografiei politice, care va cunoaște, în viitor, o diversitate greu de imaginat în urmă cu peste 2000 de ani.

În perioada „neagră” ce a urmat sfârșitului Antichității, atunci când omenirea s-a scufundat în negurile istoriei, și geografia politică a „dispărut”, trecând în „prezervare”, în așteptarea unor vremuri mai bune, în care civilizați umană să revină asupra acestor probleme.

Aceste vremuri au revenit, dar de data aceasta nu direct în Europa, ci în Orientul Apropiat, în lumea arabă. Această răsărire, la ceva distanță față de locul unde învățații greci au „plantat” sămânța geografiei politice, s-a datorat expansiunii civilizației arabe în sec.IX-XII, și ulterior. Printre cei mai importanți reprezentanți ai acestei „școli arabe”, trebuie amintit istoricul și filosoful Abd-al Rahman Ibn-Khaldun (1332-1406), născut la Tunis, educat și instruit la curtea sultanului din Fese și ulterior, timp de 24 de ani, profesor la Cairo. Khaldun a reprezentat un moment

Rahman Ibn- Khaldun deosebit în istoria geografiei, implicit a geografiei politice, și chiar a filosofiei. În lucrarea sa capitală *Cartea exemplurilor din istoria arabilor, perșilor, barbarilor și a popoarelor care au trăit cu ei pe pământ*, apărută în 1377, el remarcă și impune ideea influenței naturii (în speță a climei), asupra istoriei, inclusiv asupra societății umane și a deciziei politice. În realitate, Khaldun regăsise și preluase ideile lui Platon, ducând ceva mai departe esența acestora, esență din care, cu peste 500 de ani mai târziu, se vor alimenta teoriile deterministe în abordarea statului, implicit relația mediu-stat ca element central al preocupărilor geografiei politice moderne. Tot el, aduce pentru prima oară pe scena ideilor, într-o formă destul de primară și empirică totuși, conceptul evoluției ciclice a statului, încercând să individualizeze etape și stadii de evoluție a unei formațiuni politico-teritorială, plecând de la observații desfășurate asupra lumii arabe.

Pe tot parcursul Evului Mediu, inclusiv al Evului Mediu târziu, atât în Europa cât și în alte părți ale lumii (China, lumea arabă, Orientul Apropiat), necesitățile practice vor determina –timp de 500 de ani– aplecarea unor oameni de știință, dar și învățați, principii luminați, navigatori sau chiar comercianți direct interesați, asupra analizei unor aspecte cu implicații în mediu și în domeniul politic.

Descoperirile geografice din sec.XV-XVIII au constituit un element important în impulsionarea cercetărilor cu implicații duble, în mediu și în politic.

Atât spaniolii, portughezii, dar și britanicii, francezii, venețienii și ulterior olandezii și germanii, prin activitatea lor de colonizare, au creat premisele apariției unor preocupări ce pot fi incluse în această direcție. Și aceste preocupări nu au întârziat să apară.

Unul dintre cei mai importanți în această direcție, a fost francezul Jean Bodin (1530-1596), considerat ca fiind unul dintre primii politologi moderni ai Franței, și care s-a aplecat și asupra relației mediu-societate. La fel ca și alți reprezentanți ai perioadei Evului Mediu, Bodin a prea-mărit rolul climei în ceea ce privește decizia politică. Ceea ce este interesant în opera lui Bodin, este ideea determinismului climatic asupra factorilor psihici umani, factori care determină tipul de reacție și decizie politică. Astfel de idei, regăsite și în școala română (vezi D.Drăghicescu), leagă determinismul geografic de psihicul uman, recunoscând primordialitatea acestuia în luarea deciziei

Jean Bodin

politice. Este, practic, o idee revoluționară (pentru acele timpuri), care „depășește” simplul determinism geografic, direct, ce afectează decizia politică. Bodin leagă formele de organizare politică de două elemente determinante: *așezarea geografică și firea omului*.

Tot în această direcție, a determinismului geografic direct sau indirect, se mai înscriu și francezul Sébastien La Preste (1633-1707), dar și englezul William Petty (1624-1687), ultimul fiind considerat inițiatorul ideilor demo-politice referitoare la rolul și locul populației ca factor determinant în evoluția entităților politice. Petty, beneficiind de o instruire solidă desfășurată la Oxford, pune în discuție elementele teritoriale alături de cele demografice care dau putere statului. El subliniază și existența unor așa numite „sfere de influență” (care vor fi mult discutate peste 200 de ani), dar și rolul capitalelor, al guvernului și suveranului ca element reprezentativ central cu rol determinant în decizia politică¹⁰.

Un moment de cotitură a fost punctat de Montesquieu (1689-1755), care a marcat definitiv legitățile naturale ce acționează asupra societății umane, inclusiv cu repercursiuni politice. Contribuția lui Montesquieu a fost esențială în stabilirea unor

William Petty

Montesquieu

¹⁰ Interesante sunt lucrările sale *Political Anatomy of Ireland* și *Political Arithmetic* în care face o analiză pertinentă a societății britanice a vremii.

direcții clare, regășibile ulterior în geografia politică modernă și contemporană. Impunerea mediului geografic asupra societății umane, în viziunea lui Montesquieu, se face prin factorii săi naturali, factori care –indirect– determină și acțiunea/decizia politică. La fel ca în cazul înaintașilor, clima era văzută ca factorul nr.1 de influență a societății. Ceea ce este revoluționar în viziunea lui Montesquieu, este alăturarea dimensiunii spațiale, a reliefului, a solului, insularitatea sau continentalismul, la climă, pentru explicarea naturii organizării social-politice. Este o analiză complexă care nu se mai bazează doar pe un singur element al cadrului natural, ci pe un ansamblu de elemente intercondiționate între ele. Opera lui Montesquieu aduce prima încercare de înțelegere a raporturilor dintre mediu și politic prin inter-relație complexă de autodeterminare.

Ideea inter-relației este continuată 43 de ani mai târziu, de Robert Jacques Turgot (1727-1781), în prima lucrare din istorie, gândită ca un studiu propriu-zis de geografie politică, și anume lucrarea *Geografie politică*¹¹ apărută în 1750. Compusă din 3 părți, ce abordau atât premisele (prima parte acordată istoriei), conținutul (a doua parte acordată geografiei politice propriu-zise), dar și rezultatul deciziei politice (ultima parte, guvernarea), această lucrare are, printre altele, și meritul de a aduce pe scena științifică pentru prima dată termenul de „*Geografie politică*”

În afara acestor contribuții legate direct de domeniul geografiei politice prin preocupări și idei, tot în această perioadă (sec.XVIII-XIX), se remarcă aportul general al unor geografi, care, deși nu au avut contribuții directe în domeniu, au ajutat la formarea unui concept geografic modern, în care geografia politică își va găsi locul său bine-meritat. Se pot aminti aici contribuțiile în domeniul geografiei aduse de Alexander von Humboldt (1769-1859) și Karl Ritter (1779-1859), care au pus bazele școlii geografice germane moderne, din care, peste 40 de ani vor rezulta cele mai îndrăznețe, dar și contestate idei și concepte, pe care geografia politică sau geopolitica le va cuprinde de-a lungul sfârșitului de sec.XIX și începutului de sec.XX. În acest sens, unele lucrări aparținând geografiei umane sau sferei

Jacques Turgot

Alexander von Humboldt

¹¹ Denumirea inițială a lucrării *Plan d'un ouvrage sur la géographie politique* ce a stat la baza ideilor sale exprimate ulterior printr-o serie de alte lucrări în domeniul politic

politice, au atins elemente specifice geografiei politice, aducându-și aportul, indirect, la statuarea acestui domeniu de preocupări științifice. K.Ritter a dezvoltat către sfârșitul vieții, o teorie a dezvoltării ciclice a statului, asemănătoare și inspirată din ideile lui Khaldun, însă bazată mai mult pe o analogie cu un organism viu. Deși Ritter beneficia în plus, față de Khaldun, de rigoarea științifică prusacă, totuși curentul la modă în aceea perioadă (determinismul și etnocentrismul geografic), și-a lăsat amprenta puternic. Lucrarea sa *Geografia generală comparată*, poate fi considerată, între anumite limite și până la un anumit punct, o primă încercare de a crea modele în geografia politică, K.Ritter fiind apreciat ca important din acest punct de vedere (Glassner, 1996).

Karl Ritter

Odată cu intrarea în a doua jumătate a sec.XIX, se produc o serie de schimbări și salturi calitative, atât în domeniul general al geografiei, cât și, implicit, în cel al științelor umaniste și politice. O serie de geografi, sau specialiști activând în domenii conexe, au început să manifesteze un interes deosebit pentru această nouă latură a preocupărilor geografice. Acest lucru s-a datorat, în domeniul geografiei politice, în primul rând transformărilor deosebite ce au avut loc în cadrul societății umane, și în special la nivelul continentului european.

Este epoca marilor transformări, a revoluțiilor, a noilor concepte politice, a imperiilor coloniale transformate și întreținute politic, este epoca ridicării unor noi puteri continentale și globale. În acest context, începând cu deceniile 6-7 ale sec.XIX apar premisele creării unor școli de geografie politică naționale, care au avut la bază preocupări geografice, anterioare, venite din domeniul geografiei umane, pentru a se cristaliza pe deplin la începutul sec.XX și pe tot parcursul său.

Apar astfel, inițial, școala germană (puternic axată pe geopolitică și puternic ideologizată), școala franceză (axată fundamental pe domeniul geografiei umane, geografia politică fiind o extensie a acesteia, dar izvorând din ea), școala anglo-saxonă (orientată spre geostrategie), școala română (caracterizată de o geopolitică defensivă) și ulterior, după cel de-al doilea război mondial, școala americană. La un nivel mai redus, au apărut și o serie de școli naționale, cu o activitate ceva mai restrânsă, remarcându-se totuși unele țări din America Latină, Orientul Îndepărtat, Rusia (post comunistă) și Israelul. Toate acestea și-au adus și își aduc în permanență aportul la crearea unei științe de sine stătătoare, care, deși parte componentă a geografiei umane, merită pe deplin să se individualizeze ca domeniu ce se ocupă de sfera umano-politică a existenței planetei noastre.

1. Școala germană

În opinia mării majorități a autorilor din domeniu, școala germană a reprezentat un *punct de reper*, nu numai în domeniul geografiei politice, dar și în cel al geografiei umane și chiar al geopoliticii. Privită în ansamblul ei, prin rezultatele obținute, dar ținând cont și de repercusiunile și influențele pe care le-a avut asupra celorlalte școli din domeniu, școala germană de geografie politică [și geopolitică], poate fi considerată cea mai importantă la nivel mondial, mai ales din două motive:

personalitățile care se înscriu în cadrul acestei școli au reprezentat un curent deosebit de important, cu realizări marcante în domeniu –inclusiv în cel al geopoliticii–, *modelând* această disciplină într-o formă nouă, modernă;

școala germană s-a constituit ca o inițitoare și promotoare a unor idei noi, a unor noi modalități de abordare, fundamentând metodologic disciplina și creând *scheletul, osatura*, ce va fi preluat(ă) mai târziu de toate celelalte școli din domeniu.

În același timp, școala germană reprezintă un exemplu negativ al implicării politicului și ideologicului în viața științifică, arătând clar ce se poate întâmpla când o serie de idei științifice menite a fi discutate doar în mediile academice sunt *preluate* de politicieni, duse la extremă și folosite în scopuri cu totul și cu totul diferite, chiar opuse celor inițiale.

Școala germană a reprezentat o *furtună în domeniul științelor geografice* și în special al acelei părți a geografiei care se ocupă cu studiul omului –geografia umană–, din care își trage seva. Bazată pe rădăcini extrem de solide, școala geografică germană s-a constituit într-o promotoare activă în sec.XIX, a ceea ce va purta propriul nume de *Antropogeografie*, corespondent german al geografiei umane, din care la sfârșitul secolului menționat va izbucni puternic geografia politică. A doua jumătate a sec.XIX (mai ales după anul 1859), aduce o serie de schimbări profunde în viața geografică europeană. Analiza școlii geografice germane, din care a rezultat școala de geografie politică, trebuie să țină cont de contextul general european. După moartea în luna mai a anului 1859 a lui Al.von Humboldt și în luna noiembrie a aceluiași an, a lui K.Ritter, va apare pe parcursul următoarelor două decenii o nouă generație, formată și influențată de opera celor doi mari colifei. Această generație, sub impulsul ideilor evoluționiste lansate de Ch.Darwin¹², va aduce o nouă interpretare a locului și rolului omului în cadrul mediului geografic. În

¹² Această tendință "organicistă" specifică începutului de secol XX, va fi prezentă și în cadrul școlii britanice, geograful H.J.Mackinder "cochetând" și el cu astfel de abordări, ca urmare a discursului geografic general specific acelor vremuri.

rândul noilor *contingente* se vor înscrie, Fr.Ratzel, personalitate de excepție în geografia germană a sfârșitului de secol, K.Haushofer, geopolitician și militar de carieră, adulat dar și extrem de contestat, precum și R.Kjellen, care poate fi considerat prin formație și mod de gândire ca și aparținător al școlii germane, chiar dacă originea sa a fost suedeză.

Friedrich Ratzel (1844-1904) este poate cel mai important geograf german al ultimilor 150 de ani. Această afirmație se bazează atât pe nivelul științific al operei și realizărilor sale în domeniu, cât mai ales pe influența pe care a exercitat-o asupra geografilor germani și nu numai. Chiar și o serie de exponenți ai școlii americane, care pentru o anumită perioadă, la mijlocul sec.XX, au negat, sau chiar combătut ideile ratzeliene, au ajuns să recunoască primordialitatea acestuia în domeniul geografiei umane. R.E.Dickinson recunoștea în lucrarea sa *The Makers of Modern Geography*, în anul 1969, faptul că: „Nu e nici o îndoială... Fr.Ratzel a fost cel mai mare contribuitor la dezvoltarea geografiei umane” (Dickinson, 1969, pag.64).

Friedrich Ratzel

Ratzel în 1884

Născut la 30 august 1844, la Karlsruhe, în Germania, Fr.Ratzel intră la Universitatea din Heidelberg la vârsta de 21 de ani, pentru a o absolvi în anul 1868. Tot în acel an obține titlul de doctor. La formarea sa academică contribuie și o serie de studii desfășurate la Jena și Berlin, însă orientarea sa primară este spre zoologie și biologie. Pregătirea sa științifică este completată, pentru un an de zile, cu o serie de cursuri la Universitatea din Montpellier, Franța constituind un episod trecător dar deosebit de important

în viața tânărului savant. Pasul important al trecerii de la zoologie la geografie are loc cu ocazia vizitei în Franța, Ratzel participând activ la războiul franco-german din 1870, în care este rănit și spitalizat pentru o scurtă perioadă. După însănătoșire, călătorește pentru o vreme în Italia și Marea Britanie, perioadă în care dragostea și atracția pentru geografie crește continuu. Cea mai importantă călătorie a sa este, însă, cea desfășurată pe continentul nord american și în Cuba, în perioada 1874-1875, când vizitează Statele Unite și Mexicul, studiind influența populației de origine germană emigrată în SUA și rolul grupurilor etnice pe noul continent. În 1875 se întoarce în Germania, urmează cursuri de geografie și geologie la Munchen și în paralel predă geografia la Înalta Școală Tehnică din aceeași localitate. Din 1876 devine asistent la Universitatea din Munchen, iar din 1880 profesor titular la aceeași

instituție. Din 1884 funcționează ca profesor la Universitatea din Leipzig, unde va rămâne până la sfârșitul vieții. Moare la 13 august 1904 în localitatea Ammerland, în Germania.

Așa cum se poate observa în această scurtă biografie, viața lui Fr.Ratzel „nu a avut nimic extraordinar în ea, afară poate de norocul unei pregătiri complete” (S.Mehedinți, 1904, pag.11). Așa cum remarcă și ilustrul savant român S.Mehedinți, nu viața lui Fr.Ratzel va fi fost extraordinară, ci opera sa! Într-adevăr, opera sa, se constituie într-una din cele mai importante contribuții în domeniu, pe care un geograf umanist a putut-o aduce vreodată.

Opera științifică a lui Fr.Ratzel trebuie înțeleasă în contextul vremurilor în care a fost scrisă. În analiza operei sale trebuie avute în vedere transformările prin care societatea germană trecea în acea perioadă. Dacă până la el, geografia reprezenta în primul rând descriere, odată cu apariția primei sale lucrări din domeniu (*Anthropogeographie*, primul volum apărut la Leipzig în anul 1882, iar volumul al doilea în 1891), modul de înțelegere al geografiei se schimbă. El introduce, în primul rând, un mod nou de gândire în geografie, un mod de gândire în care omul începe să ocupe un loc central, un loc definitoriu în influențarea și modelarea mediului geografic. Tocmai pe acest argument se baza și afirmația lui Dickenson din anul 1969. Ratzel aduce un nou mod de a vedea relația dintre om și mediu. El deschide cercetarea geografică spre fenomenul social și statal, în același timp, fără de care demersul geografic nu are sens. De asemenea, el încearcă pentru prima oară explicarea complexă a statului văzut prin prisma geografiei umane. Pentru acest lucru era necesară, ca o primă etapă, fundamentarea geografiei umane pe care el o numește simplu: *Antropogeografie*. În concepția ratzeliană, geografia umană trebuia să treacă peste deficiențele și carențele descriptive ce guverneau geografia la sfârșitul sec.XIX și să tindă spre o sistematizare geografică superioară conceptual timpurilor în care ar fi existat. Prin această concepție proprie, nouă, Ratzel depășește nivelul descriptiv, primar, al geografiei [umane], trecând la o etapă nouă și anume, cea *relaționistă*, în care geografia umană, și ulterior geografia politică, aveau menirea principală de a analiza fenomenele geografice și nu numai de a le descrie.

S.Mehedinți în lucrarea sa *Antropogeografia și întemeietorul ei Fr.Ratzel* sublinia faptul că, poate cea mai importantă lucrare a lui Ratzel în această direcție, *Anthropogeographie*, s-a constituit ca un nou fundament pentru geografia umană, asigurând autorului de la bun început un loc aparte în lumea științifică (S.Mehedinți, 1904, pag.12). Tot S.Mehedinți continua: „În ce anume stă valoarea specială a acelei lucrări? În câteva cuvinte am putea răspunde astfel: ea era o întregire și o rectificare a geografiei lui Humboldt și Ritter” (S.Mehedinți, 1904, pag.12). Ce a determinat însă această nouă stare de spirit, din care a rezultat această lucrare revoluționară? În primul rând este

vorba de contextul general existent în Germania acelor vremuri, efervescența noilor schimbări petrecute în ultimile decenii, care s-au constituit în factori generatori de nemulțumire, referitor la situația politică prin care Germania trecea. După Congresul de la Viena din 1815 și revoluțiile naționale din 1848, Germania se vedea pusă în ipostaza revitalizării noilor sentimente naționale. Astfel, atât în literatură cât și în cultura și educația germană, au început să fie accentuate spiritul și romantismul germanic, dându-se o nouă valoare omului și individului în cadrul societății. Acest lucru a generat la rândul său, o nouă modalitate de abordare a omului în relație cu mediu în care trăia. În același timp, la nivel social și politic, națiunea capătă un rol central, sentimentele naționale și chiar naționaliste făcându-se prezente la toate nivelele societății. Ca urmare, mulți oameni de știință își orientează preocupările spre aceste noi domenii, căutând să explice și să descopere legăturile ce se stabilesc între laturile existențiale umane și societate –pe de-o parte– sau între om și mediul înconjurător –pe de altă parte. Noi mișcări politice apar, noi curente și opinii legate de decizii politice se fac auzite sub diferite forme. În această perioadă se pune problema noului rol pe care Germania trebuie să îl aibă în cadrul Europei, ca viitoare mare putere, crearea unui imperiu colonial care să rivalizeze cu cel britanic, dar și o serie de alte probleme importante la nivel regional, cum ar fi cea a importanței Dunării și a țărilor dunărene la nivel continental¹³. Ratzel participă la aceste dezbateri, susținând, ca președinte al mișcării pangermane, necesitatea creerii și dezvoltării unui vast imperiu colonial peste mări. Paralel cu această punere în discuție a noii poziții europene și mondiale a Germaniei, alături de revitalizarea naționalismului german și a pangermanismului, apare un interes accentuat pentru analiza rolului statului în luarea deciziilor menite a schimba situația *de facto* existentă. În acest sens, se cereau aprofundate noi căi de analiză a legităților ce funcționează în domeniul politic și mai ales, a importanței teritoriului în cadrul deciziei politice. Acest lucru s-a constituit în principala motivație care a stat la baza realizării celei de-a doua lucrări fundamentale a lui Ratzel, *Politische Geographie* (Geografie politică).

Apărută în mai multe ediții, prima în anul 1897 la Munchen, a doua în 1903 și a treia în 1923, la Berlin, *Politische Geographie* reprezintă prima abordare academică a geografiei politice, sub forma unei lucrări menită a schimba opinii și moduri de gândire.

S.Mehedinți sublinia în anul 1904 importanța acestei lucrări, afirmând: „Lucrarea aceasta a fost menită să răstoarne și să transforme o întreagă rubrică a literaturii geografice. Până la Ratzel, sub numele de geografie politică se înțelegea o înșirare seacă de suprafețe ale statelor și provinciilor,

¹³ Ideea inițiată cu 50 de ani înainte, de către Henrich von Bülow (1757-1807). Incepe să capete noi adepți, inclusiv sub forma unor organizații și mișcări pangermane.

de graniți, populație, împărțiri administrative, forme de guvern...și alte amănunte fără spirit geografic. Era o adevărată moștenire din vremea perucelor, o geografie Almanah-Gotha." (S.Mehedinți, 1904, pag.15-16). Tot Mehedinți, citându-l pe Ratzel, definea obiectul de studiu al întregii lucrări: „Geografia politică are să se ocupe, zice el, de stat. Iar statul nu e o ficțiune cartografică, ci este o realitate biologică și el. E o parte a pământului plus și o parte din omenire diferențiată în anumite împrejurări naturale, care trebuiesc studiat.” (S.Mehedinți, 1904, pag.16). Într-adevăr, ceea ce aduce nou în această lucrare Ratzel, și ceea ce va constitui osatura întregii sale opere din domeniu, este tocmai această nouă abordare a statului. În concepția ratzeliană, nașterea naționalismului german a avut la bază crearea elitei germane în sec.XIX. Aceasta, prin toată activitatea ei în domeniul literar, social, cultural, educațional, nu a făcut altceva decât să creeze un nou spirit germanic, în care individul, punct central al Renașterii și Umanismului Evului Mediu târziu, să fie înlocuit de colectivitate, de forma angajată politic a poporului, adică de națiune. În viziunea lui Ratzel, geografia umană (antropogeografia), are rolul de a descoperii și analiza influența mediului asupra grupurilor umane. Dar grupurile umane, popoarele, evoluează, au nevoie de spațiu și implicit, de resurse. În același timp, nevoia de spațiu a grupurilor umane nu se rezumă doar la un spațiu al resurselor. Grupurile umane sunt caracterizate și de mobilitate. Spațiu este necesar tocmai datorită dinamicii grupurilor umane, dinamică care este legată, la rândul său, de caracteristicile demografice ale populației respective. Astfel, Ratzel ajunge la concluzia –influențată și de determinismul darwinist– că, populația –care constituie o componentă de bază a statului–, fiind un organism viu, va imprima și statului respectiv caracterul dinamic, ce va implica necesitatea măririi spațiului avut la dispoziție, odată cu mărirea necesităților populației respective, datorită evoluției demografice. Dar orice populație ce se constituie în componenta de bază a statului, va fi caracterizată de un anumit nivel de civilizație, din cauza faptului că ea, populația, în interiorul unui stat formează o societate umană. Societatea umană înseamnă cultură și civilizație. Societăți diferite dispun de culturi diferite, formând civilizații diferite, structurate ierarhic, funcție de nivelul de dezvoltare atins. Ratzel concluzionează că, o societate puțin dezvoltată va avea o cultură primară, în care omul se va adapta mediului în care trăiește, pe când o societate puternic dezvoltată, cu o cultură înfloritoare, va avea o civilizație evoluată, în care omul modifică mediul, nu se adaptează doar la el. Ratzel este primul care leagă dezvoltarea societăților umane și nivelul de cultură-civilizație de nevoia de spațiu. Astfel, spațiul, la Ratzel este legat indisolubil de societate, nivelul de dezvoltare al societății implicând o nevoie mai mare, sau mai mică de spațiu. P.Claval remarcă în lucrarea sa *Geopolitică și geostrategie*, faptul că în concepția lui Ratzel „Geografia politică

este cea mai importantă ramură a geografiei umane, atunci când ne referim la societăți dezvoltate”(Claval, 2001, pag.27). Într-adevăr, locul și rolul spațiului raportat la societate și la nivelul de dezvoltare al acesteia a constituit o preocupare permanentă în opera lui Ratzel. În analiza statului el aduce pentru prima dată o viziune geopolitică în interpretarea rolului și locului statului, depășind simpla analiză spațială, fără a folosi termenul de *geopolitică*.

Spațiul, în opera lui Ratzel, se constituie într-unul din cele trei concepte fundamentale care guvernează acțiunile și deciziile din interiorul statului. Aceste concepte de bază în opera ratzeliană sunt folosite pentru a analiza și explica modul de evoluție al unui stat, dar mai mult, sunt folosite pentru a justifica necesități de expansiune, care –în optica ratzeliană– ar justifica modificări de frontieră și, implicit, modificarea apartenenței teritoriilor.

Primul concept introdus de Ratzel (și poate cel mai important) este acela de *spațiu* (der Raum). Spațiu nu reprezintă doar teritoriu. El capătă valențe complexe, derivate fiind din nivelul de dezvoltare al societății. Spațiul ratzelian capătă influențe psihice și poate marca atitudinea poporului respectiv față de vecini. În același timp, spațiul modifică sensurile existenței popoarelor și poate induce concordanțe sau discordanțe antropogeografice. Ratzel vorbește chiar de un „simț al spațiului” (Raumsinn), prezent la toate popoarele, dar dezvoltat în măsură diferită, care este responsabil de diferite procese demografice¹⁴ lăsată cum vedea autorul justificarea expansiunii teritoriale ce are la bază procese demografice de creștere a populației: „...un popor crește prin aceea că-și mărește numărul, o țară prin aceea că-și mărește teritoriul. Întrucât unui popor în creștere îi trebuie teritoriu nou, el crește peste marginile țării. Mai întâi el valorifică în interior, pentru sine și pentru stat, pământul care nu fusese ocupat: aceasta este colonizarea internă. Dacă nici aceasta nu mai ajunge, atunci poporul năvălește în afară și apar toate acele forme ale creșterii spațiale...care duc în cele din urmă, în mod necesar, la dobândirea de noi teritorii: aceasta este colonizarea externă. Invazia militară, cucerirea, este adeseori strâns legată de această colonizare” (citată din G.Heyden, 1960, pag.129). Această foame după spațiu prezentă în viziunea lui Ratzel avea la bază o serie de situații existente pe plan mondial referitoare la Germania sfârșitului de secol XIX. Germania își crease un imperiu colonial după modelul britanic, în care după anul 1890 intraseră Togo, Camerun, partea de SV a Africii, Rwanda, Burundi și Tanganika, dar și unele teritorii din zona Oceani, Noua Guinee, I-lele Solomon, Tonga, Mariane și Caroline. Acest imperiu colonial trebuia justificat –inclusiv științific–, alături de alte acțiuni germane în direcția împlinirii mult visatului vis pangermanic, acela de a domina popoarele din Europa Centrală (Claval, 2001, pag.32). În acest sens, Ratzel participă ca

¹⁴ Ratzel sublinia faptul că „popoarele mari au simțul spațiului dezvoltat, presiunea demografică fiind un factor de inițiere a expansiunii [teritoriale]”.

membru fondator și ulterior ca președinte al Ligii Pangermanice, la diverse acțiuni în această direcție, începând din 1890. Rădăcinile unei astfel de concepții vin însă mult mai din urmă, chiar Ratzel amintind în lucrarea sa contribuțiile unor autori în domeniul influenței condițiilor naturale asupra evoluției demografice a popoarelor, din care se pare că s-a inspirat¹⁵. Ceea ce aduce nou însă Ratzel, este analiza logică și exactă a legităților ce par a acționa în domeniul expansiunii teritoriale a statelor. El identifică chiar șapte legi ale expansiunii statelor, care –în concepția sa– ar justifica acest fenomen:

1. Întinderea statelor trebuie să crească odată cu progresul societății și culturii acestora;
2. Creșterea spațială a statelor însoțește alte activități legate de dezvoltarea cultural-ideologică a statului;
3. Statele puternice trebuie să se extindă prin asimilarea statelor mai mici (mai puțin importante);
4. Frontiera materializează dinamica teritorială a statului;
5. Extinderea teritorială a statelor se face în zonele importante strategic (zone cu resurse, litoral, zone în care apar fluvii importante pentru navigație);
6. Justificarea expansiunii are la bază inferioritatea statelor vecine;
7. Expansiunea teritorială se „autoîntreține” datorită diferențelor dintre state.

Desigur, simplismul celor șapte legități reproduse de Ratzel pare astăzi desuet, însă trebuie avut în vedere că ele sunt rezultatul unei gândiri formate în urmă cu 150 de ani și că răspundeau unor cerințe specifice momentului și unor interese care trebuiau susținute, prin angajare politică. Tocmai această angajare politică, se pare involuntară, bazată pe un ultra patriotism, alterează logica științifică a marelui geograf, fără însă a știrbi din aureola pe care și-a creat-o încă din timpul vieții. Totuși, conceptul de spațiu în geografia politică germană, preluat mai târziu de Haushofer, rămâne o creație ratzeliană importantă, care a marcat definitiv domeniu. Alături de acest concept important, în aceeași lucrare, *Politische Geographie*, Ratzel introduce un nou concept în analiza statului, și anume: *poziția* (die Lage).

Poziția statului, mai bine spus a teritoriului, dă identitate și personalitate politico-geografică statului respectiv, în relație cu vecinii săi. La fel ca și în cazul primului concept, poziția capătă o semnificație complexă, nereducându-se doar la o serie de coordonate geografice sau matematice. În concepția lui Ratzel, poziția, corelată cu caracteristicile teritoriului [ale spațiului n.n.], se poate constitui în premise de favorabilitate pentru statul respectiv. Această

¹⁵ Sunt amintiți pe parcursul întregii lucrări Montesquieu cu a sa lucrare *Spiritul legilor* (1748), Voltaire cu *Spiritul națiunilor* (1756), Buffon cu *Istoria rasei umane* (1749), dar și Kant, Reinhold, Forster, Pallas, Zimmermann, Herder, Ritter, Lamarque, Count și Taine.

idee o regăsim și în opera savantului român S.Mehedinți, influențat de concepția ratzeliană asupra geografiei politice și a statului în special. În analiza teritoriului românesc, regăsim la Mehedinți, aceeași abordare a rolului poziției teritoriului unui stat. Deschiderea la mare, localizarea la întretăierea marilor fluxuri de materii prime și chiar de idei și influențe, pare a favoriza statul în cauză. Din această analiză, Ratzel, la fel ca și Mehedinți, desprinde alături de poziția fizico-geografică, și o *poziție relațională* raportată la vecinii care înconjoară statul respectiv. Este o poziție rezultată din tipurile de relații care se stabilesc între state, relații care au la bază nivelul de putere de care dispune statul respectiv. Preluând ideile lui Bülow, Ratzel accentuează rolul poziției Dunării și a statelor dunărene, inclusiv a României, în perioada ce urma să vină, probabil și ca rezultat al vizitei făcute în Transilvania în 1875. Un alt concept introdus de autor în analiza relaționistă a statului este acela de *graniță* (die Grenzen).

Interesantă este viziunea ratzeliană asupra acestei forme de delimitare spațială între state. Ratzel atribuie o semnificație nouă graniței, și anume, aceea de *organ periferic al statului*, afirmând primordialitatea acestei definiții față de aceea care recunoaște granița ca fiind un element de separație între state. Este o abordare funcțională a graniței, lucru ce constituia, pentru perioada respectivă, un element de noutate, o abordare diferită. Granița devenea astfel, un element de compromis între capacitățile de susținere a statelor implicate, un ultim „tranșeu” al înaintării statului respectiv spre contactul cu statul vecin. O astfel de abordare a generat în concepția „ucenicilor” marelui savant (printre care s-a numărat și S.Mehedinți), o interpretare funcțională a graniței (implicit și a frontierei), interpretare care în cazul geografului român, a generat un concept nou, legat de extensiunea maximă a unui spațiu de etnogeneză, și anume acela de *fruntarie*. Deși diferite ca semnificație și conținut, ambele termene au un punct comun, care le apropie destul de mult: ambele termene se referă la construcții interpretate ca semnificație funcțională, rezultate din interacțiunea dintre popoare diferite. Dacă în primul caz, în concepția lui Ratzel, granița este un compromis între state din punctul de vedere al înțelegerii politice, fruntaria, în concepția lui Mehedinți reprezintă un compromis rezultat din evoluția unei etnii într-un anumit spațiu de etnogeneză. Și într-un caz și în altul, elementul comun se referă la funcționalitatea acestor concepte, funcționalitate rezultată din sarcina ce revine fiecărui granița ratzeliană limitează un teritoriu statal ocupat după „revărsarea” unui popor numeros, fruntaria limitează o etnie transformată în timp în națiune, fără a ține cont însă de formațiunea politică.

Concluzionând, opera marelui savant german, axată pe cele două lucrări fundamentale *Antropogeografia* și *Geografia politică*, se constituie în premisa necesară înțelegerii importanței omului și societății în relația complexă cu

mediul geografic în care există. Chiar după aproape 100 de ani de la dispariție, ideile marelui geograf german rămân ca exemple notabile în istoria școlilor geografice, exemple preluate și continuate de alți reprezentanți, unii activând și în alte domenii care au făcut joncțiunea cu marea familie a științelor geografice. Printre aceștia, Karl Haushofer se înscrie ca un continuator de marcă al marelui Ratzel.

Karl Haushofer

Karl Haushofer (1869-1946), a reprezentat, poate, cel mai important continuator al ideilor promovate de Ratzel în cadrul geografiei politice și, ca element de originalitate, modificator al acestora, aplicându-le în geopolitica germană. Importanța lui Haushofer în cadrul școlii germane rezidă mai ales din contribuția în domeniul geopoliticii, el fiind responsabilul noii orientări luate de școala germană în primele patru decenii ale sec.XX.

Născut la 27 august 1869, la Munchen, Haushofer a beneficiat de suportul și susținerea unei familii de vază, care i-a asigurat un acces liber la cele mai înalte medii educaționale. În 1887, sub o puternică influență prusacă, intră la Școala Bavareză de Război unde începe să capete o instrucție și formare militară ce va fi urmată de pregătirea din cadrul Școlii de Artilerie a Regimentului nr.1 „Prințul Luitpold”, iar ulterior, definitivată prin Academia de Război Bavareză. Pe 8 iulie 1896 se căsătorește cu Martha Myer Doss, de origine evreiască, cu care va avea doi băieți, Albrech, născut în 1903 și Heinz, născut în 1906. În anul 1899, intră ca tânăr ofițer în Statul Major al armatei germane, pentru ca la numai 5 ani distanță, în 1904 să fie numit profesor la Academia de Război. Cariera militară continuă cu un moment important, care îi va schimba definitiv viața, și anume, detașarea pe o perioadă de doi ani, între 1908-1910, la Tokio, fiind însărcinat cu studiul armatei japoneze în vederea îmbunătățirii performanțelor militare și de luptă a acesteia. Cu această ocazie, tânărul ofițer, face o serie de călătorii în India, Coreea, Manciuria și în nordul Chinei, care vor lăsa o puternică amprentă asupra modului său de gândire. Acest lucru a fost declanșat de întâlnirea în India cu Lordul Kitchener, cu care poartă ample discuții referitoare la poziția Marii Britanii și a Germaniei în cazul unui conflict armat mondial. Acum încep să se contureze primele idei a ceea ce va genera ulterior, î modul de gândire al lui Haushofer, conceptul pan-regiunilor.

Perioada în care Haushofer a putut intra în contact cu modul oriental de gândire a avut, printre altele, și o serie de beneficii din punct de vedere științific, el susținându-și teza de doctorat la Munchen în 1913, cu tema: „Rolul

Germani i în exploatarea geografică a Japoniei și a spațiului său: influența războiului și a politicii militariste"

Evoluția sa militară continuă, participă la primul Război Mondial, luptă pe frontul din Carpați și pe Valea Trotușului, unde face cunoștință cu realitățile românești, iar la terminarea războiului părăsește armata, după ce obținuse gradul de general. Noua sa orientare îl îndrumă spre mediul universitar, păstrând totuși, ideile și conceptele care îl marcaseră până atunci. Zbuciumul perioadei de după cel de-al doilea Război Mondial, situația Germaniei înfrânte, afectează puternic psihicul fostului general, marcând orientarea sa ulterioară. Chiar Haushofer afirmă în propria sa lucrare *Geopolitik*, la pag.155 că: *„...geopolitica germană... s-a născut din dezastrul țării mele”* În același timp militează activ în domeniul impus de predecesorul său, Ratzel, fiind deschis ideilor enunțate cu două decenii înainte de Kjellen. Atmosfera generală era favorabilă unor astfel de preocupări, lucru demonstrat și de faptul că în anul 1919, geopolitica este introdusă ca materie de studiu în învățământul superior german, iar în 1924 ea se generalizează în toate universitățile din țară. În această perioadă, Haushofer devine profesor de geopolitică la Universitatea din Munchen, fondând Catedra de Geopolitică pe care o conduce până în 1933 și începe o amplă operă în domeniul geopoliticii, influențând modul de gândire din domeniu, în epocă. Paralel cu influența pe care o exercită în lumea academică germană, tot la începutul deceniului al treilea al sec.XX, Haushofer se apropie de ideile național-socialiste, lucru concretizat prin întâlnirea din 4 aprilie 1919 cu Rudolf Hess, de care îl va lega o prietenie profundă până la moarte și prin întâlnirea din 24 iulie 1921 cu Adolf Hitler. Această apropiere de extrema dreaptă germană va avea un beneficiu mai mult de partea național-socialiștilor, care vor folosi munca și ideile geopolitice ale lui Haushofer pentru a motiva și justifica extensiunea teritorială și acțiunile militare ale celui de-al III-lea Reich.

Implicarea în politica nazistă este atât de profundă și făcută cu atâta naivă credință, încât Haushofer ajunge să creadă că se poate fundamenta științific, folosind ideile proprii și pe cele ale înaintașilor în domeniu (mai ales Ratzel și Kjellen), o concepție de expansiune teritorială, având la bază spațiul vital, concepție la care lucrează asiduu, și de care vor profita mai ales conducătorii naziști. Rolul geopoliticianului crește în cadrul societății germane, preocupările din domeniu încep să atragă noi cercetători, mai ales odată cu apariția revistei *„Zeitschrift für Geopolitik”* în anul 1924. Această revistă se transformă, odată cu venirea naziștilor la putere, într-un organ de promovare a noilor concepții referitoare la spațiul vital și la politica de expansiune. Creată de Haushofer, împreună cu un colectiv de entuziaști printre care s-au numărat Erich Obst, Otto Maull și Herman Lautensach, această revistă va aduce, totuși, idei importante în structurarea geopoliticii germane. Între coperțile ei apar (până în anul 1944 când

se autodizolvă), o serie de studii importante referitoare la evoluția puterilor mondiale, la rolul etniilor în trasarea noilor frontiere europene, dar și studii referitoare la raporturile de putere ce urmează a se stabili între statele europene după terminarea celei de-a doua conflagrații mondiale. Sub influența lui Haushofer, A. Grabowsky enunță șase dintre legitățile care –în viziunea autorilor– ar determina acțiunea viitoare a unei mari puteri¹⁶:

1. tendința de a stăpâni izvoarele și gurile de vărsare a marilor fluvii;
2. tendința de a avea ieșire la mare;
3. tendința de a-și extinde spațiul din aceeași zonă climatică sau în zone cu alte tipuri de climă;
4. tendința de a domina litoralul opus;
5. tendința de a-și unifica spațiul prin includerea grupurilor etnice proprii de peste hotare;
6. tendința de a ocupa poziții strategice importante.

Ecourile acestei publicații duc peste hotare faima omului de știință Karl Haushofer și în ciuda unei intense activități de contestare a ideilor sale venită din partea școlii franceze, în principal, în 1930 Haushofer devine membru al Societății Americane de Geografie, ține conferințe în Austria, Cehoslovacia, Polonia, Italia și în țările baltice, promovându-și propriile idei. În țară, tot ca o recunoaștere a importanței sale științifice, devine în anul 1934 președinte al Academiei Germane, funcție pe care o va păstra până în anul 1937. La numai un an distanță, Haushofer devine președinte al „Uniunii naționale a germanilor din străinătate”, pe care o conduce până în anul 1941, când își dă demisia.

Importanța mereu crescândă a geopoliticii în cadrul școlii și societății germane interbelice reiese și din faptul că în 1939 Catedra de Geopolitică existentă la Universitatea din Munchen, condusă până în 1933 de Haushofer și din 1933 de fiul său Albrecht, este transformată în Institutul de Geopolitică, după modelul francez. Activitatea acestui institut a marcat conceptul german de geopolitică, orientându-l în două direcții principale:

- a. investigarea semnificațiilor și importanței factorilor de mediu în dezvoltarea statelor naționale și a relațiilor pe care acestea le au cu alte state;
- b. subjugarea activității științifice unei politici agresive de expansiune, mai ales după anul 1930, prin găsirea unor elemente justificative pentru politica Reich-ului în ultimii 10 ani¹⁷

Ruptura cu regimul nazist se produce inevitabil, în 1944, când fiul său Albrecht este executat de Gestapo pentru apartenență la mișcarea de rezistență antihitleristă germană și participant la tentativa eșuată de asasinat împotriva lui Hitler. Ca urmare a acestui eveniment, în ciuda susținerii venite

¹⁶ Conform S. Tâmaș (1995).

¹⁷ Sprout, H. (1996) *Geopolitics*, vol. 10, Colliers Encyclopedia, Newfield.

din partea lui Hess, Haushofer este internat, împreună cu câțiva membrii ai familiei, în lagărul de concentrare de la Dachau.

După război, datorită activității sale științifice interpretate de aliați ca fiind colaboraționistă, Haushofer este arestat de reprezentanții aliaților, retrăgându-i-se titlul de profesor și dreptul la pensie. Urmare a unei puternice depresii psihice, pe 10 martie 1946, se sinucide împreună cu soția sa.

Ceea ce este important în legătură cu Haushofer, este tocmai rezultatul științific al acestei zbuciumate vieți închinată geopoliticii. Opera sa cuprinde o serie de lucrări, care chiar dacă nu se înscriu în direcția obișnuită a geografiei politice, au folosit intens elemente și metode de studiu specifice ei. Printre cele mai importante lucrări, care au influențat viața științifică a vremii și au lăsat amprente puternice și în alte școli naționale de geografie politică și geopolitică putem aminti: manualul de geopolitică intitulat *Geopolitica oceanului Pacific*, apărut în 1925, ca urmare a experienței japoneze, în care Haushofer abordează rolul și locul noii puteri militare asiatice pe scena politică a momentului; *Bazele geografice ale politicii externe*, apărută în 1927, în care autorul subliniază că temeiul politicii externe al unui stat este spațiul vital în care a crescut un popor (Tămaș, 1995) și lucrarea sa de bază, *Geopolitik* (în titlul original), republicată în 1987 în traducere franceză sub titlul *De la geopolitique*. În toată opera sa, Haushofer aduce câteva idei deosebite, alături de concepte preluate de la Ratzel și Kjellen. În același timp, se apleacă asupra analizei rolului creșterii demografice a populației asupra deciziei politice și asupra procesului de „colonizare internă și externă” preluat de la Ratzel. Haushofer enunță o legitate care ar determina creșterea indefinită a statelor, legată de densitatea medie a populației unui stat. El înaintează și o valoare a acestei densități medii ($\sim 100 \text{ loc./km}^2$), care în opinia sa ar reprezenta limita peste care poate avea loc procesul de colonizare. Are în vedere, în acest sens, densitățile medii ale populației din Germania și Japonia, care treceau de 130 loc./km^2 , amintind că în anumite zone aceasta depășește chiar valori de 300 loc./km^2 , ceea ce ar justifica mișcări de populație urmate de mișcări ale granițelor.

Aceste idei trebuie înțelese avându-se în vedere contextul general al vremii și bagajul de informație științifică care a stat la baza evoluției unor geografi germani. Să nu uităm ca la începutul sec.XX, în școala germană de geografie politică și geopolitică, încep să se contureze două mari curente de opinie, în special asupra interpretării necesare a fi date conceptului de stat:

un curent al „geografiei statice a statului”, în care accentul era pus pe descriptivism, și într-o mai mică măsură pe analiză dinamică, reprezentanți cei mai importanți ai acestui curent fiind Henning și Körholz; un curent al „geografiei dinamice a statului” sau „geografia statelor în mișcare”, în care abordarea entităților politico-teritoriale era făcută

avându-se în vedere în special relațiile care se stabileau între ele și raporturile de putere ce aveau la bază determinante geografice. În această direcție s-au remarcat în special Ratzel și Haushofer, această direcție fiind cea responsabilă de dezvoltarea ulterioară a geopoliticii.

În deceniile 2-3 ale sec.XX, atmosfera în viața științifică germană se schimbă, primul Război Mondial aducând prefaceri violente și sub aspect academic. Trebuie avut în vedere faptul că Germania pierduse aproape 2/3 din teritoriul său¹⁶, inclusiv o mare parte din imperiul colonial, viața socială și economică era marcată de o puternică criză și recesiune, iar Marea Britanie și SUA câștigau teren în permanență. În acest context, Haushofer formulează o politică –geopolitică, mai bine spus– a „blocurilor continentale” menită a contracara politica „anaconda” anglo-saxonă, care ar fi adus atingere intereselor Germaniei. În același timp, prin ideile cuprinse în lucrările sale, Haushofer propune un sistem de alianțe, în principal cu Rusia și Japonia, dezvoltând un nou concept de balanță a puterii la nivel continental, în ideea inițială de a preîntâmpina războiul. Bazându-se pe ideile expansiunii teritoriale a unui stat, preluate de la Ratzel, Haushofer construește un concept propriu, nou, al „spațiului vital”, necesar unui popor pentru a se dezvolta. Tot o preluare ratzeliană se poate observa în lucrările lui Haushofer și referitor la conceptul de *graniță* și *frontieră*, însă el accentuează valențele geopolitice ale acestor două elemente de separație. O astfel de reinterpretare a rolului graniței și frontierei regăsim în lucrarea *Granița și importanța ei geografică și politică* (*Grenzen in ihrer geographischen und politischen Bedeutung*), apărută în 1927, care orientează cercetarea spre domenii interdisciplinare (sociologie-istorie-etnogeografie-psihologie). Aici regăsim o expresie interesantă menită a reliefa transformările legate de graniță și frontieră: *frontieră în mișcare*. Această dinamică a frontierei este legată, în concepția lui Haushofer, de o viață politică a acesteia, ce este influențată de procesele economice, demografice și sociale din interiorul statului. Haushofer afirmă chiar că: „frontiera este o entitate cu un drept propriu la existență”(pag.190), ceea ce ar justifica în ultimă măsură transformarea și mișcarea frontierei. În același timp, autorul face și o nouă clasificare a granițelor, funcție de gradul de mișcare implicat: granițe naturale (imobile-referindu-se în special la munți), granițe impuse diplomatic (mobile), granițe defensive (foarte mobile), granițe pe râuri (subtip al celor naturale, însă având o mobilitate relativ mai mare), granițe în zone litorale (cu o mobilitate comandată de om). În același timp, Haushofer combate ideea franceză de trasare a granițelor dintre Germania și Franța pe râuri, afirmând că „râurile, ca și marea, mai mult unesc decât divid”

¹⁶ În vest Alsacia și Lorena, în nord Schlewzig și Holstein, în est teritoriile cedate Poloniei.

Un alt concept care s-a făcut prezent în opera lui Haushofer este cel al *pan-idellor*. În viziunea sa există o serie de idei care, în anumite circumstanțe, pot juca un rol de unificare pentru populații cu substrat etnic comun, în cazul său –populația germanică. Această forță centripetă are la bază o serie de afinități culturale comune, care sunt în măsură să aducă în interiorul unui singur stat toate acele persoane care aparțin acestei categorii de populație. În acest fel, s-ar justifica expansiunea teritorială a sferelor de influență germană pe diferite axe populate de popoare ce pot fi înglobate pan-regiunilor germanice. Se urmărea în principal trei mari direcții axate pe fluvii importante la nivel european: Rhinul, Elba și Dunărea.

Către sfârșitul carierei sale, rămânând prizonierul prejudecăților derivate din poziția centrală a Germaniei în cadrul continentului european, marele decepționat, rupe legătura cu sistemul politic care l-a creat, încercând să păstreze, totuși, aspectul științific al studiilor sale, chiar dacă vremurile pe care le-a trăit au fost, poate, nedrepte cu o astfel de personalitate deosebită. Karl Haushofer continuă să rămână și astăzi cel mai important geopolitician și strateg german al sec.XX.

Rudolf Kjellen

Un alt om de știință care a influențat profund modul de gândire de la sfârșitul sec.XIX și mai ales de la începutul sec.XX, cu precădere în domeniul geopoliticii, este suedezul Rudolf Kjellen.

Un germanofil fervent prin concepție și formare, *Rudolf Kjellen* (1864-1922), reprezintă modelul omului de știință care a dus mai departe o serie de idei și concepte enunțate de înaintași, îmbogățindu-le conținutul, adaptându-le gândirii din epocă, reușind să marcheze un domeniu la care și-a adus o contribuție esențială, în special în fundamentarea teoretică a științei geopoliticii.

Născut în localitatea Torsö, în Suedia, în anul 1864, Kjellen și-a desăvârșit pregătirea școlară într-un mediu cultural puternic influențat de pangermanism. După terminarea studiilor universitare, își ia doctoratul la Universitatea din Uppsala, în anul 1890, prezentând o lucrare axată pe teoriile asupra statelor. Acest lucru, trădează preocupările avute în domeniu, încă de la începutul carierei științifice, preocupări ce vor reuși să ducă la crearea unui nou concept și mod de analiză a statului. Cariera sa universitară continuă, în anul 1891 devenind asistent la Universitatea din Göteborg, iar un an mai târziu, profesor titular de științe politice la aceeași universitate. Paralel cu activitatea didactică desfășurată la Göteborg, predă cursuri de istorie, drept și științe politice și la Universitatea din Uppsala, devenind una din figurile cele mai de seamă ale acestei universități, lucru subliniat și de atenția acordată și

În prezent memoriei marelui profesor în cadrul acestei instituții de învățământ¹⁹ Kjellen activează pentru o perioadă și ca membru al parlamentului suedez, discursurile sale rămânând ca exemple ale implicării profesorului în problemele importante ale Suediei și, mai ales, ale Europei, la început de secol XX.

Pe lângă trăsăturile care definesc marele om de știință, opera sa se constituie într-o realizare deosebită, cu o importanță definitorie –în special pentru domeniul geopoliticii–, chiar dacă unii autori consideră că acesta ar fi „unul din fondatorii geografiei politice germane” (Ilieș, 1999, pag.18). Kjellen poate fi considerat ca fiind unul dintre continuatorii cei mai importanți ai marelui Ratzel, el fiind influențat profund de gândirea savantului german. Un adept deschis al curentului organicist, Kjellen aduce însă, o latură nouă, personală, marii majorități a conceptelor inițiate de Ratzel. Plecând de la ideea ratzeliană a statului-organism viu, Kjellen parcurge întregul model al înaintașului său, introducând în plus o latură socio-psihologică în analiza acestei entități politico-geografice. Plecând de la această nouă interpretare, Kjellen produce un termen inedit, intitulat de el *geopolitică*, care ar defini mult mai bine aspectele geografice legate de stat, imprimând un dinamism propriu analizei acestuia în relație cu vecinii săi.

Acest nou termen, *geopolitica*, reprezintă prima, și poate cea mai importantă contribuție a lui Kjellen în domeniu. Termenul în sine, apare pronunțat pentru prima dată în aprilie 1899, într-o conferință publică despre care se va relata, în același an, în revista „Ymer”, la pagina 283. Fiind o construcție nouă, poate mai puțin bine explicată de Kjellen în cuvântarea sa și în articolul amintit, la numai un an distanță, acest nou concept este vehement contestat, dovadă a modului îngust în care a fost receptat în patria mamă, la vremea respectivă. Totuși, în același an, 1900, termenul apare tratat mult mai în amănunt în noua lucrare a lui Kjellen, *Introducere la geografia Suediei*, care vine să lămurească mult mai profund semnificația gândită de autor. La bază, conform propriilor afirmații, Kjellen gândise termenul de geopolitică ca fiind corespondentul său pentru geografie politică, iar prin extensie, ca fiind același lucru cu antropogeografia lui Ratzel (Bodocan, 1997, pag.40). 16 ani mai târziu, autorul va structura și aprofunda această noțiune în lucrarea sa *Problemele științifice ale războiului mondial*, numindu-și primul capitol din lucrare *Problemele geopolitice*, iar în analiza făcută asupra statului, va identifica 5 părți componente, de bază, care prezintă importanță deosebită și marchează structura internă a unei analize geopolitice asupra statului. Aceste componente sunt:

¹⁹ În curtea centrală a universității, la loc de cinste stă un imens bust al marelui savant, iar în sălile și laboratoarele instituției amintite, sunt nenumărate tablouri și fotografii ale distinsului profesor.

1. *Kratopolitica*, care s-ar ocupa cu analiza statului ca formă de guvernare și care în concepția sa s-ar desface în:
 - 1.1. *Nomopolitică*, studiul formei de stat;
 - 1.2. *Praxopolitică*, studiul vieții de stat;
 - 1.3. *Arheopolitică*, studiul despre natura și manifestarea autorității statului.
2. *Demopolitica*, care s-ar ocupa cu analiza statului ca neam (structur populației, conștientizarea identității naționale, psihologia etnică);
3. *Sociopolitica*, care s-ar ocupa cu studiul statului văzut ca societate;
4. *Ecopolitica*, care s-ar ocupa cu studiul statului văzut ca o gospodărie (latura economică a statului);
5. *Geopolitica*, care s-ar ocupa de studiul și analiza statului ca teritoriu, sau altfel spus, analiza statului din punct de vedere geografic, care s-ar divide la rândul său în trei componente de bază:
 - 5.1. *Topopolitică*, referitoare la așezarea statului;
 - 5.2. *Morfopolitică*, referitoare la forma statului, a granițelor și a infrastructurii de comunicații și transporturi;
 - 5.3. *Fiziopolitică*, referitoare la fizionomia teritoriului statului respectiv.

Odată cu introducerea acestui termen în discuția științifică asupra statului, semnificația sa se generalizează, cuprinzând toate cercurile științifice germane, fiind adoptat de marea majoritate a cercetătorilor din domeniu. Ceea sublini în lucrarea sa *Geopolitica. O știință nouă*, la pagina 67 că „De atunci, denumirea se întâlnește peste tot, cel puțin în literatura [științifică] de limbă germană și scandinavă”

Dar cea mai importantă realizare a lui Kjellen rămâne lucrarea sa de căpătâi intitulată *Statul ca formă de viață*, apărută în anul 1916 în limba suedeză (*Staten som livsform*) și tradusă în anul 1917 în limba germană (*Der Staat als lebensform*). Această lucrare a cucerit imediat marea parte a oamenilor de știință germani care au venit în contact cu aceste idei, printre care se va număra și Karl Haushofer. Ideile cuprinse de această lucrare nu erau atât de noi. Kjellen le expusese deja în public, în cadrul unui curs ținut la Universitatea din Uppsala, în anul 1908, intitulat „Elemente ale unei teorii empirice asupra statului”, care cunoscuse o audiență remarcabilă la vremea respectivă.

Ca idee principală, lucrarea lui Kjellen afirma că statul este o formă de viață, cu un ciclu bine determinat, care apare, se dezvoltă și moare atunci când nu mai dispune de resursele necesare întreținerii sale. În același timp, politica statului respectiv, se constituie în știința care studiază această formă de viață (statul n.n.), ea existând pe un anumit teritoriu, fapt ce-i dă o conotație pur geografică. În concepția lui Kjellen „Statul nu poate pluti în văzduh, el e legat, întocmai ca pădurea, de un anumit sol, din care-și suge hrana și sub a cărei forță copacii lui deosebiți își împletesc rădăcinile între ei”

(Tămaș, 1995, pag.42). Această viziune legată indisolubil de geografie persistă în gândirea lui Kjellen, chiar dacă în 1920, în lucrarea *Bazele unui sistem politic* afirma că „geopolitica aparține științelor politice”, recunoscând totuși că statul, care este obiectul de studiu al geopoliticii, prin intermediul său, implică o analiză geografică. Interesantă este abordarea unor autori din prezent care duc la extremă semnificația ultimei fraze, făcând confuzii grave referitoare la componentele geografiei și mai ales ale geografiei umane²⁰

În opera sa, Kjellen caută să justifice expansiunea teritorială (colonizarea externă ratzeliană), plecând de la ideile înaintașului său, dar abordând inclusiv o latură geodemografică în explicarea fenomenelor de creștere teritorială: „...expansiunea Germaniei nu este o tendință brutală spre cuceriri, ci o creștere naturală, necesară, în vederea conservării națiunii germane” (citată în Hayden, 1960, pag.108). Mai mult, Kjellen ajunge să afirme deschis superioritatea poporului german ca rasă, având destinul de a cuceri și domina Europa, idee care va fi preluată de Haushofer și folosită pentru a fundamenta teoria „Spațiului vital”, care a generat la rândul ei materia primă necesară naziștilor în al II-lea Război Mondial.

În ciuda acestor „devieri” de la nivelul preocupărilor științifice, Kjellen are totuși meritul, de a face o departajare distinctă și corectă între 2 concepte complementare legate de poziția unui stat: el identifică și vorbește de o *poziție geografică* a unui stat, bazată pe elemente fizico-geografice, coordonate matematice, elemente în general fixe, o poziție stabilă în timp în cadrul continentului căreia îi aparține, și o *poziție geopolitică* a statului în cauză, poziție dinamică, în schimbare, funcție de raporturile pe care statul în cauză le are cu vecinii săi sau cu state mai îndepărtate dar cu care se află în „competiție” politică. Acest tip de interpretare va fi regăsit mult mai târziu, în aproape toate școlile importante, după anul 1960, și pe ea se va fundamenta chiar unele concepte geostrategice moderne, relaționiste.

Din punctul de vedere al analizei sale atribuite statului, elementul de originalitate adus de Kjellen constă în optica sociologică impusă în interpretarea realităților specifice vieții unui stat. Această situație își are originea în influența puternică exercitată de sociologul Jellinek asupra lui Kjellen și mai ales de teoriile noi aduse la începutul sec.XX de acesta în domeniul sociologiei. Influența sociologică și chiar psihologică asupra autorului reiese și din afirmația apărută în lucrarea sa din 1916, reluată și în lucrarea din 1920: „supraputerea nu este un concept numeric [bazat pe mărimea demografică a populației n.n.], ci unul dinamic; nu este un concept

²⁰ Este cazul lui Teodor Simion, care afirmă în lucrarea sa *Geopolitica în pragul mileniului III*, nici mai mult nici mai puțin decât că: „geopolitica...este o ramură a geografiei...pentru că inițial, geopolitica s-a afirmat în cadrul acestei științe” (Simion, 1998, pag.7). Confuzia cu geografia politică este mai mult decât evidentă...

etnic și cultural, ci unul psihologic" populația fiind determinanta de bază pentru stabilirea rolului și locului geopolitic al unui stat. Calitatea, în concepția lui Kjellen, tinde să înlocuiască cantitatea, inclusiv în domeniul demografic, natalitatea având un rol important în „revărsarea spre exterior a populației”. Ideile colonizatoare ale lui Ratzel găsiseră terenul propice...

Chiar dacă moartea sa prematură în 1922 va pune capăt mult prea devreme unei opere importante în domeniul geopolitic, ideile sale vor rămâne posterității, fiind preluate, dezvoltate²¹, dar și negate, uneori cu vehemență, iar după cel de-al II-lea Război Mondial, chiar interzise în unele țări. În ciuda tuturor acestor situații, Rudolf Kjellen rămâne un nume de marcă în cadrul școlii germane.

Per ansamblu, școala germană de geografie politică și geopolitică a reușit să consolideze de-a lungul ultimelor decenii ale sec.XIX și în primele decenii ale sec.XX, o puternică bază teoretică, atât în domeniul geografiei politice (prin Ratzel mai ales), cât și în cel al geopoliticii (prin Kjellen și Haushofer), oferind discuției academice idei și concepte extrem de valoroase, chiar dacă uneori acestea au fost greșit interpretate și denaturate profund prin imixtiunea politicului, și mai ales a național-socialismului în domeniul științific. Tocmai această imixtiune distrugătoare a constituit și motivul pentru care, după cel de-al II-lea Război Mondial, geografia politică, dar mai ales geopolitica, a pierdut teren, în unele cazuri chiar dispărând din lumea academică și universitară germană.

După anul 1945, prin divizarea Germaniei, se produce o nouă ruptură în domeniul geografiei politice. Au loc o serie de transformări atât în Republica Federală cât și în Republica Democrată, însă fiecare orientându-se într-o altă direcție. Dacă imediat după război, în ambele Germanii, majoritatea universităților și bibliotecilor erau în ruină iar fondurile disponibile erau aproape inexistente, Republica Federală a beneficiat de un aport masiv financiar în această direcție prin planul Marshall, pe când Republica Democrată s-a orientat spre școala sovietică, care, în mare măsură, nega geografia politică, considerând-o „o știință reacționară”

Viața științifică vest-germană începe să se revitalizezeze după anul 1960, când sunt înregistrate 41 de catedre de geografie și 455 geografi activi în domeniul universitar²² (pentru comparație, în aceeași perioadă, în Germania de Est erau înregistrate numai 12 catedre de geografie și 91 de geografi activi în domeniul universitar).

Odată cu dezvoltarea geografiei umane din deceniile 6 și 7, are loc o încercare de abordare și a domeniului geografiei politice, însă pe cu totul alte

²¹ Haushofer fiind cel mai fidel continuator al său.

²² Conform lucrării *Orbis Geographicus* editată de E.Meynen la începutul anilor '80 în seria „International Directory of Geographers”, la Berlin.

bază decât în perioada interbelică. Orientarea este pragmatică, preluându-se o serie din preocupările anglo-saxone și cu precădere americane. Influența americană atinsese și acest domeniu, iar dacă până în 1939 Germania „exportase” geografie politică, după 1960 a început să „importe” concepte și principii de la „foștii inamici”. Acest lucru este susținut și prin revizuirea programelor și adaptarea lor la noile cerințe (impuse de americani), dezvoltarea unor legături între universitățile germane și cele americane, programul comun de pregătire a studenților germani și americani etc.

De asemenea, apar noi direcții de cercetare care încep să înlocuiască vechile și tradiționalele preocupări germane în domeniul geografiei politice. Numărul citărilor de autori străini în lucrările germane crește foarte mult, în special a celor britanici, suedezi, norvegieni și americani. Totuși, per ansamblu, anii '60 și '70 au reprezentat un recul puternic pentru școala de geografie politică germană, comparativ cu perioada interbelică, însă relativ acceptabil având în vedere evenimentele care au însoțit unele concepte inclusiv din domeniul geopolitic vehiculate de această școală.

Revigorarea treptată după anul 1960 și mai ales după anul 1980, s-a făcut prin eforturi deosebit de mari, prin reorientarea spre laturile neimplicate ideologic și prin crearea unei noi generații de geografi germani, geografia politică fiind prezentă astăzi, ca materie de studiu, în mai toate universitățile germane. După 1970 și în special în anii '80-'90 se remarcă o puternică revenire a geografiei politice germane. O serie de publicații²³ încep să conțină din ce în ce mai des articole și studii de geografie politică și geopolitică, într-unele din ele luându-se în discuție chiar concepte vehiculate în perioada național-socialistă așa cum tot acum încep să se adâncească preocupările din acest domeniu în diferite universități de tradiție (cum ar fi cea din Hamburg).

Paralel, în Republica Democrată, în aceeași perioadă, preocupările din domeniul geografiei politice au fost aproape inexistente, ca de altfel și cele din domeniul geografiei umane. Se remarcă schimburile științifice și academice cu URSS, în domeniul geografiei economice, denumirea de geografie politică fiind practic ștearsă din nomenclatorul est-german al științelor geografice. Un an de cotitură a fost 1969, când are loc reforma învățământului universitar. Deși încă din 1952 toate universitățile ofereau programe curriculare în domeniul geografiei, în aproape toate cazurile erau prezente numai direcțiile geografiei economice iar în puținele universități unde existau oarece încercări de introducere a geografiei politice aceasta era „convertită” total la ideile marxiste. Odată cu anul 1991, după căderea zidului Berlinului, relațiile dintre cele două școli geografice germane au rămas totuși destul de reci, în primul rând datorită diferențelor conceptuale, moștenirea sovietică lăsând urme

²³ *Geographische Zeitschrift* și *Erdkunde* la care se adaugă alte 6 reviste ale societății de geografie germane și încă 50 de reviste ale diferitelor universități.

adânci în domeniul disciplinelor ce îmbină politicul, socialul, istoricul și culturalul cu geografia. De remarcat, însă, unele preocupări deosebite, dezvoltate într-o serie de universități mai mici, cum este cea de la Potsdam, unde profesori de marcă²⁴ încearcă să „clădească” un nou concept german în acest domeniu de studiu extrem de actual și de interesant.

2. Școala franceză

Caracteristica de bază a școlii franceze este dată de *puternica ancorare în geografia umană*, având rădăcini adânci care au influențat evoluția ulterioară a acesteia. Școala franceză s-a orientat spre dezvoltarea cu precădere a geografiei politice și mai puțin a geopoliticii, ultima fiind privită mai mult ca o disciplină „reacționară”, rezultatul evoluției acesteia în Germania perioadei interbelice. În mare măsură apariția și dezvoltarea școlii franceze de geografie politică și geopolitică a fost influențată și condiționată de relația cu școala germană dar și de relația dintre Statul francez și cel german.

Marea majoritate a autorilor din domeniu sunt de acord că școala franceză s-a constituit, măcar în parte, ca o reacție la geopolitica germană expansionistă, combătând cu precădere ideile ratzeliene referitoare la necesitățile expansiunii națiunii germane. Jacques Ancel, unul dintre cei mai importanți exponenți ai geopoliticii franceze va scrie în acest sens, în 1938, o lucrare intitulată *Géographie des frontières*, în care va combate conceptul de „frontieră culturală” înaintat de K.Haushofer ca bază a relațiilor franco-germane. În ciuda acestui fapt, rădăcinile inițiale ale școlii franceze din mediul universitar, de la sfârșitul sec.XIX, vor fi ancorate în ideile...germane referitoare la geopolitică! Într-adevăr, la sfârșitul sec.XIX, în cadrul universităților franceze, structura disciplinei de geografie politică urma modelul german, axat pe stat²⁵, influența ideilor ratzeliene fiind mai mult decât evidentă. Ruperea, însă, de modelul german va veni la începutul sec.XX, odată cu cristalizarea ideilor proprii franceze în domeniu. Aceste idei și concepte de sine stătătoare, specifice școlii franceze, veneau în lumea științifică și universitară din direcția geografiei umane. Trecerea de la geografie la geografie politică a fost facilitată de existența unei întregi pleiade de precursori ai domeniului geografiei politice, care au „netezit” drumul spre astfel de abordări.

²⁴ Profesorul doctor Heller și alți câțiva colegi, printre care se numără și doi doctoranzi din România.

²⁵ Pop, A. op.citată, pag.42.

Elisée Réclus

Putem enumera aici pe *Elisée Réclus* (1830-1905) considerat de Yves Lacoste ca fiind „părintele intelectual al geopoliticii franceze”²⁶, *Jean Bruhnes* (1869-1930) cu o operă semnificativă în domeniul geografiei umane și nu în ultimul rând pe *Emmanuel de Martonne* (1872-1954)

Emmanuel de Martonne

personalitate de seamă a geografiei franceze în prima jumătate a sec.XX, bun prieten și susținător al României Mari²⁷.

Cea mai mare influență asupra viitoarei școli franceze de geografie politică și geopolitică o va avea, însă, *Paul Vidal de la Blache* (1843-1918), fondatorul de drept al școlii franceze moderne de geografie, cel care va pune bazele geografiei umane și care va „modela” pentru următoarele decenii interpretarea relației dintre om și mediul geografic în cadrul școlii franceze. Trebuie amintit aici faptul că problematica abordată de reprezentanții francezi în domeniul geografiei politice, cu precădere în perioada interbelică, va diferi fundamental față de cea abordată de geopoliticienii germani. Cauzalitatea acestei diferențieri constă în situația Franței pe plan politic internațional la sfârșitul sec.XIX și în primul deceniu al sec.XX. Franța pierduse două războaie, teritoriul său fusese amenințat de vecinul de la răsărit, iar perioada interbelică nu părea să aducă o „liniștire a apelor internaționale”.

Paul Vidal de la Blache

În acest context devenea imperativă necesitatea „construirii” unei școli naționale care să facă față amenințărilor ideologice venite în special din partea Germaniei, iar singura sursă de inspirație nu putea fi decât *geografia umană*. Geografii francezi, în speță cei care au activat în domeniul geografiei politice, au încercat să se ferească de influența germană, evitând utilizarea –cu o singură excepție– a termenului de „geopolitică”, preferând în schimb termenul

²⁶ Neguț, S., Cucu, V., Vlad, L.B. (2004) *Geopolitica României*, Ed.Transversal, Târgoviște, pag.26.

²⁷ Emmanuel de Martonne a fost profesor la universitățile din Lyon și Sorbona, geograf complex și de înaltă ținută academică, extrem de prolific nu numai în domeniul geografiei umane, dar și în cel al geografiei fizice și chiar al geografiei regionale.

de „geografie umană” chiar dacă studiile respective aparțineau vădit acestei discipline și nu strict ramurii geografiei umane²⁸. Excepția de care aminteam a fost reprezentată chiar de cel mai important exponent al geografiei politice franceze, *Jacques Ancel*. Acesta nu s-a sfiit să folosească termenul de geopolitică, probabil și datorită influenței pe care marele Ratzel a avut-o asupra sa, însă a știut să evite capcana geopoliticii expansioniste germane, atât de virulentă în deceniile 3-4 ale sec.XX²⁹. Această adoptare terminologică trebuie înțeleasă și prin prisma unui fenomen extrem de interesant: în cadrul școlii franceze persista, în perioada interbelică, o anumită confuzie între termenii geografie politică și geopolitică. O bună parte din geografi francezi, inclusiv Ancel și Demangeon, considerau că cei doi termeni se referă, în fapt, la același lucru, diferită fiind doar modalitatea de abordare și direcția din care aceasta se face.

În ciuda acestui fapt, școala franceză de geografie politică și geopolitică va cunoaște o dezvoltare susținută, chiar dacă din punct de vedere al importanței nu va reuși să ajungă la nivelul celei germane sau anglo-saxone. Personalități de seamă, însă, își vor pune amprenta în cadrul său, lăsând în urmă concepte, idei și teorii cel puțin originale, dacă nu chiar fundamentale. Trebuie să amintim aici pe cei care au preluat și dus mai departe opera înaintașilor, spre mileniul următor: *Jacques Ancel* (1879-1943) reprezintă împreună cu *Albert Demangeon* (1872-1940) echipa „clasică” a geografilor politicieni francezi care au modelat școala franceză la începutul sec.XX. J.Ancel a fost primul geograf francez care a făcut față expansionismului german, folosind, printre altele, ca armă de apărare ideologia inițiată de revoluția franceză și achizițiile teritoriale anterioare. În concepția sa, Ancel înțelegea geopolitica ca o analiză a relațiilor existente între grupurile umane și teritoriul pe care acestea trăiesc. În cadrul acestei relații elementele geografice (munții, fluviile, zona de litoral, deșerturile, insulele) aveau să joace un rol important, dar nu determinativ. Față de abordarea germană, acest concept aducea geopolitica mai aproape de geografie decât de politică, în contradicție cu concepția germană. Probabil, în formarea sa intelectuală, Ancel va fi fost influențat și de anii (1908-1914) în care a funcționat ca profesor de geografie și istorie la un liceu parizian. Prevalența geografiei umane în modul de gândire propriu lui Ancel a fost întărită și cu ocazia participării la conflictul din Balcani, când a avut ocazia să intre în contact cu oamenii de aici, încercând să înțeleagă modul în care aceștia se raportau la

²⁸ Tămaș, S., 1995 ... op.citate, pag.36.

²⁹ O lucrare deosebită a lui Ancel este *Manuel géographique de politique européenne*, prin care acesta se apropie, oarecum, de concepția organicistă a lui Ratzel, păstrându-și, totuși, viziunea franceză asupra statului.

mediul în care trăiau. Odată „legat” de aceste idei, Ancel va păstra în minte și suflet această regiune, dedicându-i teza sa de doctorat susținută în 1930.

Albert Demangeon, contemporan al lui Ancel, s-a aflat sub „aura intelectuală” a marelui P.Vidal de la Blache, perpetuându-i ideile strălucitoare despre noua geografie a sec.XX. Ideea de căpătâi a lui Demangeon a fost legată de soarta Europei, lucrările sale reflectând acest lucru³⁰. Acțiunea sa unitară cu cea a lui Ancel va fi concretizată în 1933, în seria de articole apărute în „Annales de Géographie” în care va combate agresivitatea și aservirea geopoliticii germane ideii de război ca singură cale de rezolvare a diferendelor. Demangeon considera geopolitica o parte a propagandei naziste, în afara oricărei preocupări științifice. Realismul studiilor sale, luarea în considerație a mentalității grupurilor umane, îl va apropia ca mod de gândire de alt geograf francez, Andre Siegfried.

Albert Demangeon

Andre Siegfried

Andre Siegfried (1875-1959) personalitatea franceză cea mai importantă a geografiei electorale³¹, studiile sale ducând mai departe concepțiile politice franceze specifice perioadei interbelice. De formație politolog, profesor la „Ecol Libre de Sciences Politique” între anii 1933-1946, Siegfried s-a familiarizat de mic cu politica³². Deși activitatea sa îl obliga să petreacă mult timp în țară, fiind senator (și ulterior Președinte al Senatului Franței) și membru al Academiei Franceze din 1944, el va găsi ocazia să desfășoare o intensă muncă de cercetare pe teren, călătorind aproape în toată lumea, dând la iveală o serie de lucrări foarte interesante, cu o mare varietate de teme abordate.

Totuși, aportul său deosebit s-a produs în domeniul *geografiei electorale*, lucrarea sa din 1913 *Tableau politique de la France de l'Quest sous la III-eme République* rămânând un punct de reper în domeniu.

În generația post belică, se înscrie la loc de frunte unul din asistenții preferați ai lui Demangeon, **Jean Gottman** (1917-1994). Coleg cu A.Siegfried la Institutul de Studii Politice, după cel de-al II-lea Război Mondial, Gottman se remarcă cu precădere prin încercarea de construire a unei geopolitici lipsite de ideologie, în speranța evitării capcanei în care școala germane căzuse în

³⁰ A se vedea lucrarea *Déclin de l'Europe* scrisă în anul 1920 sau lucrarea *L'Empire Britanique* scrisă în anul 1923.

³¹ Unii autori îl consideră fondatorul acestei discipline, componentă a geografiei politice.

³² Tatăl său fiind primar al orașului Le Havre și din anul 1885 deputat în Parlamentul Franței.

perioada interbelică. Principala sa lucrare, apărută în anul 1954, *La politique des Etats et leur géographie* poate fi considerată un studiu modern, în care autorul acordă importanța primordială grupurilor umane și colectivităților ce se constituie în vectori geopolitici ce condiționează exercitarea puterii. În cadrul generației post belice, putem aminti aici, ca având contribuții importante în domeniul geografiei politice franceze, o serie de geografi și nu numai, care s-au aplecat asupra problemelor moderne, cum ar fi studiul frontierelor, al deciziei politice, al etniilor, al relațiilor internaționale dintre state etc. *Michel Foucher*, director al Observatorului European de Geopolitică din Lyon și *Roger Dron* s-au concentrat asupra granițelor și frontierelor; *Christian Daudel* asupra studiului relațiilor dintre state, însă reprezentantul cel mai important al ultimelor decenii este, fără îndoială, *Yves Lacoste*.

Născut în anul 1929, Yves Lacoste, de formație geograf, va relua ideile lui Réclus, concentrându-se asupra problemelor Lumii a Treia și asupra războiului, reorientând geopolitica franceză. Abordarea lui Lacoste în domeniul problemelor legate de conflicte și în special de conflictele ce includ manipularea maselor, face din acesta un geopolitician explicativ, extrem de prolific³³ și foarte interesant din punct de vedere conceptual.

Yves Lacoste reia analiza geopoliticii germane, înfățișând latura pur științifică a acesteia, reușind să separe ideologia de știință. Geopolitica lacostiană este puternic axată pe problemele naționale și pe minorități, acestea din urmă căpătând, în concepția sa, un rol important în geopolitica unui stat³⁴.

Un merit deosebit al său este și fondarea în anul 1976 a revistei „Hérodote”, una dintre cele mai importante reviste de specialitate din lume și cea mai importantă din Europa, alături de revista „Géopolitique” editată din anul 1982 de Institutul Internațional de Geopolitică din Paris.

În ansamblu, putem afirma că geografia politică și geopolitica franceză au fost, și sunt și în prezent, caracterizate prin „echilibru și sobrietate”³⁵ dând contrapondere școlii germane, oferind o variantă non-agresivă și umanistă direcției viitoare de dezvoltare a geografiei politice în mileniul trei.

Yves Lacoste

³³ A se vedea lucrările *La géographie ca sert d'abord à faire la guerre* (1976), *Géopolitique des régimes français* (1986), *Grandeur et décadence d'une géopolitique* (1990), *Dictionnaire de géopolitique* (1993, 1995, 2000), *Vive la nation, destin d'une idée géopolitique* (1997), *Géohistoire de l'Europe* (1998) și *Dictionnaire des idées et notions de géopolitique* (1999).

³⁴ Ilieș, Al., 1999 ... op.citate, pag.43.

³⁵ Simion, T., 2003 ... op.citate, pag.20.

3. Școala anglo-saxonă

Școala *anglo-saxonă* reprezintă, practic, un *amalgam*, o *mixtură* între două școli naționale de sine stătătoare și anume școala *britanică* și școala *americană*. Având ca prim punct comun limba în care lucrările, articolele dar și ideile au fost exprimate și tipărite, cele două școli naționale au beneficiat de un grad de înrudire foarte ridicat, dar în același timp au avut o evoluție diferită, cu o apariție decalată în timp, fiind influențate, însă, de aceleași elemente comune:

- poziția maritimă a celor două state, în care frontierele maritime, de regulă oceane (Atlantic și Pacific), au o lungime preponderentă;
- relația cu coloniile situate la mare distanță, de care erau despărțite de întinderi mari de ape;
- dorința de a devenii supraputere (inițial dorindu-se supremația pe mare, iar ulterior în aer).

Ambele școli au dat la iveală reprezentanți de seamă care vor influența peste ani și ani generațiile viitoare. Cronologic, școala *britanică* are primordialitate, însă din punctul de vedere al „modelării” viitoarelor concepții și teorii, școala *americană* a fost (și este și în prezent) mult mai productivă. Legătura indisolubilă dintre cele două școli este –și în prezent– foarte puternică, rezultat al intenselor schimburi științifice și universitare, depășind ca importanță toate celelalte școli din domeniu.

Printre colifeii școlii *britanice*, cel mai de seamă reprezentat a fost *Sir Halford John Mackinder* (1861-1947). Geograf, personalitate de seamă a lumii științifice *britanice* de la sfârșitul *sec.XIX* și începutul *sec.XX*, recunoscut încă din timpul vieții, marele om de știință va influența puternic, prin ideile lăsate în urma sa, atât celelalte școli de geografie politică cât și principalele școli de geopolitică din prima jumătate a *sec.XX*.

Sir Halford John Mackinder s-a născut la 15 februarie 1861 în orașul *Gainsborough*, pe râul *Trent*, în *Marea Britanie*, fiind cel mai mare dintre cei șase copii ai doctorului *Draper Mackinder* și a frumoasei sale soții *Fanny Anne Mackinder*. Tatăl său, un reputat și binecunoscut doctor, a încercat să-i insuflă tânărului *Halford* interesul pentru medicină și într-o oarecare măsură a și reușit, însă nu spre latura practică a meseriei ci spre ideile evoluționiste, cu vădită influență darwinistă, la mare vogă în perioada respectivă. Această aplecare spre latura biologică a tânărului *Halford* va avea urmări peste câteva decenii, în primul rând prin legătura pe care acesta o

*Halford John
Mackinder*

va face între mediu și ființele vii, inclusiv societatea umană și în al doilea rând prin modul său analitic, logic, de gândire. Tatălui său datorează tânărul Halford sfatul care l-a ghidat de-a lungul vieții și anume cel în care părintele său îl îndemna să caute permanent „interrelațiile dintre factorii ce influențează viața și mediul în care aceasta apare”

Încă din primi ani de viață, tânărul Halford a beneficiat de o educație aleasă, având o guvernantă proprie, d-ra Hastetter, care s-a ocupat în mod deosebit de cultura și instrucția sa, astfel încât Halford ajunge să vorbească fluent franceza la vârsta de 9 ani!

Din 1870 va urma cursurile școlii din Gainsborough, iar din 1874 cursurile *Colegiului Epsom*. În anul 1880, datorită calităților sale și pregătirii școlare temeinice, Halford va câștiga o bursă de 5 ani la Oxford, universitate care va lăsa o urmă adâncă în spiritul și educația viitorului savant. Aici, la Oxford, Halford va fonda în anul 1882 *Clubul Științific al Studenților Juniori*, pe care îl va conduce și gestiona pe parcursul anilor de studiu. Tot în același an se înscrie în *Clubul Voluntarilor Militari în Rezervă* din cadrul aceleiași universități, dovedind înclinații spre preocupările militare. Pregătirea în cadrul *Universității Oxford* va fi complexă, înclinația sa spre istorie militară fiind remarcată de profesorul Herford George care îl va invita la cursul său, în urma acestei scurte colaborări apărând primul eseu al lui Mackinder despre relația dintre geografie și istorie, precum și primele schițe ale viitoarelor sale lucrări referitoare la geografia istorică a Imperiului Britanic. Tot profesorul Herford George este cel care, sesizând orientarea sa geografică, îl va propune pentru a devenii membru al *Societății Regale Britanice de Geografie* în anul 1886, la vârsta de 25 de ani, lucru extrem de rar.

Dragostea sa față de geografie în general și mai ales față de geografia umană în special, îl va face să scoată la iveală idei noi în domeniul geografiei ca disciplină predată în școlile britanice și în cel al organizării moderne a învățământului primar și gimnazial în imperiu, implicându-l în lupta pentru crearea unei noi școli geografice britanice³⁶, modernă și dinamică. În lucrarea menționată la subsol, Mackinder definește geografia ca fiind „știința distribuției spațiale” axată pe o „tradiție biologică în care forțele se interconectează și joacă un rol deosebit una asupra celeilalte”³⁷. Influența deterministă era mai mult decât evidentă.... dar perioada în care Mackinder va fi „orbit” de rolul mediului geografic asupra evoluției speciei umane nu va ține mult. În această perioadă „deterministă”, Mackinder este convins că geografia fizică și cea umană formează un singur obiect, iar geografia și istoria nu pot fi studiate decât împreună.

³⁶ ... a se vedea lucrarea *The Scope and Methods of Geography*, pe care o scrie pentru *Societatea Regală Britanică de Geografie* în anul 1886.

³⁷ Mackinder, H.J., 1886, ... op.cit. pag.147.

În 1887, în luna februarie, Mackinder este numit profesor suplinitor la *Colegiul Oxford*, beneficiind de un grant oferit de *Societatea Regală Britanică de Geografie*, care i-a sponsorizat viitoarea deplasare în Germania. Această deplasare, nu foarte lungă ca perioadă de timp, va avea urmări foarte importante asupra tânărului profesor. Va avea ocazia să intre în contact cu concepțiile germane referitoare la geografie, concepții care vor influența într-o oarecare măsură viitoarele sale teorii.

Mackinder în 1889

În 1889, reîntors deja din Germania, se căsătorește cu Emilie Catherine Ginsburg și începe în același timp o amplă acțiune de impunere a geografiei în universitățile britanice. Trei ani mai târziu, în 1892, capătă postul de director principal la *Oxford University Extension College*, care tocmai luase ființă. Datorită prestației sale academice, colegiul se dezvoltă rapid ajungând în 1898 să aibă 44 de profesori. În același timp Mackinder ține cursuri și la *Gresham College of London*. În toată această perioadă, nu încetează să militeze activ pentru înființarea unui institut geografic la Londra, rezultatul direct al demersurilor sale fiind, printre altele, și fondarea unei noi universități în care geografia va fi prezentă: *Reading University of London*. Din 1893 Mackinder devine unul dintre fondatorii *Asociației Geografice Britanice*, recunoscându-i-se încă odată meritele în acest domeniu.

Un moment important în viața și cariera savantului va fi călătoria pe care o va face în anul 1897 în Europa unde va întâlni o serie de geografi germani³⁸ și francezi (cum ar fi Joseph Partsch, Ferdinand von Richthofen, Elisée Réclus și alții) cu care va avea schimburi de idei și chiar discuții aprinse (atât cât poate un britanic să poarte discuții aprinse...) referitoare la geografie, la geografia statelor și la alte subiecte de actualitate. Doi ani mai târziu, pe 8 iunie 1899 va pleca în Africa, în Kenya, pentru cartarea teritoriilor neexplorate, de unde se va întoarce pe 30 octombrie, același an.

Cu un bagaj impunător de cunoștințe și experiențe dobândite pe teren, Mackinder se întoarce în 1900 la catedră, devenind titularul mai multor cursuri de geografie istorică și geografie regională, cum ar fi cel de geografia istorică a Americii de Nord sau geografia istorică a Australiei. La numai doi ani, în 1902, va publica primul său eseu referitor la Marea Britanie și mările Britaniei, eseu ce va sta la baza viitoarei sale cărți intitulate *Geographical Pivot of History*. De fapt, materialul bogat folosit la scrierea acestei semnificative lucrări va fi prezentat în anul 1904 inițial sub forma unei comunicări publice la

³⁸ ... să nu uităm că anul 1897 este anul apariției lucrării lui Fr. Ratzel *Politische Geographie*.

Societatea Regală Britanică de Geografi – comunicare în care Mackinder va argumenta și susține ideea sfârșitului erei maritime și înlocuirea acesteia cu o nouă eră terestră în care căile ferate și –în viitor– șoselele vor croi drum spre zonele continentale. Conform acestei păreri, în Euro-Asia va apărea o zonă centrală, baza viitoarei puteri continentale, inaccesibilă și protejată, care va avea un nou sistem de relații politice cu statele sau regiunile vecine. Din păcate, de abia după anul 1940, ideile sale vor avea succesul binemeritat, datorită noilor condiții globale, lucrarea inițială fiind retipărită în formă extinsă în mai multe ediții.

Cariera sa cuprinde și o latură politică, Mackinder funcționând între 1910 și 1922 ca *membru al Camerei Comunelor în Parlamentul Britanic*, iar între 1919-1920 fiind *trimisul special al Imperiului Britanic în Rusia* (ulterior Uniunea Sovietică), activitatea sa concentrându-se în zona sudică a acesteia⁴⁰. Preocupările referitoare la problemele europene contemporane îl vor face să se implice în trasarea noilor frontiere rezultate după I-ul Război Mondial, iar funcția deținută la Asociația Geografică Britanică (președinte între 1913-1946) îi va permite să aibă un cuvânt greu de spus în acest domeniu. Legătura sa cu învățământul geografic a rămas, însă, o permanență în viața sa, în 1923 devenind *titularul Catedrei de Geografie la London University*, unde va desfășura o activitate susținută. Din păcate, trei ani mai târziu, în 1926 odată cu primirea funcției de „Privy Councilor” apar și primele semne ale bolii care îl va măcina până la sfârșitul vieții: *surzenia*. Deși a beneficiat de o recunoaștere internațională încă din parcursul vieții⁴¹, influența sa științifică a depășit cu mult hotarele Marii Britanii încă de la începutul sec.XX.

Modul său de gândire, situat cu mult înaintea timpurilor în care a trăit, a format nu numai generații de geografi și geopoliticieni în deceniile care au urmat, dar s-a constituit într-o adevărată filosofie geografică bazată pe trei elemente fundamentale:

- o influență biologic-deterministă, care i-a permis o abordare ambiental-geografică fără a face eforturi prea mari de adaptare;
- dorința de a face din geografie o disciplină majoră în toate universitățile britanice;
- credința că geografia este o știință care dispune de propria sa metodologie de studiu.

Susținător fervent al importanței realităților geografice în politica mondială, Mackinder a reușit să impună o nouă viziune asupra realităților

³⁹ Textul comunicării, revizuit și îmbunătățit, va apărea publicat în același an și în „Geographical Journal” la New York, USA.

⁴⁰ Dughin, ... op.citate, cap.3, pag.43-51.

⁴¹ În anul 1944 i se va acorda *Medalia Charles P.Daly* pentru contribuții deosebite în domeniul geografiei, de către Societatea Americană de Geografie.

contemporane. Tocmai condiționările geografice în domeniul resurselor și potențialelor naturale erau în viziunea lui Mackinder responsabile de evoluția societății umane. Contribuția sa în domeniul geografiei politice și al geopoliticii are la bază conceptul de excepție exprimat atât de original și de bine în lucrarea sa apărută prima dată în anul 1919 intitulată *Democratic Ideals and Reality*, cât și aportul terminologic adus cu acest prilej. Noua sa viziune globală, prin care se identifică areale continentale care, în concepția sa, au o importanță deosebită (Insula Mare a Lumii formată din Euro-Asia și Africa), aduce un nou mod de privire asupra relațiilor la nivel global. Aceste areale aveau o importanță deosebită în primul rând datorită resurselor, potențialului și favorabilităților antropice de care dispuneau. Dorința acerbă ca Marea Britanie să stăpânească aceste teritorii [și să le folosească n.n.] va fi servită prin argumente științifice pe care numai ilustrul savant ar fi putut să le aducă. Ideile sale penetrează după I-ul Război Mondial cu precădere în Germania, unde vor ajuta la crearea unei noi concepții geopolitice, însă de data aceasta germană. Mackinder este „constructorul” teoriei zonei pivot (heartland) care ar fi cuprins părți din Europa de Est (Ural-Caspica-Volga) până la țărmul vestic al Oceanului Pacific, o zonă bogată în resurse naturale, dar greu abordabilă, mai ales de pe mare. În afara termenului de *pivot*, Mackinder introduce noi concepte cum ar fi „inner crescent”, „outer crescent” precum și faimoasa sa afirmație: „Cine stăpânește Europa de Est, stăpânește heartland-ul, cine stăpânește heartland-ul stăpânește Insula Mare a Lumii, iar cine stăpânește Insula Mare a Lumii stăpânește Lumea”. Era o primă viziune globală, de relație între spațiul maritim și cel continental. Teoriile sale vor fi înțelese pe deplin în Marea Britanie doar în timpul celui de-al II-lea Război Mondial. Rezultatul: Mackinder își republică teoria sa în anul 1943, „adaptând-o” la noile realități ale războiului, ținând cont acum de poziția SUA și de forța aeriană. Deși lucrarea sa *Democratic Ideals and Reality* este republicată inițial în anul 1942, forma finală a ideilor sale se va putea găsi abia anul ce va urma, publicată în extenso în revista „Foreign Affairs” sub titlul *The Round World and the Winning of the Peace*.

În ansamblu, opera lui Mackinder reprezintă o interpretare cu finalitate strategică a geografiei lumii, autorul vede existența umană ca o unitate funcțională a contrariilor geografice. Mackinder are marele merit de a fi prezentat pentru prima dată tabloul vieții politice în ansamblu, tablou în care principalii actori sunt supraputerile mondiale, dând astfel o perspectivă spațială acestor relații. În același timp, meritul major al lui Mackinder mai constă și în faptul că a știut să-și actualizeze în permanență teoria sa în funcție de evoluțiile politice ale vremii, demonstrând în acest fel nu numai flexibilitate și putere de adaptare, dar și un spirit mereu tânăr, în căutare de noi idei, de noi orizonturi. Chiar și astăzi, la aproape 60 de ani de la dispariția

marelui savant, ideile sale sunt incluse în programe și proiecte care stau la baza politicilor globale de azi și de mâine.

Cea de-a doua *școală națională* este cea *americană*. Apărută ulterior celei britanice, școala americană a „recuperat” la domeniul realizări, devansând în prezent toate școlile de geografie politică și mai ales pe cele de geopolitică, atât prin numărul celor preocupați de aceste domenii, cât mai ales prin cantitatea și calitatea studiilor, cărților, materialelor și programelor desfășurate după anii 1960-1980. O altă caracteristică de bază a școlii americane este faptul că ea reprezintă școala cea mai apropiată de *geostrategie*, comparativ cu celelalte școli din domeniu. Pragmatismul aplicativ specific școlii americane nu a fost, deocamdată, depășit de nimeni, acest lucru transformându-se în ultimele 3 decenii în caracteristica fundamentală a ei. Scopul inițial al dezvoltării și încurajării acestui *pragmatism aplicativ* a fost acela de a oferi soluții aplicabile direct problemelor geopolitice și geostrategice apărute. Și în cadrul acestei școli se remarcă nume ilustre în domeniul geopolitic, cum ar fi amiralul *Alfred Thayer Mahan*, considerat de unii autori americani ca fiind cea mai mare personalitate a geopoliticii americane⁴², personalitate inclusă printre „clasicii” din domeniu, alături de alți oameni de știință care s-au afirmat atât în domeniul geopoliticii și geostrategiei cât și în cel al geografiei politice.

*Alfred Thayer
Mahan*

Amiralul *Alfred Thayer Mahan* (1840-1914), profesor la Naval War College din Newport, Rhode Island, a polarizat întreaga activitate geopolitică americană la sfârșitul sec.XIX și în primul deceniu al sec.XX. Influența avută de acest militar asupra mediului politic american și cu precădere asupra președintelui Roosevelt, a modificat radical poziția și statutul geopolitic și geostrategic al Americii la începutul secolului trecut.

Născut pe 27 septembrie 1840 la West Point, New York, dintr-o familie cu vechi tradiții militare (tatăl său fiind profesor la Colegiul Naval) a avut parte, încă din tinerețe, de o atmosferă ce excela în disciplină, consecvență și rigoare militară. Urmând tradiția familiei, Mahan se înscrie la *Academia Navală a Statelor Unite* pe care o absolvă cu merite înalte în anul 1859. După terminarea academiei, elanul tinereții îi duce pașii către Războiul Civil unde afirmându-se în luptă primește gradul de locotenent la vârsta de 25 de ani, iar după terminarea războiului își urmează cariera militară ajungând căpitan în 1885. În această perioadă apar primele preocupări pentru studiul istoriei marilor imperii maritime, pe care căpitanul Mahan le considera ca posibile

⁴² Fifield, R., Percy, E. (1944) *Geopolitics in Principle and Practice*, Ginn&Co., Boston, pag.82

exemple pentru Statele Unite în construirea unui imperiu peste mări. Cele două mari puteri maritime afirmate deja la sfârșitul sec.XIX, Marea Britanie și Franța, vor constitui subiectele celor două cărți publicate în 1890 și în 1893, respectiv *The Influence of Sea Power upon the History* și *The Influence of Sea Power upon the French Revolution*. În aceste două lucrări, scrise în vremea când funcționa ca profesor la Colegiul Naval⁴³, Mahan încearcă –pomind de la exemplele oferite de Marea Britanie și Franța– să găsească soluții pentru dezvoltarea SUA ca principală putere maritimă a lumii, în vederea dominării mărilor și oceanelor, lucru care ar fi oferit un statut geopolitic și geostrategic primordial Statelor Unite. Poziția deținută în structurile politice și științifice ale SUA⁴⁴, precum și relația specială de prietenie pe care a avut-o cu președintele Roosevelt, i-a permis amiralului să-și impună ideile și concepțiile privitoare la puterea maritimă a SUA. Pornind de la dorința de a face din Statele Unite prima putere maritimă a lumii, Mahan a sesizat faptul că pentru a apăra interesele strategice și economice ale țării, uneori la mare distanță de țărm, este nevoie de o flotă militară puternică, care să poată acționa și în același timp descuraja orice posibil inamic. Mahan a înțeles faptul că pentru a avea supremația pe mare trebuie să-și dezvolte o flotă militară impunătoare, dar în același timp trebuie să dețină controlul punctelor strategice, vitale, care asigură circulația dintr-un ocean în altul: canalele⁴⁵. Această nouă concepție geostrategică, aceea de a-și crea o politică externă bazată pe stăpânirea punctelor strategice maritime (canale, istmuri, insule strategic amplasate, strâmtoni), va fi ridicată la rangul de politică de stat, reușind să convingă nu numai pe președintele Roosevelt, dar și întreg Congresul de necesitatea adoptării acestui concept. Un element forte în procesul impunerii acestui nou concept de politică externă a fost și faptul că o astfel de activitate, de construire a flotei militare și de impunere a intereselor proprii în zonele strategice îndepărtate, necesită și susținerea intereselor economice americane. În acest fel, SUA își asigură nu numai supremația pe mare, dar mai ales supremația asupra materiilor prime, a produselor necesare dezvoltării industriilor, și asta fără a merge la sursa generatoare de astfel de materii, ci pur și simplu gestionând tranziția acestora spre zonele consumatoare. Față de perioada în care amiralul Mahan a avut o astfel de concepție globală de gestionare atât a punctelor strategice, cât și a materialelor strategice, ideile sale puteau fi considerate novatoare. Folosirea armatei nu strict pentru

⁴³ Din 1886, Mahan devine Președinte al Colegiului Naval de Război.

⁴⁴ Președinte al Comisiei de Afaceri Navale, Președinte al Societății Americane de Istori

⁴⁵ Mahan este artizanul Canalului Panama, canal gândit de americani în 1890, achiziționat de SUA în 1903 și deschis efectiv circulației în 1914. Tot el a fost susținătorul fervent al prezenței militare americane în Hawaii, poziție strategică deosebită, cu rol primordial în gestionarea Pacificului și în controlul asupra Japoniei.

cucerirea unui teritoriu, ci pentru susținerea intereselor economice ale statului reprezenta o idee care va fi preluată și aprofundată peste 5 decenii, după cel de-al II-lea Război Mondial. Esența concepției sale era faptul că pentru a avea controlul asupra unui teritoriu nu este neapărat necesar să-l ocupi *de facto*, ci trebuie doar să deții controlul asupra căilor de acces spre acel loc. Comparativ cu concepțiile geopolitice ale vremii existente în Europa, ideile lui Mahan reprezentau ceva cu totul nou și inedit. Pragmatismul american dovedea, încă odată, aplicabilitatea sa directă și depărtarea de latura strict teoretică, atât de specifică unor școli europene. Analiza geopolitică și geostrategică a lui Mahan nu se oprea însă aici. Amiralul sesizase faptul că pentru a fi o putere globală, un stat trebuie să dispună de trei favorabilități:

1. să aibă în proporție covârșitoare frontiere maritime, având, astfel, asigurat accesul la Oceanul Planetar;
2. să nu aibă vecini puternici în apropierea sa;
3. să aibă un potențial economic și, implicit, militar ridicat, inclusiv capacitate militară navală, pentru susținerea atât a frontierelor maritime cât și a intereselor peste mări.

America dispunea de toate cele trei elemente de favorabilitate, ceea ce îi conferea posibilitatea de a deveni o supraputere navală, întocmai precum Marea Britanie sau Franța în sec.XVI-XVII. În acest sens, cele două lucrări mai sus amintite veneau ca exemple de urmat în scopul inițial de dominare a mărilor și oceanelor. Înclinarea amiralului spre geostrategie are la bază pe de o parte construcția sa militară, iar pe de altă parte faptul că sesizase deja necesitatea definirii dimensiunii strategice a forței maritime pentru noua putere care tocmai se ridica. Meritul de a fi fost primul care a sesizat acest lucru, face din amiralul Mahan un exponent de seamă al geopoliticii globale și în mod special al geostrategiei aplicate. Concepția sa reprezenta un complex de măsuri și acțiuni cu scop final precis. În discursurile sale, Mahan sublinia deseori că nu este de ajuns a avea o flotă militară puternică, ci este imperativ necesar a avea și una comercială, ca simbol al puterii statului american. În plus, flota militară era văzută ca un „câine de pază” pentru navele comerciale civile care asigurau fluxul comercial atât de important pentru SUA. Deasemenea, alături de acest „dublet” marină militară-marină comercială, Mahan accentua necesitatea „asigurării” militare a porturilor de destinație, justificând astfel prezența americană la mare distanță de țară. Mahan sesizase că există poziții geografice avantajoase, care au valoare strategică potențială, completată de potențialul economic. Odată valorificate aceste două potențiale, statul respectiv avea toate șansele să devină supraputere. Multe din axiomele propuse de Mahan la începutul sec.XX se regăsesc și în prezent în concepția de politică externă a SUA, însă elementul care s-a schimbat definitoriu față de perioada în care Mahan enunța aceste idei este

instrumentul de aplicare al acestora. Dacă la începutul sec.XX navele maritime militare reprezentau vârful de lance în ceea ce privește puterea armată a unui stat, după cel de-al II-lea Război Mondial situația s-a schimbat. Forța militară aeriană a „detronat” puterea navală, oferind avantaje pe care marina nu le putea concura. Transformările post belice au afectat inclusiv modul de gândire geopolitic și geostrategic al școlii americane. Deși o serie de geopoliticieni cum ar fi *Nicolas Spykman* (1893-1945)⁴⁶ susțineau în perioada interbelică necesitatea dezvoltării continue a flotei militare navale, ulterior, o serie de geopoliticieni mai tineri vor sesiza rolul aviației militare în îndeplinirea imperativelor geopolitice și geostrategice ale SUA precum și noile schimbări ce aveau să apară în politica externă americană. În rândul acestora se pot enumera: *Isaiah Bowman*, *Alexander de Seversky*, *Zbigniew Brzezinski* sau *Saul Bernard Cohen*.

Concepția interbelică a lui *Spykman* referitoare la importanța țărmurilor pentru statele maritime corespundea unor realități valabile la momentul enunțului, dar care urmau să se schimbe extrem de rapid. *Spykman* considera că cine deține controlul asupra țărmurilor va avea o bază de acces spre interiorul continentului. Această axiomă valabilă în condițiile nivelului tehnologic specific anilor '30-'40 va fi destrămată de avansul tehnologic implicat de Războiul Rece din deceniile 6-7 ale sec.XX. *Spykman*, plecând de la ideile lui *Mahan* în ceea ce privește poziția SUA în raport cu alte state, va încerca să elaboreze o strategie prin care Statele Unite își putea asigura statutul de mare putere globală. Pe baza acestei strategii, ulterior, în anii '60, se va contura ceea ce va purta numele de „Politica Anaconda”, mult utilizată în Războiul Rece. Din punct de vedere teoretic, o serie de geopoliticieni și geostrategi americani vor aduce în discuție noi aspecte în ceea ce privește aplicabilitatea unor astfel de concepte. De exemplu, *Saul Bernard Cohen* (n.1928)⁴⁷ în analiza sa lucrează cu două tipuri de spații globale, un *spațiu de tip maritim* și un *spațiu de tip continental*. Departajarea în cele două categorii

⁴⁶ De origine olandez, însă naturalizat american, a fost profesor de relații internaționale și director al Institutului de Studii Internaționale al Universității Yale.

⁴⁷ *Saul Bernard Cohen* s-a specializat în domeniul geografiei politice de-a lungul carierei sale didactice desfășurate ca profesor de geografie la Universitatea din Boston. Datorită profunzimii analizelor sale din domeniu, a fost remarcat de diverse agenții guvernamentale americane care l-au invitat să lectureze ca „Visiting Professor”, printre care cea mai importantă a fost *United States Naval War College*, începând cu anul 1957. Absolvent al Colegiului Harvard, Doctor în Geografie la Universitatea Harvard, profesorul *Saul Bernard Cohen* a lucrat mulți ani sub îndrumarea marelui *Derwent Whittlesey*, iar ulterior a funcționat ca profesor invitat în domeniul geografiei politice la Universitatea Yale. Specializările sale în acest domeniu cuprindeau zona Anglo-Americană, Europa și Orientul Mijlociu. Autor a mai multor cărți, printre care cea mai importantă în domeniu este *Geography and Politics in a World Divided*, *Saul Bernard Cohen* s-a remarcat și ca un strateg economic de excepție, consultat și apreciat de principalele corporații americane.

are la bază mai multe criterii, însă cel funcțional pare cel mai stabil, spațiul maritim având valențe comerciale (fiind important pentru comerțul mondial), iar cel continental având valențe productive (reprezentând spațiul care are menirea de a suporta și asigura existența umană). În detaliu, concepția lui Cohen presupune divizarea lumii în cele două categorii spațiale. Spațiul maritim ar corespunde Americii de Nord, nordului Africii, Europei și Americii de Sud, regiuni cu ieșire la mare extrem de generoasă, iar spațiul continental ar corespunde Rusiei, Chinei, Asiei de Sud și Africii Centrale, zone care nu dispun de ieșire la mare atât de pronunțată. Un concept interesant regăsit în opera lui Cohen este cel al „shatterbelts”-urilor, zone de contact între cele două spații amintite mai sus, zone fragmentate politic, generatoare de instabilitate și conflicte (Asia de Sud-Est, Orientul Mijlociu etc.).

Isaiah Bowman

Isaiah Bowman (1878-1950) a reprezentat o personalitate de seamă a geopoliticii americane din perioada interbelică. Glassner îl considera unul dintre cei mai mari geografi politicieni ai sec.XX⁴⁸. Afirmatia profesorului Glassner are la bază nu atât productivitatea științifică a lui Bowman, cât mai ales, profunzimea urmelor lăsate în politica externă a Americii și calitatea discursului său științific și practic. Bowman a avut marele merit de a se fi aplecat cu mare seriozitate asupra problemelor legate de minorități, de formarea statelor naționale, lucru determinat, probabil, și de contextul general al vremurilor, atunci când Europa se zbătea să găsească o cale de a soluționa situația

apărută după I-ul Război Mondial. Aportul său la acest subiect nu a fost doar științific, ci putem afirma cu toată tăria că a fost chiar moral, micile state europene formate pe principiul național beneficiind de suportul și sprijinul marelui geograf american.

Beneficiind de o pregătire solidă, fiind absolvent al prestigioasei Universități Harvard, Bowman va urca treptele carierei științifice ajungând în anul 1904 profesor la Universitatea Yale, unde va profesa până în anul 1915. În această perioadă își adâncește preocupările în domeniul geografiei, susținându-și teza de doctorat dedicată statelor Americii de Sud în anul 1911, obținând recunoaștere științifică în domeniu, lucru demonstrat și de funcția de Director al Societății Americane de Geografie pe care o va deține între 1915 și 1935. Ulterior, marele geograf va ocupa postul de Rector al Universității John Hopkins din Baltimore, până în anul 1948, când se va retrage din viața științifică și didactică. Această „apropiere” geografică de capitala SUA va avea

⁴⁸ Glassner, M.I., 1996, ... op.citate.pag.14.

ca motivație nu numai postul obținut la John Hopkins, cât mai ales implicarea profundă în ultimele trei decenii de viață în problemele politice ale SUA. Imediat după terminarea I-ului Război Mondial, Isaiah Bowman va fi numit expert guvernamental pe probleme europene, atrăgând în jurul său o serie de specialiști de mare valoare, parte dintre ei geografi americani sau britanici⁴⁹. Rezultatul acestor preocupări dar și a participării la Conferința de Pace ce a urmat Primului Război Mondial, conferință la care Bowman a reprezentat SUA în calitate de expert în probleme teritoriale, s-a concretizat sub forma lucrării *The New World. Problems in Political Geography* apărută în anul 1921. Specializarea sa în domeniul problemelor europene i-a adus, în anul ulterior conferinței, numirea pe postul de consilier la Casa Albă, lucru care îi va întări poziția în cadrul politicii externe americane. Construcția sa științifică în profundă antiteză cu ideile geopolitice germane care făceau vâlvă în deceniile 3-4 ale sec.XX, îl va ghida spre adoptarea unei poziții ferme de criticare a geopoliticii germane, lucru pus în practică în anul 1942, atunci când publică un eseu virulent în care condamnă determinismul „îngust și închistat”⁵⁰ pe care aceasta se bazează. În demersul său este sprijinit de prietenul și colegul Whittlesey, articolul având un larg ecou în presa vremii. Rezultatul imediat: apariția cursurilor de geopolitică la Academia Militară West Point și la diferite mari universități americane cum ar fi Washington University, Georgetown University ș.a. Aportul său practic la soluționarea problemelor aplicative ale politicii externe americane este continuat și după terminarea celui de-al II-lea Război Mondial, în 1945 Bowman participă la Conferința de la San Francisco la care se va adopta Carta Organizației Națiunilor Unite, dorința sa de a impune pacea prin geografie politică și geopolitică transformându-l într-un fervent susținător al politicii pacifiste în ultimii ani de viață.

**Alexander de
Seversky**

Alexander de Seversky (1894-1974)⁵¹ a oferit lumii științifice o nouă concepție geostrategică care venea să adapteze concepțiile „clasice” americane noilor realități tehnologice ale vremii. Având ca meserie de bază pilotajul avioanelor, datorită fostei sale profesii, de Seversky sesizează faptul că în a II-a jumătate a sec.XX, odată cu dezvoltarea puternică a aviației, puterea maritimă militară își va pierde din importanță în special datorită vitezei scăzute de deplasare, fiind înlocuită din ce în ce mai mult de

⁴⁹ Din rândul geografilor britanici cu care Bowman a avut relații de prietenie foarte strânse a fost și Derwent Whittlesey.

⁵⁰ Claval, P., 2001, ... *op.citate.* pag.52.

⁵¹ De origine rus, însă emigrat și naturalizat în SUA după primul război mondial.

puterea aeriană. Rapiditatea accesului permis de aviație va prevala asupra puterii maritime militare. În acest mod, de Seversky reușește să pună bazele unei noi teorii a puterii militare, și anume puterea aeriană. Aportul său în domeniul geopolitic și geostrategic nu se rezumă doar la enunțarea teoriei puterii aeriene. De Seversky va impune în același timp o terminologie specifică domeniului, vorbind de „areale de dominare aeriană” sau „areale de decizie”⁵², terminologie intens utilizată ulterior și în teoria Războiului Rece. O notă de originalitate adusă de De Seversky a fost și cea a utilizării hărții și a unor tipuri de proiecție cartografică pentru scoaterea în evidență a anumitor aspecte geopolitice. Din acest punct de vedere, chiar dacă de Seversky nu a fost geograf, putem considera că el a reușit să sublinieze încă odată rolul avut de geografie în analiza geopolitică sau geostrategică.

Zbigniew Brzezinski (n.1928) face parte din noua generație de geostrategi care acționează în direcția analizei geopolitice la nivel mondial. El ne oferă o abordare complexă, în care regăsim atât elementele „clasice” cât și aspecte noi, care trebuiesc avute în vedere în condițiile actuale. La loc central regăsim în opera lui Brzezinski *elementul economic*, studiul său *A Geostrategy for Eurasia* fiind un exemplu elocvent în această direcție. Meritul primordial al autorului este acela că este unul dintre puținii geostrategi americani care sesizează importanța Uniunii Europene în politica mondială a sec.XXI și care pledează pentru apropierea economică și politică

Zbigniew Brzezinski

Martin Ira Glassner

dintre SUA și statele Uniunii Europene (în principal Franța și Germania). Plecând de la analiza raporturilor economice și de putere dintre statele începutului de sec.XXI, Brzezinski sesizează faptul că în prezent America nu are, practic, nici un concurent economic, lucru rezultat –printre altele– și datorită valorificării benefice a atuurilor geopolitice și geostrategice definite la începutul sec.XX, însă tot el sesizează și faptul că în actualul secol care tocmai a început, această poziție de lider economic și militar s-ar putea

schimba. Previziunile sale indică schimbări profunde în următorii 30-40 de ani, ridicarea noilor poli de putere ducând iminent la prăbușirea SUA și pierderea poziției de lider mondial.

⁵² Muir, R. (1997) *Political Geography - A New Introduction*, McMillan Press., pag.221.

În cadrul celor două școli naționale, britanică și americană, s-au remarcat în cele trei domenii conexe –geografie politică, geopolitică și geostrategie– o serie de autori contemporani care au reușit să producă lucrări importante în domeniu, să inițieze și să gestioneze reviste de specialitate, într-

Harm de Blij

un cuvânt, să ducă mai departe munca începută de înaintași. Printre aceștia merită să amintim pe: *Peter Taylor*, editor timp de 20 de ani al revistei „Political Geography” cea mai prestigioasă revistă de specialitate din lumea anglo-saxonă, *Martin Ira*

Samuel Huntington

Glassner, profesor la Southern Connecticut State University, specialist în domeniul legislației maritime, autor al mai multor lucrări din domeniul geografiei politice, pe *Richard Muir*, *Chuck Fahrner*, *R.H.Mellor*, *Harm de Blij*, *Samuel Huntington*, *Roger Kasperson*, *Peter O'Sullivan*, *J.Prescott*, *A.D.Smith* și mulți alții.

Dar nu numai multitudinea autorilor și cercetătorilor interesați de aceste domenii reprezintă o caracteristică a celor două școli naționale pentru perioada contemporană. După cel de-al II-lea Război Mondial are loc o revigorare inclusiv a instituțiilor care vor gestiona fenomenul geopolitic american. Trebuie să remarcăm aici faptul că în anul 1979 Asociația Geografilor Americani a format un grup de studiu în domeniul geografiei politice și al geopoliticii care număra 40 de specialiști, grup care în prezent a depășit cifra de 53 geografi. De asemenea, tot în SUA apare din anul 1982 revista de specialitate „Political Geography Quarterly”, care în 1992 își va schimba numele în „Political Geography”, renunțându-se la „Quarterly”. Apar grupuri de studiu în Institutul Britanic de Geografie, cu relații strânse cu colegii americani, grupuri în cadrul Uniunii Internaționale de Geografie, în cadrul Departamentului de Stat al SUA⁵³, lucru care demonstrează nivelul preocupărilor din acest domeniu.

Roger Kasperson

Școala anglo-saxonă și cu precădere cea americană demonstrează încă odată necesitatea și importanța unor astfel de preocupări, precum și faptul că geografia politică, alături de geopolitică și geostrategie devin *necesități imperative*⁵⁴ atât în lumea științifică cât și în cea politică actuală.

⁵³ Glassner, M.I., 1996, ... *op.citate*, pag.16.

⁵⁴ În acest sens, recomandăm lecturarea articolului *Geografia politică, geopolitica și geostrategia –necesități imperative în învățământul universitar românesc*, autor *Silviu Costachie*, apărut în anul 2003 în revista „GeoPolitica”, anul I, nr. 1/2003, București, pag.22-25.

4. Școala română

Alături de celelalte școli importante în domeniu, școala română și-a adus contribuția sa definitorie, în unele domenii având propriile sale concepții și teorii, care au evidențiat-o și au adus-o în prim plan, comparativ cu alte școli europene și cu cea americană.

O caracteristică de bază a școlii române de geografie politică, este aceea că, îndeosebi în perioada interbelică, marea majoritate a reprezentanților săi și-au adus contribuția mai puțin în domeniul geografiei politice, cât mai ales în cel al geopoliticii, îmbinând, practic, cele două categorii științifice, atât de bine individualizate, dar și atât de apropiate, creând o operă definitorie în domeniu, care nu își găsește corespondent peste hotare. Această caracteristică, deși pare un lucru stupefiant, este susținută de faptul că, în cadrul școlii române, lucrările și preocupările din domeniul propriu-zis al geografiei politice au fost extrem de puține la număr. Autorii români au folosit doar elemente, principii, informații, teorii și concepte aparținând geografiei politice, însă, în realitate ei au construit o școală de geopolitică!

Geopolitica românească, dezvoltată „exploziv” după anul 1918, a însemnat, în realitate, o *geopolitică a Statului Român*, rezultată ca o reacție de răspuns la necesitățile vremii. Deși pare șocantă această afirmație, mai ales avându-se în vedere faptul că este pentru prima dată când se afirmă acest lucru (!), preocupările cuprinse în sutele de lucrări, articole, cărți, atlase și prelegeri publice aparținând școlii române, vizează în proporție covârșitoare geopolitica, și nu geografia politică.

Într-adevăr, toată această școală propriu-zis geopolitică, a avut la bază principii puternice aparținând geografiei politice, fiind creată pe fundamentul pur geografic inițiat de S.Mehedinți, încă din anul 1900. Această „îmbinare” dintre geografia politică și geopolitică, regăsită numai în cadrul școlii române, crează cea mai pregnantă caracteristică a sa, care individualizează școala noastră națională din domeniu, față de alte școli de tradiție.

Și astăzi, după evenimentele din decembrie 1989, marea majoritate a eforturilor din domeniu sunt orientate „cu fața spre geopolitică”. Unii autori⁵⁵, vorbesc chiar de o școală română de geopolitică, pe bună dreptate, bine individualizată și având preocupări proprii, intens conturate în perioada interbelică și continuate după anul 1989. Școala română de geopolitică a avut ca punct de plecare o serie de analize, metode și principii de cercetare specifice geografiei politice, inițiate de geografi, primii care au sesizat importanța acestei științe în fundamentarea unei școli geopolitice românești.

⁵⁵ ... cum ar fi mult regretatul Petre Deică, de exemplu ...

Baza acestuia, a fost, fără îndoială, una geografică, peste care s-au suprapus, într-un proces de sedimentare științifică strate aparținând istoriei, sociologiei, filozofiei, toponimiei, lingvisticii și chiar psihologiei.

Plecând de la metode și principii geografice, școala română și-a conturat o poziție proprie, extrem de clară și precisă, înfățișând o serie de preocupări axate pe mai multe direcții deosebit de importante, mai ales în perioada interbelică, perioadă de profunde prefaceri în societatea românească. Printre direcțiile majore putem aminti:

analiza și fundamentarea *conceptului de stat național unitar* referitor la România Mare, concept ce a stat la baza preocupărilor întregii școli române de geografie politică și geopolitică din perioada interbelică;

analiza și demonstrarea științifică a *justeței actului de la 1 Decembrie 1918*, a modalității de trasare a frontierelor României Mari, ținându-se cont de principiul etnic, cel mai stabil principiu al momentului respectiv, în delimitarea unor vetre etnice recunoscute politic;

analiza și interpretarea științifică a *procesului de etnogeneză a poporului român*, din care a rezultat națiunea română, precum și *analiza geografică a extensiei etniei românești* în cadrul spațiului carpato-danubiano-pontic, alături de *fundamentarea geografică a trăsăturilor vetrei etnice românești*. Pentru prima dată în istoria geografică mondială, școala română –prin S.Mehedinți– aduce în prim plan conceptul de „*fruntarie*”, negăsit în nici o lucrare străină anterioară;

fundamentarea, pe principii geografice, istorice, sociale, lingvistice, etnice și culturale, inclusiv confesionale, a poziției *central-sud-est europene* a Românilor și în această direcție o serie de exponenți de seamă⁵⁶ din domeniu, aducându-și aportul printr-o serie extinsă de lucrări, studii, articole, comunicări publice și hărți.

Unii autori⁵⁷, evidențiază două mari direcții ale preocupărilor specifice perioadei interbelice:

fundamentarea unei poziții justificate științific împotriva amenințării Rusiei Sovietice, care nu se împăca cu pierderea Basarabiei [și a Bucovinei n.n.];

conturarea unei poziții justificate științific împotriva revizionismului maghiar, revanșard, care nu a încetat să emită pretenții teritoriale asupra Transilvaniei, acțiune prezentă și în zilele noastre –cei drept prin forme și mijloace mult mai subtile, mai elaborate și extrem de bine susținute [pseudo]științific și financiar⁵⁸

⁵⁶ S.Mehedinți, I.Conea, M.D.David, N.Iorga, V.Mihăilescu, N.Al.Rădulescu și mulți alții.

⁵⁷ P.Deică, în articolul *Contribuții geopolitice ale geografilor români*, apărut în rev. „Terra”, nr.2-3/2000.

⁵⁸ A se vedea acțiunile colegului Kocsis Károly de la Institutul de Cercetări Geografice, articolele sale și ale colectivului pe care îl conduce în cadrul Academiei Maghiare de Științe, hărțile.

Privită prin prisma existenței sale de-a lungul secolului XX, școala română a cunoscut mai multe perioade, bine individualizate, atât temporar, cât și ca problematică a preocupărilor desfășurate, putând amintii:

perioada *antebelică*, cuprinsă între anii 1900 și 1918;

perioada *interbelică*, cuprinsă între anii 1918 și 1945;

perioada *comunistă*, cuprinsă între anii 1945 și 1990;

perioada *post-decembristă*, după anul 1990, până în prezent.

În cadrul primei perioade, se remarcă o serie de acțiuni premergătoare inițierii unei școli propriu-zise de geografie politică și geopolitică. În acest sens putem amintii eforturile de fundamentare a unei școli geografice române, puternice, inițiată de S.Mehedinți, care a avut în vedere încă de la început, di anul 1900, odată cu introducerea cursului de geografie la Universitatea di București și a creerii Catedrei de Geografie, și aspecte umane –implicit și politice– care vor constitui ulterior, o bună parte a preocupărilor sale științifice. Este perioada în care, sub influența școlii geografice germane, S.Mehedinți, adoptă un model de gândire apropiat de cel al lui Ratzel, aspectele geopolitice căpătând o importanță din ce în ce mai mare. Tot acum apar și o serie de lucrări⁵⁹ care vor sta la baza fundamentării conceptelor de *poziție central-sud-est europeană*, de *stat național*, de *etno-geneză* etc.

Este o perioadă premergătoare *înmuguririi* geografiei politice și geopoliticii în România, perioadă importantă prin repercusiunile pe care le va avea peste 1-2 decenii.

Cea de-a doua perioadă, interbelică, poate fi considerată *vârsta de aur* a geografiei politice și geopoliticii românești. Odată cu actul istoric de la 1 Decembrie 1918, România intra într-o perioadă de efervescentă creatoare nemaiîntâlnită, lucru remarcat și în viața academică. Acum se vor contura pe deplin principalele direcții specifice geografiei politice și geopoliticii românești, principalele probleme cu care se va confrunta în deceniile 3-4 ale sec.XX, precum și poziția statului român în acest domeniu. Tot acum sporesc foarte mult preocupările, afiliațiile și cercetările din aceste două direcții, un număr foarte mare de geografi, istorici, lingviști, etnologi, filozofi etc. dând la iveală studii, lucrări științifice, hărți etc. care vor alcătui esența școlii române.

lucrările și comunicările prezentate, inclusiv în România, alături de afirmațiile oficiale apărute în revista Academiei Maghiare de Științe, intitulată *Földrajzi Közlemények*.

⁵⁹ *Antropogeografia și Intemeietorul ei Fr.Ratzel* (1904), *Aplicări antropogeografice în sfera etnografiei, istoriei și altor științe Invecinate* (1910), *Chestia orientală, din punct de vedere geografic și etnografic* (1914).

Ion Conea

În rândul geografilor de marcă care au influențat profund acest domeniu trebuie să amintim numele profesorului *Ion Conea*. Domnia sa poate fi considerat, pe bună dreptate, *părintele geopoliticii românești*. Născut la 15 ianuarie 1902, în comuna Coteana, județul Olt, Ion Conea a demonstrat de tânăr potențialul intelectual deosebit pe care îl deținea. Remarcat de învățătorul său, este trimis la Constanța, la Școala Normală, loc unde îl întâlnește pe distinsul geograf, profesorul Constantin Brătescu. Acesta, cu un fin simț al aprecierii potențialului tânărului Conea, va sesiza posibilitățile deosebite care i se vor deschide acestuia în viitor. Astfel, Ion Conea

ajunge –la insistențele profesorului Brătescu– la liceul internat „Negruzzi” din Iași, beneficiind de sprijinul mentorului și prietenului său, distinsul profesor.

Absolvă liceul cu cele mai bune rezultate, câștigându-și aprecierea și respectul profesorilor și colegilor din liceu. În 1922 se înscrie la Facultatea de Litere și Filosofie, Secția Geografie, a Universității din București, pe care o absolvă în anul 1926, obținând licența cu calificativul „Magna cum Laude”. Încă din timpul facultății Ion Conea își arată nu numai capacitățile intelectuale de excepție, dar și entuziasmul și atașamentul față de știința în care se va afirma: geografia umană. La numai un an de la intrarea în facultate, Ion Conea preia Buletinul Societății de Geografie, remarcându-se și în direcția redactării de materiale geografice. Devine asistentul profesorului Mehedinți în ultimul an de facultate, în 1926, Simion Mehedinți devenind și conducătorul tezei de doctorat al tânărului student. Teza sa, *Țara Loviștei*, susținută în 1934, va rămâne ca un model de tratare a subiectelor de geografie istorică, merit recunoscut pe 30 mai 1936 de adunarea generală a Academiei Române care îi acordă premiul Gh.Lazăr pentru lucrare.

Între 1925-1949, Ion Conea va parcurge toate treptele didactice din învățământul universitar, de la asistent la profesor. Activitatea sa extrem de vastă, a cuprins și abordările din domeniul geopolitic, profesorul Conea contribuind substanțial la afirmarea geopoliticii ca disciplină nouă, indispensabilă în procesul de asigurare a securității naționale, parcurgând toate etapele geopoliticii, de la teorie la practică.

Deși ca durată în timp aportul său la geopolitica românească a fost redus, el a compensat în ceea ce privește intensitatea, complexitatea și calitatea tratărilor. În primul rând este vorba de revista *Geopolitica* și *Geoistoria* al cărui fondator a fost, alături de Gh.I.Brătianu, Anton Golopenția, Mircea Vulcănescu și

Anton Golopenția

Sabin Manuilă. Profesorul Conea se va remarca și prin cursurile ținute la Școala Superioară de Războiu, fiind al doilea geograf⁶⁰ care a funcționat cu rezultate excelente ca profesor în cadrul acestei distinse instituții de învățământ superior militar.

Mircea Vucănescu

Activitatea profesorului Conea pe tărâmul geopoliticii va cunoaște un nou avânt odată cu apariția studiului *Geopolitica-o știință nouă*, în anul 1939, aportul adus de această lucrare la fundamentarea geopoliticii românești fiind imens. Profesorul Conea nu numai că a enunțat o concepție nouă, proprie, românească, asupra obiectului noii științe, dar a reușit să concentreze întreaga gândire geopolitică românească existentă până la el. Teme fundamentale precum procesul de etnogeneză, coordonatele geografice ale pământului românesc, omogenitatea poporului român, permanența și continuitatea în spațiul carpato-danubiano-pontic, sunt tratate pe larg în opera sa. Din păcate profesorul Conea a plecat dintre noi cu mult înainte de a fi spus tot ceea ce avea de spus în domeniul geopolitic. Vremurile și-au pus amprenta și asupra acestui zbuciumat destin, retezând copacul științei fără a-l lăsa să-și deschidă florile cunoașterii. Profesorul a suferit enorm în timpul regimului comunist, fiind marginalizat și exclus din învățământ. Cu greu, în anii care au urmat, a reușit să-și găsească un loc modest din care a putut continua opera începută în perioada interbelică, însă fără a mai avea posibilitatea de a trata problemele geopolitice care l-au făcut cunoscut.

Ion Conea a fost căsătorit cu Ana Rădulescu, geografă, soție care i-a stat alături până în ultima clipă. Marele om de știință român, s-a stins din viață pe 22 iunie 1974, lăsând în urmă o operă fundamentală în domeniul geopolitic românesc, operă care va ajuta la formarea generațiilor viitoare de geografi umaniști români.

Simion Mehedinți

Din multitudinea rezultatelor perioadei interbelice, putem amintii apariția unor studii deosebite, atât teoretice cât și aplicative, alcătuite de reprezentanți de seamă în domeniu, precum: S. Mehedinți, cu lucrările: *Vechimea poporului român și legătura cu elementele alogene* (1925), *Le pays et le peuple roumain* (1927), *Dacia Pontică și Dacia Carpatică* (1928), *Cadrul antropogeografic, Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul* (1929), *Der zusammenhang der rumanischen Landschaft mit dem rumanischen Völke*

⁶⁰ primul fiind Simion Mehedinți

(1936), *Geografie umană și politică* (1937), *Fruntașia României spre răsărit* (1941) etc., I.Conea, cu lucrările *Geopolitica, o știință nouă* (1937), *Actualele frontiere românești* (1938), *L'unita geopolitica della Stato Romeno* (1940), *Fazele geografice ale istoriei*, *Observări geopolitice* (1940), *Destinul istoric al Carpaților* (1941), *Qu' est-ce que la Transilvanie?* (1941), *Transilvania, inimă a pământului românesc* (1941), *România în marginea continentului. O problemă de geopolitică românească și europeană* (1941), *Carpații, hotar natural?* (1944), *O poziție geopolitică* (1944) etc., sau lucrările lui Gh.Brătianu⁶¹, M.D.David⁶², A.Golopenția⁶³, N.Iorga⁶⁴, V.Mihăilescu⁶⁵, N.Al.Rădulescu⁶⁶, R.Seișanu⁶⁷ și mulți alții. Alături de aceștia, au contribuit la fundamentarea problemelor teoretice și o serie de profesori și cercetători cu preocupări în domeniu, cum ar fi: S.Manuilă, C.Rădulescu-Motru, N.M.Popp, A.D.Xenopol, C.Brătescu, M.Vulcănescu, Al.V.Boldur și V.Tufescu.

Nicolae Iorga

Constantin Rădulescu
Motru

Tot în această perioadă apar o serie de reviste în domeniu, care au cuprins și concentrat trăsăturile proprii școlii române, cea mai importantă fiind *Geopolitica și Geoistoria*⁶⁸, sau o serie de articole în reviste de specialitate (geografice), cum ar fi: *Revista Fundației Regale*, *Sociologia Românească*, *Revista Geografică Română* ș.a.

Aceasta este perioada marilor efervescențe geopolitice, în care eforturile au fost îndreptate, în principal, spre geopolitica națiunii și a statului național, evoluția neamului românesc, rolul frontierelor, raporturile de putere la nivel european, apărarea autohtoniei poporului român⁶⁹, clarificarea poziției României în Europa (inclusiv raportul cu Pen.Balcanică), rolul Dunării ca axă

⁶¹ *Geopolitica, factor educativ și național* (1942).

⁶² *Considerații geopolitice asupra Statului Român* (1939).

⁶³ *Geopolitica* (1940); *Populația teritoriilor românești desprinse în 1940* (1940).

⁶⁴ *Hotare și spații naționale* (1938).

⁶⁵ *Unitatea pământului și poporului românesc* (1942).

⁶⁶ *Poziția geopolitică a României* (1938); *Considerații geopolitice asupra statului Român* (1939).

⁶⁷ *Istoria frontierelor* (1940).

⁶⁸ Revistă ce a funcționat între anii 1941-1944, sub egida Societății Române de Statistică.

⁶⁹ Bazată pe argumente științifice din domeniul istoriei, geografiei istorice, etnografiei, toponimiei, lingvisticii, chiar și al psihologiei.

de umanizare și circulație, rolul Carpaților etc. Tot acum apar o serie de hărți atașate unor studii deosebit de bine elaborate, V.Mihăilescu fiind un exemplu în acest sens⁷⁰

Ca o concluzie, putem afirma că perioada interbelică a constituit cea mai prolifică perioadă, cu cele mai deosebite realizări, constituindu-se în elementul central de focalizare a geografiei politice și geopoliticii românești, perioadă care a creat tradiții în domeniu.

Cea de-a treia perioadă, comunistă, cuprinsă între 1945 și 1990, este extrem de săracă în realizări. Nu numai că preocupările în domeniu au fost interzise, geografia politică și geopolitica fiind excluse din programele școlare, la toate nivelele de instrucție, fiind considerate „reacționare”, dar și studiile și lucrările din domeniu, aproape că au lipsit cu desăvârșire. De asemenea, mulți dintre autorii de seamă din perioada interbelică au fost închiși, executând ani grei de temniță pentru ideile lor din domeniu. Până și acele lucrări existente, puține la număr și extrem de „diluante” ca și conținut, care au existat, au fost „îmbrăcate” în *manti ideologică*, fiind sufocate de cerințe mai puțin științifice și academice. Din păcate, pentru perioada aceasta nu putem aminti decât lucrarea lui I.Conea, *Cu privire la teritoriul-nucleu de formare a poporului român*, apărută în S.C.G.G.G., tomul XIV, nr.1/1967 și lucrarea lui N.Anghel, *Geopolitica de la ideologie la strategie politică*, apărută în 1985, la Editura Politică, însă aceste lucrări cu greu pot fi considerate ca aparținând domeniului, incluzându-se, mai degrabă în cel al geografiei umane și, respectiv, politologiei.

Totuși, și în această perioadă „neagră” a geografiei politice și geopoliticii, o serie de geografi au păstrat în suflet flacăra pasiunii pentru aceste domenii, încercând să introducă idei și principii în cadrul unor cursuri de geografie economică sau geografie umană.

Cea de-a patra perioadă, aflată în plină desfășurare în prezent, dă un nou avânt domeniului, încercându-se, pe de-o parte, continuarea tradițiilor interbelice prin studii legate de procesul de etnogeneză, studii privitoare la caracteristicile geopolitice ale teritoriului României, dar și prin fundamentarea pe principii noi a poziției geopolitice a țării noastre, iar pe de altă parte au apărut direcții noi de abordare în domeniu. În acest sens, putem aminti preocupările unor geografi –și nu numai– în domeniile: *etnopolitic*, prin studiul aspectelor geopolitice legate de prezența unor minorități etnice pe teritoriul României (Cucu, Emandi, Bodocan, Ilieș, Costachie), al *geografiei conflictelor*, prin analiza unor aspecte geopolitice ale unor conflicte actuale (Deică, Costachie), al *geografiei statului*, prin studii și analize terminologice referitoare la granițe și frontiere (Bădescu, Stamate, Tămaș, Costachie, Bodocan), al

⁷⁰ *Harta etnică a României Transcarpatice* (1941) și *Blocul Carpatic Românesc* (1942).

geografiei electorale, prin studii efectuate asupra teritorialității opțiunii politice (Pop, Bodocan, Ilieș, Costachie), precum și în domeniul geopolitic și geostrategic, prin analiza situației geopolitice mondiale și a raporturilor între principalele supraputeri (Deică, Otu, Simion, Hlihor), în domeniul revizionismului, prin analiza politicii „pașilor mărunți” desfășurată de școala maghiară (Cucu, Deică, Costachie), în domeniul integrării în noile structuri europene (Emandi, Neguț, Simion, Hlihor, Costachie), în domeniul problemelor transfrontaliere (Deică, Ilieș, Neguț), în domeniul analizei conceptului de națiune și stat național (Cucu, Mureșan, Costachie), al dreptului asupra mărilor și apelor teritoriale (Bolintineanu), și nu în ultimul rând în domeniul geostrategiei militare (Otu, Hlihor).

În ceea ce privește activitatea științifică concretizată prin lucrări tipărite, culegeri de articole, cursuri universitare și atlase tematice, această perioadă este deosebit de prolifică. Se remarcă aici, culegerea de studii și articole apărută în anul 1994, sub egida Centrului de cercetare „Populație, Ecologia Așezărilor Umane și Geografie Politică”, editori V.Cucu, E.Emandi și Gh.Buzatu, intitulat *Geopolitica*, vol.I, apărut la Editura Glasul Bucovinei. Această primă lucrare post-decembristă, deosebit de laborioasă, a apărut ca rezultat al activității unui colectiv de cadre didactice și cercetători din cadrul Facultății de Geografie, Universitatea din București, conduși de profesorul universitar doctor Vasile Cucu, în directă colaborare cu mult regretatul cercetător, de reală valoare, Emil EMANDI, de la Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, de la Iași, precum și cu academicianul Gheorghe Buzatu, specialist de marcă în domeniul istoriei.

După anul 1994, apar o serie de lucrări în domeniu, cum ar fi: *Sociologia și geopolitica frontierei* (1995), elaborată de un colectiv de sociologi de la Centrul de Sociologie, coordonator Ilie Bădescu, *Geopolitica* (1995), autor Sergiu Tămaș, lucrare bine structurată și documentată, *Frontiera de stat a României* (1995), autor Grigore Stamate, *Geografie politică* (1997), autor Voicu Bodocan, primul curs universitar post-decembrist din domeniu, *Geopolitica în pragul mileniului III* (1998), autor Teodor Simion, o sinteză deosebită în domeniul geopoliticii mondiale, *Elemente de geografie politică* (1999), autor Alexandru Ilieș, cel de-al doilea curs universitar post-decembrist din domeniu.

În afara lucrărilor teoretice și a cursurilor universitare, după anul 1989, apar și o serie de dicționare în domeniu sau în domenii conexe, printre care putem aminti: *Dicționarul politic* (1993), autor S.Tămaș și *Dicționarul de geografie umană* (1999), autori G.Erdeli, Melinda Căndea, Cr.Braghină, S.Costachie și Daniela Zamfir, ultimul dicționar amintit conținând peste 430 termeni din domeniul geografiei politice și geopoliticii.

De asemenea, într-o serie de lucrări de geografie umană, apar capitole dedicate aspectelor legate de geografie politică și geopolitică, cum ar fi lucrarea profesorului universitar doctor Vasile Cucu, intitulată *România. Geografie umană și economică*, apărută în 1998.

În domeniul grafic, se remarcă apariția unor atlase deosebit de interesante, cu hărți tematice din domeniu, cum ar fi: seria *Spațiul istoric și etnic românesc*, vol. I, II și III, apărute în anii 1992-1993, la Editura Militară și *Atlasul istorico-geografic*, apărut la Editura Academiei, în 1995.

Tot în această perioadă apar o serie de articole de specialitate în reviste geografice, istorice sau sociologice, cum ar fi: colecția revistei „*Terra*”, „*Noosfera*”, „*Columna-revistă de geografie umană*”, volumele „*Sesiunea de comunicări științifice*” ale Universităților din București, Târgoviște, Timișoara, Cluj-Napoca și Oradea, colecția cotidianului „*Timpul*”, revista „*Sfera politicii*”, revistele patronate de Institutul de Geografie al Academiei Române, reviste militare, „*Magazin istoric*”, ș.m.a.

Un pas important a fost introducerea geografiei politice ca disciplină universitară, începând din anul 1993, la Universitatea din București-Facultatea de Geografie (curs ținut temporar din anul 1993 de prof.univ.dr.S.Ciulache, iar din anul 1997 titularul cursului fiind lector univ.dr.S.Costachie), la Facultatea de Istorie, precum și la Universitatea Babeș-Bolyai, la Universitatea din Oradea și Universitatea „Valachia” Târgoviște. Deasemenea, s-a reluat o veche tradiție inițiată de S.Mehedinți, prin reintroducerea cursului de geopolitică la *Academia de Înalte Studii Militare*, S.Mehedinți fiind titularul cursului la această instituție, în perioada interbelică, timp de 11 ani! Un câștig real pentru această disciplină a fost și introducerea la Facultatea de Geografie a Universității din București, începând din toamna anului 2001, alături de cursul de geografie politică, a unui nou curs, de un semestru, de geopolitică, și a unui curs (de un semestru) de politologie, binevenite în efortul de pregătire în domeniu al studenților noștri (titularul cursurilor – lector univ.dr.S.Costachie).

De asemenea, apar după anul 1989, o serie de reviste de specialitate, cele mai importante fiind „*Revista Română de Geografie Politică*”, editată din 1999 la Oradea și „*GeoPolitica – Revistă de Geografie Politică, Geopolitică și Geostrategie*”, editată din anul 2003 la București, singura revistă de geopolitică din România la ora actuală, cu largă deschidere științifică, cuprinzând în colectivul redacțional și în cadrul colegiului director, principalele personalități din domeniu. Apariția acestei ultime publicații, în condiții grafice deosebite și la o înaltă ținută științifică, s-a desfășurat în paralel cu inițierea și înregistrarea ca persoană juridică a primei asociații de geopolitică din țara noastră, intitulată, în onoarea celui mai mare geopolitician al României, *Asociația de Geopolitică „Ion CONEA”*. Putem afirma, fără falsă modestie, că această ultimă realizare constituie, de departe, principalul pas făcut în

România, în perioada post-decembristă, în direcția dezvoltării acestor discipline și a reînnoșării vechilor tradiții românești din domeniu. Faptul că revista „GeoPolitica” a reușit să aducă o recunoaștere internațională geografilor români care activează în acest domeniu și că a reușit să strângă, între copertile sale, cele mai prestigioase nume din această direcție de studiu vorbește de la sine despre nivelul academic și universitar ridicat, despre exigențele științifice impuse de colectivul redacțional. Implicarea cu preponderență a tinerei generații de geografi umaniști în cercetările desfășurate în domeniu, cât și *productivitatea bibliografică* avută de tinerii cercetători, demonstrează faptul că preocupările existente în prezent justifică eforturile depuse în această direcție, precum și rolul din ce în ce mai important deținut de aceste discipline în viața politică a României.

Concluzia generală pentru această perioadă este faptul că, în mare măsură, s-a reușit reluarea și continuarea tradiției interbelice, diversificarea domeniilor de studiu, întărirea școlii române de geografie politică și geopolitică, și nu în ultimul rând, crearea unei noi generații, tinere, de „împătimiți” în domeniu, care să aibă în vedere aceste preocupări atât de interesante și în mileniul III, continuându-se astfel, frumoasa tradiție românească inițiată în urmă cu peste 100 de ani de S.Mehedinți, la Universitatea din București.

GEOPOLITICA ȘI GEOSTRATEGIA

În cadrul geografiei politice, anul 1899 a adus o modificare fundamentală, nu numai din punct de vedere conceptual, cât mai ales teoretic, ideile exprimate de R.Kjellen sub o nouă formă, denumită generic *Geopolitik*, „răsturnând” concepția inițială exprimată de Ratzel. Deși punctul de plecare în analiza statului era unul comun, atât Ratzel cât și Kjellen vor aborda același subiect –statul–, diferența fundamentală, însă, fiind mai mult decât vizibilă în special în modul de abordare, în conceptul aplicat de fiecare, dar și în modul în care statul va fi analizat și înțeles.

Odată cu apariția termenului de „geopolitică” cele mai intense discuții s-au concentrat într-o direcție care mai face și astăzi obiectul unor aprige controverse și dispute științifice. Definirea geopoliticii ca știință sau ca metodă de lucru, identificarea și stabilirea obiectului de studiu, „construirea” unei „osaturi” teoretice care să se constituie într-un model de tratare, au reprezentat preocupări constante și continui încă de la începutul secolului trecut. Așa cum era și firesc, fiecare școală importantă din domeniu va oferi punctul său de vedere, propriu, diferențele în optica explicării și interpretării geopoliticii diferind nu numai funcție de caracteristicile școlii respective, dar și funcție de modelul intelectual al autorilor care vor încerca acest demers, perioada în care analiza s-a desfășurat și nu în ultimă instanță, interesul în definirea geopoliticii ca știință, disciplină sau metodă de cercetare. Dintre toate aceste condiționări, apartenența științifică a autorilor la o anumită știință și-a lăsat amprenta cel mai puternic. Era și firesc ca geografii să se orienteze spre abordări cu o pronunțată tentă geografică sau specifică geografiei politice, sociologii să se axeze pe analize profund socializate, istoricii și economiștii să abordeze cu precădere acele elemente specifice științelor lor, iar politologii să vadă în geopolitică doar o nouă latură a politicii. Acest „partizanat” a fost și este încă prezent, „rupând” geopolitica în felii individualizate, împiedicând, în mare măsură, o înțelegere atotcuprinzătoare, pluridisciplinară, intercondiționată, care să ne permită formarea unui tablou de ansamblu referitor la aceste probleme.

În paginile ce vor urma vom încerca să prezentăm câteva dintre cele mai importante și avizate păreri referitoare la geopolitică, vom încerca să prezentăm modul în care diferitele școli au definit această știință de contact, și în același timp, considerând că este foarte important, vom încerca să clarificăm raporturile care există între geografie, geografie politică, geopolitică

și în ultimă instanță, geostrategie. Această ultimă idee, cea a explicării raporturilor de intercondiționare între aceste științe sau discipline aflate în permanent contact s-a născut ca o necesitate menită a îndepărta confuziile care mai persistă și astăzi, nu atât din cauza necunoașterii domeniului, cât mai ales din „disiparea” extremă a acestor obiecte de studiu, în domenii conexe, cu care vin în contact permanent. Stabilirea raporturilor dintre geografie și geopolitică, dintre geopolitică și geografia politică, precum și explicarea geostrategiei devine, astfel, foarte importantă, în special datorită urmărilor pe care acest proces îl are în domeniul abordărilor științifice și al înțelegerii corecte a fenomenelor implicate. În acest domeniu apar cele mai multe confuzii, cea mai frecventă dintre ele fiind cea a confundării geografiei politice cu geopolitica, lucru semnalat, printre alții, și de profesorii Martin Ira Glassner și Chuck Fahrer în lucrarea *Political Geography*, third edition, apărută în anul 2004: „...din păcate mulți oameni, inclusiv geografi, confundă geografia politică cu geopolitica” (pag.270). Baza acestei interpretări confuze a diferențelor dintre geografie politică și geopolitică își are originea în începuturile celor două obiecte de studiu. Geografia politică dezvoltată de Ratzel avea ca subiect principal statul. Lucrarea publicată în anul 1897 era construită „în jurul statului”, ideile marelui geograf german oferind o primă și novatoare abordare „deterministă” a unui subiect puțin dezbătut până la acel moment. Concepția lui Kjellen se axa tot pe analiza statului, însă diferența fundamentală între cele două concepte rezulta din localizarea punctului de observație vis-à-vis de acest subiect. Kjellen oferea, în interiorul conceptului său de *Geopolitik*, o privire nouă asupra statului, o analiză relațională, nu cu statele vecine, ci o analiză a relațiilor din interiorul statului, relații între componentele geopolitice ale statului. În acest mod, Kjellen făcuse deja un pas înainte față de conceptul determinist al lui Ratzel, deși punctul de plecare în construcția ideilor sale era unul derivat la bază tot din Ratzel. Abia în anul 1916, conceptul geopolitic va cunoaște o desprindere vizibilă față de teoriile ratzeliene referitoare la stat, iar apogeul acestei desprinderi, care de fapt a însemnat o îndepărtare față de ideile inițiale, a venit odată cu imixtiunea politicii naziste în geopolitica germană, Haushofer finalizând acest proces în deceniul 3-4 al sec.XX.

De aici prima și cea mai des întâlnită confuzie între geografie politică și geopolitică, între fondatorul geopoliticii, considerat de unii ca fiind Ratzel și nu Kjellen⁷¹. Dacă o astfel de regretabilă eroare poate fi înțeleasă ca o neconcordanță „ideologică” referitoare la geopolitică, în multe cazuri, însă, geopolitica este confundată cu geografia politică și dintr-o dorință de impunere a acesteia, mai ales în plan universitar. Exemplul cel mai concludent este

⁷¹ O astfel de confuzie regăsim, de exemplu, în articolul *Contribuții geopolitice ale geografilor români*, autor Petre Deică, apărut în revista „Terra”, nr.2-3/2000, în care Fr.Ratzel era considerat părintele fondator al geopoliticii și nu R.Kjellen.

regăsit în paginile lucrării *Geopolitica României*, autori Silviu Neguț, Vasile Cucu și Liviu Vlad, care la pagina 57 semnalează apariția cursurilor universitare de geopolitică(!!!) publicate la universitățile din Cluj Napoca și Oradea. Din păcate la cele două universități menționate NU există nici un curs publicat de geopolitică. Autorii se referă, bănuim, la cele două cursuri de *geografie politică* publicate de colegii Voicu Bodocan și Alexandru Ilieș, lucrări care se constituie ca manuale pentru cele două cursuri de geografie politică predate de colegii amintiți la cele două universități. Tot în aceeași lucrare, tot la aceeași pagină 57, autori amintesc de *Revista de Geografie Politică, Geopolitică și Geostrategie* a Universității din Târgoviște(!), revistă pe care, din păcate, nu am reușit să o vedem... Și aici predomină, probabil, confuzia cu o altă revistă care are un nume apropiat de cel semnalat, dar care apare la București și nu la Târgoviște...

Dacă aceste confuzii nu constituie un element profund negativ, există, însă, încadrări conceptuale care „împing” geopolitica spre disciplinele specifice autorilor care au scris despre aceasta. Acest „partizanat” profesional este explicabil, însă, în anumite condiții el poate deveni negativ datorită exacerbarii laturilor specifice numai disciplinelor aparținând de profesia autorului, în detrimentul celorlalte laturi ale abordării geopolitice. Un exemplu interesant în acest sens este dat de doi geografi americani, H.J.de Blij și A.B.Murphy, care în lucrarea lor *Human Geography....*, la pagina 220, afirmă că geopolitica este: „....o subdiviziune a geografiei politice, care tratează influențele diferitelor condiții geografice asupra procesului exercitării puterii” De Blij și Murphy confundă geopolitica cu una din cele șapte componente ale geografiei politice, plecând de la premisa că geopolitica tratează numai condiționările geografice asupra procesului exercitării puterii. În realitate, procesul exercitării puterii nu este condiționat numai de geografie, în prezent putem spune că geografia aproape că și-a redus la maxim influența asupra deciziei politice, celelalte aspecte cum ar fi economicul, socialul, politicul, chiar psihologicul având o pondere mult mai mare decât geograficul în condiționarea deciziei politice.

Confuzii sau relaționări cel puțin curioase apar și referitor la relația geografie-geopolitică, unii autori legând puternic geografia de geopolitică, lucru explicabil datorită faptului că autorii respectivi sunt geografi îndrăgostiți de profesia lor, dorind punerea accentului pe aceasta, în ideea întăririi legăturilor dintre cele două științe⁷² Cele mai dese confuzii apar însă referitor

⁷² T.Simion consideră geopolitica “o ramură a geografiei (pentru că inițial geopolitica s-a afirmat în cadrul acestei științe)” (Simion, 1998 op.citate, pag.7). Autorii S.Neguț, V.Cucu și L.Vlad afirmă extrem de frumos că “geopolitica este fiica geografiei” (Neguț, Cucu, Vlad, 2004 op.citate, pag.13), afirmându-și încă odată dragostea și atașamentul față de știința pe care o servesc cu atâta abnegație și dăruire.

la originile geopoliticii și la rolul lui Fr.Ratzel în acest domeniu. În multe cazuri Fr.Ratzel este privit ca „părintele geopoliticii”⁷³, exacerbandu-i-se rolul și locul în acest domeniu.

Toate aceste confuzii, și mai ales cea care substituie geografia politică geopoliticii, au ca izvor începuturile celor două obiecte de studiu și faptul că inițial în concepția lui Kjellen geopolitica era un tip aparte de geografie politică. Kjellen a făcut inițial această asociere, folosind termenul de *Geopolitik* cu același înțeles cu cel de geografie politică a statului (analiza statului din punct de vedere geografic)⁷⁴, însă, așa cum am amintit, ulterior anului 1916 își va schimba modul de abordare înțelegând geopolitica sub forma unui capitol al politicii, considerată ca o știință de sine stătătoare. Geopolitica în noua sa concepție reprezenta, în anul 1917, „învățătura despre stat ca organism geografic sau desfășurare în spațiu: adică statul ca țară, teritoriu, ținut sau, mai precis, Reich”⁷⁵.

Plecând de la această „schimbare” produsă în concepția marelui geopolitician suedez, putem diferenția două mari perioade în evoluția geopoliticii:

o perioadă „veche”, în care principalul subiect era reprezentat de stat și de condiționările geografice desfășurate asupra sa, perioadă numită și „deterministă”⁷⁶;

o perioadă „nouă”, în care principalele subiecte de studiu erau axate pe relația dintre state, perioadă denumită „relaționistă”

O primă categorie de definiții, specifice primei perioade, este reprezentată de cele produse de școala germană, definiții influențate de ideile inițiale ratzeliene, condensate în ideile ulterioare ale lui Haushofer, citate de S.Tămaș în lucrarea sa *Geopolitica*: „Geopolitica este știința care se ocupă cu

⁷³ Aceeași autori menționați în rândurile anterioare afirmă în aceeași lucrare, la pag.14 că Fr.Ratzel este fondatorul geopoliticii prin lucrarea *Politische Geographie* care a stat la baza geopoliticii germane. Din păcate, lucrarea menționată aparține în totalitate geografiei politice și nu geopoliticii, tratând statul și nu relațiile statului cu ceilalți actori politici, iar geopolitica germană promovată de Haushofer a avut ca model de inspirație teoria Spațiului vital și nu ideile lui Ratzel exprimate în *Politische Geographie*. Drumul de la Ratzel la geopolitica germană nu este chiar așa de drept cum ar părea la prima vedere, el are mai multe „cotituri”, pe parcursul său apărând oameni și idei intermediare care trebuiesc avute în vedere și care au „modelat” geopolitica germană în special în deceniile 3-4 ale sec.XX. Dacă Ratzel este fondatorul geopoliticii, fără a pronunța nici măcar o singură dată acest termen, atunci Kjellen ce mai este? Aceeași confuzie apare și la T.Simion, care afirmă în lucrarea *Geopolitica în pragul mileniului III*, la pagina 8, că Fr.Ratzel este „fondatorul geopoliticii germane și mondiale”, ceea ce este o exagerare...

⁷⁴ Conea, I. (1994) *Geopolitica. O știință nouă*, în vol. „Geopolitica”, pag.6.

⁷⁵ Kjellen, R. (1917) *Der Staat als Lebensform*, pag.46.

⁷⁶ Geoffrey Parker în lucrarea sa *Geopolitics: Past, Present and Future*, apărută la editura Pinter-London, în anul 1998, vorbește chiar de o „geopolitică veche care s-a concentrat pe un singur element: statul” (pag.55).

analiza statului din punct de vedere al instinctului său de expansiune, izvorât dintr-un complex de temeuri mai ales geografice" (pag.48). Conform acestei păreri, geopolitica nu este o știință de sine stătătoare ci mai degrabă o metodă de cercetare, menită a scoate în evidență anumite trăsături ale statului (Tămaș, 1995 ... op.citate, pag.42).

O categorie de definiții de „tranziție” între cele două perioade amintite mai sus, este reprezentată de opiniile venite din partea școlii americane, care iau în considerație atât statul cât și relațiile care se stabilesc între state, punându-se accent pe sistemul global de putere rezultat din aceste relații inter-statale. Glassner și Fahrer definesc în acest sens geopolitica ca fiind „știința ce studiază statul în contextul fenomenului spațial global, în încercarea de a înțelege atât bazele puterii statului, cât și natura interacțiunilor dintre state” (*Political Geography*, third edition, 2004, pag.270). O astfel de definiție este reprezentativă pentru conceptul american, care, vom vedea în paginile următoare, va apropia geopolitica de geostrategie, depărtând-o de geografie politică.

A doua categorie de definiții, specifice perioadei „noi”, mult mai complexe și mai nuanțate, a cunoscut modelări funcție de școala din care provin autorii. Dacă ar fi să ne raportăm în primul rând la școala română, concepția lui Ion Conea este, de departe, cea mai reprezentativă. Marele geograf și geopolitician român plasează obiectul de studiu al geopoliticii în domeniul relațiilor internaționale. El consideră că „geopolitica nu va studia statele în parte, ci jocul politic dintre ele” (Conea, *Geopolitica. O știință nouă...op.citate*, pag.78). Tot el afirma că „geopolitica este știința mediului politic planetar. Ea trebuie să ne prezinte și să ne explice harta politică” (Conea, *Geopolitica. O știință nouă...op.citate*, pag.31). Viziunea lui Conea reprezintă pentru acest domeniu un pas înainte, pas făcut în momentul în care principalele școli din domeniu mai sufereau încă de influența ratzeliană. Marele geograf român a avut meritul de a privi „dincolo” de condiționările impuse de ideile deterministe ale lui Ratzel. El vedea în geopolitică nu numai „o știință nouă”, ci și o teorie, o orientare de cercetare care relevă legătura de substanță între poziția geografică a unui stat și politica sa. Conea reușise să înțeleagă fundamentul geopoliticii ca interrelația dintre geografie și politică, sau altfel spus, legătura dintre geografie și politică văzută ca o analiză politică din perspectiva cadrului geografic în care aceasta are loc. Orientările politice ale unui stat în relație cu altul aveau să fie condiționate și de geografia acestuia (poziția geografică, întinderea, bogățiile naturale, populația etc.), în acest fel geopolitica folosea atât date și informații geografice cât și analize politice. În concepția marelui geograf geopolitica se departaja, astfel, de geografie politică, devenind cum spune și titlul lucrării sale „o știință nouă”. Această departajare și separație dintre geopolitică și geografia politică subliniată la pag.72 în lucrarea amintită, va marca specificul școlii

române, impulsionând dezvoltarea geopoliticii în detrimentul geografiei politice. Ion Conea afirma: „să fie bine stabilit că geopolitica și geografia politică nu e unul și același lucru, deși aceste discipline au o sumedenie de puncte de contact. Geografia politică se ocupă cu aspectul și împărțirea politică a statelor într-un moment dat, pe câtă vreme geopolitica se ocupă cu mișcările din procesul de devenire a statelor... Geografia politică dă instantanee, imagini ale unor stări de moment, la fel ca și clișeele fotografice; geopolitica, dimpotrivă, ne prezintă ca și un film, forțe și puteri în desfășurare” (Conea, *Geopolitica. O știință nouă...op.citate*, pag.72). Această „defalcare” dinamică între geografia politică și geopolitică reprezintă, în fapt, esența celor două obiecte de studiu. Una este statică, descriptivă, esențialmente geografică, iar celălaltă dinamică, relaționistă, aflată în permanentă transformare. Geopolitica iese, astfel, din rândul preocupărilor unitare, specifice doar unei științe, și intră pe tărâmul interdisciplinarității, devenind o știință de contact, situată la granița dintre geografie și celelalte științe umaniste specifice grupurilor umane. Geopolitica devine o știință a transformărilor, a devenirilor, frumoasa concepție anunțată de Conea în urmă cu peste șase decenii regăsindu-și utilitatea și în zilele noastre.

Aceeași viziune o regăsim și la sociologii din perioada interbelică (Golopenția) care considerau geopolitica o știință de contact, la granița dintre geografie și sociologie, politică, economie, istorie etc. Anton Golopenția va exprima superb această interrelație complexă care definește obiectul de studiu al geopoliticii: „...obiectul geopoliticii îl va constitui potențialul statelor...cercetarea geopolitică nu este, deci, numai geografică, ori numai economică, ori numai politică, ci este *concomitent* geografică, demografică, economică, socială, culturală, politică”⁷⁷. La peste șase decenii distanță un alt sociolog, profesorul Ilie Bădescu, va adâncii acest concept, subliniind, printre altele, importanța etnicului în domeniul geopolitic, precum și complexitatea relațiilor ce se stabilesc din punct de vedere geopolitic între elementele ce concură la acest tip de analiză. În lucrarea sa *Geopolitica integrării europene*, profesorul Bădescu afirma, la pagina 3, că: „...geopolitica este știința relațiilor dintre organizarea etnică a spațiului și organizările economice, politice, culturale, religioase dintr-un anumit areal”. Sublinierea importanței etnicului venită din partea unui sociolog, nu face decât să adâncească legătura care se stabilește între geografie politică, implicit componenta sa etnogeografia, și geopolitica, știință care împrumută metode, definiții și formule de analiză de la „sora” sa mai vârstnică.

O viziune interesantă, actuală, vine din partea autorului Adrian Pop, care pune accent, în definiția dată geopoliticii, pe „actorii politici”, statele care interrelaționează pe arena politică internațională. Pop afirma în lucrarea sa

⁷⁷ Golopenția, A. (1994) *Insemnare cu privire la definirea preocupărilor geopolitice*. In vol. „Geopolitica”, pag.106.

Geopolitica, la pagina 12, că geopolitica „studiază actorii politici, motivațiile și calculele acestora” în vederea stabilirii raporturilor de putere la nivel global. O astfel de interpretare a geopoliticii ne aduce mai aproape de geostrategie decât de geografie, tendință pe care o vom observa în cadrul școlii americane după anul 1980.

Orientarea spre geostrategie, sau într-o primă etapă, spre analiza relațiilor dintre state la nivel global, a fost specifică nu numai școlii americane și anglo-saxone, ci și școlii franceze de după cel de-al II-lea Război Mondial. O geopolitică a relațiilor statale la nivel global regăsim subliniată în diferite explicații care au apărut în dicționarele de specialitate și în lucrările unor autori francezi aparținând perioadei contemporane. Școala franceză are marele merit în statuarea unor noi definiții date geopoliticii ce aparțin perioadei noi, relaționistă. François Joyaux în anul 1991, afirma că geopolitica „trebuie să studieze acele raporturi internaționale care au ca efect și care influențează direct echilibrul politic și strategic al planetei, în primul rând raporturile dintre marile puteri și supraputeri”⁷⁸. Noua viziune era menită a schimba radical geopolitica franceză, scoțând-o din specificul său istoric regăsit în perioada interbelică în operele lui Ancel și ale lui Demangeon. Christian Daudel afirma, în această idee, că: „geopolitica trebuie să devină un sistem de cunoștințe ce-și propune să realizeze o nouă sinteză a istoriei”⁷⁹, ducând mai departe noua concepție post-geografică pe care o vom întâlnii în școala franceză după anii '60⁸⁰. Această concepție, totuși, nu a reușit să „detroneze” viziunea franceză „clasică” transmisă de înaintașii Ancel și Demangeon. Într-o serie de dicționare enciclopedice franceze vom întâlnii încă aceea concepție care a format școala franceză interbelică și care a continuat și în deceniile post-belice. Două definiții apărute în anul 1995 în două dicționare enciclopedice franceze de mare prestigiu ni s-au părut a fi semnificative în acest sens: *Dictionnaire encyclopedique de la langue française*, la pagina 564, explică geopolitica ca fiind: „studiul influențelor factorilor geografici asupra politicii internaționale” și *La petit Larousse, Dictionnaire encyclopedique*, la pagina 479, care prezenta geopolitica sub forma „științei care studiază raportul dintre geografia statelor și politica acestora”

O nouă direcție în care s-au concentrat o serie de definiții venite î special din partea școlilor anglo-saxone și americană aduce geopolitica mai

⁷⁸ Joyaux, F. (1991) *Géopolitique de l'Extrême Orient*, Tome I, Edition Complexe, Paris, pag.9.

⁷⁹ Daudel, C. (1991) *Geografie, geopolitică și geostrategie: termeni în schimbare*, în „La géostrategie”, 2° trimestre, Paris, pag.564.

⁸⁰ Un exponent al acestui curent post-geografic în geopolitica franceză post-belică a fost P.Célérier, care în lucrarea sa intitulată *Géopolitique et géostratégie*, apărută în anul 1961, la Editura Presses Universitaire Française, la Paris, afirma la pagina 8 că geopolitica „trebuie să studieze politica modificată sau influențată doar de factorii geografici”, lăsând geografiei politice studiul condiționărilor geografice asupra politicii externe a unui stat.

aproape de geostrategie decât de geografie sau de geografie politică. De fapt, în concepția americană (dar care corespunde aproape în totalitate și cu cea

Dezvoltarea geopoliticii

Statul Organic

Geostrategia

Friedrich Ratzel

1844-1904

Legile creșterii spațiale ale statelor (1895)

Geografie Politică (1897)

Alfred Thyer Mahan

1840-1914

Influența puterii maritime asupra istoriei

1660-1783 (1890)

Rudolf Kjellen

1864-1922

Statul ca un organism (1916)

Halford John Mackinder

1861-1947

Pivotul geografic al istoriei (1904)

Idealuri democratice și realitatea (1919)

Karl Haushofer

1896-1946

Jurnalul de Geopolitică (1924-1968)

Nicholas John Spykman

1893-1943

Strategia americană în politica globală (1942)

Geografie Păcii (1944)

Alexander P. De Seversky

1894-1974

Victoria pe calea aerului (1942)

Puterea aeriană: cheia supraviețuirii (1950)

Saue B. Cohen

n.1928

Geografie și politică într-o lume divizată
(1963)

Fig.4 Dezvoltarea geopoliticii

(Glassner, M.I., Fahrner, C., 2004, *Political Geography*, Third edition, Wiley&Sons, Inc., New York, pag.280)

britanică), geostrategia a apărut ca o variantă la abordările inițiale „deterministe”, dezvoltându-se paralel, însă „acaparând” domeniul în anii '60-'80. Martin Ira Glassner ne oferă o schemă simplificată a evoluției celor două curente, oferindu-ne ca puncte de reper principalii reprezentanți din domeniu, însă luând în considerație numai școala germană și anglo-saxonă, preponderent americană.

Aceeași schemă o regăsim și în lucrările *Geopolitica în pragul mileniului III* (pag.21) și *Introducere în geopolitică* (pag.29) ale autorului Teodor Simion, care adaugă schemei inițiale publicată de Glassner în ediția a doua a lucrării sale *Political Geography*, încă patru geopoliticieni: Eugenius Romer, Donald Mening, David Hooson și Zbigniew Brzezinsky.

Această concepție anglo-saxonă tinde, în prezent, să acapareze întreaga scenă geopolitică și geostrategică globală, în primul rând datorită expansiunii puternice a școlii americane și a productivității acesteia, neegalate încă de altă școală din domeniu. Departajarea dintre geopolitică și geostrategie devine, în cadrul școlii americane, extrem de firavă, în unele cazuri definițiile acestora amestecându-se sau suprapunându-se pe anumite porțiuni. Trei definiții interesante specifice școlii anglo-saxone și americane regăsim în cadrul unor dicționare generale sau de specialitate. *Dicționarul Logman*, apărut în anul 1991, definea geopolitica, ca fiind „studiul efectului poziției unei țări, a populației sale asupra politicii” (pag.657). Doi ani mai târziu, un alt dicționar de pretenție, *Webster's Third New International Dictionary*, definea geopolitica sub forma „studiului influenței factorilor fizici ca geografia, economia, demografia asupra politicii statului și în special asupra politicii externe” (pag.950). O definiție relaționistă regăsim, tot în cadrul școlii anglo-saxone, publicată în anul 1997, în *Dicționarul BBC englez-român*, care la pagina 486 explică geopolitica sub forma unui „studiu al politicii pe scară mondială și în special cum afectează ea relațiile dintre țări”. Trecând peste simplitatea definițiilor specifice dicționarelor, nu putem să nu remarcăm faptul că în cadrul școlii anglo-saxone și cu precădere în cadrul celei americane tinde să se facă din ce în ce mai mult distincția și separația între geopolitică și geografie politică, pe de-o parte, și între geografie și geopolitică pe de altă parte. Ladis K.D.Kristof preciza că geografia politică este în ultimă instanță geografie, pe când geopolitica reprezintă ceva cu totul diferit. Tot el continua, afirmând că geopolitica nu este studiul geografiei, ci al politicii, modificată sau influențată doar de factorii geografici. Geopolitica este deseori destul de abstractă, deoarece ideile și idealurile politice pot fi adesea mult detașate de realitate, deci nu tocmai spațiale. Această „departajare” tot mai pronunțată de geografie și de spațiu (teritoriu) se pare că va constitui esența geopoliticii specifice începutului de mileniu III. Și acest lucru nu se datorează dispariției

geografiei în relația dintre state, ci mai degrabă, complexității condiționărilor sociale, economice, umane care se impun în societatea actuală.

Concepția română, revitalizată după anul 1989 pare, însă, să se orienteze într-o cu totul altă direcție. Trebuie să remarcăm aici faptul că în cadrul noii școli române se regăsesc atât tradițiile înaintașilor din perioada interbelică, cât și o adaptare la noua problemă internațională căreia trebuie să-i facă față România. În concepția română, geopolitica începutului de mileniu III, devine tot mai mult o știință de sine stătătoare, aflată la contactul dintre geografie, sociologie, istorie, psihologie, economie și relații internaționale. Această „intersecție” este generată nu atât de o complexitate a abordărilor, ci mai degrabă de profesiile celor care se ocupă cu geopolitica în țara noastră. Datorită acestui din urmă fapt, geopolitica în România folosește informație și metode de cercetare și analiză științifică specifice științelor umaniste enumerate (și nu numai lor...), științe cu care vine în contact.

În același timp, geopolitica încearcă să explice și să prevadă relațiile politice dintre state. Deși folosește o bază geografică, geopolitica specifică ultimilor 15 ani a fost puternic „alterată” de sociologie și economie. Baza geografică „se transformă” continuu din elementul primar, primordial, specific perioadei „deterministe”, într-o „derivată” a acțiunii economice, sociale și politice în ultimă instanță. Astfel, geopolitica se află într-o profundă transformare, nu numai în România, ci și la nivel global, tinzând să devină din ce în ce mai „antropizată”, ieșind de sub spectrul influenței inițial geografice.

Societatea umană se depărtează de condiționările mediului geografic. Relațiile dintre state se supun într-o mai mică măsură condițiilor geografice decât pe vremea lui Ratzel.

Geostrategia capătă o importanță din ce în ce mai mare în cadrul geopoliticii. În ultimele două decenii, geostrategia s-a individualizat aproape ca o știință de sine stătătoare, fiind „acaparată” în bună măsură de militari. Acestora le-a fost foarte ușor să treacă de la strategia militară care lucrează cu areale relativ reduse ca suprafață, la geostrategie, care lucrează cu areale mult mai extinse și cu o problemă mult mai vastă decât strategia militară.

După 1989 au apărut în România patru direcții majore de abordare a geopoliticii:

1. *direcția geografico-istorică*, promovată de geografi și istorici universitari, care pare mai mult o continuare a geopoliticii române din perioada interbelică. Această direcție este axată mai mult pe problemele specifice statului român în raport cu vecinii sau cu populațiile alohtone moderne. Orientarea amintită are marele merit de a fi revitalizat studiul problemelor etnice, direcția fiind mai mult legată de geografie politică decât de geostrategie. În rândul celor care au un aport bine definit în cadrul acestei direcții putem aminti pe: V.Cucu,

E.Emandi, T.Simion, P.Deică, V.Bodocan, Al.Ilieș, S.Costachie ș.a. în rândul geografilor, și M.Dogaru, Gh.Buzatu ș.a. în rândul istoricilor;

2. *direcția sociologică*, care vede în cadrul geopoliticii sociologia ca fiind esența acesteia. Această direcție se depărtează de aspectele „clasice” ale geopoliticii interbelice românești, dar se apropie de școala anglo-saxonă ca problematică. În rândul reprezentanților amintim numai pe profesorul I.Bădescu, pe D.Dungaciu și pe ceilalți colaboratori;
3. *direcția economică*, bazată pe relațiile internaționale, direcție care dă o viziune ieșită din sfera „clasică”, dar independentă de versiunea sociologică. În rândul celor orientați spre această direcție trebuie să amintim pe profesorul S.Neguț și colaboratorii dânsului din ASE București;
4. *direcția geostrategică*, specific militară, preocupările venite din rândul armatei fiind puternice în acest domeniu. Armata, prin instituțiile sale beneficiază de resurse, de oameni, are o deschidere foarte mare spre informația venită din exterior și, în plus, specialiștii militari din domeniu sunt „încurajați” de orientarea actuală a geopoliticii în spațiul anglo-saxono-american. În cadrul acestei direcții apare o abordare conceptuală relativ apropiată de cea specifică mediului universitar. Ceea ce diferă, însă, este tocmai nivelul abordării și aplicabilitatea rezultatelor studiilor respective. Direcția geostrategică lucrează la nivel regional și global, studiile sale fiind direct aplicative și în foarte puține cazuri teoretice. În această direcție trebuie să amintim contribuțiile lui P.Otu, C-tin Hlihor, Gh.Nicolaescu, Gh.Iliescu, care se înscriu în această direcție. O abordare geostrategică a relațiilor internaționale prin prisma asigurării securității naționale poate fi întâlnită la Gh.Marin, la L.Culda precum și la alți ofițeri de stat major.

Geopolitica mileniului III va trebui să se adapteze noilor condiții politice și sociale specifice societății mondiale. Adaptarea vechilor teorii la noile realități ale vieții va trebui să se facă „din mers”, persistența în geopolitica „clasică” interbelică nu va genera decât o stagnare în domeniu, lucru de neacceptat în cadrul principalelor școli din domeniu. Noile provocări, transformările economice, procesul de integrare și de globalizare, asimetrii balanței puterilor, dezvoltarea activităților teroriste vor schimba atât „scena” cât și „actorii” geopolitici la nivel global. Orice analiză, însă, din domeniul geopolitic sau geostrategic va trebui să plece de la acele axiome enunțate cu peste 100 de ani în urmă. Îmbinarea clasicului cu modernul trebuie făcută în așa fel încât specificul școlii române să se poată regăsi și pe viitor în geopolitica mondială. Dezvoltarea acestei științe și repunerea sa la locul cuvenit nu se poate face decât cu ajutorul unor specialiști de marcă în domeniu. Ori aceștia nu sunt altceva decât produsul unei școli geopolitice care

trebuie să fie în primul rând didactică și abia după aceea aplicativă. Introducerea unor cursuri de geopolitică în învățământul superior chiar dacă întâmpină greutăți, trebuie făcută obligatoriu, dacă dorim să avem continuitate în acest domeniu. În același timp, crearea unor structuri didactice și științifice⁸¹ în acest domeniu devine imperativ necesară, avându-se în vedere unele „producții” extrem de „diluatare” și neprofesioniste care au apărut în ultima vreme. Este meritorie inițiativa conducerii Facultății de Relații Internaționale din cadrul ASE București de a înființa primul modul de Master în domeniul geopoliticii. Astfel de inițiative ar trebui extinse și la alte instituții de învățământ superior, unele chiar de specialitate, cum este Facultatea de Geografie, cu mari tradiții în domeniu. Se impune, de asemenea, abordarea cu mai mult curaj a acestor subiecte, la nivel de lucrări de licență și chiar de doctorat, lucru care ar avea ca prim efect o „triare” a celor care au cu adevărat înclinații spre astfel de preocupări. Eforturile de revitalizare a acestei științe după anul 1989 nu pot fi decât meritorii; însă ele trebuiesc continuate și amplificate, numai în acest mod putând exista speranța unei repunerii în drepturi reală a acestei științe noi, așa cum o numea Conea în urmă cu peste 60 de ani.

⁸¹ Cum este cazul Asociației de Geopolitică „Ion Conea” sau al revistei „GeoPolitica”...

COMPONENTELE GEOGRAFIEI POLITICE

1. GEOGRAFIA STATULUI

Geografia statului reprezintă aceea parte componentă a geografiei politice care se ocupă cu studiul statului privit din punct de vedere politic, prin componentele sale, alături de caracteristicile sale geografice, atributele și specificul său, incluzând clasificări, tipologii și ierarhizări.

Statul, privit din punctul de vedere al geografiei politice, reprezintă o entitate politico-teritorială, existentă încă din Antichitate (state-cetate), fiind studiat din cele mai vechi timpuri. Abordarea statului în cadrul geografiei politice arată, practic, nivelul atins în analiza și descifrarea legităților ce guvernează acest domeniu. El, statul, este forma politică cea mai semnificativă de existență a unei comunități umane (superioare nivelului tribal), organizată administrativ-politic, independentă și suverană, care deține un teritoriu definit și recunoscut, introducând un element de sine stătător –guvernarea– unanim acceptată și viabilă pe întinsul întregului teritoriu subordonat.

În același timp, statul reprezintă (inclusiv prin forma sa particulară: stat federal sau confederație), taxonomul de nivel maxim în ierarhizarea organizării politice a unui teritoriu și a unei comunități umane. Ca forme inferioare taxonomic (sau subordonate), de organizare administrativ-politică, se pot enumera diverse tipuri, specifice fiecărei țări, cele mai cunoscute fiind: județele, regiunile, comitatele, provinciile, cantoanele, departamentele, circumscripțiile etc. Între acestea și stat se stabilesc relații ierarhice bine definite, atât în domeniul administrativ, cât și economic, politic, social, informațional etc. În cazul statelor federale (cum ar fi Mexic, Brazilia, Indi SUA ș.a.), noțiunea de stat se extinde atât la nivelul întregului teritoriu (formând statul federal), cât și al unității subordonate ierarhic, ce constituie statul component al statului federal.

De-a lungul timpului, statul a cunoscut abordări dintre cele mai diverse, de la cele deterministe (influențate de implicațiile mediului geografic asupra apariției și dezvoltării statelor), până la cele analitice, de la simple descrieri ale statelor, până la folosirea unor modele matematice pentru definirea relațiilor ce se stabilesc în interiorul acestei entități politico-teritoriale, trecându-se de la simpla clasificare enumerativă, până la analiza complexă a elementelor sale componente. Deși istoria sa este veche, statul, a constituit, în special în

ultimele două secole, exemplul principal de organizare politico-teritorială, concentrând o bună parte din atenția geografilor politicieni și nu numai.

Funcție de abordările diferite desfășurate de-a lungul timpului, au existat mai multe tipuri de definiții referitoare la stat, însă în marea majoritate a cazurilor, aceste definiții, la fel ca și cea acceptată astăzi, folosesc elementele definitorii pentru un stat, în vederea caracterizării sale și a relațiilor ce se stabilesc între aceste componente. Privind din acest punct de vedere, statul ar putea fi definit ca *„o porțiune de uscat, sau uscat și zonă marină, constituită ca o unitate administrativ-politică, limitată de granițe bine definite și recunoscute internațional, care are un statut independent, este guvernată de o instituție politică și își exercită suveranitatea asupra propriului teritoriu”* (Dicționarul de geografie umană, 1999). Deși această definiție înfățișează două dintre cele mai importante elemente componente ale unui stat (teritoriul și forma de guvernare, cea de-a treia componentă –populația– fiind subînțeleasă), el nu poate exista și funcționa fără prezența omului, deci a populației ce trăiește pe teritoriul în cauză.

Componentele statului

Pentru ca statul să poată fi privit din punctul de vedere al geografiei politice și analizat funcțional, în relație cu mediul în care acesta există, trebuie definite elementele sale componente, elemente care prin prezența lor, transformă un simplu teritoriu într-o unitate politico-teritorială de rang superior, și anume statul. Aceste componente sunt: *teritoriul, populația și forma politică de organizare și conducere (forma de guvernământ)*. Toate aceste trei componente au un rol deosebit în viața unui stat, el neputând exista în lipsa nici uneia dintre ele, caz în care riscă să își piardă calitatea de taxonom ierarhic superior în ceea ce privește organizarea politico-teritorială.

a. teritoriul

Delimitat în interiorul unor granițe recunoscute internațional (sau în curs de recunoaștere), teritoriul este definit de o serie de caracteristici cum ar fi: mărimea, forma, poziția sau localizarea la nivel continental sau planetar, modul de achiziționare al terenului, componentele sale proprii (capitale, arii centrale, teritorii statale efective, anomalii teritoriale etc.). Această componentă de bază a unui stat reprezintă *„elementul definitoriu al statului, obiectul puterii sale și totodată spațiul său de competență”* (Ilieș, 1999). El prezintă, prin elementele sale favorabile locuitorilor și dezvoltării societății umane, premisele evoluției statului respectiv; de teritoriu și mai ales de substratul său fiind legate resursele direct exploatabile, ce pot sta –în anumite condiții– la baza dezvoltării puternice a statului respectiv. Teritoriu se constituie și în „arena” în care statul în cauză își

face simțită puterea, acțiunea și decizia, asupra căruia își exercită suveranitatea și controlul absolut. În interiorul său se includ suprafețele de uscat, apele curgătoare interne și arealele maritime ce sunt localizate în interiorul granițelor, până la limita apelor teritoriale. De asemenea, tot aici se include acea parte din platforma marină care aparține statului în cauză, această porțiune de teritoriu fiind extrem de importantă, în special datorită resurselor ce se pot găsi în astfel de zone (în special petrol sau gaze naturale, așa cum este cazul pentru România și Marea Britanie, de exemplu). Este practic, întreaga suprafață de care poate dispune statul respectiv, la care se adaugă teritoriile proprii din interiorul granițelor altui stat (ambasade, reprezentanțe diplomatice, baze militare etc.). Toate aceste teritorii au un statut special, sunt situate în exteriorul granițelor statului respectiv, iar primele două exemple menționate funcționează pe baza principiului reciprocității. Unul dintre elementele definitorii pentru teritoriul unui stat este *mărimea*. Din acest punct de vedere, statele lumii prezintă o diversitate extrem de mare, diversitate rezultată din condițiile diferite, atât geografice, dar și istorice, economice, sociale, militare în care statele au luat naștere și au evoluat.

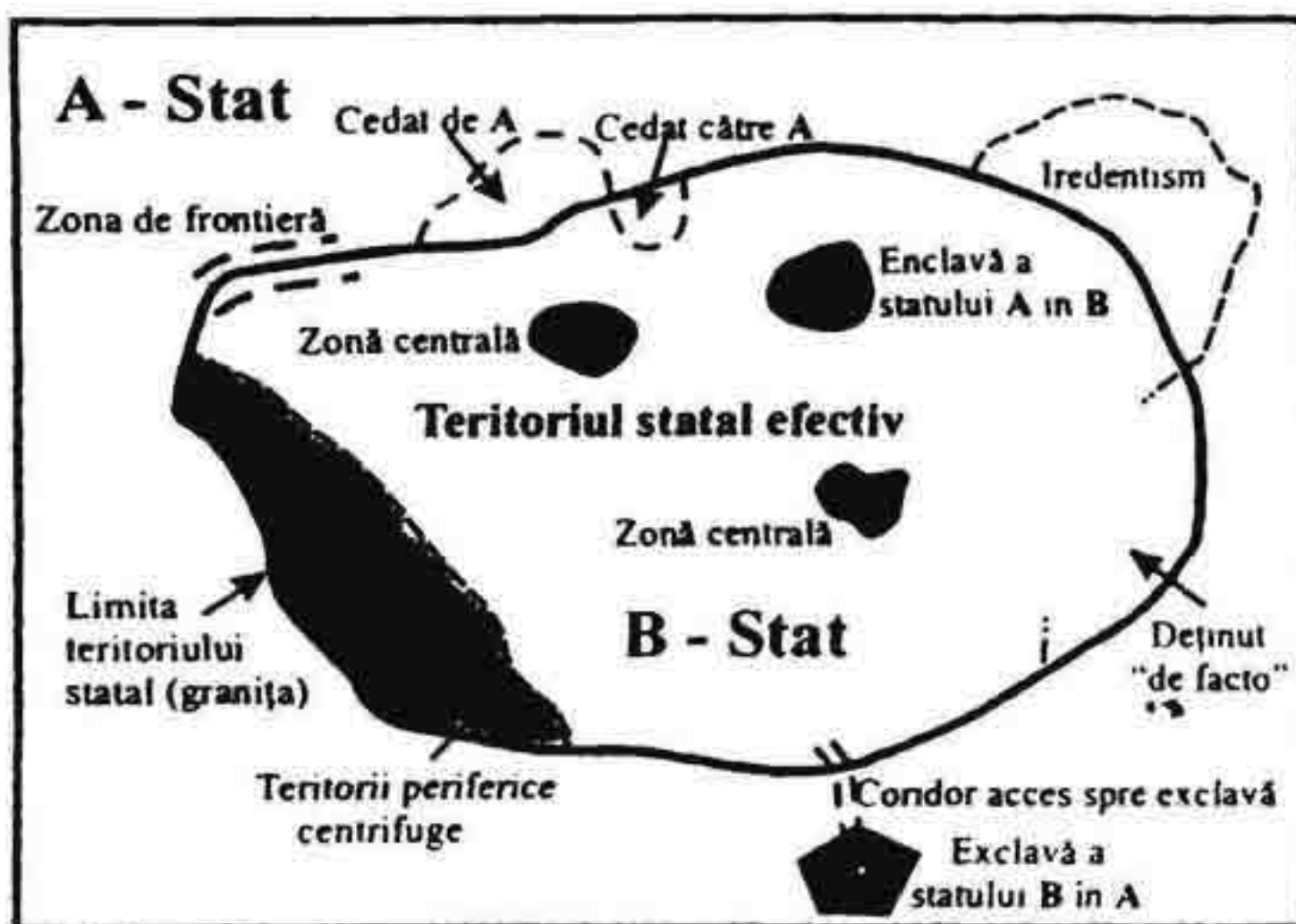

Fig.5 Componentele structurale ale teritoriului național

Mărimea, se constituie astăzi, într-un element benefic pentru un stat, însă, în anumite condiții poate avea și un rol negativ în ceea ce privește controlul asupra întregului teritoriu. Dimensiunea spațială este astfel, înlocuită de dimensiunea economică, potențialul unui stat rezultând mai mult din nivelul său de dezvoltare economică, decât din cel al mărimii fizice a teritoriului său. De asemenea, raportul dintre numărul populației și suprafața statului (densitatea medie a populației), se poate constitui într-un element important î

cea ce privește poziția statului respectiv pe arena internațională. O suprafață mult prea mare, nesuținută printr-un număr corespunzător de populație, poate duce la un moment dat la apariția unor tendințe centrifuge, în special când nivelul de dezvoltare al statului respectiv, implicit nivelul de trai, este scăzut. În unele situații, totuși, un teritoriu extins poate prezenta o multitudine de forme de relief, poate dispune de resurse naturale diverse și în cantități mari, lucru favorabil dezvoltării statului respectiv (exemplu SUA, Canada, CSI). Totuși, în unele zone ale globului unde nivelul dezvoltării economice nu este atât de ridicat (de exemplu Africa), desfășurarea pe suprafețe întinse se poate constitui într-un element de instabilitate regională (cazul Sudanului, care se extinde din zona arabă a Africii, până în zona ecuatorială, definită de o mare diversitate religioasă și etnică, greu de controlat de către guvernul sudanez). De-a lungul timpului au existat diferite păreri referitoare la clasificarea după mărime a statelor lumii⁸², precum și la mărimea optimă a unui stat, însă având în vedere diversitatea extrem de mare a condițiilor de mediu existente la nivel planetar, diversitatea culturală și trecutul istoric, este greu de făcut o apreciere a valorii optime pentru suprafața unui stat. De regulă, acele state întinse la nivel continental, depășind cifra de 2,5 milioane km² sunt considerate a fi *foarte mari* (Rusia, Canada etc.), unele dintre valorile cele mai mari fiind prezentate în tabelul alăturat, categorie urmată de statele cu suprafețe cuprinse între 2,5 milioane km² și 350.000 km², considerate a fi *mari* (Franța, Mexic), state cu suprafețe *medii*, cuprinse între 350.000-150.000 km² (Marea Britanie, Polonia), state cu suprafețe *reduse*, cuprinse între 150.000-25.000 km² (Olanda, Liberia) și state cu suprafețe *foarte mici*, cuprinse sub 25.000 km² (Burundi, Liban). O categorie aparte este reprezentată de *statele minuscule* sau *microstate*, a căror suprafețe sunt extrem de reduse, uneori la nivelul a câtorva zeci de hectare (cazul Vaticanului, cu 44 ha).

Tabelul 1

Mărimea maximă și minimă a suprafeței statelor

State extinse pe suprafețe mari		State cu suprafețe reduse	
Statul	Suprafața (km ²)	Statul	Suprafața (km ²)
Rusia	17.075.400	Liechtenstein	160
Canada	9.970.610	San Marino	61
China	9.572.900	Tuvalu	25,6
SUA	9.363.364	Nauru	21,2
Brazilia	8.547.404	Monaco	1,95
Australia	7.682.300	Vatican	0,44

După Matei, H.C. și colab., 2000

⁸² Ale geografilor D.Whittlesey, A.L.Sanguin, N.Pounds, M.Glassner ș.m.a.

În concluzie, mărimea suprafeței unui stat nu constituie un element de impunere a lui pe scena mondială, acest lucru depinzând de elemente ce țin mai mult de calitatea populației și de nivelul economic, decât de mărimea fizică a teritoriului, acesta din urmă fiind un factor atât pozitiv, cât și negativ în păstrarea entității statale libere și independente.

Forma, este un alt element specific teritoriului unui stat. La fel ca și mărimea, forma teritoriului unui stat cunoaște o multitudine de situații, legată fiind de localizarea statului, formele de relief din interiorul său, desfășurarea în spațiul continental, ieșirea la mare, precum și de o serie de factori antropici ce au decurs de-a lungul istoriei. Un aspect deosebit de important, ce rezultă din forma teritoriului unui stat, este acela al centralității teritoriului, cu repercursiuni deosebite în ceea ce privește conducerea efectivă a întregului teritoriu de către guvernul național. În unele cazuri, o formă alungită, proruptă sau fragmentată, poate duce la o dezvoltare diferită a unor regiuni ale țării, poate crea distorbanțe în rețeaua de transport și telecomunicații și poate avea urmări în capacitatea reală de apărare a teritoriului. Multitudinea de forme, mai este dată, pe lângă condiționarea factorilor geografici, și de unele condiții antropice, care au determinat de-a lungul istoriei trasarea unor granițe ce au delimitat forma respectivă a statului. Printre cele mai frecvente forme ale teritoriului statelor, pot fi amintite: *forma compactă*, *forma alungită*, *forma proruptă (sau cu protuberanțe)*, *forma perforată* și *forma fragmentată*. Toate aceste forme ale teritoriului unui stat prezintă o serie de caracteristici, unele favorabile, altele nefavorabile, printre acestea din urmă putând fi amintit raportul dintre lungimea frontierelor și suprafața statului. Acest raport are o însemnătate deosebită, datorită faptului că el arată gradul de compactitate al teritoriului, apropierea de forma cea mai benefică din punct de vedere al capacității de apărare pe care o poate avea un stat. În mod teoretic, valoarea cea mai bună a acestui indicator ar fi în cazul unui cerc, reprezentând teritoriul unui stat care ar avea capitala localizată în centrul său geometric. Forma reală de pe teren, care se apropie cel mai mult de acest tip ideal, este reprezentată de statele cu *formă compactă*. În acest caz, raportul dintre lungimea granițelor și suprafața statului respectiv tinde să fie cel mai favorabil, lungimea minimă a granițelor fiind corespunzătoare suprafeței celei mai mari posibil de inclus în interiorul lor. Acest lucru facilitează apărarea granițelor pe o lungime mai redusă, fără a pierde din teritoriu. De această formă se apropie state cum ar fi: România, Polonia, Ghana, Sierra Leone, Lituania, Nigeria ș.a. Încercări de calculare a valorii acestui raport și de determinare și analiză a formei statelor folosind această formulă, au fost făcute de o serie de geografi, cum ar fi P.Hagget, R.Chorley, J.P.Cole, R.Muir, care au folosit, printre altele și raportul dintre aria statului și dimensiunea axei celei mai lungi trasate în interiorul teritoriului. În aceste cazuri, în care forma este compactă, se poate

remarca, pe lângă avantajul raportului dintre graniță și suprafață, acela al inexistenței unor peninsule sau insule care ar putea ridica probleme legate de transporturi și telecomunicații (cu excepția cazurilor când în teritoriu ar putea apare bariere orografice semnificative). De asemenea, controlul tuturor regiunilor ar putea fi făcut mult mai ușor, eliminându-se astfel tendințele centrifuge, păstrându-se unitatea aplicării deciziei politice.

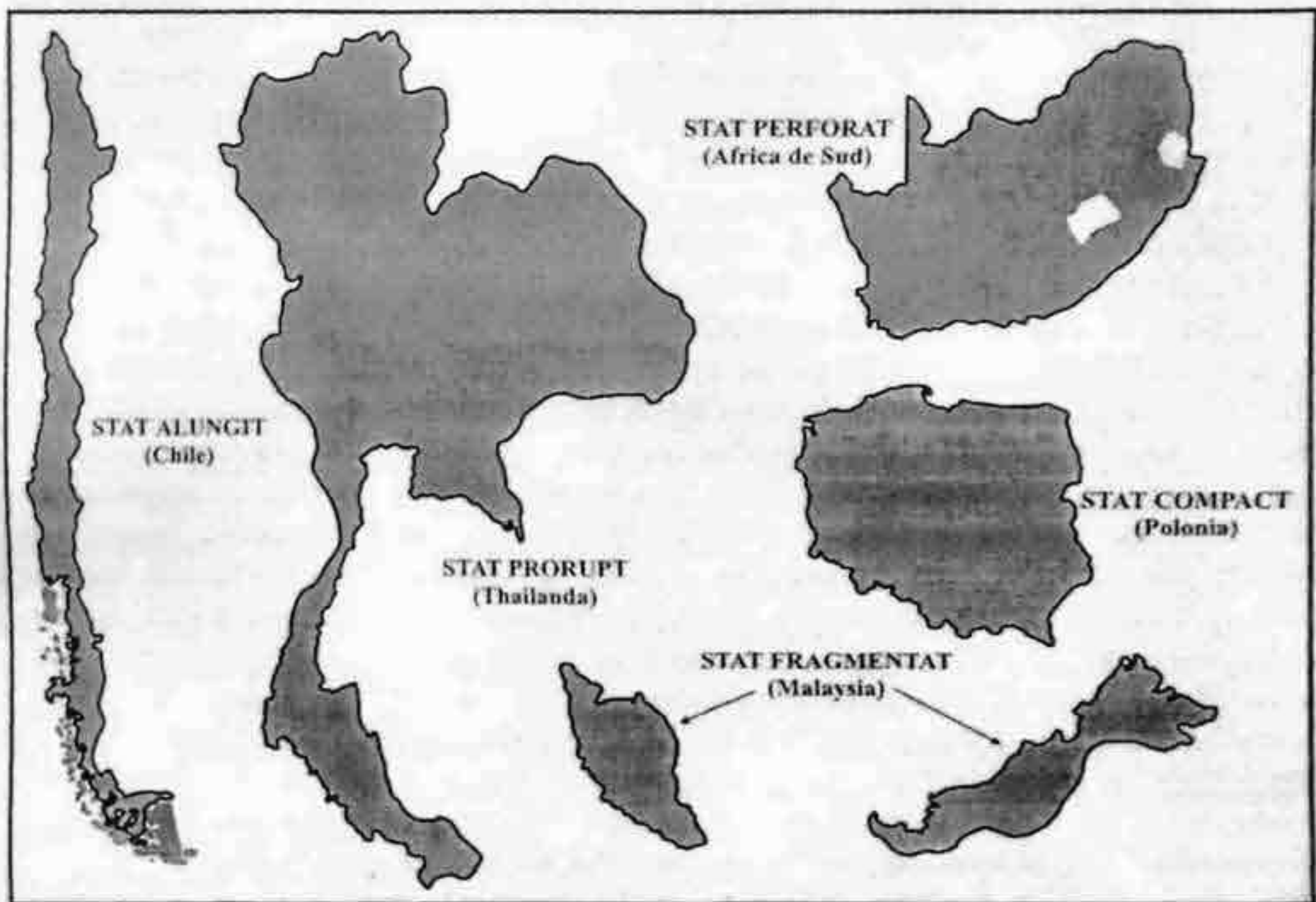

Fig.6 Forma statelor

O altă formă a teritoriului unui stat este cea *alungită*. În acest caz, suprafața statului are o desfășurare preponderent de-a lungul unei axe, lungimea statului fiind de cel puțin șase ori mai mare decât lățimea sa ($L=6xI$). Este cazul unor state precum: Norvegia, Finlanda, Chile, Vietnam, Suedia, Italia, Togo, Benin ș.a. Dispunerea teritoriului acestor state, care de regulă se face pe direcția nord-sud, de-a lungul meridianelor și mai puțin de-a lungul paralelelor, prezintă o serie de avantaje reieșite în special din faptul că aceste state beneficiază de prezența unor climate destul de variate pe teritoriul lor, lucru favorabil agriculturii diversificate, însă lungimea deosebit de mare raportată la lățime, poate duce la o slabă capacitate de control a capitalei față de regiunile cele mai îndepărtate. De asemenea, atunci când capitala sau aria

(zona) centrală –*core area*⁸³ – (de regulă mai bine dezvoltată economic), este situată într-o extremitate a țării, cealaltă extremitate va prezenta tendințe centrifuge, destabilizatoare, care vor periclita statutul teritoriului respectiv, făcându-l vulnerabil. Pericolul apare și atunci când între regiunile statului respectiv apar deosebiri sociale, deosebiri ale nivelului de trai etc. care vor permite unor grupuri de populație să graviteze spre zonele învecinate față de care se simt mai atrase din punct de vedere al opțiunilor sociale, economice și culturale.

O altă formă întâlnită este cea *proruptă* (sau cu *protuberanțe*). Această formă poate fi considerată, în anumite cazuri, ca o subdiviziune a forme compacte, dar care are o protuberanță (sau mai multe), de o anumită mărime. Acest lucru permite o paralelă între forma compactă și cea proruptă, cu diferențierea dată de faptul că protuberanța induce particularități noi. Situația se complică atunci când în cazul unui stat, partea cea mai importantă din punct de vedere economic și social se află chiar în cadrul protuberanței, creându-se astfel probleme legate de gravitarea acestui areal spre alte teritorii. Exemplul cel mai concludent este cel al Republicii Democratice Congo (fostul Zair), cu cele două protuberanțe ale sale, care conțin, printre altele, chiar capitala statului, în cadrul protuberanței vestice. Cea de-a doua protuberanță (provincia Shaba, fostă Katanga), orientată spre sud-est, deține cea mai importantă parte a producției zaireze. Tot în aceeași direcție se pot aminti cazurile Namibiei și a Myanmar-ului (fostă Burma), precum și al Thailandei. Totuși, în unele cazuri, aceste protuberanțe sunt deosebit de importante, prin ele asigurându-se accesul la mare, și chiar o bună parte din comerțul statelor respective, din această cauză aceste zone au, de cele mai multe ori, un statut privilegiat în dezvoltarea economică a statelor respective.

Forma perforată reprezintă un caz aparte în care teritoriul unui stat „înfășoară” teritoriul unui alt stat, tăindu-i astfel accesul spre alte zone. Din această cauză, trecerea spre statul perforator se poate face numai prin străbaterea teritoriului statului perforat, lucru care afectează profund statutul statului perforant și relațiile dintre acestea două, cel perforant devenind față de celălalt stat o *enclavă* (ex. San Marino și Italia, Lesotho și Africa de Sud ș.a.). Enclavele (respectiv exclavele) au un statut aparte în ceea ce privește nu numai teritoriul lor, dar mai ales tipul de relații ce se stabilesc între aceste entități politice. În cele mai multe situații, relațiile sunt încordate, inclusiv accentuată încordarea datorită componenței etnice diferite a populației statului perforant (ex. enclavele din fosta URSS). De cele mai multe ori enclavele au

⁸³ Concept inițiat de Fr.Ratzel pentru explicarea formării statelor în jurul unor nuclee, preluat ulterior și dezvoltat de o serie de geografi cum ar fi: D.Whittlesey în lucrarea sa *The Earth and The State* (1944), N.Pounds în lucrarea *Political Geography* (1963) sau P.Taylor în lucrarea *Political Geography* (1985).

suprafețe relativ mici, comparativ cu suprafața statului perforat, lucru care vine să întărească tendința enclavei de gravitare spre statul-mamă căreia îi aparține. Această stare poate crea probleme în ceea ce privește relațiile politice între statul perforat și statul-mamă, care susține enclava. Cea mai lejeră cale de acces spre enclavă rămâne totuși survolarea aeriană, însă și aici intervin o serie de reglementări referitoare la accesul în spațiul aerian al unui stat suveran. Tipologia enclavelor este determinată de tipul de acces la enclavă și poziția acesteia în raport cu statul perforat și statul-mamă. Cele mai cunoscute subtipuri sunt: pan-enclavele, cvasi-enclavele, enclavele virtuale (pseudo-enclave) și cele temporare.

Ultima formă de sine stătătoare a teritoriului unui stat este cea *fragmentată*. Aceasta se referă la statele compuse din două sau mai multe părți, de regulă insule, separate de cele mai multe ori de ape (oceane, mări), a căror suveranitate asupra apelor dintre insule aparține statului în cauză. Mai poartă denumirea generică de „*state maritime*” datorită extinderii cu precădere pe insule. Principalul dezavantaj este dat de dificultatea circulației dintre două areale, lucru care se reflectă și în încetinirea cu care se formează națiunile în astfel de situații. De asemenea, conducerea centralizată poate devenii o problemă atunci când capitala este localizată într-una din zonele fragmentate, de regulă atunci când amplasarea acesteia s-a făcut ținându-se cont de anumite criterii subiective (decizii economice, personale etc.), situații în care pot apărea chiar conflicte. Un astfel de exemplu este Malaysia, care se desfășoară, cu precădere în peninsula cu același nume, însă există teritorii și în insule cum ar fi Borneo, din arhipelagul indonezian. Pot apărea, de asemenea, tendințe centrifuge, pentru arealele care vin în contact mai puțin cu celelalte areale ale statului, așa cum este cazul Corsicii, I-lelor Canare ș.a., tendințe care pot duce în final la secesiune.

Poziția statului este, de asemenea, un element definitoriu în cadrul raporturilor ce se stabilesc între entități politico-teritoriale, precum și referitor la puterea și influența geopolitică pe care o poate avea un stat în regiune, la nivel continental sau global. După cum am văzut anterior, teritoriul unui stat se poate desfășura atât în zonele continentale (de uscat), cât și pe insule sau peninsule. Această poziționare, raportată la tipul de suprafață, este doar o latură a poziției unui stat. În mod real, teritoriul unui stat, prin poziția sa la nivel regional și global, poate juca un rol deosebit în caracterizarea puterii și influenței sale geopolitice. Unii autori⁸⁴ afirmă chiar preponderența poziției în raport cu mărimea sau forma teritoriului unui stat. Într-adevăr, poziția unui stat dă o conotație geopolitică prezenței sale în zonă, și în unele situații, mai ales prin existența unor elemente de favorabilitate ale teritoriului, poate defini geopolitica

⁸⁴ Bodocan, V. (1997).

statului respectiv (așa cum este cazul României). Poziția sau localizarea teritoriului unui stat, cunoaște două valențe de egală însemnătate, imaginea reală fiind un sumus al celor două tipuri de poziție: cea *relativă*, legată de raporturile complexe dintre statul în cauză și celelalte state vecine; și cea *absolută*, marcată de poziția geografică raportată la unitatea superioară teritorială, care este de regulă continentul căruia îi aparține. Acest ultim tip de poziție, se constituie într-o bază de plecare în analiza locului și rolului unui stat. Ea, poziția absolută, se concretizează prin locul ocupat de teritoriul statului respectiv, raportat la nivelul globului (latitudine și longitudine), alături de poziția sa în cadrul continentului căruia îi aparține. Această poziție caracterizează și impune o serie de trăsături geografice clare, cum ar fi: apartenența la un anumit tip climatic, cu repercusiuni majore asupra tipului de economie, tipului de producție, tipului de societate dezvoltată –în ultimă instanță–, dar în același timp, poate avea urmări și sub aspect social, inclusiv psihologic⁸⁵. Este binecunoscută influența climei și a factorilor adiacenți asupra tipului de comportament uman, implicit asupra deciziei politice, care poate modifica, măcar indirect, interpretarea geopolitică a poziției unui stat. În același timp, poziția absolută se poate determina prin raportarea teritoriului statului respectiv la extremitățile continentului căruia îi aparține, sau la limitele oceanului planetar. În acest sens, se pot delimita trei tipuri majore de state cu localizări diferite: *state continentale*, situate în interiorul continentelor, a căror teritorii se suprapun în mare parte spațiilor continentale, în unele cazuri extrem de întinse (exemplul cel mai concludent este Mongolia). Aceste state nu au ieșire la mare, fiind limitate în toate direcțiile de alte state, lucru nu tocmai favorabil, decizia lor geopolitică trebuind să țină seama de acest lucru. În unele cazuri aceste state pot avea o anumită diversitate a reliefului sau, din contră, atunci când nu dispun de suprafețe foarte mari, nu dispun de o diversitate a formelor de relief care să le întărească poziția geopolitică față de vecini (un astfel de stat este Ungaria, închis pe toate laturile, fără ieșire la mare și care nu dispune de o mare diversitate geomorfologică). Unele state aflate în această poziție delicată și dezavantajoasă, compensează acest lucru prin diferite măsuri de ordin politic și economic, cum ar fi de exemplu stări de neutralitate (cum este cazul Elveției), reușind să contracareze în acest fel pierderile de ordin geografic referitor la poziție. O altă categorie de state, din punct de vedere al poziției absolute, este reprezentată de statele *continental-maritime*, situate în interiorul continentelor (în marea parte a teritoriilor sale), însă cu o porțiune (mai mare sau mai mică) de frontieră maritimă (au ieșire la mare, respectiv la oceanul planetar). Un exemplu în acest sens este România, care, deși se întinde prin întregul său teritoriu pe continentul european, ieșirea la Marea Neagră conferă un anumit

⁸⁵ A se vedea lucrarea sociologului D. Drăghicescu (1996) *Din psihologia poporului român*, Ed. Albatros, București.

statul în ceea ce privește poziția sa în cadrul continentului și chiar la nivel global. Acest tip de poziționare, vizibil mai avantajos decât primul tip enumerat, oferă o serie de facilități legate în primul rând de circulația maritimă, însă poate determina inclusiv politica statului în domeniul apărării, politică modelată și de poziția teritoriului față de statele vecine. Importanța ieșirii la mare este subliniată și prin facilitățile comerciale și de schimburi în toate domeniile, alături de rolul urbanistic al existenței țărmului, știut fiind faptul că zonele de țărm au fost printre primele umanizate și introduse în sfera urbanului, cu sute și mii de ani în urmă, constituându-se în focare de civilizație și zone de progres continuu. Cea de-a treia categorie a poziției teritoriului unui stat este aceea de state *maritime*, categorie reprezentată de acele state la care peste 50% din totalul frontierelor sunt de tip maritim, de cele mai multe ori aceste state fiind state insulare sau peninsulare (exemplu Marea Britanie, Australia ș.a.). Această categorie prezintă o serie de avantaje legate de acest tip de poziție, avantaje grupate în domeniul apărării dar și al circulației navale, aceasta fiind cea mai ieftină modalitate de transport și care nu necesită investiții pentru amenajarea căii de rulare.

Totuși, ținându-se cont de complexitatea relațiilor ce se stabilesc între state, putem afirma că cea de-a doua categorie de poziție, și anume cea *relativă*, este definitorie din punct de vedere geopolitic. Acest tip de poziție, face referire în primul rând la poziția unui stat față de altul, element deosebit de complex, construit prin aportul mai multor factori care conlucrează, dând imaginea reală a poziției geopolitice a statului în cauză. Această poziție relativă, crează practic, tipul de raporturi între state. Ea nu este legată direct de coordonatele geografice reale, și nu depinde în primă măsură de mărimea și forma statelor. Poziția relativă a statului, se construiește prin aportul unor factori politici, economici, sociali, militari și nu în ultimă măsură culturali, religioși, sociali etc. În acest fel, un stat poate avea în același timp poziții diferite! Deși pare o contradicție, un stat poate aparține unui anumit areal, sau unei zone caracterizată de anumite trăsături (de exemplu apartenența la lumea ortodoxă, așa cum este cazul României), dar în același timp poate aparține unui sistem de valori și unei civilizații diferite (dacă nu chiar opuse), de exemplu, lumii latine, specifice centrului și vestului Europei. Această stare de lucruri este rezultatul unor procese istorice, desfășurate în timp, care au schimbat și alterat o serie de elemente definitorii în caracterizarea unui stat. Astfel de analize fac, de regulă obiectul geopoliticii, avându-se în vedere în primul rând condiționările și relațiile ce au existat de-a lungul timpului între elementele componente ale statului, și nu în ultimul rând, între elementele definitorii ale puterii.

În ultimele secole, datorită progresului înregistrat de omenire în toate domeniile, importanța poziției unui stat s-a schimbat continuu, asistând în prezent la fenomenul de „micșorare” continuă a lumii. Avansul tehnologic și

progresul tehnic, vin să modifice nu atât poziția reală a statelor, cât mai ales tipurile de relații dintre state, implicit poziția relativă a lor.

Un alt element definitoriu al teritoriului este *modul de achiziție al terenului* ce constituie baza existenței statului respectiv. Acest element este legat indisolubil de procesul de formare al statelor, formare privită din punct de vedere al substratului teritorial. Este vorba despre un proces complex, influențat atât de cadrul geografic (e drept într-o mai mică măsură), dar î primul rând de totalitatea factorilor antropici ce au acționat de-a lungul istoriei teritoriului respectiv. Sunt unanim acceptate câteva tipuri definitorii prin care se poate constitui teritoriul unui stat. Una din cele mai importante metode de intrare în posesie a unui teritoriu, de regulă neorganizat politico-administrativ (sau măcar neorganizat la nivelul noului venit) este aceea a *ocupării prin forță*, sau *ocupării militare*. Această modalitate, a cunoscut o dezvoltare mai largă la mijlocul Evului Mediu și în a doua sa jumătate. Este vorba de cuceririle efectuate de marile puteri coloniale, care au adus sub stindardul lor o serie de teritorii ce nu le aparțineau de drept, și care nu aveau nici o legătură cu devenirea lor statală. Cele mai simple exemple sunt cele legate de teritoriile americane (din America de Nord, dar și de Sud), de cele africane și asiatice. Această metodă a fost caracteristică începutului perioadei coloniale, și a fost inițiată de marile descoperiri geografice. Chiar dacă inițial această metodă se referea în special la *ocuparea efectivă* a unui teritoriu, fără folosirea forței (valabilă în cazul teritoriilor virgine, nelocuite), ulterior, mișcările de opoziție la preluarea teritoriilor, venite din partea băștinașilor, au dus la adoptarea unor măsuri mai violente. În timp, a apărut și legalizarea acestei metode prin așa numitul principiu al „*The First Claim*” (primul venit are dreptul la revendicarea teritoriului respectiv), valabil însă, doar în cazul teritoriilor total nelocuite (situație departe de realitate în acea perioadă). Ulterior, din această metodă destul de violentă a evoluat un nou tip, mult răspândit în perioada modernă, și anume *cucerirea și anexarea*. Aceste acțiuni au o caracteristică definitorie: folosirea forței, cu precădere a forței armate. Prin aceste acțiuni, se modifică atât limitele teritoriului unui stat (granițele și frontierele sale), dar, în cele mai multe cazuri, se schimbă –radical– sistemul de guvernare și conducere, pierzându-se atributele independenței și suveranității. Toate agresiunile militare soldate cu modificarea granițelor și frontierelor unui stat se pot înscrie aici, începând din cele mai vechi timpuri și până în prezent. Odată cu schimbarea apartenenței teritoriului în cauză, există uzanța reclamării acelor teritorii de către cuceritor ca fiind propriul său spațiu de drept, lucru care vine în contradicție cu statutul de drept al unităților politico-administrative și încearcă să legalizeze o situație anormală, justificând această acțiune prin durata în timp a stăpânirii acelui teritoriu. Un alt tip de intrare în posesie de noi teritorii aparținând unui stat este reprezentat de *transferul de suveranitate*.

Acest tip concentrează două modalități de constituire sau modificare a teritoriului unui stat: prin cedarea de teritorii către alt(e) stat(e) sau prin intrarea în posesie de noi teritorii din partea unui alt stat. Aceste „*mișcări*” de teritorii sunt făcute și reglementate prin diferite înțelegeri mutuale, acorduri și tratate care au recunoaștere internațională, fiind în primul rând acceptate de ambele state implicate, și neaducând prejudicii nici uneia dintre părți. De-a lungul istoriei au existat o serie de astfel de cazuri, cum ar fi: transferul teritoriilor britanice din Oceanul Indian (I-lele Christmas) spre Australia, după cel de-al doilea Război Mondial, sau transferul unor teritorii arabe din nordul Africii, între state vecine, transferuri desfășurate în perioada 1965-1984.

Acestor tipuri li se mai adaugă: *creșterea prin procese naturale* a teritoriului unui stat, creștere datorată, de regulă, modificărilor unor cursuri de ape, proces ce mai poartă denumirea de *acreție naturală*, întâlnit în special la marile fluvii care meandreză sau formează delte, și *concesiunea*, reprezentată prin cedarea unor teritorii pe o anumită perioadă de timp, bine delimitată și acceptată de ambele părți implicate, cum a fost cazul concesiunii Hong-Kong-ului de către China, pe 99 de ani, Marii Britanii, transfer realizat în anul 1997 și care a impus statuarea unor principii clare privitoare la acest tip de concesionare, practic un transfer condiționat de suveranitate asupra unui teritoriu. De asemenea, mai poate fi amintită *servitutea*, care semnifică o permisiune dată altor state de a folosi unele teritorii proprii statului în cauză, de regulă teritorii care au însemnătate deosebită în ceea ce privește transporturile și telecomunicațiile (de regulă căi de navigație fluvială, localizate în interiorul unui stat vecin). Toate aceste mijloace de formare și modificare a teritoriului unui stat, au suferit de-a lungul timpului schimbări în ceea ce privește recunoașterea internațională, reglementările pe baza cărora s-au desfășurat, precum și modalitățile practice care au fost adoptate pentru realizarea acestor modificări teritoriale.

Alături de mărime, formă și mod de achiziționare al teritoriului, mai există o serie de componente ale teritoriului unui stat, care au o însemnătate deosebită în nașterea, dezvoltarea și evoluția acestuia. Este vorba despre *capitale*, *arii centrale*, *teritoriul efectiv al statului* și *anomaliile politico-teritoriale*. Aceste elemente teritoriale, fie apar odată cu formarea statului respectiv, sau ele însele determină într-o anumită măsură apariția statului (cum este cazul ariilor centrale), fie capătă o importanță deosebită odată cu definitivarea procesului de formare a unui stat, prin reprezentativitate și polarizare teritorială (cum este cazul capitalelor). De asemenea, datorită unor procese complexe de alterare parțială a suveranității, pot apărea areale cuprinse în interiorul statului respectiv, dar care într-o formă sau alta, nu se mai supun reglementărilor și normelor statului respectiv, de cele mai multe ori gravitând spre teritoriul altor state învecinate. Ca urmare, acea parte a

teritoriului inițial al statului, care răspunde principiului suveranității și care reprezintă faptic un teritoriu aflat sub conducerea directă a guvernului statului respectiv, poartă denumirea de *teritoriul efectiv al statului*. Acest teritoriu, așa cum arată și numele, reprezintă acea parte care constituie substratul efectiv al statului în cauză. El „*deține cele mai mari densități de populație, cel mai bun sistem de transport și contribuie efectiv la viața economică a statului în cauză. Arealul ce rămâne în afara acestei zone, se caracterizează printr-o lipsă a controlului real al statului (guvernului) și a serviciilor sale aferente securității, acesta fiind orientat în general spre exterior (spre statele vecine)*” (Dicționarul de geografie umană, 1999). În acest sens, prin neincluderea lor sub jurisdicția reală a statului în cauză, acest teritorii neefective constituie o amenințare permanentă la adresa suveranității și unității statului, cele mai puternice forțe centrifuge tinzând să „*rupă*” acele areale și să le „*lipească*” la statele vecine, sau să se constituie în entități de sine stătătoare, cele mai multe fiind create pe baza principiului diferențierii etnice corespunzătoare unei anumite minorități naționale, ce deține ponderi superioare în regiune. Acest proces centrifug, tinde în prezent să devină o modalitate destul de frecventă de creare a unor entități statale bazate pe principiul drepturilor colective ale minorităților etnice, principiu neacceptat de forurile internaționale datorită pericolului pe care îl prezintă referitor la modificarea frontierelor și amenințarea stabilității politice în zonă. Se poate aminti cazul Republicii Moldova și al Republicii Transnistrene, ultima nerecunoscută internațional dar susținută politic, economic și chiar militar de către CSI, în ideea creării unui vector de penetrare spre vest a influenței rusești și de control a Republicii Moldova din punct de vedere al opțiunii sale spre NATO. Astfel de areale, ce ies de sub incidența teritoriului statal efectiv, se constituie în focare de conflict, inclusiv militar, ce pot destabiliza situația la nivel regional și chiar continental.

O componentă importantă a teritoriului, definitorie în apariția unui stat dar și în cristalizarea caracteristicilor sale politice, economice, etnice, sociale, culturale etc. este „*aria sau zona centrală*” (core area). În multe cazuri, aria centrală este legată de formarea națiunii respective, cel mai clar exemplu în acest sens fiind România. Aria centrală este caracterizată de trăsături proprii, care o scot în evidență, ea putând avea o istorie foarte lungă, sau își poate schimba poziția de-a lungul timpului.

Deși la bază un concept aparținând școlii germane⁸⁶, el a fost preluat atât de școala anglo-saxonă, cât și de cea franceză, fiecare adaptând terminologia funcție de specificul propriu. Totuși, cele mai multe preocupări în acest domeniu aparțin anglo-saxonilor care au dezvoltat conceptul și l-au adaptat plecând de la realitățile geografiei politice proprii, și în special americane.

⁸⁶ Primul geograf care a folosit această terminologie pentru explicarea apariției și formării statelor și a națiunilor fiind Fr. Ratzel.

Fig.7 Arii centrale în Europa

Acest concept, regăsit în literatura anglo-saxonă sub forma de „core areas”, dar valabil în întreaga geografie politică actuală, definește acele regiuni care –în anumite condiții– sunt generatoare de forme de organizare politico-teritoriale, implicit de stat. Chiar dacă literatura anglo-saxonă, nu pune accent pe legătura dintre ariile centrale și formarea națiunilor, această relație este mai mult decât determinantă, aria centrală, de cele mai multe ori fiind partea cea mai importantă din cadrul „vetrei” etno-genetice a unei națiuni.

Aceste arii centrale sunt importante, în primul rând, prin caracteristicile lor, legate de apariția și formarea statului. Din acest punct de vedere, ariile centrale sunt caracterizate de: *un potențial major din punct de vedere al condițiilor fizico-geografice*, concretizate prin favorabilitate în locuirea spațiului respectiv; și, o a doua caracteristică, mai importantă chiar decât prima, *un potențial antropic complex*, reprezentat de populația specifică spațiului respectiv, de o economie bine dezvoltată, axată pe producție și pe comerț, o rețea bine dezvoltată în domeniul transporturilor și comunicațiilor și, ca o rezultată a tuturor acestor caracteristici, *un potențial militar* deosebit. De remarcat faptul că, populația, de cele mai multe ori, prezintă un grad ridicat de omogenitate etnică, stabilitate spațială și continuitate, ceea ce conferă un atu în plus în cadrul procesului de etno-geneză din care va rezulta națiunea respectivă.

Având în vedere aceste caracteristici, și modul în care potențialul fizico-geografic influențează aceste arii centrale, se poate face o anumită paralelă între conceptul ariei centrale și cel organicist, de influență darwiană, asupra apariției și evoluției statelor.

Îmbucurător este faptul că o serie de geografi politicieni, și nu numai, au înțeles importanța ariilor centrale, nu numai în formarea statelor, dar și în apariția națiunilor, plecând în susținerea acestei afirmații de la termenul folosit de Ratzel „*celulă teritorială*”, din care, prin extensie, putem aplica acest concept și formelor statale incipiente care încă nu ajunseseră la stadiul de stat (înțeles în accepțiunea descrisă în acest capitol), dar care, vor avea un rol covârșitor în cristalizarea a ceea ce, peste sute de ani, va purta denumirea de „state naționale moderne”. În cazul României, astfel de celule teritoriale, au apărut în timpul procesului de etno-geneză al poporului român, în timpul formării națiunii române, și au purtat denumirea generică de „*țări*”, denumire specific românească, alături de „*voivodate*” și „*cnezate*”, respectiv „*ducate*”. Ceea ce este important este faptul că, apare subliniat elementul „*idee națională*”, în definirea caracteristicilor arie centrale⁸⁷, această idee constituindu-se într-un vector de polarizare politică a acelor teritorii care vor alcătui aria centrală a unui stat. Deși ultimul autor citat mai înainte, remarcă în mod corect caracteristicile ariei centrale („...acele regiuni ... cu cea mai dezvoltată conștiință politică, cu cele

⁸⁷ Atât la autorii D.Whittlesey, R.Mellor, dar și la V.Bodocan.

mai bune condiții naturale și cu cea mai mare productivitate, cu cel mai bun sistem de transport și cu cele mai multe simboluri naționale...")⁸⁸ totuși, ariile centrale pot exista și fără a deține cea mai numeroasă populație a țării respective, iar capitalele nu au întotdeauna localizarea în cadrul ei. Exemplul cel mai imple în acest sens este dat de Transilvania, aria centrală de bază a României, care nu a dispus de numărul cel mai mare de locuitori de-a lungul istoriei (Moldova având de departe cea mai mare natalitate și spor natural), iar capitala București aparținând provinciei Muntenia, încă de la început. Există, însă, o mulțime de state, în special europene, la care toate condițiile enumerate de autorul citat, se respectă, cum ar fi: Marea Britanie, Franța, Ungaria ș.a., însă procesele istorice, economice, sociale și chiar militare, au dus în multe cazuri la modificarea acestor caracteristici, în special în ceea ce privește localizarea capitalelor. Elementul stabil, în toate cazurile, este subliniat în primul rând de legătura dintre aria centrală reală a unui stat și procesul de formare a statului, respectiv a națiunii, în cauză. Se pot da o sumedenie de exemple în acest sens: Marea Britanie (zona estuarului Tamisei), România (Transilvania), Polonia (Giezno), Serbia (Kosovo polie), Franța (bazinul Parisului), Rusia (bazinul Moscovei). Din acest punct de vedere, există totuși și o serie de state, care, din motive politice, militare, sau uneori economice, nu și-au format o arie centrală proprie, sau aceasta nu este foarte bine individualizată în spațiu, cum ar fi: Belgia, Germania, SUA, ș.a.

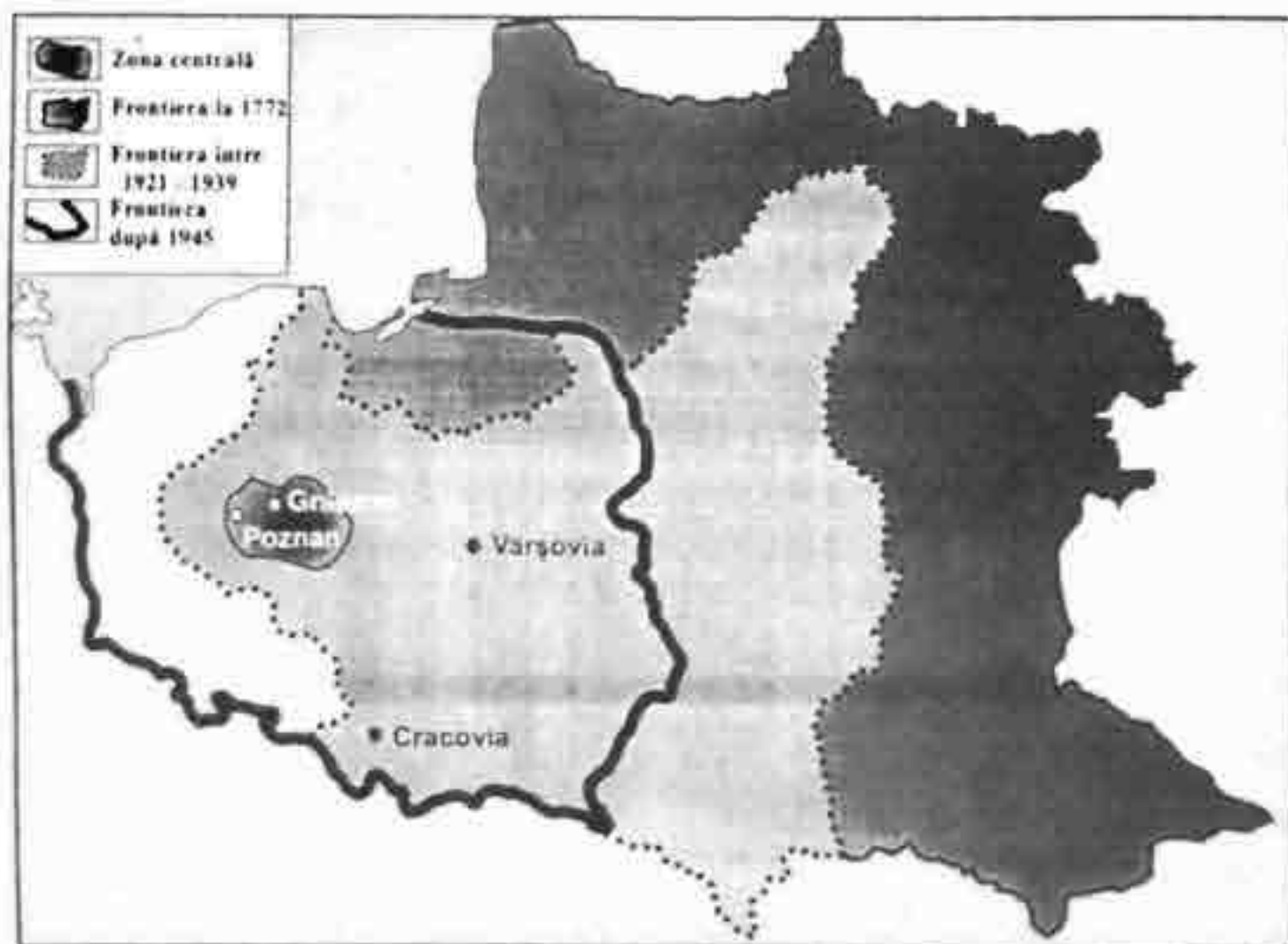

Fig.8 Zona centrală și expansiunea teritorială a Poloniei

⁸⁸ V.Bodocan (1997) *Geografie Politică*, Ed.Presa Universitară Clujeană, pag. 80.

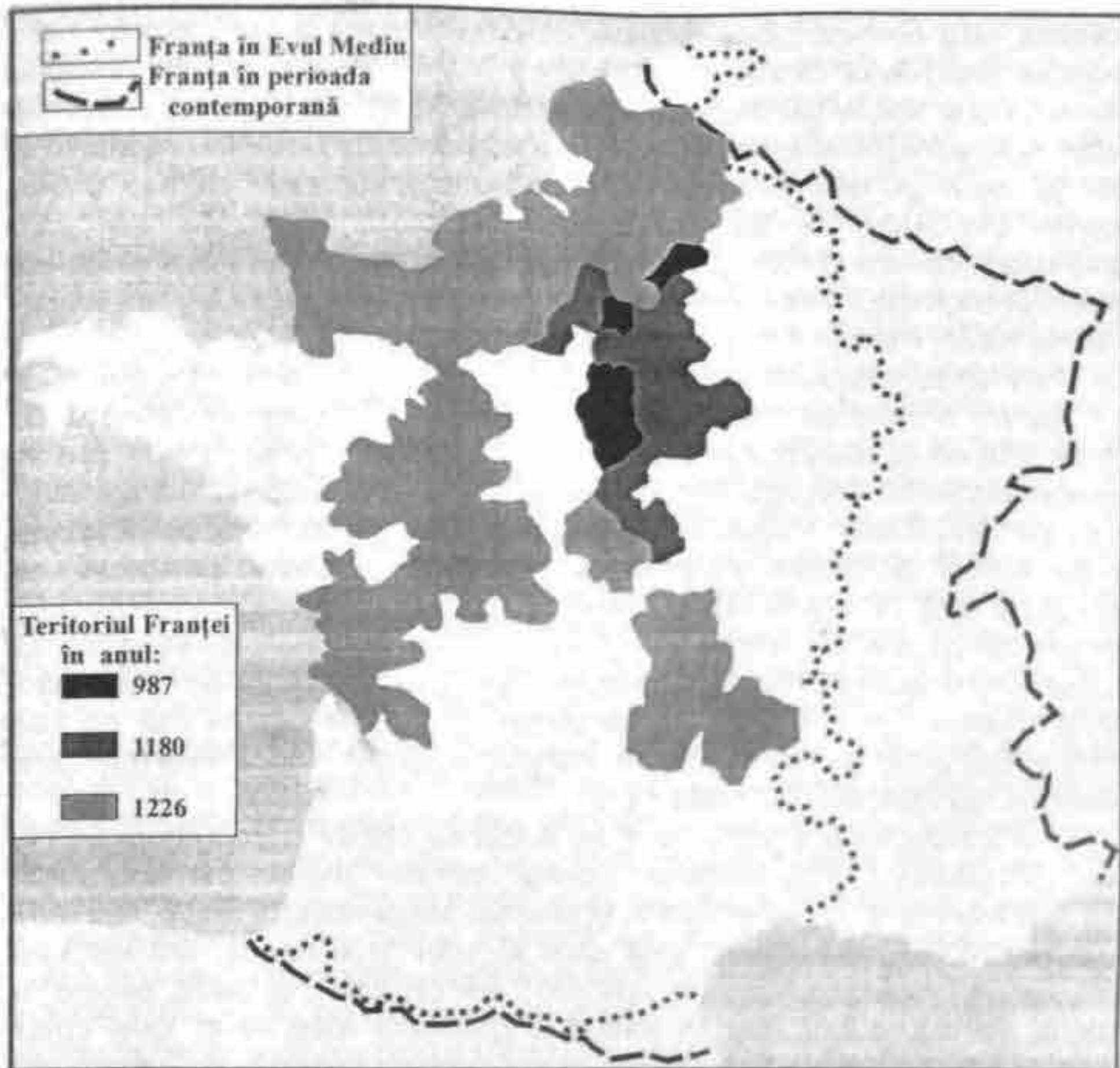

Fig.9 Zone centrale și expansiunea teritorială a Franței

Dacă în mod natural, cel puțin pentru marea majoritate a statelor europene, aria centrală este legată de formarea statului și a națiunii respective, proces desfășurat în trecut, cu sute și sute de ani în urmă, în prezent asistăm la conturarea unor „*arii centrale economice*”, bazate în primul rând pe concentrarea activităților economice, comerciale, de transport etc. (Muir, 1981). Aceste arii centrale economice, desfășurate la nivel național sau chiar continental (incluzând porțiuni din mai multe state vecine), concentrează cea mai mare parte a activității economice a statelor respective, fiind zona cu cele mai strânse relații comerciale, față de care gravitează restul teritoriului statului în cauză. Aceste zone sunt caracterizate de multitudinea legăturilor în domeniul transporturilor și comunicațiilor, lucru care, implicit, duce la dezvoltarea unei

economii bazate pe importuri/exporturi, inclusiv cu concentrare umană deosebită, așa cum se poate observa pe coasta estică a continentului nord american (nord-estul SUA). Această zonă, care inițial a gravitat în jurul Bostonului și a Noii Anglii, a generat statul denumit ulterior SUA, dar a devenit în același timp, și prima zonă de dezvoltare economică, în care transporturile și comerțul dețin ponderi deosebit de importante (comparativ cu alte areale interioare ale SUA). De cele mai multe ori, în prezent, ariile centrale reale (generatoare de stat și națiune) sunt completate și de una sau mai multe arii centrale economice, localizate în exteriorul primelor, astfel de situații întâlnindu-se în: România, Rusia, China, India, Germania, Spania etc.

De-a lungul timpului au existat mai multe încercări de clasificare a acestor arii centrale, o serie de autori plecând de la caracteristicile lor deosebit de diverse, sau de la specificul apariției și formării acestor areale. Se pot amintii aici, clasificările lui A.Burghard⁸⁹, care diferențiază trei tipuri de arii centrale, funcție de dezvoltarea istorică a acestora: *aria centrală nucleară*, tipică pentru apariția națiunii și statului respectiv, reprezentând un nucleu primordial, de dimensiune spațială redusă, dar deosebit de important în procesele menționate; *aria centrală originală*, cu un trecut destul de îndelungat, menținându-și poziția spațială de-a lungul timpului, fiind în prezent cea mai dezvoltată arie din spațiul statului respectiv; și *aria centrală contemporană*, o arie diferită față de cea inițială, având o altă localizare spațială, datorată evoluției istorice, evenimentelor militare, economice, politice, sociale etc.

O altă clasificare a ariilor centrale a fost făcută de N.Pounds și S.Ball, având în vedere funcționalitatea acestor areale. Astfel, cei doi autori evidențiază trei tipuri de arii centrale, și anume: *arii centrale distincte*, lesne de remarcat datorită caracterelor sale care le scot în evidență, arii centrale regăsite în Franța, România, Rusia etc.; *arii centrale periferice*, situate la periferia statului actual, dar în interiorul granițelor sale (cum este cazul provinciei Kosovo pentru Yugoslavia); și *arii centrale nelocalizate precis*, sau difuze, care nu s-au cristalizat în timp, nepermițând gruparea unor teritorii cu caracteristici identice (cum este cazul în Albania, Belgia ș.a.).

Mai există clasificări ale ariilor centrale care folosesc o serie de factori cum ar fi: *localizarea lor* (cu localizare centrală, marginală și externă), *numărul de arii centrale existente* (unică și multi-arie), *rolul lor în formarea statului* (arii primare și secundare) etc.

Deși acest subiect pare destul de bine înțeles și aprofundat de toți geografilor ce activează în acest domeniu, putem semnală o serie de erori preluate și continuate de unii dintre aceștia. Este cazul hărții ariilor centrale din Europa, hartă inițial trasată de N.Pounds și S.Ball și preluată de M.Glassner.

⁸⁹ Citat de M.Glassner în *Political Geography* (1996).

Oricine privește această hartă, rămâne stupefiat de faptul că, deși granițele înfățișate pe hartă se referă la sfârșitul sec.XV, totuși aria centrală specifică teritoriilor românești este localizată în Valachia (Walachia) și nu în Transilvania, așa cum ar fi fost normal, acestei provincii românești, inclusă pe hartă la Ungaria (Hungary), revenindu-i doar o „arie centrală efemeră” (conform legendei hărții), și aceasta, nu românească, ci maghiară!!! Conform acestei hărți, Ungaria dispune de două arii centrale (maghiare n.n.), una reală, specifică statului modern maghiar, localizată la sud de Budapesta și o arie centrală efemeră, localizată în Transilvania! Astfel de „erori neintenționate” pot fi acceptate unor geografi străini, care nu cunosc istoria și realitățile românești, dar sunt extrem de nocive atunci când sunt preluate și difuzate, fără a fi combătute sau măcar semnalate, de către autori români, care le transmit mai departe prin lucrările lor, studenților și cercetătorilor din domeniu, aceste lucrări având un caracter formativ în cadrul învățământului geopolitic românesc.

Un alt element definitoriu pentru formarea și existența unui stat este *capitala*. Ea are o semnificație aparte și complexă în existența statului respectiv, constituindu-se în „capul” organismului statal, având un rol reprezentativ și simbolistic, atât pentru exterior, în relații cu alte state, cât și pentru interior, raportat la nivelul întregii țări. Pentru definirea într-o singură frază a capitalei, trebuie să ținem cont, printre altele, și de rolul pe care îl joacă din punctul de vedere al relațiilor politice ce se stabilesc între respectivul stat și celelalte state componente ale comunității umane. Privită din acest punct de vedere, capitala este „un oraș din interiorul unei țări, provincii sau stat, în care este concentrată autoritatea politică și administrativă” (*Dicționarul de geografie umană*, 1999). Această scurtă definiție accentuează rolul relațiilor ce se stabilesc între capitală și celelalte teritorii, pe de-o parte, și între capitală și alte state, pe de altă parte. Capitala este definită, în primul rând, de relația politică, relație reprezentată de organele de decizie politice și administrative dintr-un stat. Acesta este motivul pentru care, așa cum vom vedea ceva mai târziu, o serie de capitale, există și își desfășoară activitatea, în afara marilor metropole care concentrează potențiale economice, culturale, educaționale, comerciale, sociale etc. Importante sunt două elemente, pentru definirea semnificației capitalei, la nivelul unui stat sau al unui stat federal: *localizarea și funcționalitatea*.

Localizate, în general, în interiorul ariilor centrale, capitalele, în unele cazuri, polarizează aproape toate activitățile ariilor centrale în care există. Aceste capitale, sunt de regulă orașe mari, sau foarte mari –metropole–, ce dețin un potențial antropic colosal, milioane de locuitori, forță de muncă, spații rezidențiale și de producție întinse, dar care în același timp, se detașează prin concentrarea autorității și activității politice a statului respectiv. Totuși, sunt și destul de multe capitale, care, deși concentrează activitatea și autoritatea

politică, nu sunt metropole sau orașe foarte mari, existând în cadrul aceleiași țări, orașe cu potențial economic și antropic mult mai mare.

Fig. 10 Ariile centrale ale Europei (după Pounds și Ball)

În această categorie se pot include: capitala Germaniei –Bonn-ul, a Statelor Unite –Washington-ul DC, a Elveției –Berna ș.a. De asemenea, localizarea capitalelor poate diferi, în primul rând din punct de vedere

geografic, și anume, se pot întâlni capitale localizate în regiuni centrale ale țării, uneori acest lucru fiind determinat de necesitățile de apărare a capitalei față de pericolele ce amenințau statul respectiv în trecut, sau în interiorul statului existând intersecții importante de drumuri comerciale care au favorizat apariția și dezvoltarea unor orașe importante care au acaparat și acest rol politic în stat, așa cum este cazul capitalelor Madrid, Varșovia, Moscova, ș.a. Tot în interiorul statelor, pot fi regăsite o serie de capitale, localizate în acele areale, din alte motive, și anume, ca urmare a unor decizii politice, menite a rezolva o serie de probleme apărute de-a lungul istoriei, în special în perioada modernă și contemporană. În această categorie se pot include capitalele Brasil (în Brazilia), Cambera (în Australia) ș.a.

Un alt tip de localizare este cel în regiunile continentale periferice sau în porturi. Acest tip de localizare, specific în trecut și coloniilor marilor puteri, prezintă o caracteristică aparte: țările respective, dețin o activitate comercială însemnată, importurile și exporturile făcându-se cu precădere prin porturi, lucru care a dus la dezvoltarea pregnantă a acestora și concentrarea activităților umane în aceste zone. Tot în porturi au apărut și unele capitale, având o vechime extrem de mare (uneori de milenii!), specifice unor civilizații legate de mări și oceane. În același timp, capitale-porturi găsim specifice și statelor insulare sau pen-insulare, cum ar fi Grecia (cu capitala la Athena), Indonezia (cu capitala la Jakarta) sau Cuba (cu capitala la Havana). Toate aceste localizări prezintă atât o serie de favorabilități în ceea ce privește accesibilitatea, dar în același timp prezintă și o serie de restrictivități legate în special de condițiile geografice specifice și de relația cu orașele din interiorul țării (a se vedea poziția și relațiile porturilor capitală din Peru – Lima, Argentina – Buenos Aires, Venezuela – Caracas ș.a.).

De-a lungul timpului unele capitale și-au modificat poziția, această funcție politico-administrativă mutându-se de la un oraș la altul, funcție de factorii istorici, deciziționali, sociali, militari etc. Pot fi amintite, în acest sens, cazul capitalei Japoniei (care a oscilat între Kyoto și Tokyo), al Rusiei (în care capitala a migrat de la Kiev, la Moscova, la St.Petersburg, pentru ca apoi să revină la Moscova), al Suediei (mutată de la Uppsala, la Sigtuna și apoi la Stockholm) ș.a. Aceste localizări, ca de altfel și în celelalte cazuri, au la bază o serie de elemente, specifice fiecărei țări, dar care pot fi aduse la un numitor comun, exprimat prin convergența unor factori cum ar fi: decizia politică, elemente legate de tradiția istorică a statului respectiv, de dezvoltarea economică mai puternică a unui oraș, de componența etnică unitară, sau de gradul de accesibilitate și poziția geostrategică favorabilă. Acest ultim element a avut o însemnătate majoră atât în perioada Antichității, cât și în ultima parte a Evului Mediu, și la începutul Perioadei Moderne. Poziția geostrategică a unei capitale, a avut un rol însemnat, în primul rând datorită reprezentabilității

capitalei pentru statul respectiv cucerirea acesteia, însemnând, de cele mai multe ori, ocuparea, practic, a întregului stat.

De-a lungul timpului au existat o serie de clasificări ale capitalelor, ținându-se cont de factorul localizare, dar și de unele caracteristici ale modului de apariție a acestor orașe. Se pot evidenția două tipuri majore de capitale, funcție de modul în care au luat naștere: *capitale naturale*, reprezentate de orașe ce au existat înainte de adoptarea funcției politico-administrative, având o evoluție urbană normală, multe dintre ele fiind orașe vechi, antice sau aparținând Evului Mediu timpuriu, orașe care nu au încetat să existe niciodată, chiar dacă uneori, nu au mai deținut pentru o perioadă scurtă de timp, rolul de capitală: Paris, Londra, București, Roma; și *capitale artificiale*, create și impuse prin decizii politice sau înțelegeri comune (în cazul capitalelor statelor federale), acestea fiind specifice perioadei moderne sau contemporane: cum este cazul capitalei statului federal Brazilia, sau Australia.

O serie de autori⁹⁰ au preferat să adopte o abordare morfologică pentru clasificarea capitalelor, ținând cont în același timp și de relația dintre acestea și aria centrală, precum și de funcționalitatea capitalei în cadrul sistemului urban al țării respective. Plecând de la aceste elemente, se pot delimita mai multe tipuri de capitale: *capitale istorice*, care au o tradiție din acest punct de vedere, de ordinul sutelor sau miilor de ani, au continuitate urbană și sunt în același timp orașe complexe funcțional, unele dintre ele metropole continentale, cum este cazul Romei, Athenei, Parisului, Londrei ș.a.; *capitale impuse* (sau *introduse*, conform lui Glassner), acestea fiind practic, așezările urbane construite și desemnate prin decizie politică sau alese prin înțelegerea organelor politice din statul federal respectiv, pentru a nu crea facilități vreunei părți, așa cum este cazul capitale SUA (Washington DC), Canadei (Ottawa), sau Australiei (Canberra); *capitale divizate*, termenul de „divizate” referindu-se la împărțirea funcțiilor deținute în domeniul politico-administrativ și de conducere executivă, între mai multe orașe, funcție de particularitățile specifice fiecăruia; și *capitale „supraimpuse”* (numite și „orașe mondiale” de către Taylor în 1993), care cuprind o serie de orașe ce nu dețin un rol pur politico-administrativ, dar care prin poziția lor la nivel național și chiar continental, pot fi considerate ca și capitale, ele având o putere financiară și economică deosebită, sau fiind centre ale unor organizații supranaționale, politice, economice sau militare (cum este cazul orașelor: Zürich, Geneva, Amsterdam, Strassbourg, Haga, Bruxelles sau New York).

Având în vedere cele două tipuri principale de organizare politică a statului, putem diferenția, două tipuri de capitale, cu funcționalități diferite: *capitale naționale*, specifice statelor naționale, în marea majoritate a cazurilor

⁹⁰ Printre care și J.Gottmann (1961), P.Hitti (1973), M.Glassner (1996).

aceste capitale având o evoluție normală, de la stadiul de simplu oraș (sau cetate/târg), până la stadiul de metropolă, caz regăsit cu precădere în Europa, dar nu numai; și *capitale federale*, regășibile în cadrul statelor federale, și reprezentate de acele capitale ale federațiilor, care au fost desemnate politic a avea această funcție, acceptate de toate statele componente ale federației. De regulă, la rândul lor, statele componente ale federației au și ele câte o capitală statală. În cadrul capitalei federale, se regăsesc reprezentate toate atributele politice legate de conducerea și organizarea administrativ-teritorială, legate de federație, inclusiv guvernul federal și autoritatea federală, celelalte capitale statale din cadrul federației deținând fiecare un guvern și o conducere locală, la nivelul statului respectiv.

Importante sunt, de asemenea, și funcțiile ce trebuiesc îndeplinite de capitale, avându-se în vedere locul și rolul lor în cadrul unui stat (fie el și federal). De regulă, o capitală, prin reprezentativitatea sa, întrunește o funcționalitate complexă, specifică tuturor ramurilor de activitate politică, administrativă, juridică etc. Printre aceste funcții, cea mai importantă este aceea *politică*: în această categorie intrând locul și rolul guvernului, a organelor de decizie și comandă politică, sediul ambasadelor și a tuturor ministerelor, al parlamentului precum și sediul șefului statului. Conducerea efectivă a statului se face din capitală, prin organele de decizie, ele având autoritate deplină asupra întregului teritoriu al statului. Acest lucru face parte din conceptul de *suveranitate*. O a doua funcție a capitalei este aceea *administrativă*: în această categorie se înscriu toate acțiunile referitoare la gestiunea teritoriului, administrarea și conducerea subunităților administrative componente, precum și reprezentarea în teritoriu a statului prin membrii conducerii locale. Cea de-a treia funcție a capitalei este cea *simbolică*: capitala reprezentând, în relațiile cu exteriorul, statul respectiv. Capitala este un element de simbolică națională (de „*iconografie*” în limbajul anglo-saxon), lucru care îi crează un anumit statut printre orașele țării respective. Acestor funcții li se mai adaugă: cea *istorică*, legată de rolul și locul orașului respectiv în cadrul istoriei naționale, cea *economică*, poziția sa de leader printre orașele țării respective, fiind de cele mai multe ori, susținută și economic, printr-o dezvoltare deosebită, concentrând *investiții și facilități* peste nivelul mediu specific celorlalte orașe, precum și o serie de funcții *sociale, educaționale, turistice* etc.

De regulă, marea majoritate a capitalelor, în special cele europene, sunt multi-funcționale sau poli-funcționale, acest lucru rezultând din istoria și tradiția deosebită deținute de aceste orașe, precum, și din locul și rolul lor în cadrul societăților respective.

Având în vedere aceste caracteristici funcționale, precum și diferențierile legate de specificul capitalelor pe fiecare continent, și chiar la nivel național, s-au putut concretiza și diferenția două tipuri majore, ce se constituie î

modele aplicabile în marea majoritate a cazurilor: *modelul european*, specific continentului nostru, dar nu numai, în care predomină capitalele poli-funcționale, reprezentate de orașe vechi, care dețin această funcție de sute de ani, au o tradiție istorică, culturală, socială și economică, model dominant pentru marea majoritate a capitalelor lumii; și *modelul american*, concretizat prin existența unui oraș mono-funcțional (de regulă axat pe funcția politico-administrativă), oraș specializat, cu dimensiuni spațiale și demografice nu foarte mari, cu o vechime în timp destul de redusă, și care are o dezvoltare strict planificată, funcție de deciziile politice (cum este cazul capitalei Brasil, Cambera, Ottawa sau Washington DC).

Deși, există o serie de diferențieri majore între cele două modele, totuși, elementul comun fiecărei capitale existente pe glob, este acela că, fiecare prezintă propriile sale caracteristici ce le diferențiază și le creează propria imagine, personalitatea lor specifică, precum și faptul, că, la fel ca orice oraș, capitalele se află într-o permanentă schimbare, transformându-se neîncetat, odată cu viața politică și socială a fiecărei țării, capitala reprezentând, în anumite condiții „*oglinza statului*” respectiv.

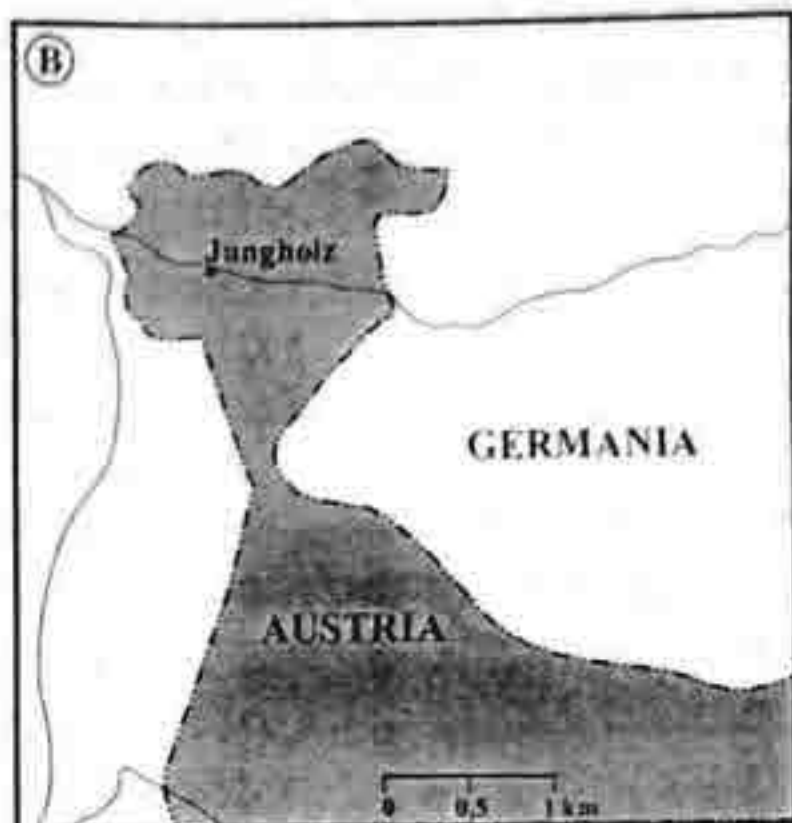
Anomaliile politico-teritoriale reprezintă acele entități politico-teritoriale, care, prin particularitățile lor, nu se înscriu în mod normal în ceea ce înțelegem prin stat, ci au diferite trăsături care le conferă o suveranitate limitată, neconcludentă, având un statut incert, sau aflându-se într-o perioadă de tranziție politică spre o formă stabilă, care să le includă în rândul teritoriilor independente, de sine stătătoare. În unele cazuri, aceste anomalii politico-teritoriale, sunt legate de diverse fenomene politice și militare, cum ar fi: colonialismul, divergențele în domeniul trasării granițelor și frontierelor, rezultatele parțiale ale unor războaie, facilitățile economice și politice excepționale etc. Cele mai importante anomalii politico-teritoriale, își trag seva de la sfârșitul sec.XIX, dar unele au apărut inclusiv după anii '50 odată cu mișcările de eliberare națională sau încercările de recâștigare a teritoriilor pierdute de către marile puteri foste coloniale. Astfel, putem enumera:

- a) *statele divizate*, rezultate în urma diferitelor războaie, a descompunerii imperiilor coloniale, a împărțirii zonelor de influență, a modificării forțate a structurii etnice a unor teritorii. În această categorie pot intra: România-Republica Moldova (separate arbitrar în urma pactului Ribbentrop-Molotov, pact care și-a pierdut statutul oficial, dar a cărui efecte se mai mențin și astăzi), Coreea (divizată în urma războiului), Irlanda (partea nordică ocupată de Marea Britanie) ș.a. Unele din fostele state divizate au reușit să se unească, fie prin luptă armată (exemplu Vietnamul, reunificat după anul 1976, în urma războiului), fie după transformările din 1989, prin modificarea pașnică a granițelor, având la bază căderea sistemului comunist (exemplu Germania);

- b) *quasi-statele***, reprezentate de acele state care se înscriu ca excepții de la regulă, având caracteristici ce le scot de sub definiția normală a statului sau se constituie în cazuri speciale. În această direcție pot fi enumerate: situația Taiwan-ului, statutul special al Maltei, cazul Andorei, sau o serie de bandustane din Africa;
- c) *condominioanele***, reprezentate de acele teritorii aflate sub administrarea a două sau mai multe state, având un statut special, situație datorată existenței în trecut a sistemului colonial. În prezent, această formă politico-teritorială este pe cale de dispariție, proces legat de mișcarea de câștigare a independenței statelor foste coloniale. Ele au fost caracteristice, cu precădere, sfârșitului de sec.XIX și primei jumătăți a sec.XX, în Africa, în Orientul Apropiat și Mijlociu (Sharjah și Fujairah), și în Asia;
- d) *zonele neutre***, reprezentate de acele porțiuni de teritoriu situate între două state (sau mai multe), aflate sub administrarea unor organizații internaționale, situație datorată neînțelegerilor dintre statele implicate asupra traseelor frontierelor și granițelor, sau chiar datorită conflictelor armate generate de aceste neînțelegeri. Cea mai mare grupare de zone neutre se află în Orientul Mijlociu, între Kuweit și Arabia Saudită, între Dubai și Abu Dhabi și între Irak și Arabia Saudită. În prezent unele dintre aceste zone neutre au intrat sub jurisdicția ONU, iar altele au fost soluționate, dispărând;
- e) *teritorii cu statut incert***, sau aflate în curs de clarificare, grupează acele teritorii aflate la granița comună a mai multor state sau teritorii care au suferit diverse acțiuni prin care și-au schimbat fie granițele, fie statutul politic, fie structura etnică. Aceste teritorii fac obiectul unor reuniuni internaționale și gestiunea lor se află pe ordinea de zi a unor organizații regionale sau globale. Aceste teritorii nu au recunoaștere internațională deplină, existând păreri diferite pe plan internațional referitor la apartenența acestora (exemplu republica Srpska din Bosnia Herțegovina, sau Republica Transnistreană și Găgăuzia din cadrul Republicii Moldova, Macedonia –la contactul dintre Grecia, Yugoslavia și Bulgaria);
- f) *teritorii neautonome***, reprezentate de acele areale care depind de unele state foste mari imperii coloniale, deși în prezent nu mai poartă apelativul de colonii, dar suveranitatea lor este încă extrem de limitată, depinzând de voința vechilor „stăpâni” care decid în problemele importante (apărare, externe, finanțe). În această categorie intră: Gibraltarul, Ins.Falkland (Malvine), Macao, diferite insule din Pacificul de Sud, ș.a. Ele au un statut de protectorat semiindependent;

- g) *teritorii ocupate*, rezultate în urma războaielor, reprezentate de areale în care armata unui anumit stat este prezentă și ocupă poziții strategice, fără ca acel teritoriu să devină spațiu propriu-zis al statului în cauză. Astfel de teritorii, folosesc, de regulă, pentru colonizări temporare, schimbarea forțată a structurii etnice sau ca monedă de schimb la masa tratativelor, după terminarea războiului. Exemplul cel mai concludent este reprezentat de fâșia Gaza și înălțimile Golan, ocupate de Israel în vremea războiului și care se negociază în prezent cu OEP, în vederea obținerii păcii în zonă. Aceste teritorii ocupate au și o semnificație geopolitică și geostrategică, uneori căpătând o importanță deosebită pentru obținerea scopurilor dorite;
- h) *orașe, porturi și zone libere*, se constituie în construcții politico-teritoriale având la bază unele facilități economico-financiare (lipsă impozite, taxe extrem de reduse, facilități la import-export, acces liber etc.), care le fac foarte atractive pentru investitori și alte state interesate. România deține astfel de zone: portul liber Sulina, zona liberă Giurgiu, existând planuri pentru adoptarea unui statut de zonă liberă și pentru alte areale, care să ducă la dezvoltarea economică puternică a întregii regiuni;
- i) *enclave și exclave*, denumirea fiind funcție de punctul de privire, dinspre statul perforat sau dinspre cel perforant, în ambele cazuri reprezentând teritorii situate în afara granițelor statului respectiv, având dimensiuni teritoriale reduse, număr relativ mic de populație, care prezintă, de regulă, o structură etnică și religioasă diferită față de cea a populației înconjurătoare. Între enclave/exclave și statul mamă, căruia îi aparține, există relații deosebite, care fac ca enclavele/exclavele să graviteze spre ea. Problema principală este aceea a accesului și legăturilor dintre statul mamă și enclava/exclava sa. De regulă acest acces se face fie aerian, fie prin acorduri speciale cu statul perforat, utilizându-se o porțiune de teritoriul său pentru traversare. În această categorie se includ și: enclava Kaliningrad, aparținând Rusiei, enclava Nachicevan, aparținând Azerbaidjanului, înconjurată de Armenia, Lesotho și Swaziland, înconjurată de Republica Africa de Sud, ș.a. (vezi subcapitolul despre *forma teritoriului statului*).

Așa cum s-a putut vedea în acest capitol, *teritoriul unui stat* prezintă o importanță covârșitoare în funcționalitatea și existența acestui tip de entitate politico-teritorială, caracteristicile teritoriului influențând și uneori chiar determinând tipul și specificul statului în cauză. Teritoriul este direct influențat de factorii naturali de mediu, relieful, hidrologia, clima și tipologia pedologică și litologică lăsându-și amprenta asupra acestui element definitoriu pentru existența unui stat. Dar, pe cât este de important teritoriul, cel puțin la fel de

Exclave:

- A- normală: Llívia, Spania;
- B- până: Jungholz, Tyrol;
- C- quasi: Raeren - Weywertz, Germania;
- D- temporară: Berlinul de Vest;
- E- costală: Kaliningrad.

Sursa: Glasner, M.I., 1996. op. citate, pag. 80

Fig.11 Exclave

important (dacă nu chiar mai mult) este și factorul antropic, în apariția sau dezvoltarea statului. Omul, cu nivelul său specific taxonomic –populația– este factorul care modelează în mod real statul ca entitate politico-teritorială. Prin caracteristicile sale, populația imprimă setul de caractere care vor defini, ulterior, traiectul statului respectiv. Iată, în subcapitolul ce urmează, câteva dintre caracteristicile populației, privită ca element component al statului:

b. populația

Populația, reprezentată de grupul de oameni ce trăiesc în cadrul teritoriului respectiv, și care dispun de anumite calități specifice ce duc la formarea popoarelor și ulterior a națiunilor, este definită de o serie de caracteristici cum ar fi: numărul, componența etnică, mobilitatea etc.

Populația are un rol deosebit de important în dinamica statului respectiv, reprezentând, în fapt, elementul care cunoaște cele mai multe schimbări, oricare ar fi faza în care există statul respectiv sau transformările pe care le cunoaște acesta. Dacă teritoriul unui stat (privit din punct de vedere politico-administrativ), precum și forma de guvernământ specifică statului în cauză, se schimbă în intervale de timp măsurabile la scara istoriei (zeci sau sute de ani), populația se modifică, practic, de la un an la altul. Acest lucru este posibil datorită capacității reproductive a populației (mișcarea naturală), cât și mobilității teritoriale a acesteia (emigrație, dar în primul rând imigrație). Aceste două elemente fac din populația unui stat, o variabilă funcție de timp, dar și funcție de o seamă întreagă de fenomene, unele demografice, altele sociale, istorice, culturale, militare, sanitare, deciziționale etc. În același timp, populația devine factorul determinant pentru acțiunea politică ce are la bază o decizie, care în cele mai multe cazuri, nu are ca punct de plecare problemele legate de populație. În acest sens, populația este privită ca motivație, dar în același timp și ca factor motor al acțiunii politice.

Populația unui stat formează aceea categorie de resurse (resurse demografice sau populaționiste), care stau la baza tuturor proceselor determinate de politic. Ea reprezintă, practic, baza formării „pături” conducătoare în statul respectiv (aceea categorie de oameni care exercită funcțiunea conducerii și luării deciziilor politice în stat), de nivelul și calitatea acestei „pături” fiind legat succesul și evoluția vieții politice în statul respectiv. În același timp, populația, prin aspectele sale existențiale în domeniul economicului, reprezintă forța de muncă a statului în cauză, și prin extensie asupra tuturor activităților și formelor existențiale umane, populația concentrează potențialul viu al unui stat, putând fi considerată resursa cea mai valoroasă.

Două elemente dau această poziție privilegiată populației, în cadrul componentelor unui stat: *mărimea demografică*, adică numărul de locuitori existenți în interiorul statului respectiv, la un moment dat, și, *structura etnică*.

Acestor două elemente deosebit de importate, li se mai adaugă și o serie de elemente subordonate, unele derivate din primele două amintite, care au la rândul lor o importanță considerabilă asupra vieții politice a unui stat: *religia, gradul de cultură pe care l-a atins populația, civilizația căreia îi aparține, nivelul pregătirii școlare și gradul de culturalizare, precum și tradițiile specifice populației respective*. Toate aceste elemente influențează, direct sau indirect, procesul decizional politic, având repercusiuni profunde asupra celorlalte două componente majore ale statului, teritoriu și forma de guvernământ.

Mărimea demografică a unei populații, reprezintă, practic, numărul de locuitori care sunt rezidenți în interiorul granițelor statului în cauză. Acest număr a oscilat de-a lungul istoriei, cunoscând, de regulă, o creștere continuă, dar oscilantă, având pe ansamblu o tendință pozitivă sinusoidală. Acest lucru este posibil atunci când valoarea natalității este mai mare decât cea a mortalității, de aici rezultând un spor natural pozitiv. Sunt unele cazuri, când valoarea mortalității –din diferite motive– depășește valoarea natalității, sporul natural devenind negativ, practic, populația respectivă nemaicunoscând un „spor” în sensul corect al cuvântului, ci mai degrabă o „descreștere” numerică, respectiv un „deficit demografic”

Alături de aceste evoluții demografice, numărul populației unui stat mai este influențat și de mobilitatea teritorială, adică de diferența dintre emigranți și imigranți. În anumite perioade ale istoriei, acest element al mobilității teritoriale (migrațiile) a avut o însemnătate deosebită, inclusiv asupra deciziei politice, modificând astfel locul și rolul geopolitic al statului respectiv. Nu vom analiza aici situația demografică a statelor lumii, privită prin prisma indicatorilor demografici, dar ceea ce este demn de semnalat, este faptul că mărimea demografică este rezultatul unor procese complexe, atât de natură demografică, dar și de natură istorică, militară, sanitară, economică etc. De remarcat este și faptul că, în afara unor situații speciale, cum ar fi stările conflictuale sau marile epidemii naționale sau chiar la nivel continental, în prezent, se observă o tendință demografică descrescătoare, în special la țările dezvoltate, care dispun de-o economie puternică, implicit de un statut geopolitic bine definit și puternic la nivel mondial, însă, o astfel de stare de lucruri se observă și la unele state care nu se înscriu în această categorie. Dacă în primul caz explicația este legată de involuția factorilor demografici (natalitate și spor –în speță deficit– natural), în al doilea caz explicația este legată de migrația populației, cu precădere, de emigrarea masivă din țările respective spre state puternic dezvoltate economic, acest lucru având urmări, inclusiv în plan geopolitic.

Dacă am clasifica statele lumii după mărimea demografică, am putea evidenția o serie de categorii care au trăsături specifice, reliefate, în anumite condiții și în geopolitica spațiului respectiv. Se pot defini mai multe categorii de mărime demografică:

state gigante, care dețin ponderi însemnate de populație, uneori zeci de procente din totalul populației globului, influențând relațiile pe care le au cu alte state și prin acest factor. În această categorie se înscriu cele două state gigantice, *China*, cu 1.242.980.000 persoane, și *India*, cu 984.004.000 persoane (la 1 iulie 1998). Se poate observa lesne faptul că, doar două state concentrează aproape 40% din totalul populației globului, lucru deosebit de important pentru statele în cauză, dar și pentru partenerii acestora;

state foarte mari, a căror populație i numără între 100 și 500 milioane persoane, în această categorie înscriindu-se un număr de 8 state, însumând aproape 1,3 miliarde persoane: *SUA*, cu peste 270 milioane persoane, *Indonezia*, cu peste 200 milioane persoane, *Brazilia*, cu peste 160 milioane persoane, *Rusia*, cu aproape 150 milioane persoane, *Pakistan*, cu peste 140 milioane persoane, *Bangladesh*, cu peste 125 milioane persoane, *Japonia* cu peste 125 milioane persoane și *Nigeria*, cu 110 milioane persoane;

statele mari, cu o populație cuprinsă între 50 și 100 milioane persoane, categorie care grupează 13 state: *Mexicul*, cu 95 milioane persoane, *Germania*, cu peste 80 milioane persoane, *Vietnamul*, cu 76 milioane persoane, *Filipine*, cu peste 70 milioane persoane, *Turcia*, cu peste 64 milioane persoane, *Egiptul*, cu peste 63 milioane persoane, *Iran*, cu peste 61 milioane persoane, *Thailanda*, cu peste 61 milioane persoane, *Marea Britanie*, cu aproape 60 milioane persoane, *Franța*, cu peste 58 milioane persoane, *Etiopia*, cu peste 58 milioane persoane, *Italia*, cu peste 57 milioane persoane și *Ucraina*, cu peste 50 milioane persoane;

state mijlocii, cu o populație cuprinsă între 10 și 50 milioane persoane, categorie care cuprinde 51 de state, printre ele numărându-se: *Myanmar*, *Coreea de Sud*, *Africa de Sud*, *Spania*, *Polonia*, *Columbia*, *Argentina*, *Sudan*, *Canada*, *Tanzania* etc.;

state mici, având populația cuprinsă între 1 și 10 milioane persoane, categorie cuprinzând 74 de state (*Portugalia*, cu 9,9 milioane locuitori, *Malawi*, cu 9,8 milioane locuitori, *Senegal*, cu 9,7 milioane locuitori, ș.a.);

state foarte mici sau lilipufane, având populația cifrată sub un milion de locuitori. Printre aceste se pot înscrie: *Vatican*, cu 850 locuitori, *Tuvalu* și *Nauru*, cu 10.500 locuitori fiecare, *Palau*, cu 18.100 locuitori, *San Marino*, cu 26.100 locuitori, *Liechtenstein*, cu 31.400 locuitori, *Monaco*, cu 32.000 locuitori, *Saint Kitts și Nevis*, cu 42.300 locuitori, *Ins.Marshall*, cu 62.800 locuitori, *Andora*, cu 65.200 locuitori și *Antigua și Barbuda*, cu 69.100 locuitori.

Referitor la gruparea statelor pe categorii de mărimi demografice, se poate observa faptul că, populația globului este concentrată în statele gigantice, foarte mari și mari (cu precădere în China și India, care grupează împreună, aproape 40% din totalul populației globului), acestor categorii revenindu-le în comun peste $\frac{3}{4}$ din totalul populației Terrei. Ca număr de state ce sunt cuprinse în cadrul fiecărei categorii demografice, se poate observa preponderența celor din categoriile mici și mijlocii, care grupează 125 de state, din totalul de 191 câte existau la data de 1 iulie 1998 în lume. Ultima categorie, a statelor liliputane, concentrează, de asemenea, un număr important de state, și anume 43, însă însumată populația lor, nu reprezintă o pondere semnificativă, care să poată fi comparabilă cu celelalte categorii.

Din punct de vedere al potențialului demografic, se conturează câteva situații deosebite și anume: continentul Asia, iese în evidență, nu numai prin prezența celor doi coloși demografici (China și India), dar și prin prezența unor state care se includ în categoria demografică imediat următoare: Indonezia, Pakistan, Japonia, Bangladesh. Acest lucru, crează Asiei, un statut deosebit în ceea ce privește evoluția demografică, însă, în același timp, poate crea probleme deosebite legate de surplusul de populație, extrem de greu de susținut, din punct de vedere alimentar, și nu numai, problemele acestei regiuni a globului, influențând implicit și poziția geopolitică a statelor respective pe scena mondială. În paralel, continentul Africa, se remarcă printr-un potențial demografic viitor deosebit de dinamic. Astfel, aici întâlnim o serie de state a căror populație înregistrează o dinamică demografică fără precedent: Libia, cu un spor natural de 33,1‰, Liberia, cu 32 ‰, Angola, cu 31,5‰, Kenya, cu 31‰ și Somalia, cu 30,7‰. Toate aceste state, chiar dacă nu dispun de un număr foarte mare de locuitori, vor cunoaște în viitor o creștere puternică a populației lor, în special în cazul îmbunătățirii nivelului sanitar din statele respective, modificându-și astfel rolul jucat la nivel regional și zonal. Paralel cu această situație, continentul Europa, cunoaște o descreștere demografică, specifică nu numai statelor puternic dezvoltate economic, dar și în cazul statelor aflate în perioada de tranziție politică de la economia centralizată de stat, la economia capitalistă de piață. Este cazul unor state precum: Bulgaria, cu un deficit demografic de -2,7‰, Rusia, cu -2,2‰, sau Ucraina, Letonia și Ungaria, cu -2,1‰ fiecare. Chiar dacă acest declin demografic va fi balansat de creșterea puterii economice, procesul de scădere a numărului populației, însoțit și de o îmbătrânire a acesteia, va aduce modificări în ceea ce privește poziția și rolul acelor state la nivel regional și zonal.

Structura etnică a populației, reprezintă o altă caracteristică, alături de mărimea demografică, care influențează elementul component al statului – populația.

Privită din acest punct de vedere, populația unui stat este alcătuită din diverse grupuri etnice. Această situație este rezultatul unor procese complexe evolutive, de-a lungul istoriei procese aflate –în mare parte– în plină desfășurare și astăzi.

De regulă, la începutul procesului de umanizare al teritoriului respectiv (cu mii de ani în urmă), a existat o populație inițială. În marea majoritate a cazurilor, aceasta nu mai este reprezentă, fiind înlocuită de alte grupuri. Acestea din urmă, fie au rezultat din mixajul sau transformarea grupului inițial, fie s-a suprapus peste cel inițial, înlăturându-l sau asimilându-l, fie au rezultat din deplasarea unor grupuri venite din alte regiuni. În toate cazurile, există totuși elemente pe care le putem regăsi în cadrul manifestărilor existențiale ale grupurilor de populație actuale, manifestări transmise pe diferite căi, prin folclor, limbă, tradiții etc. și care demonstrează anterioritatea grupului inițial.

Populațiile inițiale poartă denumirea de *autohtoni*. Cele sosite ulterior, deci care au o istorie pe meleagurile respective ceva mai recentă, poartă denumirea de *alohtoni*. Între aceste două tipuri de populații se nasc diferite tipuri de relații, de la cele pașnice de colaborare, de asimilare sau conviețuire în comun, până la cele violente, de respingere sau izolare, inclusiv de distrugere și eliminare.

Ponderea fiecărui grup etnic în cadrul populației unui stat diferă în timp și spațiu. Astfel, de-a lungul istoriei structura etnică, adică componența etnică a unei populații, a diferit funcție de o serie de factori istorici, politici, militari, economici, sociali etc. Tabloul actual este rezultatul stabilirii diferitelor grupe etnice pe diferite teritorii. Se pot delimita o serie de teritorii care sunt caracterizate de un anumit grad de omogenitate etnică, sau, din contră, de diversitate etnică.

O structură etnică relativ unitară, cu procente de peste 80% din totalul populației statului respectiv aparținând unei singure etnii, asigură un mod de trai unitar, specific acelui teritoriu, o limbă vorbită pe întreg cuprinsul său și anumite caracteristici ce se păstrează în timp. Acest lucru dă unitate atât populației cât și teritoriului respectiv, eliminând tendințele centrifuge. Structura etnică unitară a populației unui stat dă stabilitate teritorială! În același timp, diversitatea etnică, până la un anumit nivel, asigură populației majoritare o deschidere mai amplă spre noi moduri de viață, diversificând existența populației respective. Totuși, pe lângă acest rol benefic, atunci când se depășește un anumit nivel al diversității etnice, în special atunci când apar grupuri etnice aparținând unor state vecine, ce vin în contact direct cu statul în cauză, pot apărea tendințe centrifuge, menite a menține și păstra identitatea grupurilor etnice ce se simt amenințate. Aceste tendințe centrifuge se concretizează în două etape: prima etapă, izolarea de restul populației, prin întărirea propriilor caracteristici etnice (limbă, religie, mod de viață etc.), lucru

care duce la autoizolare etnică, și o a doua etapă, apariția dorinței de *autodeterminare* atât organizatorică, decizițională, cât mai ales *teritorială*. Autodeterminarea teritorială se constituie în „sâmburele” revendicărilor separatiste, grupul etnic în cauză, dorind, într-o primă etapă, dobândirea unei independențe reale, inclusiv teritoriale, față de grupul etnic majoritar, iar apoi, gravitarea spre statul vecin, din panopia etnică a căruia face parte.

Astfel de acțiuni au consecințe deosebit de periculoase, ducând la adâncirea diferențierilor dintre grupele etnice componente ale unui stat, lucru care slăbește poziția geopolitică a acestuia.

În astfel de condiții, apare destul de clar, rolul pe care îl joacă structura etnică în cadrul unei populații. Diversitatea etnică, rezultată de-a lungul istoriei prin evoluția populațiilor respective, trebuie să acționeze în sensul îmbogățirii spirituale, culturale, lingvistice a poporului din care aceasta face parte, orice tendință izolaționistă ducând la agravarea situației. Astfel de conflicte apar extrem de des în interiorul unor state în care există mai multe etnii, unele dintre ele aclamându-și rolul de generator de națiune și nerecunoscând prioritatea unui alt grup în cadrul statului respectiv.

În rândul unor astfel de cazuri se pot include: situația din Spania, din regiunea bască, situația din fosta Iugoslavia (dublată fiind și de diferențierile religioase), situația din fostele state componente ale URSS din zona caucaziană ș.a. O structură etnică unitară (sau aproape unitară), oferă stabilitate politică și teritorială, întărind în același timp caracteristica națională a statului. Din păcate, trasarea frontierelor statelor actuale ține cont doar într-o anumită măsură de structura etnică, și aceasta alterată de-a lungul timpului. Unele state preferă să adopte o poziție aparte, prin care nu recunosc statutul de grup etnic, implicit de minoritate, înlocuind conceptul cu cel de *cetățean*, făcând abstracție de apartenența etnică (așa cum este cazul Franței, toți locuitorii ei fiind, fie cetățeni francezi –cei care dețin cetățenia franceză–, fie rezidenți străini, –cei care nu au cetățenia franceză). Astfel de stări se răsfrâng asupra drepturilor de care dispun persoanele respective, neacordarea cetățeniei, transformând persoana, într-un individ situat în afara societății respective.

Structura etnică, poate fi influențată și prin deplasările masive de populație de la o țară la alta. Acest fenomen este întâlnit și în prezent, ca urmare a diferențelor economice și ca nivel de trai, dintre statele dezvoltate și cele în curs de dezvoltare. Sunt cazuri în care structura etnică s-a schimbat în decursul câtorva decenii, prin migrare masivă și prin faptul că noii veniți prezintă caracteristici demografice net superioare față de cele ale populației majoritare. Este cazul Germaniei, în care imigrarea masivă de turci, și arabi în general, a dus la modificarea componenței etnice. La o populație de peste 80 de milioane locuitori, există aproximativ 10% populație negermană de origină

turco-arabă, prezența acesteia resimțindu-se în special în ultimul secol și cu precădere după anii '50-'60. Astfel de grupuri etnice imigrante, aduc cu ele o serie de specificuri care, uneori, vin în contradicție cu modul de existență al majorității. Fie că este vorba de o natalitate foarte mare, ceea ce determină un spor natural excesiv, fie că este vorba de elemente economice care deranjează majoritatea, prezența unor astfel de „implanturi” populaționiste modifică statutul populației majoritare.

Atunci când diferențierea etnică este dublată de cea religioasă (de exemplu prezența musulmanilor în țări creștine), situația se complică, prezența etnicilor musulmani constituindu-se într-un vector de penetrare a influenței religioase respective în interiorul statului creștin.

Există o serie de state care cunosc deja o diversitate etnică mare, în cuprinsul lor trăind mai multe etnii, în proporții diferite. Este cazul unor state cum ar fi: Andora (andorrani 27%, spanioli 55%), Belgia (flamanzi 56%, valoni 44%), Bosnia-Herțegovina (bosniaci 44%, sârbi 31%, croați 17%), Estoni (estonieni 61%, ruși 30%), Letonia (letoni 53%, ruși 34%), R.Moldova (români 65%, ucraineni 14%, ruși 13%), Ucraina (ucraineni 73%, ruși 20%) pentru a enumera doar câteva state europene. Astfel de situații de regăsesc și pe continentul asiatic (în Afganistan, Bhutan, Kazahstan, Malaysia), dar și pe continentul american (Canada, Mexic, Belize, Grenada, Guatemala, Haiti, Bolovia, Brazilia, Ecuador etc.), în Africa sau Australia și Oceania.

Acolo unde există o singură națiune majoritară, care deține procente ridicate și mai ales un statut primordial pe acele teritorii, continuatoare directă a populației inițiale, care constituie esența statului respectiv, atât din punct de vedere etnic, cât și lingvistic, cultural, istoric etc., putem vorbi de existența unui *stat național* (de exemplu România, Marea Britanie, Franța ș.a.).

În cazul în care, pe teritoriul statului respectiv coexistă două sau mai multe națiuni, cu o istorie comună, cu vechime comparativă, care și-au desăvârșit procesul de etnogeneză pe același teritoriu, putem vorbi de un *stat multinațional* (de exemplu Belgia).

Aceste diferențieri cuprind în primul rând existența unei singure etnii, care a atins stadiul de națiune, alături de care există minorități etnice mai noi, apărute de-a lungul timpului și care fac corp comun cu majoritatea populației din cadrul statului respectiv.

Statele naționale unitare reprezintă forma optimă de existență a unei națiuni, asigurând stabilitate și lipsa conflictelor inter-etnice. Această construcție statală, respectiv statul național unitar, bazat pe relația „un stat – o națiune”, reprezintă „forma ideală spre care majoritatea statelor și națiunilor aspiră” (Glassner, 1996).

c. forma de guvernământ

Forma de guvernământ, are o importanță deosebită printre componentele de bază ale statului, reprezentând, practic, modul de organizare și conducere al statului respectiv. Ea, forma de organizare, este influențată direct de tradiția istorică a statului, dar și de tipul de ideologie existent în diferite perioade, forma de guvernământ schimbându-se, de regulă, funcție de unele evenimente politice, sociale, și chiar militare. La fel ca și populația, forma de guvernământ este un element dinamic, înfățișând o concepție politică, determinată de o serie de factori proprii, o experiență istorică specifică fiecărui stat în parte. Două sunt formele principale de guvernare, cu tradiții istorice și existență marcată de-a lungul istoriei omenirii:

- a. *monarhia* – cu o vechime de peste 5.000 de ani, apărută inițial în Asia, ulterior extinsă și pe alte continente (Africa, Europa), reprezintă, în esență, un mod de conducere și perpetuare a puterii pe cale ereditară (sangvină);
- b. *republica* – o formă de organizare și exercitare a puterii, care diferă, în esență, de monarhie, prin modul de transmitere al puterii, aceasta făcându-se nu pe principiul ereditar, ci prin decizie electivă.

Monarhia, este o formă primordială de organizare a puterii politice, transmisă prin istorie, din cele mai vechi timpuri, ca o continuare a formelor inițiale de organizare la nivel tribal. Din punct de vedere al denumirilor existente referitor la această formă de guvernare, se pot evidenția o serie de tipuri regionale, cum ar fi: *regatul* (de regulă în Europa), *principatul*, *imperiul* (în trecut în Europa, Asia și Africa), *califatul*, *șeicatul* și *emiratul* (legate fiind de lumea arabă și religia islamică). Dintre acestea, o formă aparte era reprezentată de *imperiul*, care îngloba teritorii extinse, populații diferite, caracterizate de o diversitate extrem de mare, lucru care a acționat ca o forță centrifugă majoră în existența imperiilor, de-a lungul întregii istorii. Primele imperii se pierd în negura istoriei umane, unele dintre ele având o existență extrem de scurtă, altele cunoscând o faimă deosebită, modificând mersul istoriei, ele însele creând istorie (așa cum este cazul Imperiului Roman). Această formă, la rândul ei, a cunoscut o evoluție permanentă, transformându-se, ajungând până în sec.XX, sub forma *imperiilor coloniale*, construcții politice efemere, bazate pe interese strict economice, politice, și nu în ultimul rând, geopolitice și geostrategice. Imperiile, indiferent de perioada istorică cărora au aparținut, aveau ca idee centrală o ideologie absolutistă susținută și de o religie suprainpusă, în majoritate a cazurilor, imperiile fiind create și susținute prin forță armată, prin agresiune și cucerire militară.

Monarhia este prezentă și astăzi, în forme relativ unitare, constituind încă, o modalitate de organizare și conducere politică atât pentru societăți

dezvoltate economic (așa cum este cazul în Europa), cât și pentru societăți aflate pe o treaptă de dezvoltare ceva mai joasă, uneori chiar la nivel feudal (așa cum este cazul unor monarhii din Africa și Asia).

O serie de autori au diferențiat anumite subtipuri și categorii ale monarhiei, plecând de la unele caracteristici ale modului de organizare și exercitare a puterii în stat. Putem astfel aminti cele două subtipuri de bază ale monarhiei, evidențiate de T. Simion⁹¹, ulterior preluate de Al. Ilieș⁹²: *monarhiile simbolice*, suprapuse unor state dezvoltate din vestul Europei sau din Orientul Îndepărtat (Marea Britanie, Belgia, Olanda, Spania sau Japonia), în care monarhul joacă un rol mai mult simbolic, reprezentativ, devenind un element de simbolistică națională, puterea fiind exercitată în mod real de un prim ministru, parlament sau consiliu cu puteri decizionale și executive. Puterea monarhului este separată de cea executivă, legislativă și judecătorească, însă acesta are o serie de atribuții în domeniul politicii externe sau în situații deosebite, reprezentând un factor de coeziune pentru poporul respectiv; și, *monarhiile autentice*, în care concentrarea puterii în mâna suveranului este mult mai mare, el fiind șeful executiv al statului, deținând toate prerogativele reale ale puterii în stat. Este cazul unor state mai puțin dezvoltate (Maroc, Leshoto, Cambodgia, Nepal, Bhutan ș.a.), dar și a unora care dispun de unele resurse (de regulă minerale), ce le conferă o anumită poziție la nivel regional și uneori chiar global (Emiratele Arabe Unite, Oman, șeicatul Bahrain, regatele Iordania, Arabia Saudită ș.a.).

Deși această clasificare explică în linii mari situația actuală, având în vedere semnificația reală a termenului de monarhie (*formă de guvernare în care conducerea revine, total sau parțial, unei singure persoane – monarhul – și care, în virtutea unor vechi tradiții, se transmite ereditar, dinastic* – Dicționarul de geografie umană, 1999), putem diferenția în cadrul monarhiilor existente în prezent, două categorii distincte și mai multe subtipuri, de regulă, influențate sau aparținând lumii arabe și religiei islamice.

Prima categorie, în care șeful statului este autoritatea suverană și unicul deținător al puterii în stat, poartă denumirea generică de *monarhie absolută*. Acest tip reprezintă forma inițială, venită din istorie, în care puterea este atribuită unei singure persoane fizice, aceasta având cel mai înalt nivel de reprezentare politică în cadrul simbolisticii naționale. De regulă, acest tip se mai păstrează doar în lumea arabă, unde tradițiile au deținut un rol de lege nescrisă, religia având un cuvânt greu de spus în organizarea conducerii politice a statului. Este vorba de *monarhia islamică absolută*, așa cum o regăsim în Arabia Saudită, Bahrain, Brunei, Qatar ș.a. Tot în această categorie se includ și *emiratele islamice* (cum ar fi Afganistan) care au un statut aparte.

⁹¹ Simion, T. (1998) *Geopolitica în pragul mileniului III*, Ed. Roza vânturilor, București, pag. 36-37

⁹² Ilieș, Al. (1999) *Elemente de geografie politică*, Ed. Universității din Oradea, pag. 130-131.

Cea de-a doua categorie a monarhiilor, în care monarhul conduce simbolic statul, pe baza constituției existente, iar puterea de stat este exercitată de către organele prevăzute în constituție, este *monarhia constituțională*, prezentă atât în Europa, cât și pe celelalte continente. De regulă, acest tip reprezintă o formă evoluată a monarhiei, în acest sens putându-se enumera: Belgia, Norvegia, Olanda, Spania și Suedia, dar și Lesotho, Maroc, Swaziland ș.a.

Un subtip legat de fostul imperiu colonial britanic, este reprezentat de *monarhia constituțională în Commonwealth*, de fapt, foste colonii britanice, ce recunosc suveranitatea reginei ca factor reprezentativ. Este cazul statelor Antigua și Barbados, Bahamas, Ins.Solomon, Tuvalu, dar și Noua Zeelandă ș.m.a. Unele dintre acestea sunt *monarhii federale* (cum este cazul Canadei), însă reprezentativitatea reginei este restrânsă la un nivel pur simbolic. În afara acestor subtipuri, în rândul monarhiilor se mai pot include o serie de forme de existență monarhică a statului, diferite doar în denumire față de forma constituțională sau absolută, unele dintre aceste subtipuri fiind legate de tradiția islamică a statului respectiv, cum ar fi: *principatul parlamentar* (cazul Andorrei), *statul papal* (Vatican), *sultanatul* (Brunei), *monarhia federală electivă* (Malaysia), *marele ducat* (Luxemburg), *principatul* (Liechtenstein), *emiratul* (Bahrain).

Republica, reprezintă forma de stat în care conducerea politică efectivă este exercitată de un organ suprem al puterii ori de un președinte (șeful statului), ambele alese sau numite, printr-o formă participativă a populației statului respectiv, în cadrul unui proces electoral.

La fel ca și monarhia, republica este o formă de guvernământ cu vechi tradiții istorice, apărând pentru prima dată în Antichitate, sub forma unei *democrații sclavagiste*, în Grecia.

Deși ulterior această formă a dispărut, fiind înlocuită în Evul Mediu timpuriu cu monarhia absolută, ea apare în sec.XIII, în Europa, sub forma unei *republici feudale* (San Marino).

Răspândirea maximă, însă, apare odată cu perioada modernă a istoriei, când ideile democratice încep să capete o mai mare importanță, monarhia și în special cea absolutistă, fiind privită ca o stare inertă în evoluția statelor. În prezent cele mai multe state pe glob sunt republici –circa 160 (Simion, 1998), însă și aici există o serie de subtipuri. Ceea ce este însă caracteristic, este faptul că transmiterea puterii nu se mai face ereditar, ci prin decizie electivă, șeful statului fiind ales pe o perioadă determinată de timp (între 4-7 ani), perioadă desemnată ca mandat, neputând deține mai mult de două mandate consecutiv, iar alegerea se poate face fie prin vot nominal, universal și direct, fie prin desemnarea acestuia de către corpul legislativ național (parlament). Plecând de la această diferențiere, funcție de modul de alegere al șefului statului (denumit uneori și președinte), putem diferenția două mari categorii de republici:

republica prezidențială, în care șeful statului are un rol determinant în viața politică, în special în domeniul apărării, politicii externe și al orientării economice, sociale și politice. Și aici există o serie de subtipuri, funcție de nivelul puterii și de prerogativele de care dispune șeful statului: *republica prezidențială propriu-zisă*, cum este cazul în SUA, Rusia ș.a., unde șeful statului este și șeful guvernului, având un rol deosebit în conducerea statului respectiv; și, *republica semi-prezidențială* (Franța), în care șeful statului are puteri mai restrânse, limitându-se doar la prerogativele constituționale din domeniul politicii externe și alte sectoare ale puterii reprezentative;

republica parlamentară, în care puterea șefului statului este mai redusă (comparativ cu tipul anterior enunțat), limitându-se doar la aspectele protocolare, reprezentative, la nivel extern, parlamentul fiind forul care decide în marea majoritate a problemelor importante, puterea executivă reală revenind guvernului.

Alături de aceste două tipuri principale ale republicii, mai pot fi menționate o serie de subtipuri specifice, diferențiate fie de religia existentă în stat, fie de forma ideologică sau de organizare statală. Putem menționa: *republica islamică* (Iran) și *republica islamică federală* (Comore) – în care religia joacă un rol deosebit de important în viața politică, *republica populară* (China) și *republica socialistă* (Libia, Cuba, Coreea de Nord, Vietnam) – forme axate pe sistemul ideologic comunist de conducere și organizare a statului, *republica federală* (Brazilia, Mexic, SUA, Austria, Venezuela, India ș.a.) – formă asociativă între state ce formează federații.

Atributele statului: independența și suveranitatea

Așa cum s-a putut observa în subcapitolele anterioare, statul, organizat ca entitate politico-teritorială, dispune de o serie de componente, care îl alcătuiesc și care îi crează premisele existenței sale reale pe scena politică internațională. Pe lângă aceste condiționări firești, rezultate din însăși structura și alcătuirea statului, acesta, pentru a exista și a fi viabil din punct de vedere politic, dar nu numai, trebuie să răspundă unor cerințe care sunt deosebit de importante pentru el, în special ca factor de relaționare între statul în cauză și comunitatea internațională.

Aceste cerințe, de importanță vitală, se constituie în atributele de bază ale statului, și anume: *independența și suveranitatea*. Deși în esență aceste două noțiuni sunt diferite, ele conlucrează pentru statuarea unei poziții reale a statului în cauză, căpătând valori deosebit de importante în existența politică internațională a entității politico-teritoriale implicate.

Independența, reprezintă aceea caracteristică a unui stat, care îl individualizează față de statele vecine, implicând o anumită poziție relațională față de acestea. Independența implică relația dintre statul în cauză și celelalte state, relație afirmată, în primul rând pe plan politic, însă cu repercusiuni în domeniul teritorial. Independența se afirmă politic, dar se susține prin acțiune militară, de regulă, independența se câștigă prin luptă de eliberare națională. Afirmarea independenței unui stat față de alte state, act în sine politic, se marchează teritorial prin trasarea granițelor statului respectiv, și –lucru deosebit de important– prin recunoașterea acestor granițe de către comunitatea politică internațională, respectiv ONU.

Existența celor 197 de state recunoscute oficial astăzi, are la bază procesul de câștigare a independenței alături de recunoașterea internațională a acesteia. În marea majoritate a cazurilor, statele, atât din Europa, Asia, Africa, Oceania, dar și America de Sud și Centrală, și-au dobândit independența în urma luptei de eliberare națională, în special în sec.XIX și XX, multe dintre aceste state făcând parte din diferite imperii coloniale. Astfel, procesul de câștigare a independenței, se transformă într-un proces de eliberare națională, de ieșire de sub influența unui alt stat, de regulă, mare putere colonială. În acest caz, câștigarea independenței semnifică ieșirea din colonialism. Colonialismul, atât ca sistem politic, cât și ca proces de creere a unor imperii coloniale, are o semnificație extrem de complexă, semnalându-se chiar modificări structurale apărute pe parcursul sec.XX, comparativ cu cel clasic, specific sec.XIX.

Apelând la definiția apărută în *Dicționarul de geografie umană*, colonialismul semnifică o „*politică a unui stat ce dorește menținerea dominației proprii asupra unui alt teritoriu sau grup de oameni, cu un nivel de dezvoltare mai scăzut decât al său*” [este cazul colonialismului clasic, specific sec.XIX sau începutului de sec.XX, n.n.]. Privit ca proces politic, colonialismul implică introducerea într-un areal (teritoriu) al unui sistem străin, atât politic, cât și economic, cultural, social etc., menit a asigura exploatarea unor resurse sau obținerea unor avantaje directe sau indirecte din acel teritoriu.

Desfășurarea acestui proces, implică, în marea majoritate a cazurilor, parcurgerea a două etape majore: prima etapă, *ocuparea teritoriului*, sub o formă nu întotdeauna politică, militară sau reală; și, a doua etapă, *dominarea populației autohtone*, prin diferite mijloace și forme care asigură, în același timp și perpetuarea sistemului.

Rezultatele colonialismului sunt vizibile atât pe harta politică a lumii, atunci când este vorba de extinderea granițelor unor state, constituite în mari puteri coloniale, cât mai ales, prin crearea unor sisteme economice specifice, apariția unor asociații sau comunități care urmăresc anumite interese –de cele mai multe ori economice– dar nu numai, sau prin transformarea unor state inițial

naționale în *imperii coloniale*. Politica de creere a imperiilor coloniale poartă denumirea de *imperialism*. La fel ca și colonialismul, imperialismul cunoaște mai multe forme, mai multe fațete, evoluând funcție de dezvoltarea societății umane în general, și funcție de evoluția raporturilor de putere, în particular.

Imperialismul poate fi analizat ca o multitudine de procese, unele dintre ele deosebit de complexe, menite a asigura perpetuarea sistemului, dar și a impune și constrânge anumite entități politico-teritoriale la diferite acțiuni politice, militare, economice sau de altă natură.

Astfel, imperialismul poate fi privit ca:

- a) *imperialism militar*, având ca substrat acțiunea politică directă, în cele mai multe cazuri susținută militar prin agresiune directă, acest tip fiind specific sec.XIX și primei jumătăți a sec.XX. Este exemplul tipic de impunere și constrângere militară în vederea valorificării proprii a unor resurse a statului colonizat. Această metodă, uneori extrem de brutală, nu mai este folosită în prezent –cel puțin nu în forma clasică– însă ea a stat la baza creeri marilor imperii coloniale britanic, spaniol, portughez, olandez, german s.a.m.d. Acest tip de imperialism va pregăti terenul pentru următoarele două tipuri, mai moderne, și va da naștere unor mișcări de eliberare națională militară, îndreptățind răspunsul prin forță, și creând premisele unor conflicte ce au dat naștere la războaie extrem de sângeroase;
- b) *imperialismul economic*, formă mult mai subtilă de impunere și susținere a unui sistem economic străin de statul în cauză, a fost prezent, cu precădere, pe parcursul sec.XX, și în special după cel de-al II-lea Război Mondial. Este rezultatul schimbării raporturilor de putere între blocurile ideologice, al *mascării* dorinței unor supraputeri de a ține sub umbrela proprie o serie de areale și teritorii care dispun de resurse și bogății deosebite, sau care reprezintă puncte strategice globale de importanță esențială. Imperialismul economic se face simțit, nu prin intervenția statului super dezvoltat, ci prin intervenția companiilor multinaționale care *translatează* interesul politic spre latura economicului. Se crează astfel un sistem de susținere reciprocă, atât compania multinațională (de regulă concerne gigantice), cât și super puterea „mamă”, având obiective comune, care în final le asigură supremația în anumite domenii și sectoare, inclusiv politic. În prezent, imperialismul economic, cunoaște forme mascate, reliefate sub aspectul unor uniuni, asociații sau grupări economice de state, care acționând ca o umbrelă, favorizează anumite politici economice, îngrădind sau neacordând șanse reale statelor care nu sunt incluse în aceste organizații. Imperialismul economic tinde, astfel, să devină o parte componentă a procesului

de globalizare, proces determinat de factorul economic, de penuria piețelor de desfacere și având implicații politice, inclusiv asupra conceptului de suveranitate a statelor;

- c) *imperialismul cultural*, forma cea mai „elevată” de cucerire a unui teritoriu, în fapt, acest tip nou de imperialism controlând nu teritorii sau economii, ci mințile oamenilor, afectând modul de gândire al populației în cauză. Prin implicațiile deosebit de profunde pe care le are, acest tip de imperialism este, de departe, cel mai periculos, „roadele” sale putându-se observa după decenii, făcând, practic, imposibilă orice contra-măsură, menită să stopeze sau să anuleze acest proces. Imperialismul cultural, nu este altceva decât o formă de penetrare în interiorul unor societăți constituite ca atare, a unor idei străine, a unui sistem de gândire diferit, care nu își are originea pe acele meleaguri. Exemplele sunt extrem de vizibile, unele dintre ele intrând în cotidian —chiar și în România— marea majoritate a populației acceptându-le ca forme firești de „mișcare” socială. Ideile flower-power, hippy, skin-heads, punk, libertinajul sexual, consumul de droguri, homosexualismul, folosirea unor termeni străini în limbajul normal de zi cu zi, preponderența unor tipuri de culturi bazate pe audio-vizual și în special pe cel de o anumită proveniență (anglo-saxonă și americană), folosirea cu preponderență a unor anumite produse, a unor idei sau moduri de a privi anumite situații etc., se constituie în forme de penetrare a unor sisteme de gândire diferite de cel clasic, specific teritoriului românesc [în cazul nostru n.n.].

În cadrul acestui proces complex de reșezare a raporturilor dintre marile puteri și statele de nivel secundar, formele cunoscute capătă aspecte și caracteristici noi. Astfel, modalitățile specifice sfârșitului de sec.XIX și primei jumătăți a sec.XX, nu se mai regăsesc în prezent, fiind înlocuite de forme noi, care poartă denumirea de *neo-colonialism* și *neo-imperialism*.

Termenul de *neo-colonialism* a fost introdus pentru prima dată de președintele Ghanei, Kwame Nkrumah, șeful primului stat din Africa Neagră, care și-a câștigat independența după ce a fost colonie europeană (britanică).

Președintele Ghanei, afirma în anul 1957, la cinci luni de la câștigarea independenței, atunci când Malaysia devenea la rândul ei independentă, că „nimic nu s-a schimbat, de fapt, cu excepția steagului și a câtorva lucruri superficiale. Malaysia are economia controlată de britanici, trupele britanice sunt încă [în 1957 n.n.] staționate în Singapore [pe vremea aceea parte a Malaysiei n.n.], și țara în ansamblu este orientată spre Marea Britani ”

Ulterior, Nkrumah a concentrat noul concept într-o lucrare intitulată *Neo-colonialismul. Ultimul stadiu al imperialismului*⁹³ afirmând: „Esența neo-colonialismului este că statul, în teorie, este independent și dispune de toate prerogativele internaționale recunoscute. În realitate, sistemul său economic și politic este ghidat din exterior...Neo-colonialismul este cea mai rea formă a imperialismului...Pentru cei ce îl practică, înseamnă putere fără responsabilități, iar pentru cei care îl suferă, înseamnă exploatare fără speranță de redresare”

Câștigarea independenței politice nu înseamnă, întotdeauna și o suveranitate reală, în toate domeniile vieții statului respectiv. Obiectivul de bază al politicii externe a unui stat este prezervarea integrității teritoriale și a independenței politice⁹⁴. Un alt obiectiv de bază este menținerea puterii de decizie în mâinile celor care conduc statul respectiv, în mod real, în mâinile guvernului.

Independența devine astfel, un atribut al statului, privitor la teritoriu, și în relație cu celelalte state. Afacerile interne, conducerea și controlul asupra problemelor existente în interiorul statului, de regulă legate de populație, sistem economic, social etc., se constituie într-un alt atribut de bază al statului, și anume suveranitatea.

Suveranitatea, reprezintă –plastic vorbind– continuarea reală a independenței, între limitele granițelor statului în cauză. Dacă independența se referă la relații între state, suveranitatea reprezintă afirmarea propriei voințe referitoare la gestionarea teritoriului, în totalitatea ansamblurilor sale componente. În același timp, suveranitatea, conform *Dicționarului de geografie umană*, dar și *Dicționarului de sociologie* sau al celui politic, reprezintă „calitatea esențială a statului, care constă în independența puterii de stat de a conduce fără nici o ingerință externă destinele națiunii, în interiorul granițelor recunoscute la nivel internațional. Ea se manifestă prin exercitarea prerogativelor de ordin politic, economic, cultural etc.” Se poate remarca faptul că elementul decisiv în statutarea suveranității [totale n.n.] a unui stat este lipsa ingerinței externe. Acest lucru s-ar putea traduce printr-o expresie asemănătoare cu independența, dar pe plan intern, și anume „autodeterminare internă”. Într-adevăr, capacitatea de a gestiona fără a fi nevoie a justifica acțiunile exercitate în interiorul granițelor proprii, reprezintă esența suveranității. De multe ori, însă, aceste acțiuni interne, trebuiesc raportate la norme și reglementări internaționale, recunoscute ca atare de întreaga comunitate a statelor independente. Acest element, se poate constitui ca un factor generator de interpretări, unele dintre ele deosebit de

⁹³ Nkrumah, K. (1965) *Neo-colonialism: The Last Stage of Imperialism*, Thomas Nelson, London.

⁹⁴ Spykman, N.J. (1942) *America's Strategy in World Politics*, Harcourt, Brace and Co.Inc., New York, pag. 17

bizare, referitoare la conceptul de suveranitate. Așa cum am văzut în subcapitolele anterioare, statul se bazează pe trei elemente componente fundamentale: teritoriu, populație și formă de guvernământ. Existența celor trei elemente asigură perpetuarea statului ca atare. Acest lucru semnifică faptul că, gestiunea primelor două elemente, făcută de puterea administrativă centrală, în speță guvernul, este deplină și recunoscută pe toată întinderea teritoriului acelui stat. În momentul în care guvernul nu mai are controlul asupra unui teritoriu component al statului respectiv, din varii motive, înseamnă că statul în cauză și-a pierdut suveranitatea referitor la acel teritoriu. Este cazul, de exemplu, al teritoriului ce constituie așa numita Republică Transnistreană, nerecunoscută la nivel internațional, dar care nu mai poate fi controlată în mod real de guvernul de la Chișinău. Astfel de situații duc la apariția unor forțe centrifuge care vor genera, fie enclave/exclave ieșite de sub controlul statului mamă, fie, vor genera apariția unor teritorii în care controlul statului mamă este mai mult simbolic decât real. În cazul în care controlul guvernului nu se mai exercită asupra unei anumite categorii de populație (de regulă o minoritate etnică), suveranitatea reală a statului în cauză suferă, pierzându-se calitatea de parte componentă a populației statului, existând tendința unor autonomizări, care mai devreme sau mai târziu, vor duce la pierderea suveranității teritoriale. Legătura dintre teritoriu și populație este făcută, și în acest caz, prin exercitarea atribuțiilor de către conducerea executivă. Suveranitatea devine un atribut de bază al existenței statului, tocmai prin relația bipolară care se stabilește între teritoriu-populație și stat. Imixtiunea unor forțe exterioare poate aduce atingere conceptului de suveranitate. Statul, prin elementele sale constitutive, în primul rând în domeniul executiv, dar și legislativ, trebuie să aibă controlul total și absolut asupra deciziilor politice luate și transpuse în practică pe tot cuprinsul teritoriului său.

În lucrarea sa cea mai importantă⁹⁵, J.Bodin, profund marcat de ideile economiei politice și de avântul renașcentist din epocă, afirma la sfârșitul sec.XVI, că „doar constituția [legea n.n.] este suverană”, ridicând acest concept chiar și deasupra regalității.

Tot el, reușește, în mijlocul unei societăți autoritare, să definească 5 nivele de exercitare a suveranității, și anume:

1. exercitarea puterii militare;
2. exercitarea puterii legislative;
3. deținerea deciziei de numire în stat;
4. recunoașterea internă și externă;
5. dreptul de grațiere/amnistie.

⁹⁵ *Les six livres de la Republic*, apărută pentru prima dată în 1576, la Paris, iar ulterior editată în mai multe ediții și limbi (în 1580 reeditată la Lyon, în 1590 la Berlin, în limba germană, și în 1629 la Geneva).

Desigur, Bodin, asimila independența unei țări cu suveranitatea unui guvern asupra statului pe care îl conduce, însă, în ansamblu, chiar de la sfârșitul sec.XVI, erau deja conturate principalele direcții în care suveranitatea se va manifesta. Ceea ce „scapă” analizei lui Bodin, este tocmai aceea latură a suveranității care, la 300 de ani distanță, va căpăta cea mai mare importanță în existența independentă a unui stat: *decizia asupra dezvoltării economice proprii*.

Suveranitatea în domeniul economic, adică acea capacitate de conducere și decizie proprie asupra tuturor pârghiilor economice care acționează pe cuprinsul teritoriului unui stat, a căpătat, în special pe parcursul sec.XIX și XX, o importanță deosebită.

În ultima vreme, a apărut pe scena ideilor politice, un concept mult discutat, în cele mai multe cazuri legat fiind de acele areale în care trăiesc o serie de minorități etnice. Este vorba de conceptul de „*suveranitate limitată*”. Acest concept, se pare introdus pe plan teoretic după cel de-al II-lea Război Mondial, a devenit la modă după prăbușirea sistemului comunist, și cu precădere în legătură cu spațiul european. Conform acestui concept, suveranitatea unui stat se manifestă în mod real *numai în anumite domenii ale existenței sale*, celelalte intrând sub auspiciul unor organizații, uniuni, grupări, asociații etc. care preiau parte din îndatoririle și drepturile exercitate prin prerogativele guvernului respectiv. Suveranitatea statului în cauză, devine astfel, „*parțială*”, și restrânsă numai la anumite domenii, desfășurată fiind între anumite limite, o parte dintre deciziile ce ar fi revenit statului fiind preluate de aceste forme noi de organizare politică, de regulă supra-naționale. Aceste forme politice, se substituie puterii executive și legislative, modelând suveranitatea limitată a statului respectiv, după anumite principii și interese, unele dintre ele greu de înțeles. Astfel, suveranitatea devine un element de „*târguială*” în vederea obținerii unor avantaje în alte domenii, de regulă economice sau sociale. Este cazul condiționării impuse de UE pentru statele doritoare a adera la uniune. De regulă, pierderea suveranității în anumite sectoare de activitate, are implicații profunde în alte domenii, inclusiv putând afecta chiar independența sau integritatea teritorială a statului.

Suveranitatea unui stat nu este discutabilă și atât mai puțin, nu este subiect de târguială. Politica statului respectiv, în interiorul granițelor sale, trebuie să fie unitară pe întreg cuprinsul teritoriului și să reflecte capacitatea totală de a controla și dirija opțiunile politice, economice, sociale, culturale care se fac pe parcursul teritoriului în cauză.

Așa cum s-a putut observa, între independență și suveranitate există legături extrem de puternice, condiționări directe și indirecte, cauzale și faptice, care fac ca aceste două atribute –*esențiale și indispensabile*– să caracterizeze existența și statutul geopolitic al unui stat, raportat atât la nivel

continental, cât și la nivel global. Includerea în diferite organizații politice, economice, militare, sociale etc. de nivel supra-statal, nu trebuie să afecteze în nici un fel independența și suveranitatea statului, el rămânând celula de bază a alcătuirii politice mondiale, la momentul de față, și se pare, și în secolul ce tocmai a început.

Statul național și statul național unitar

Statul național este rezultatul unor procese complexe, ce acționează atât asupra națiunii, ca formă superioară de existență a unei comunități umane, cât și asupra organizării politice a acesteia. Complexitatea proceselor la care făceam referire este demonstrată, pe de-o parte, de evoluția spațială și temporală a grupurilor umane care vor forma națiunea, iar pe de altă parte, de multitudinea de aspecte rezultate în urma interacțiunii dintre națiune și spațiul pe care aceasta există și se manifestă din punct de vedere politic. Rezultatul acțiunii acestor procese complexe este o anumită corespondență teritorială între expansiunea unei națiuni și limita formei de organizare și gestionare politică a acesteia. Din acest punct de vedere, statul național trebuie să răspundă unor condiții de apariție și de dezvoltare, condiții absolut necesare pentru a atinge această formă de existență politico-teritorială. Condițiile de care aminteam sunt cuprinse generic în cadrul definiției date statului național de către autorii *Dicționarului de geografie umană*, care, la pagina 301, afirmă că statul național este „un stat independent, în care marea majoritate a locuitorilor aparțin unei singure națiuni, împărțășind aceleași valori comune, ocupând un teritoriu clar definit spațial” Într-adevăr, legătura indisolubilă dintre stat și națiunea specifică acestuia, reprezintă esența termenului și a *conceptului de stat național*. Această esență a fost remarcată de specialiștii din domeniu cu mult timp în urmă, specialiști care au subliniat, în afirmațiilor lor, legătura dintre un anumit spațiu (teritoriu) organizat politic și națiunea care și-a desfășurat procesul de etnogeneză în acel areal. R.Seișanu, la începutul sec.XX remarca, pe bună dreptate, faptul că „statul național este creația proprie a grupului etnic ce a atins faza superioară a națiunii. El este cadrul teritorial și politic în care națiunea își exercită suveranitatea sa deplină”⁹⁶ Tot același autor semnala, în aceeași lucrare, faptul că statul național, expresie a *aplicării principiului naționalităților* la teritoriul de etnogeneză, se bazează pe o „comunitate etnologică și lingvistică” și că acesta dispune de „mecanisme proprii de armonizare și de o structură unitară”⁹⁷, lucru care îi dă o viabilitate

⁹⁶ R.Seișanu, 1996 ... op.citate, pag.60.

⁹⁷ R.Seișanu, 1996 ... op.citate, pag.60-61.

superioară față de celelalte forme de existență a statelor (federații, confederații, state multi-naționale etc.).

Raportarea la mecanismele proprii de armonizare de care dispune statul național și la structura sa unitară ne îndreaptă analiza spre un element definitoriu al statului, și implicit al statului național, și anume *funcționalitatea* sa. Din punct de vedere funcțional, statul național reprezintă o formă superioară de existență politico-administrativă față de statele ne-naționale (sau multi-naționale), lucru recunoscut atât în cadrul școlii române⁹⁸, cât și în cadrul școlilor anglo-saxone⁹⁹

Correspondența dintre o națiune și un stat în care aceasta își regăsește spațiul său fizic de evoluție, elimină posibilitățile apariției unor probleme legate de minoritățile etnice conlocuitoare, de procesele de secesiune teritorială și de dorința de autodeterminare a acestora. N.Pounds remarcă, încă din anul 1963, faptul că „un stat are cea mai mare stabilitate și permanență când acestuia îi corespunde o națiune”¹⁰⁰, în acest fel „statul devine expresia politică a națiunii”¹⁰¹. Această concepție, care subliniază legătura dintre națiune și fenomenul politic exprimat teritorial, este regăsită și în cadrul școlii române, care în mod normal, s-a raportat, în primul rând, la situația României și a statelor europene, situație care se constituie într-un model tipic pentru statele naționale. V.Bodocan în lucrarea sa *Geografie politică*, ducea mai departe spiritul acestei idei, subliniind faptul că „statul național este expresia politico-teritorială a *naționalismului*” și că el, statul național, reprezintă „forma ideală la care multe state și națiuni aspiră”¹⁰². Legătura directă dintre apariția statelor naționale și naționalism, ca sentiment generator de stat național, aparține, ca și localizare temporală, perioadei mijlocului sec.XIX, secol intitulat „al națiunilor”, când sentimentele de atașament și dragoste față de națiunea căreia fiecare cetățean îi aparținea, s-au reliefat în multe cazuri chiar și din punct de vedere teritorial. Deși ca datare istorică statul național are o vechime foarte mare, el având nevoie de perioade mari de timp pentru a-și definitiva procesul de etnogeneză a națiunii care îl va constitui, cele mai vechi state naționale pot fi plasate, ca perioadă a apariției lor, în Evul Mediu timpuriu¹⁰³. În

⁹⁸ T.Simion, în lucrarea sa *Geopolitica în mileniul III* afirma extrem de frumos și de clar din punct de vedere științific că „statul național reprezintă forma cea mai înaltă și cea mai puțin imperfectă a organizării politico-teritoriale, o sinteză politico-teritorială a națiunii...” (pag.38).

⁹⁹ M.I.Glassner, în lucrarea *Political Geography*, second edition, sublinia același lucru referitor la statul național, considerându-l forma cea mai stabilă în timp și spațiu de existență a unei națiuni.

¹⁰⁰ N.Pounds, 1963 op.citate, pag.47.

¹⁰¹ N.Pounds, 1963 op.citate, pag.47.

¹⁰² V.Bodocan, 1997 op.citate, pag.132.

¹⁰³ Al.Ilieș afirma că cele mai vechi state naționale ar fi apărut în Asia și nu în Europa, și acestea ar fi fost Japonia, Vietnamul și Thailanda (Ilieș, 1999 ... op.citate, pag.212). În cazul Europei, cele mai vechi state naționale sunt Franța, Polonia, Portugalia, România, Grecia.

cluda acestui fapt, datorită repercursiunilor avute asupra scenii politice actuale, mulți autori¹⁰⁴ consideră că statul național este, preponderent, un fenomen al timpurilor noastre, legând geneza acestora de sec.XIX, luând în considerație, în primul rând, afirmarea conceptului de stat național și nu apariția reală, fizică, a acestuia. În realitate, nu exprimarea atributului de „național” este deosebit de importantă, ci existența acestuia. În concepția lui Pounds, afirmarea „națională” este privită în relație cu alte state, în realitate, însă, acest atribut al unui stat este important, în primul rând, pentru interiorul său, modelând relațiile dintre majoritatea populației și minoritățile [etnice] care există în cadrul frontierelor sale. Această orientare preponderent „internă” este specifică școlii române, și în același timp diferențiază concepți românească de cea specifică școlilor anglo-saxone.

În prezent, se estimează că aproximativ 90% din totalul statelor de pe glob au un caracter unitar¹⁰⁵, având la bază o națiune de sine stătătoare, lucru ce demonstrează viabilitatea conceptului de stat național.

Statele naționale reprezintă un rezultat direct al echilibrului dintre acțiunea forțelor centrifuge și a celor centripete care modelează existența statală. În cazul în care forțele centrifuge sunt mai puternice decât cele centripete, există pericolul desprinderii unor teritorii, de regulă situate la extremitățile statului în cauză, lucru care poate pune în pericol însăși integritatea teritorială a statului respectiv. Exemplul tipic, foarte apropiat de teritoriul României, este dat de situația din Transnistria. Așa numita Republică Transnistreană reprezintă, nimic altceva, decât un teritoriu desprins din Republica Moldova, datorită *forțelor centrifuge interne* (populația rusofonă de pe malul stâng al Nistrului) dar și datorită *forțelor centrifuge externe* care „macină” statul moldovean dintre Prut și Nistru. Convergența celor două forțe centrifuge a generat desprinderea acestui teritoriu și pierderea controlului Chișinăului asupra sa. În cazul fericit în care forțele centripete sunt mai puternice decât cele centrifuge, apare un proces de unificare a teritoriului și de întărire a suveranității statale interne. Statul devine nu numai național, ci din punct de vedere al deciziei politice, el devine *național unitar*. Echilibrul dintre cele două tipuri de forțe care acționează asupra unui stat, din acest punct de

statele scandinave, țările de jos etc. Geneza statală a acestora este legată tot de perioada feudală și de Evul Mediu timpuriu.

¹⁰⁴ Norman Pounds, în lucrarea *Political Geography*, apărută în anul 1963, subliniază importanța primordială a afirmării conceptului de stat național și nu a apariției reale, fizice a acestuia. Pounds pleacă de la ideea că statul național devine important numai atunci când își exprimă politic această condiție a sa și că numai în acel moment el intră în relație cu alte state modificându-și poziția datorită naționalității sale extreme. Conform acestui principiu, un stat național este național în mod real numai atunci când își manifestă această caracteristică a sa, lucru întâmplat în marea majoritate a cazurilor în sec.XIX.

¹⁰⁵ Al.Ilieș, 1999 ... op.citate, pag.118.

vedere, și importanța acestui echilibru, a fost subliniată, încă din anii '50, de către R.Hartshorne, care afirma: „...o țară are un nume, și un guvern recunoscut internațional, prin tratate care îi trasează și limitele statului. Și totuși toate acestea nu produc un stat. Pentru aceasta este necesar ca o serie de forțe centripete să „unească” împreună toate regiunile sale componente, în ciuda forțelor centrifuge care vor fi întotdeauna prezente”¹⁰⁶. O forță centripetă de bază, pentru un stat național, este reprezentată de *loialitatea indivizilor față de o idee*, uneori exprimată chiar de o persoană (rege, președinte etc.). La nivel superior, forțele centripete generatoare de stat național, pot fi și de tipul *acceptării unui sistem de valori specific*, care individualizează populația respectivă față de altele.

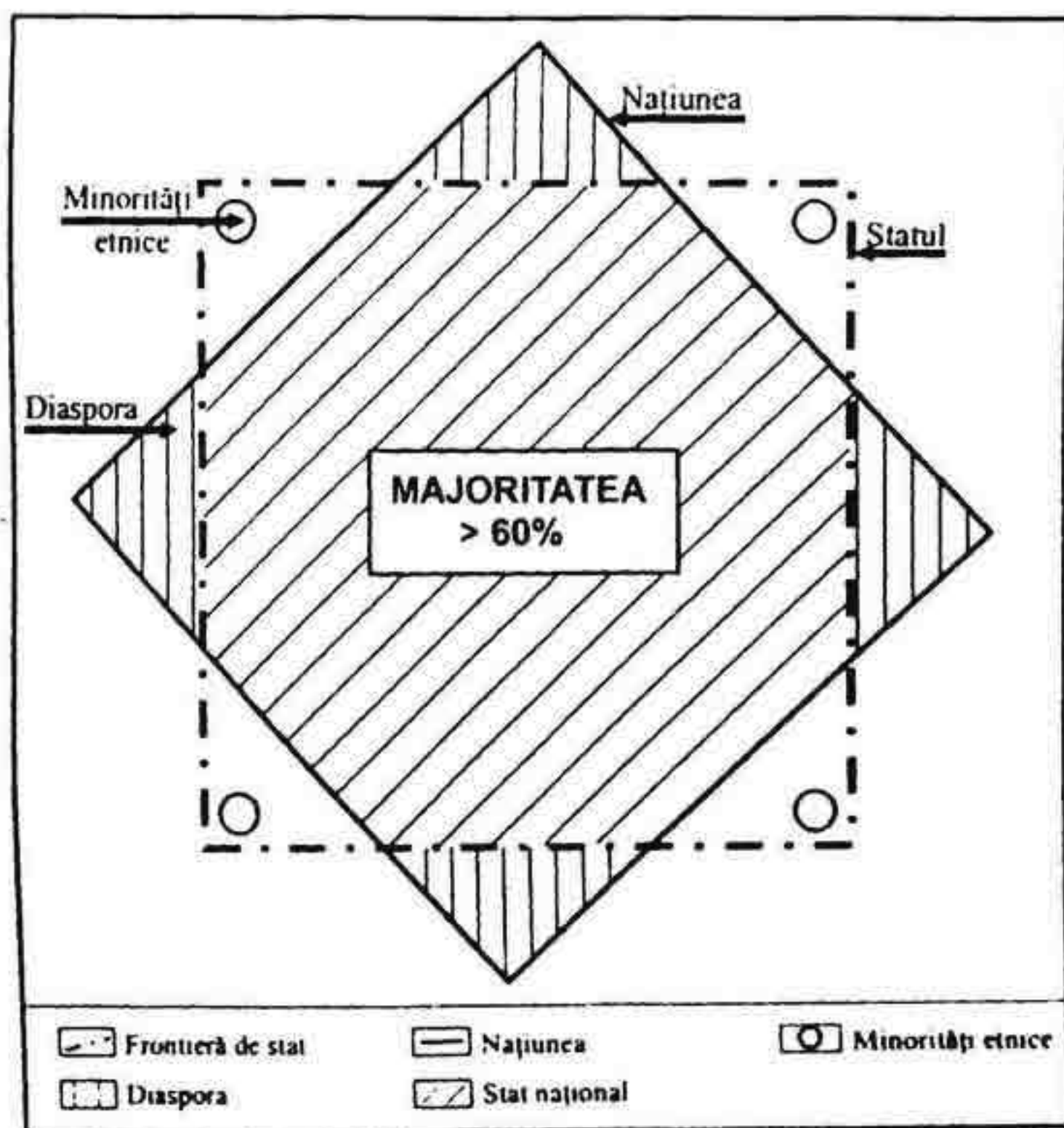

Fig.12 Modelul grafic al statului național

¹⁰⁶ Hartshorne, R. (1950) *The Functional Approach in Political Geography*. In "Political Geography", A.A.A.G., vol.40, pag.110.

Un element interesant, referitor la statul național, rezultat și din schema prezentată mai sus, este cel al *raportului dintre națiunea specifică statului respectiv și minoritățile* [etnice] care apar în interiorul frontierelor statului în cauză. Raportul dintre națiune și minorități „modelează” specificul statului național. Acest raport a suscitat interesul multor cercetători, de valoare sa fiind legat însăși termenul de stat „național” sau „multi-național”. În acest domeniu este, deseori, citată opinia cercetătorului Gunnar Nielson care consideră că statul național este acela în care națiunea de bază reprezintă o etnie majoritară în proporție de peste 60% din totalul populației statului respectiv. La data exprimării acestei idei (anul 1985) 107 state de pe glob, din totalul de 164 existente la aceea dată, corespundeau acestei valori, deci erau state naționale. Nielson identifica, însă, încă două categorii de state, din acest punct de vedere, categorii care dețineau valori mult mai scăzute ale acestui procent. El identifica o categorie a statelor „bi-naționale”, în care există două națiuni individualizate, axate pe două etnii diferite, care însă împreună totalizează mai mult de 65% din totalul populației¹⁰⁷ și statele „multi-naționale” care dețin mai multe națiuni¹⁰⁸, însă în ponderi extrem de scăzute, nici una nedepășind valori în jurul a 20-30%. Deși această concepție pare a avea o anumită susținere practică, în realitate departajarea strictă numai după valoarea ponderii populației ce constituie națiunea de bază în totalul populației statului respectiv poate genera confuzii grave din acest punct de vedere. Considerăm că alături de acest indicator trebuie avută în vedere și o serie de elemente non-numerice, cum ar fi, de exemplu, principiul anteriorității, alohtonismul sau autohtonismul populațiilor respective, faptul că un stat poate fi în realitate o federație (cazul Indiei) și nu un stat național etc.

Cele două categorii ale statelor (naționale și multi-naționale) au la bază, ca element esențial, existența unuia sau a mai multor procese de etnogeneză în interiorul unui anumit areal. Ținând cont de acest element fundamental în procesul de devenire al unui grup uman, se pot identifica două mari categorii de state: *statele naționale*, care dispun doar de o singură, unică națiune (cazul României, de exemplu) și *statele multi-naționale*, în care există două (sau mai multe) națiuni de sine stătătoare, reunite în cadrul unui singur stat, acesta cuprinzând, în interiorul granițelor sale, două (sau mai multe) areale etnogenetice diferite, aflate, însă, într-o relaționare firească și extrem de veche. Exemplul tipic pentru această a doua categorie este Belgia, unde flamanzii și valonii, în sine două națiuni diferite, împart același teritoriu statal, însă au *arii centrale genetice diferite*.

Un concept aparte, dar asemănător cu cel al statului național, este reprezentat de *statul național unitar*. Deși la o primă vedere ar putea părea o

¹⁰⁷ În această categorie încadrându-se Canada, Belgia, Peru, Paraguay etc.

¹⁰⁸ Cazul Nigeriei, Indiei, Malaysiei și Republicii Sud-Africane.

Fig.13 Harta administrativă a Franței

subdiviziune a statului național, termenul „unitar” nu se înscrie în problematica specifică statelor naționale, deși un astfel de stat este prin definiție național. Termenul de „unitar” se referă la *atributul suveranității interne a statului respectiv*. Un stat național unitar are o conducere unitară pe întreg teritoriul său, cu un grad de centralizare foarte ridicat, în care centrul decide asupra tuturor activităților desfășurate pe teritoriul statal și în toate domeniile de existență a statului. Este expresia cea mai profundă a suveranității statale, în care conducerea de la centru are decizia asupra întregului teritoriu al statului. „Unitatea” totală a statului respectiv devine, astfel, caracteristica de bază a acestuia. În plus, statul național unitar mai are o serie de caracteristici specifice, pe lângă cea enunțată mai sus:

- *existența unui singur centru politico-administrativ, reprezentat de regulă de capitală, celelalte subdiviziuni politico-administrative având rol de subordonare față de organele centrale din capitală;*
- *organizare politică unitară pe întreg teritoriul statal, recunoașterea acestei organizări și adoptarea ei până la cele mai de jos nivele administrativ-teritoriale;*
- *o singură, unică, cetățenie, generată de specificul național al populației majoritare;*
- *subdiviziuni administrative care NU dețin un guvern propriu, ci numai structuri administrative cu competențe limitate.*

Fig.14 Harta administrativă a Italiei

Deși, la o primă vedere, respectarea acestor condiții ar putea restricționa dezvoltarea economico-socială a statului respectiv, atribuirea unor competențe limitate conducerilor subdiviziunilor administrative din teritoriu putând împiedica procesul de descentralizare, specific societăților dinamice, în realitate, atributul de „unitar” se referă –cu precădere– la decizia politică la nivel macro și nu la problematica specifică nivelurilor *micro*, locale sau zonale. Discuțiile din acest domeniu sunt încă în plină desfășurare, ceea ce este acceptat până la ora de față este faptul că statul național unitar reprezintă „forma cea mai stabilă din punct de vedere al permanenței și continuității spațiale și temporale”¹⁰⁹, lucru care, probabil, va mai fi valabil mult timp de acum înainte.

Teoriile asupra statului

Statul a concentrat atenția tuturor oamenilor de știință care vor scrie și vor avea contribuții în domeniul geografiei politice și al geopoliticii. Dacă în perioada Antichității majoritatea tratărilor vor fi exhaustive, aproape chiar empirice, de abia după cea de-a doua jumătate a sec.XIX acest subiect va căpăta o aprofundare științifică reală, făcută pe baze teoretice puternice și care vor include analize deosebit de complexe, uneori chiar interdisciplinare. Epoca marilor descoperiri științifice, epoca teoriilor evoluționiste inițiate de Ch.Darwin în 1859 odată cu apariția lucrării sale *On the Origin of Species*, nu va putea să treacă fără a lăsa amprente puternice și asupra geografiei politice. Dar nu numai domeniul biologic sau cel geografic era supus unor astfel de schimbări, multe alte laturi ale existenței umane intraseră, deja, sub influența acestor idei¹¹⁰. Geografia nu putea rămâne în afara acestor influențe. Școala germană de geografie va fi cea mai influențată de aceste noi concepte, iar printre cei care au dus mai departe ideile darwiniste, fiind primul care le va aplica în domeniul geografiei politice, a fost Fr.Ratzel. El va crea nu numai prima teorie importantă asupra statului, ci va determina un mod de abordare a statului care va fi activ timp de aproape opt decenii, între 1880-1960, și anume, abordarea prin prisma „determinismului geografic”. Ulterior, după anul 1960, acest tip de abordare va fi înlocuit treptat de o abordare funcțională, bazată pe principiul interrelației, lucru care, însă, nu va duce la negarea totală a primului model. Reprezentantul cel mai important în domeniul geografiei politice a acestui mod de abordare a statului a fost Ratzel.

¹⁰⁹ Dicționarul de geografie umană, 1999, pag.301.

¹¹⁰ În istorie, ideile evoluționiste ale lui Darwin își găsiseră deja adepți, cum ar fi H.Adams și Fr.J.Turner, la fel și în domeniul științelor politice –H.Maine, în economie –Th.Veblen, în antropologie –L.Morgan, în științele politice –O.Holmes și chiar în sociologie –W.G.Sumner.

El a dat la iveală în anul 1900 *Teoria organică a statului*, teorie care va influența gândirea din domeniu extrem de profund. În această teorie Ratzel susținea că există un anumit grad de determinare geografică și ambientală asupra fenomenelor desfășurate în cadrul unui stat și mai ales referitor la relațiile sale cu alte state. În concepția lui Ratzel, statul era un organism viu, care se naște, crește și moare asemenea unui corp uman. El are necesități legate de suprafața sa, dar și necesități legate de evoluția numerică a populației sale. Ratzel își imagina sistemul statal ca o variabilă legată de densitatea populației. Atunci când se depășea o anumită valoare a acesteia, statul trebuia să „crească teritorial” pentru a putea asigura necesarul de existență al populației și al său în ultimă instanță¹¹¹. Deși ideile de bază, care vor constitui această teorie, erau cuprinse în lucrarea *Politische Geographie*, vor mai trece trei ani de la publicarea acesteia până când ele se vor cristaliza pe deplin.

Pentru timpul său această teorie a reprezentat ceva nou, inedit. Aproape patru decenii mai târziu, Samuel von Valkenburg, va da la iveală, tot în sensul ideilor înaintate de Ratzel, o teorie nouă, intitulată *Teoria dezvoltării ciclice* (1939). Conform acestui nou concept, statul era privit ca un organism viu care se dezvoltă în trei stadii principale: tinerețe, maturitate și bătrânețe. Fiecare dintre aceste etape din evoluția statului implică cerințe și necesități proprii, specifice, deosebit de importante în existența sa, atât spațială cât și temporală. Valkenburg „depășea” modelul ratzelian, însă se păstra în același domeniu, încercând să facă trecerea spre o analiză complexă, non-deterministă, a unităților politico-teritoriale. Deși astăzi concepția ratzeliană despre stat pare depășită, trebuie să ținem cont de contextul general în care aceasta a apărut. Ea a rămas ca o variantă de înțelegere a evoluției statelor și a oferit un punct de plecare în analizele ulterioare referitoare la stat.

O altă teorie care a analizat nu statul în sine, ci relațiile dintre state, a fost *Teoria zonei centrale* (a Heartland-ului) enunțată de H.J. Mackinder în anul 1904. Deși aceasta este o teorie esențialmente geopolitică, care are la bază influența puterii maritime și a imperiului colonial britanic asupra politicilor mondiale, importanța acestei teorii în domeniul geografiei statului rezidă din faptul că ea oferă o primă viziune globală asupra relațiilor politice dintre state, inclusiv dintre heartland și rimland¹¹².

Teoria lui Mackinder va influența generații întregi de geopoliticieni și va genera analize și interpretări extrem de variate în deceniile care vor urma. Importanța sa rezidă și din faptul că ea pleacă în interpretarea relațiilor dintre state de la un principiu geografic: *localizarea*. Conceptul de Heartland nu

¹¹¹ Pentru mai multe detalii referitor la această teorie, vezi subcapitolul „Școala germană” din prezenta lucrare.

¹¹² Pentru mai multe detalii, vezi subcapitolul „Școala anglo-saxonă” din prezenta lucrare.

trebuie privit, însă, doar ca o localizare pur geografică. Heartland-ul reprezenta mult mai mult decât o localizare geografică. El dispunea de o valență economică, socială și nu în ultimă măsură politică. Această teorie va fi reluată și dezvoltată ulterior de Mackinder, dar și de alți geopoliticieni britanici și americani. Ea va fi predată multe decenii după enunțarea ei în instituții militare americane, tocmai datorită importanței sale.

Un alt concept, din care va rezulta în anul 1950 o teorie intitulată *Teoria statului funcțional*, va fi cel al „probabilismului și posibilismului”. Acest concept, specific școlii franceze, va fi inițiat de Paul Vidal de la Blache și Jean Bruhnes. Conceptul în sine se referea la faptul că mediul geografic nu decide în totalitate asupra evoluției statului, ci doar condiționează sau eventual direcționează evoluția acestuia. Din acest punct de vedere, dictatul geografiei asupra statului se slăbea considerabil, fără, însă, a dispărea total. Teoria statului funcțional va apărea, însă, din partea unui exponent al școlii anglo-saxone: Richard Hartshorne. Acesta afirma în 1950, în lucrarea *The Functional Approach in Political Geography*, că dezvoltarea statelor se face pe baza resurselor (inclusiv umane), dezvoltare influențată de mediu dar nu determinată de acesta. În concepția sa, statul cel mai viabil era cel organizat pe *principiul funcțional* (de aici și numele teoriei), singurul principiu care ar fi asigurat o viabilitate în timp și spațiu a oricărei unități politico-administrative. Hartshorne analizează în aceeași lucrare raportul dintre *forțele centrifuge* și cele *centripete* care concură la evoluția unui stat. Această teorie aduce un element nou, puțin „uzat” în geografia politică anglo-saxonă și anume *conceptul de națiune*. Hartshorne sesiza importanța elementului „populație” în evoluția unui stat. Această teorie va reprezenta un pas important spre schimbarea accentului în analiza statului, de la elementul teritoriu, la elementul populație. În același timp, în cadrul abordării funcționale propusă de Hartshorne în 1950, întâlnim un alt termen interesant, acela de „core areas” (areale centrale) care, sub o formă sau alta, va fi folosit și de alți geografi politicieni și geopoliticieni în deceniile ce vor urma.

Un nou tip de abordare a statului va apărea la numai doi ani distanță de la momentul enunțării teoriei lui Hartshorne, fiind prezentat de Jean Gottman sub forma unei teorii în care apare pentru prima dată termenul de „iconografie” în sensul de *simbolistică națională*. În concepția lui Gottman, pentru existența unui stat este nevoie de păstrarea unui echilibru între *forțele unificatoare*, reprezentate de simbolurile naționale (elementele de iconografie) și *forțele destabilizatoare*, reprezentate de circulația ideilor, a oamenilor, pătrunderea noilor modele existențiale etc. Gottman sesizase corect faptul că prezența unor simboluri naționale dă o anumită vitalitate statului, acestea funcționând ca forțe centripete. Simbolistica lucra prin intermediul oamenilor, întărind coeziunea grupului și dând justificare psihologică apartenenței la grup-

națiunea. Pe de altă parte, forțele destabilizatoare amintite, își aveau efectul tocmai datorită pătrunderii noilor idei din exterior, idei ce ofereau „alternative” de evoluție a statului respectiv. Forțele destabilizatoare nu distrugau în acest caz statul, ci îl „transformau” într-un stat nou, construit, însă, în afara specificului național inițial reprezentat de simbolistică.

Importanța acestei teorii constă în faptul că autorul ei a sesizat rolul deținut de națiune și de simbolistica acesteia în păstrarea specificului național al unui stat. Introducerea termenului de „iconografie” a reprezentat un pas înainte spre abordarea modernă a unităților politico-administrative, cum este statul.

Tot în această direcție trebuie semnalată o altă teorie, apărută în anul 1953, referitoare la formarea și creșterea statelor. Autorul Karl Deutsch a adus în cadrul acestei teorii, intitulată *Teoria integrării și dezintegrării statelor*, o abordare geografică (specifică geografiei umane) dar și psihologică (în special comportamentală) lucru inedit pentru aceea perioadă. Enunțată pentru prima oară în articolul *The Growth of Nation: Some Recurrent Patterns of Political and Social Integration*¹¹³, teoria integrării și dezintegrării punea în explicația apariției unui stat de la opt puncte considerate imperative pentru atingerea acestui scop. Ele erau:

1. trecerea de la o economie de subzistență la una de schimb;
2. apariția zonelor centrale (core areas);
3. creșterea orașelor;
4. dezvoltarea infrastructurii în domeniul comunicațiilor;
5. concentrarea de capital;
6. apariția conștiinței proprii și a interesului de grup;
7. apariția conștiinței apartenenței etnice;
8. fuziunea conștiinței apartenenței etnice cu stratificarea socială a societății.

În ansamblu, cele opt puncte reprezentau, în sine, etape urmate atât de grupul uman cât și de structurarea politică, pe drumul de devenire din grup uman în națiune, a populației respective. Deutsch sesizase faptul că la transformările necesare apariției unui stat participau în primul rând oamenii, și că un stat nu reprezintă numai un teritoriu cu granițe, ci, în primul rând, un teritoriu locuit și stăpânit de un grup uman ce îi asigură acestuia o funcționalitate reală.

În teoria lui Deutsch putem observa influențele tuturor teoriilor expuse până la el. Meritul său este acela de a le fi pus într-o ordine logică și de a diferenția principalele etape în structurarea unui sistem politic viabil într-un anumit areal.

¹¹³ Apărut în revista „World Politics”, vol. 5, nr. 2 pe luna ianuarie 1953

Anii '50 au fost extrem de prolifici în domeniul teoretizării asupra statului. La numai un an distanță de teoria lui Deutsch, un american care va influența puternic geografia politică post belică, Stephen B. Jones, va înainta o nouă teorie, revoluționară pentru acele vremuri.

Stephen B. Jones va prelua o serie de idei de la Whittlesey, Hartshorne și Gottman, le va metamorfoza și modela conform concepției sale științifice și va da la iveală o teorie nouă, publicată sub numele *An Unified Field Theory of Political Geography* (Teoria Unificată a Geografiei Politice). Esența acestei teorii se referă la faptul că apariția unui stat se face prin unificarea teritoriilor cu specific comun, pe baza unei *idei politice comune* (ex.: colonialismul sau comunismul). *Ideea politică* premerge *decizia*, urmată de *mișcarea* ce implică *teritoriul*, acesta din urmă transformându-se în *areal politic*. Exemplul cel mai concludent, dat în sprijinul acestei teorii, a fost crearea Statului Israel.

- idee politică → decizie → mișcare → teritoriu → areal politic;
- sionism → unificare → migrare → Israel → statul evreu.

Teoria lui Jones are meritul de a adâncii și mai mult concluziile lui Deutsch, referitoare la rolul grupului uman în făurirea unui stat, prin sublinierea faptului că ideea politică, luarea deciziei și mișcarea sunt atribute și determinante ale aceluiași grup de populație. Este o recunoaștere indirectă a faptului că nu teritoriul este elementul de bază, numărul 1 al statului, ci populația....

Această orientare „populaționistă” în analiza statului, va fi accentuată și de următoarea teorie, apărută în anul 1957, intitulată *Teoria statului teritorial*, expusă de J.H. Herz, în articolul său *Rise and Demise of the Territorial State*.

În cadrul acestei teorii Herz afirma faptul că pentru a exista, un stat are nevoie de teritoriu. În același timp, însă, statul are nevoie de o *națiune*. Existența unei națiuni în interiorul unui teritoriu statal crează un *stat național*. Herz recunoaște, astfel, că forma cea mai viabilă în existența unui stat este cea de stat național. Teoria statului teritorial, deși ca titlu ne face să ne gândim preponderent la elementul teritoriu din componența unui stat, în realitate este un semnal care arată importanța națiunii în crearea aceluia stat. În acest fel era asigurată trecerea de la modul de abordare „organiscist” specific ratzelian, spre modul de abordare „relaționist”, „populaționist” specific teoriilor care vor urma după deceniul șase al sec. XX.

În rândul acestora, putem aminti, ca un exemplu al noilor orientări demarate după anii '60-'70, teoria înaintată de S.B. Cohen și L.D. Rosenthal în 1971 referitoare la relațiile dintre state și la relațiile din interiorul statului¹¹⁴ În

¹¹⁴ A se vedea articolul Cohen, S.B., Rosenthal, L.D. (1971) *A Geographical Model of Political System Analysis*, în „Geographical Review”, vol. 61, nr. 1, ianuarie 1971.

această teorie, Cohen și Rosenthal subliniază rolul naționalismului și apariția unui stat.

Pasul definitoriu se făcuse! Statul era abordat –în primul rând– prin prisma populației sale, influența determinismului geografic ratzelian intrând deja în istorie...

Evoluția hărții politice a lumii

Harta reprezintă un element fundamental în geografia politică, reliefarea primar geografică, teritorială, a fenomenului politic, din acest motiv urmărirea evoluției acesteia și mai ales a transformărilor nu atât cantitative, cât mai ales calitative care au apărut în legătură cu ea, fiind un lucru esențial în înțelegerea complexității fenomenelor specifice geografiei politice.

Evoluția în sine a hărții politice este și rezultatul acțiunii mai multor factori extrem de variați care influențează, sau în anumite ipostaze chiar determină, această evoluție, direcționând-o spre zone și areale greu de bănuț initial. În același timp, această evoluție este rezultatul direct al dezvoltării de ansamblu a societății omenești, al schimbărilor relațiilor în cadrul societății și nu în ultimă măsură, rezultatul evoluției tehnologice și științifice.

Istoria a înregistrat cronologic această evoluție, transformările care au modificat societatea umană de-a lungul timpului, scoțând la iveală forme de organizare politico-administrative diferite de la o perioadă la alta. Evoluția hărții politice se referă, printre altele, și la evoluția frontierei, în paralel cu evoluția formelor politice de organizare a teritoriului. Dacă în trecut statele (sau formațiunile politico-administrative) nu erau delimitate fizic foarte strict, existând întinse spații de tipul „no man's land”, în perioadele mai recente, cum ar fi cea modernă și contemporană, delimitarea s-a făcut –în cele mai multe cazuri– foarte strict. Ori, în aceste situații, orice modificare a frontierei reprezintă, în fapt, o modificare a hărții politice.

Din punct de vedere al determinării temporale a fenomenului, putem remarca existența câtorva momente foarte importante care au adus cu sine modificări ale hărții politice, deci a teritoriului statelor sau formațiunilor politico-administrative. Unul din aceste momente importante, care a schimbat definitiv harta politică a lumii, a fost apariția societăților structurate din punct de vedere social, în care existau clase sociale, o anumită ierarhie socială și anumite tipuri de relații interumane. Existența conducătorilor recunoscuți unanim, a preoților sau liderilor spiritual-religioși, a războinicilor sau a căpeteniilor războinice, a funcționarilor din administrație (de tipul scribilor, finanștilor, a celor care țineau diverse evidențe), alături de existența meșteșugarilor și a negustorilor, dar și a țăranilor liberi sau a sclavilor, a permis apariția unor

evoluții sociale extrem de complexe care s-au finalizat, în multe cazuri, modificări ale hărții politice.

Primele formațiuni statale din istorie au apărut în Orientul Mijlociu, în Extremul Orient și în nordul Africii¹¹⁵. Această localizare nu a fost deloc întâmplătoare. Deși încă nu există o unanimitate de păreri în ceea ce privește apariția statelor și dezvoltarea lor incipientă, în primele stagii, există totuși o serie de teorii și concepte care par a răspunde întrebărilor legate de apariția statelor în vechime. Trebuie să avem în vedere –în primul rând– factorii care au dus la apariția acestor formațiuni politico-administrative, sau care au generat condițiile propice pentru această apariție. Este vorba în primul rând de *productivitatea solului*, lucru deosebit de important, pentru că aceasta asigură un surplus constant de produse, în special agricole, care se puteau acumula, păstra și folosi ulterior, asigurând un anumit statut față de alte grupuri umane care nu dispuneau de astfel de terenuri productive. În al doilea rând, *locația geografică oportună*, care să favorizeze desfășurarea vieții în comun a grupului de oameni implicați, va avea repercusiuni extrem de pozitive în cadrul acestui proces. Dacă locația geografică era una favorabilă, oferind elementele necesare din acest punct de vedere, atunci premisele apariției unor structuri politice, executive, care vor implica structurarea statului, vor fi mult mai probabile și realizabile. Lipsa unei locații geografice favorabile va duce la dispariția sau slăbirea grupului uman respectiv, ceea ce va avea urmări negative și asupra structurării politico-teritorială ulterioară. În al treilea rând, un factor important a fost și *protecția oferită de mediul natural geografic împotriva posibilităților inamici*. Un mediu natural care să ofere un anumit grad de protecție, chiar de „mascare” a prezenței grupului respectiv în teritoriu, va funcționa ca un element favorabil în devenirea statală a unui grup uman. Dacă acestor factori li se adaugă și o serie de *condiții climatice favorabile*, cu un rol pozitiv în desfășurarea vieții economice și sociale pe un anumit teritoriu, putem să ne dăm seama că premisele istorice ale apariției statelor au funcționat încă din cele mai vechi timpuri. Și totuși, deși foarte multe areale de pe glob răspundeau acestor condiționări, statele, sau măcar formele politico-administrative primare, au apărut numai în anumite areale. Acestea au fost legate, de regulă, de zone situate în imediata apropiere a fluviilor, în special pe cursurile inferioare, care ofereau pe lângă acele condiții climatice amintite mai sus și o serie de terenuri de tip luncă sau deltă, extrem de fertile¹¹⁶. Sunt ceea ce antropologii numesc „societățile agricole”, care au stat la baza

¹¹⁵ Simion, T., 1998 ... op.citate, pag.64.

¹¹⁶ V.Indusului, V.Gangelui, V.Brahmaputrei, V.Tigrului, V.Eufratului, V.Nilului, considerate a fi arii centrale din care au evoluat viitoarele formațiuni politico-administrative, în urmă cu peste 7.000 de ani.

aparitiei formelor statale specifice Antichității timpurii¹¹⁷ O altă direcție de abordare a apariției statelor în perioada Antichității timpurii ne sugerează că acest proces extrem de complex ar fi legat de apariția vieții urbane¹¹⁸, primele state fiind, de fapt, *state-cetate* sau *state-oraș*, forme protourbane de organizare politico-administrativă închisă.

Indiferent de punctul de vedere pentru care optăm, un lucru este cert: *aparitia* statelor, indiferent că erau state-cetate sau nu, a avut la bază existența unor *arii centrale favorabile*, care au permis o *extindere ulterioară teritorială*, desfășurată în mai multe etape, extindere ce s-a bazat pe existența unor *afiliații între indivizii componenți* ai grupului respectiv, afiliații ce, ulterior, vor devenii etnice.

O primă zonă de constituire a formațiunilor statale a fost cea delimitată de Marea Mediterană, Marea Neagră, Marea Caspică, Deșertul Libiei, Peninsula Arabia și Marea Arabiei. În această zonă vor apare primele formațiuni politico-administrative de tipul orașelor-stat (*orașe-cetate*), în mileniul V î.Hr.: Ur, Uruk, Babylon, Kiș, Nippur, Eridu etc. care vor sta la baza apariției unor viitoare regate (Regatul Babylon, Asirian, Hittit, Sumerian, Fenician sau Persan). În același timp, sau ceva mai târziu, arealele de la vest de această zonă primară, areale situate în nord-estul Africii, vor genera noi forme statale de-a lungul Nilului și la limita cu peninsula Arabiei. Regatul Egiptean va cunoaște o evoluție deosebită de-a lungul a două milenii, modificându-și permanent hotarele și sfera de influență. Pentru Egipt, Regatul Vechi (2850-2052 î.Hr.), Regatul Mijlociu (2052-1570 î.Hr.), Regatul Nou (1570-715 î.Hr.) și Regatul Târziu (715-332 î.Hr.) vor cunoaște transformări politico-administrative și organizatorice care vor influența nu numai statutul său statal, ci și relațiile cu vecinii, în special cu cei de la răsărit. Alături de aceste procese „interne” de organizare și structurare politică, trebuie să semnalăm o modalitate prin care o formă statală deja constituită se va extinde și va ajunge să formeze un nou tip de organizare politico-teritorială: *imperiul*. Această modalitate este *colonizarea*. Extinderea prin colonizare va fi specifică și Evului Mediu, aducând transformări deosebite pe harta politică a lumii în perioade extrem de variate. Colonizarea era legată nu atât de un fenomen sau proces impus de conducerea politică, ci mai ales de mișcările masive de populație, ceea ce va purta ulterior numele de *proces migraționiste*. Aceste deplasări pe distanțe mari, a unor grupuri importante de populație, vor fi prezente de-a lungul istoriei, generând noi forme de organizare politico-

¹¹⁷ Așa cum aminteam anterior, nu există o unanimitate de păreri în acest domeniu, apariția primelor state fiind încă un subiect extrem de controversat. Pentru mai multe detalii sugerăm lecturarea articolului *A Theory of the Origin of the State*, apărut în revista "Science", nr. 169, din august 1970, semnat de R.L. Carneiro, în special paginile 733-738.

¹¹⁸ Glassner, M.I., 1996 op.citate, pag. 54.

teritorială, deci participând la modificarea hărții politice a lumii. Transformările petrecute în mileniiile IV-I î.Hr. vor afecta atât lumea cunoscută, cât și zone mai îndepărtate de arealul „inițial”, situate la nord sau la nord-estul Mării Mediterane. În acest areal „secundar” va apare, la începutul mileniului I î.Hr., o formațiune politică care va influența puternic întreaga civilizație umană: *civilizația elenă*. Ei îi va fi specific un acut proces de colonizare care va ajunge în nord până pe țărmurile Mării Negre, în vest până la Peninsula Iberică, în sud până pe țărmul nordic al Africii iar în est până aproape de Caucaz. În acest fel bazinul Mării Mediterane va devenii „bazinul primordial” pentru o serie întreagă de civilizații și state care vor urma.

În toată această perioadă, zona inițială situată în Orientul Apropiat va continua să genereze formațiuni politice care vor evolua ajungând la stadiul de imperiu. Unele formațiuni vor rămâne regate și vor continua existența formațiunilor predecesoare, altele se vor stinge sau se vor transforma prin ocupare militară. Printre acestea, cele mai importante au fost: Imperiul Sumerian (3200-2800 î.Hr.), Imperiul Akkadian (2350-2100 î.Hr.), Regatul Asirian (1800-612 î.Hr.), Regatul Babylonian (1728-539 î.Hr.), Imperiul Hittit (1640-1200 î.Hr.), Imperiul Fenician (cca 1000-332 î.Hr.) sau Imperiul Persan (559-330 î.Hr.).

În arealul mediteranean, la jumătatea mileniului I î.Hr. va apare o altă civilizație care va genera un stat deosebit de important, ce va atinge, ulterior, nivelul de imperiu: *civilizația romană*. Civilizația romană se va dezvolta, inclusiv politico-teritorial, în mai multe etape, extinzându-se continuu, astfel încât la sfârșitul sec.II d.Hr. va ajunge să cunoască cea mai mare întindere atinsă vre-odată, Marea Mediterană devenind o *Mare Romană* în întregime. Transformările hărții politice impuse de civilizația romană vor fi atât de puternice și de profunde, încât nici o altă civilizație europeană nu va mai reuși să atingă nivelul de răspândire teritorială atins de aceasta. Imperiul Roman va transforma profund și substanțial harta politică a Antichității, aproape toți vecinii săi intrând în relație cu acesta și suferind transformări politico-teritoriale datorită vecinătății cu el. Un moment important va venii în anul 395 d.Hr., când Imperiul Roman se va diviza în două mari formațiuni politice independente, cu capitale separate și conducere individuală: în est, va apare *Imperiul Roman de Răsărit*, cu capitala la Constantinopole, iar în vest, *Imperiul Roman de Apus*, cu capitala la Roma. În secolele ce vor urma, din primul se va constitui *Imperiul Bizantin*, iar din cel de-al doilea va evolua *Imperiul Germanic și Carolingian*. Secolele III-VII d.Hr. vor constitui, însă, o perioadă „neagră” în ceea ce privește evoluția hărții politice a Europei, fiind epoca „migrațiilor”, epocă în care diferite fluxuri de popoare migratoare, vor venii din est, din stepile asiatice și vor parcurge continentul european de la est la vest, distrugând sau alterând profund formațiunile politice existente. În această

perioadă, principala modalitate de modificare a hărții politice a fost **cucerirea militară**. Este perioada în care harta politică va fi modificată după aproape orice bătălie, cucerirea unor teritorii modificând apartenența acestora la o anumită formațiune politică sau alta. Aceste transformări „violente” ale hărții politice europene vor continua și pe parcursul întregului Ev Mediu timpuriu și în prima parte a Evului Mediu mijlociu. Pe harta politică a Europei vor apare constant formațiuni politice mai mari sau mai mici, unele vor dispărea sau se vor transforma, altele vor rezista de-a lungul timpului. Imperiul Francez, Imperiul German, Regatul Poloniei, Regatul Lituaniei, Regatul Ungar, Regatul Spaniei etc. vor funcționa în limite teritoriale extrem de instabile, sub presiunea unor alte forțe cuceritoare venite din exterior, în cele mai multe cazuri din Asia sau Orientul Apropiat¹¹⁹. În afara acestor entități politice europene specifice, de-a lungul timpului, vor apare în areale situate chiar pe traseul năvălitorilor o serie de formațiuni politice specifice unor teritorii, cum este cazul celor trei provincii istorice românești, formațiuni de tipul *cnezatelor*, *voievodatelor* și nu în ultimul rând, de tipul *țărilor* și *țărișoarelor*. Evoluția hărții politice în această parte a Europei este extrem de complexă. Dinamica evoluției frontierelor va ține atât de presiunea geopolitică exercitată de vecini, în special de Imperiul Otoman pentru Țara Românească și Moldova și de Regatul Ungar pentru Transilvania, cât mai ales de alternanța perioadelor de pace cu cele de conflict, războiul fiind cel care va sta la baza modificării de fiecare dată a granițelor și frontierelor în această parte răsăriteană a Europei.

Statele feudale europene vor fi monarhii conduse autoritar de un rege sau de o regină, având o structură statal-organizatorică destul de simplă, însă o delimitare spațială, în cele mai multe cazuri, destul de ambiguă. Evoluția hărții politice pentru această perioadă va fi extrem de variabilă, rareori atingându-se ulterior o complexitate mai mare decât în această perioadă¹²⁰. Tot în această perioadă istorică evoluția hărții politice va fi influențată și de o serie de deplasări masive de populație care vor urma trasee foarte alambicate, deplasări care vor avea la bază atât motive militare, cuceriri, opresiuni religioase dar și motive epidemiologice, continentul fiind invadat în repetate rânduri de o serie de boli extrem de contagioase, cum ar fi ciuma neagră, boli care vor schimba inclusiv **statutul politico-administrativ** al unor regate.

În alte regiuni ale globului, harta politică se va modifica, de asemenea, datorită transformărilor sociale și politice aduse de vremuri. În America Centrală și de Sud, cuceririle impuse de europenii ajunși aici în sec.XV-XVI vor duce la

¹¹⁹ Printre aceste forțe „modelatoare” ale hărții politice a Europei *mongolii* și *turcii* au exercitat cele mai semnificative presiuni, ajungând în sec.XIII-XVII să domine întinse regiuni din Europa.

¹²⁰ Poate numai cazul Poloniei în cel de-al doilea Război Mondial ar mai putea fi comparat cu situația din această perioadă, Polonia cunoscând o evoluție politico-teritorială extrem de instabilă.

decăderea și cucerirea unor imperii cu o vechime de sute și sute de ani. Prezența europenilor va modifica ireversibil harta politică a continentului american. În același timp, descoperirile geografice și preluarea în posesiune a teritoriilor nou descoperite vor modifica traseul general al granițelor și frontierelor. Vor apare, astfel, faimoasele imperii coloniale de peste oceane, unele dintre ele mult mai întinse decât patria mamă. Începând cu sec.XV-XVII, Regatele Portugaliei, Spaniei, Franței, Marii Britanii, Olandei sau ulterior, la două sute de ani distanță, America și Japonia, își vor extinde frontierele la mii și mii de km distanță. Perioada modernă va aduce cu sine modificări pe scena politică a lumii. Modalitățile, însă, de schimbare a hărții politice, în speță a frontierelor statelor respective, vor rămâne aceleași, la fel de violente și inumane precum cele utilizate de înaintași în urmă cu sute de ani.

Expansiunii militare, brutale, i se va alătura expansiunea economică, bazată pe exploatarea resurselor naturale, motiv pentru care în sec.XVIII-XIX harta politică a lumii va cunoaște schimbări profunde. Mergând în paralel cu elementul militar de modificare a frontierelor, înaintarea economică spre regiuni mai puțin populate va duce la modificarea statutului politic al diferitelor regiuni de pe glob. Trebuie să amintim aici expansiunea spre răsărit a Imperiului Rus, desfășurată în a doua jumătate a sec.XVIII și pe parcursul întregului sec.XIX, ajungând la începutul sec.XX până la Pacific, sau spre vest, când Rusia va îngloba „frățește” părți din Polonia, Basarabia românească sau areale de la Marea Neagră.

Paralel cu aceste procese „expansioniste”, în Europa asistăm și la demararea unor intense procese de unificare a entităților politice individuale dar care fac parte din cadrul aceleiași națiuni. Exemplul cel mai concludent este cazul Germaniei¹²¹, desfășurat cu precădere între 1834-1871, proces care va duce la crearea unei Germanii puternice și unitare, până la sfârșitul deceniului 4 al sec.XX, sau cazul unificării Italiei, proces desfășurat între 1859-1870. În același timp, o serie de entități statale care nu dispuneau de o bază națională unitară, dar care aveau interese comune, se vor unii, formând state pluri-etnice, de tipul Imperiului Austro-Ungar (1867), care nu vor rezista, însă, de-a lungul istoriei.

Tot aceasta este și perioada extensiei maxime a imperiilor coloniale, cum este cazul celui britanic, care cuprindea printre altele și India, Africa de Sud și Africa de Nord, dar și perioada în care o serie de state vor încerca să-și

¹²¹ Înainte de Pacea de la Westfalia (1648) pe teritoriul actual al Germaniei existau nu mai puțin de 900 (!) entități statale independente, parte, însă, a națiunii germane. În 1815, datorită proceselor de unificare desfășurate de-a lungul celor 167 de ani scurți, mai existau doar 36 entități statale, pentru ca în 1871 întreaga națiune germană să fie cuprinsă în 24 de state, care, însă, se vor unii și ele în deceniile următoare.

clădească propriile lor imperii, în special din motive strategice sau/și economice (cazul Franței în Africa, al Japoniei în sud-estul Asiei).

Pe continentul nord-american, după deceniul 6 al sec.XVII va începe să apară o nouă entitate independentă, care va duce, în final, la crearea Statelor Unite ale Americii. Ceva mai la sud, pe continentul sud-american, transformările politice se vor extinde, combinându-se cu lupta de eliberare de sub influența spaniolă și portugheză, și de câștigare a independenței de stat, proces care va dura aproape 200 de ani.

Primele decenii ale sec.XX vor cunoaște modificări profunde ale hărții politice a lumii în general și ale Europei în special. Cele două conflagrații mondiale vor modifica puternic, și în unele cazuri, ireversibil, harta politică a Europei. Principala cauză a acestor transformări a fost războiul, însă o serie de motive derivate din acesta vor influența evoluția ulterioară a granițelor și frontierelor, precum și apariția unor noi entități statale bazate pe principiul național. Datorită expansiunii marilor imperii coloniale, dar și datorită dorinței de eliberare națională a entităților statale naționale aflate sub stăpânire imperială, în primele 4 decenii ale sec.XX harta politică a Europei va cunoaște modificări importante, însă, unele destul de instabile în timp. Alături de aceste motive, ca un factor care a dus la schimbarea statutului politic al unor state europene și nu numai, putem aminti aici apariția a două concepte politice extremiste, comunismul în 1917 și nazismul în 1933, care vor altera harta politică a lumii pentru câteva decenii.

Cel de-al doilea Război Mondial va rearanja harta politică a Europei, însă pe principii ideologice, următoarele patru decenii și jumătate constituind o perioadă aparte în istoria politică a continentului. În afara Europei, și alte state vor cunoaște transformări politice și implicit teritoriale semnificative, fiind incluse sub „umbrela” ideologică a comunismului. Este cazul Chinei, Coreei, Vietnamului, Cubei, Mongoliei, care după cel de-al doilea Război Mondial au adoptat ideologia comunistă, formând ceea ce va purta denumirea de „blocul comunist”, alături de statele satelit sovietice din Europa. Apărea, astfel, două lumi politico-ideologice diferite: o lume liberă, capitalistă, și o lume comunistă, în care relațiile erau de tip socialist, în marea majoritate a cazurilor state ce gravitau, într-o formă sau alta, în jurul fostei URSS. Se putea vorbi, implicit, de apariția unui nou tip de frontieră, *frontiera ideologică*, care despărțea nu state ci sisteme ideologice diferite, respectiv sistemul comunist de cel capitalist. Acestui nou tip de împărțire politică îi vor cade pradă state care până la momentul respectiv erau unitare, cum este cazul Germaniei în Europa sau Vietnamul în Asia de sud-est.

Deceniul 9 al sec.XX va aduce o nouă schimbare importantă pe scena politică a lumii, implicit a Europei. Procesul de dezintegrare a sistemului comunist reprezentat în principal de URSS va duce pe de-o parte, la apariți

ca entități politice independente, a unor state care au fost înglobate în structuri federale înainte de acest moment¹²², sau, din contră, pe de altă parte, la unificarea unor teritorii aparținătoare unui singur stat, însă care din motive politico-istorice au fost despărțite samavolnic¹²³

Tot în această ultimă perioadă a sec.XX, mai exact după terminarea celui de-al doilea Război Mondial, și cu precădere în deceniile 5-7, un alt element a dus la modificare hărții politice a lumii. Este vorba de lupta anticolonială desfășurată în Africa sau în anumite părți ale Asiei sau Americii Latine, luptă finalizată –în multe cazuri– prin apariția unor noi state independente. Multe dintre acestea au doar câteva decenii de existență independentă și se află într-un proces continuu de întărire a specificului național, fără de care noua entitate politică nu are șanse de existență independentă.

În prezent pe harta politică a lumii sunt semnalate 197 de state independente și suverane, la care se adaugă peste 70 de teritorii cu statut deosebit, unele dintre ele cu statut de dependență față de alte state. Harta politică a lumii va continua să se schimbe, noi state își vor câștiga independența, altele vor reuși să se unifice, continuând procesul inițiat cu peste 7.000 de ani în urmă pe luncile însozite ale Tigrului și Eufratului, acolo unde statul a devenit o realitate de care va trebui să se țină cont și în viitor.

¹²² Cum este cazul republicilor componente ale fostei URSS sau republicile rezultate din dezmembrarea fostei Iugoslavii.

¹²³ Cum este cazul Germaniei sau, sperăm, în viitor, al României.

2. GEOGRAFIA NAȚIUNII

Geografia națiunii s-a constituit ca o necesitate imperativă, în cadrul geografiei politice, avându-se în vedere importanța acestei probleme în perioada actuală, precum și repercusiunile asupra celorlalte componente ale geografiei politice. Deși o categorie aparte în panopia preocupărilor geografiei politice și geopoliticii mondiale, geografia națiunii, nu a constituit un subiect de sine stătător, decât în opinia unor autori, de regulă aparținând școlii franceze, literatura anglo-saxonă tratând această problemă doar adiacent și tangențial, dând o conotație proprie ideii de națiune și național. În cadrul acestei școli (anglo-saxone), națiunea este văzută mai mult prin prisma comunității umane constituită pe baza unor trăsături comune lingvistice, culturale, precum și comportamentale. Esența etnicului, în cadrul școlii anglo-saxone, este relativ ocolită, până și termenul de „*etnic*” fiind destul de restrâns folosit. Explicația pare să stea în definirea procesului etno-genetic, care, din păcate, în literatura străină este extrem de puțin analizat. În concepția românească¹²⁴, formarea națiunii este un proces strict legat de etnic și de cristalizarea trăsăturilor comune specifice populației autohtone, inițiale. Pentru a înțelege acest proces complex, este bine a defini mai întâi elementele de terminologie folosite, precum și a încerca să clasificăm și tipologizăm acest fenomen.

Națiunea – definiție, evoluție, forme, tipologii

În cadrul școlii anglo-saxone, națiunea, în viziunea mai tuturor autorilor, este văzută ca „o formă evoluată a comunității sau grupului etnic și este constituită dintr-un grup de oameni ce au o conștiință națională proprie, fiind legați unii de alții prin limbă, religie, valori și aspirații comune și care se simt atrași de un teritoriu specific” (Smith, 1993, citat de Bodocan, 1997).

O parte dintre acești autori, accentuează latura culturală, eludând aspectul etnic, imperios necesar nașterii unei națiuni. O astfel de definiție este dată de R.Muir, care prezintă națiunea ca „un grup de oameni legați printr-o moștenire culturală comună.....care concentrează un număr mare de indivizi și care a ajuns la un anumit nivel de maturitate politică” (Muir, 1997). Înscrinându-se în aceeași direcție, Emerson¹²⁵ descrie națiunea ca fiind „o comunitate de oameni care simt că aparțin unui anumit grup ce îmbrățișează

¹²⁴ Exprimată superb de S.Mehedinți, I.Conea., dar și de unii i cum ar fi: N.Iorga, V.Pârvan, ș.a.

¹²⁵ Emerson, R. (1960) *From Empire to Nation*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.

elemente de moștenire comună foarte puternice și militează spre un destin viitor comun” (Emerson, 1960).

Tot în această direcție, dar punând accent pe istorie, cultură și teritoriu comun, se înscrie și definiția dată de A.D.Smith¹²⁶, care înțelege națiunea ca fiind „o comunitate umană definită de o istorie și cultură comună, posedând un teritoriu unitar, un sistem economic și educațional propriu, precum și drepturi legale comune (?)” (Smith, 1989). Exemplificările pot continua, însă, mai toate definițiile se înscriu în aceeași direcție, și anume, în încercarea de definire a taxonomului suprem în existența unui popor, fără însă a vorbi despre însăși esența acestui fenomen –etnicul. Toate definițiile enumerate mai sus înțeleg și explică doar parțial natura națiunii. Acest termen, extrem de complex și cuprinzător, necesită o abordare multi-vizionară, tocmai pentru a acoperii toate aspectele ce definesc acest termen esențial în geografia politică. O definiție simplă, școlărească, care se poate constitui într-o explicație regăsită în dicționare, ar putea fi: „o formă de comunitate umană, apărută în urma evoluției istorice a popoarelor și a cristalizării sentimentului național.....Membrii unei națiuni.....sunt apropiați prin caracteristicile culturale, valori și aspirații identice și locuiesc același teritoriu.....” (Dicționarul de geografie umană, 1999). Totuși, nici această definiție nu răspunde în profunzime acestui subiect, practic, definirea conceptului de națiune fiind extrem de complexă, necesitând explicații amănunțite, greu de cuprins într-o simplă definiție. Acest lucru se datorează, în primul rând, procesului de formare a națiunilor, proces denumit „de etno-geneză” Este, practic, procesul de cristalizare și conștientizare al unei etnii, desfășurat în cadrul propriului său teritoriu, unde ea este autohtonă. Altfel spus, o națiune este „o etnie în spațiul său de geneză” (Costachie, 1995). Pentru definirea corectă a națiunii, trebuie să avem în vedere o serie de elemente, deosebit de importante:

națiunea este un grup uman, de o anumită dimensiune numerică, și de o anumită calitate, care se constituie într-o comunitate umană, tocmai pe baza trăsăturilor esențiale, proprii;

națiunea este rezultatul unui proces complex, de evoluție de la stadiul post-tribal, până la cel de taxonom suprem în existența unui popor (poporul fiind o etapă interioară în cadrul procesului de evoluție și cristalizare al unei etnii de bază, din care va rezulta ulterior o națiune);

națiunea dispune de o conștiință națională, formată pe baza trăsăturilor etnice comune și a conștientizării acestora în legătură cu un anumit teritoriu (pe care, uneori, națiunea nu îl deține în mod real, dar de care se simte legată);

¹²⁶ În articolul *The Origin of Nations*, apărut în revista „Ethnic and Racial Studies”, în anul 1989 și reluată în lucrarea *The Ethnic Origin of Nations* (1993).

națiunea dispune, de asemenea, și de o *identitate proprie*, reflectată și preluată de forma de organizare politico-teritorială –statul. Identitatea națională reprezintă, practic, cumulum de simboluri și reprezentări derivate din caracteristicile elementare etnice ale etniei din care a rezultat națiunea în cauză, simboluri și reprezentări, ce diferențiază națiunea respectivă de altele și care dă personalitate proprie acesteia. Identitatea națională se constituie ca motivație interioară la nivelul fiecărui individ component al națiunii și are o însemnătate deosebită în cadrul *simbolisticii naționale*;

națiunea dispune de o *religie proprie*, care în cele mai multe cazuri, s-a constituit ca un factor deosebit de important în omogenizarea trăsăturilor populației respective, și care a atras și unificat grupul uman în cauză. Religia este, în mai toate cazurile, factor unificator în formarea unei națiuni;

națiunea, deține, în marea majoritate a cazurilor, *un teritoriu propriu*, în care –de regulă– este autohtonă, teritoriu care „și-a transmis” trăsăturile și caracteristicile către populația inițială, formându-se astfel, o „comuniune inițială om-natură”, comuniune „translatată” ulterior în cadrul *simbolisticii naționale*. În unele cazuri, națiunea poate exista și în afara teritoriului său propriu (vezi cazul evreilor până în anul 1948, al kurzilor etc.), însă, există în toate cazurile, un sentiment profund de legătură și atașament cu teritoriul pe care îl consideră a fi „acasă” sau „pământul făgăduit” (în cazul evreilor);

națiunea dispune de *tradiție proprie comună*, rezultată din conviețuirea în comun a membrilor săi, lucru care a generat, pe de-o parte, o istorie comună, inclusiv o „*istorie teritorială*” sau o „*istorie rezidențială*” comună, iar pe de altă parte, conviețuirea în comun a generat un *mod de viață propriu*, care diferențiază populația respectivă de vecinii săi. Acest mod de viață propriu, este rezultatul unei evoluții atât lingvistice, cât mai ales culturale, istorice, sociale, dar nu în ultimul rând și psihologice, comuniunea cu teritoriul propriu, timp de sute de ani, are ca rezultat formarea unor trăsături psihice în deplină concordanță cu elementele naturale¹²⁷

Având în vedere toate aceste elemente, putem încerca o definiție a națiunii ca fiind „o comunitate umană, având la bază o etnie, ajunsă la o formă stabilă, superioară, de existență, reprezentând taxonomul suprem în ierarhia organizării comunitare umane, formă caracterizată de o rădăcină comună proprie inițială, de o tradiție și istorie comună, bazate pe omogenitate etnică, și care a cunoscut un proces de etno-geneză, în cadrul unui teritoriu unde această etnie a fost autohtonă, proces în care trăsăturile etnice de bază s-au

¹²⁷ A se vedea lucrarea lui Drăghicescu, D. (1996) *Din psihologia poporului român*, Ed. Albatros, București.

topit, s-au metamorfozat, rezultând caracteristici noi, superioare, influențate de mediul natural înconjurător (la care s-a adaptat), și care diferențiază comunitatea respectivă de altele din vecinătate" În urma acestui proces, apar, în cadrul comunității respective, elementele de *conștientizare națională*, adică conștientizarea apartenenței la o națiune, pe baza identificării cu ceilalți membrii (identificare de grup), atât ca formă cât și ca, ulterior, conținut, identificare psihică ce duce la întărirea omogenității comunității respective.

Procesul de conștientizare națională apare, ca rezultat, ulterior cristalizării trăsăturilor proprii naționale, acest lucru fiind pus în practică, de regulă, prin intermediul *elitelor*, reprezentate de intelectualitate, însă, chiar pe parcursul procesului de formare a națiunii, se face simțit, indirect și neconștientizat în mod real, sentimentul apartenenței la o națiune și la un anumit teritoriu, sentiment ce reprezintă *fundamentul identității naționale*.

Complexitatea abordărilor posibile legate de națiune, este subliniată și de multitudinea laturilor în care națiunea își face simțită prezența. Pe lângă latura etnică, politică și organizatorică, apar interpretări legate de cele mai neobișnuite laturi ale existenței unei astfel de comunități umane.

În 1965, politologul L.J.Halle, introducea în dezbaterile științifice, ceea ce el numește „*filosofia națiunii*”, uimind cititorul cu noul tip de abordare filosofică la care recurge. Mai mult, el propune un nou punct de vedere, care va fi reluat la 2 decenii distanță, în cadrul școlii americane, punct de vedere care subliniază (uneori accentuând mult prea mult), rolul psihicului și socialului în formarea acestui nivel de organizare comunitară. Conform acestui nou concept, „*națiunea [franceză] este o idee funcție de care realitatea existențială este modelată (pag.24)...idee reprezentată prin eroii naționali, literatura și arta națională (pag.25)*”¹²⁸ Iată, deci, simbolistica națională recunoscută ca fiind importantă în formarea unei națiuni, recunoaștere venită din partea unui exponent al școlii americane.

Tot în această direcție se înscrie și R.E.H.Meller, cu lucrarea sa *Nation, State and Territory. A Political Geography*, care merge mai departe afirmând că „...conceptul de națiune [modernă n.n.] s-a cristalizat în dezbaterile filosofice în sec.XVIII și s-a dezvoltat puternic în sec.XIX” (pag.3). Mellor recunoaște primordialitatea teritoriului în rândul elementelor ce formează simbolistica națională, identificând –din păcate!– numai 3 elemente fundamentale în construcția națiunilor: *limba, religia și experiența istorică*. În ciuda eludării importanței etnicului, totuși, prin recunoașterea importanței rolului simbolisticii în construcția națiunilor, Mellor se apropie foarte mult de realitate.

În rândul abordărilor psiho-sociale a națiunii, școala română și-a adus un aport deosebit, chiar de la începutul perioadei interbelice.

¹²⁸ Lucrarea *Men and Nations* apărută în 1965 la Princeton University Press, New Jersey.

Puternica școală sociologică, reprezentată de D.Gusti, a alins și aspectele legate de națiune, în diferite lucrări sau articole publicate în reviste de specialitate.

Gusti publică în 1937 articolul *Știința națiunii* în revista Institutului Social Român, intitulată „Sociologie românească”, nr.2-3/1937, în care aduce o analiză socială a națiunii făcută în relație cu statul privit ca o „realitate subordonată funcțional națiunii...o expresie politică organizării națiunii” (pag.1).

Este remarcabilă o astfel de abordare socială a națiunii, ținându-se cont de relația funcțională dintre stat și națiune, implicit reliefată politic.

Mai mult, în plină perioadă a afirmării internaționalismului proletar în URSS, Gusti propune o nouă viziune asupra acestui nou creat curent politic, afirmând în același articol că „*internaționalismul este văzut ca legătura dintre națiuni...în raporturile dintre ele...*” (pag.1).

Gusti orientează analiza națiunii spre tărâmul sociologiei și, implicit, al geografiei sociale, aliniind cerințele științifice impuse de această sarcină preocupărilor lui D.Drăghicescu [psihologice n.n.].

În ciuda acestui pas înainte, definiția dată de Gusti națiunii, prezintă o abordare mai apropiată de o psihologie intuitivă decât de abordarea pur științifică și mai ales geografică. El „segmentează” problematica națiunii, simplificând enorm de mult o serie de aspecte deosebit de importante, cum ar fi teritorialitatea: „*națiunea este o creație sintetică, voluntară, ...o unitate socială...un sistem cu motivare biologică și psiho-istorică ...o voință socială...*” (pag.3).

Elementul de teritorialitate este, totuși, în principiu, înțeles corect, identificându-se acel „pământ” pe care se naște și se dezvoltă o națiune.

Gusti are meritul de a sublinia încă odată caracterul „carpatic” al poporului român, cât și aspectul „etnic” al națiunii române. Totuși, influențele perioadei (este vorba de anul 1937!), sunt vizibile, uneori în încercări de exagerare a unor aspecte psiho-sociale, dar pe ansamblu –chiar dacă abordarea se depărtează uneori de latura pur științifică– interpretarea dată de autor vine să umple un gol legat de explicarea unor aspecte mai puțin cunoscute ale acestui concept, plecând –se pare– de la analiza cazului națiunii române.

Tot în aceeași perioadă interbelică, I.R.Pascal, remarcă diversitatea opiniilor existente în Europa referitor la interpretarea conceptului de națiune și lipsa de unitate în abordarea acestei probleme.

Dimitrie Gusti

Pascal prezintă cititorului român clasificarea tipurilor de definiții referitoare la națiune, făcută de Mitscherlich în 1929¹²⁹, care diferențiază 2 mari categorii de definiții:

1. definiții care insistă mai mult asupra elementelor „*objective*” ale națiunii (comunitatea de rasă, limbă, conveniențe geografice, interese politice, comerciale etc.). Din această categorie fac parte definițiile date de Kant (în *Antroposozologie*), Otto Bauer (în *Die Nationalitäten-frage und die Sozialdemokratie*, 1924), F.I. Neumann (în *Volk und Nation*, 1888), J. Fels (în *Begriff und Wesen der Nation*, 1927) ș.a.;
2. definiții care insistă asupra elementelor „*subiective*” ale națiunii: voință de a conviețui în comun (Robert Michels în *Patriotismus* articol în vol. „*Handw. Soziologie*”, pag.438); sentimentul unei apartenențe comune, precum și definiția dată de Ernest Renan (în lucrarea *Qu'est ce qu'une nation*, 1882), precum și acelea formulate de autori ca H. Hauser (în lucrarea *Le principe des nationalites*, Paris, 1915, pag.1-2), Auerbach (în lucrarea *Races et nationalites d'Autriche-Hongrie*, ed. a II-a, Paris, 1917, pag.339), Israel Zargwill (în lucrarea *The Principle of Nationalites*, New York, 1927, pag.54-57), J. De Morgan (în *Essai sur les nationalites*, Paris, 1917, pag.3), Keyserling (în *La revolution mondiale et la responsabilite de l'esprit*, 1934, pag.82-83), ș.a.

În aceeași idee cu Mellor, și Pascal plasează revigorarea ideii de națiune, în Europa, în timpul Revoluției Franceze, când în mai 1790 se proclamă și o „*Declarație a Drepturilor Națiunilor*”. Interesantă este, însă, prezentarea istorică a evoluției conceptului de națiune. Pascal evidențiază 6 perioade importante în afirmarea acestui concept:

1. *Antichitatea*, în care –în concepția sa– statul se confunda cu națiunea, aspectele economice și inegalitatea socială ducând la erodarea acestei construcții bipolare, stat-națiune;
2. *Evul Mediu timpuriu*, în care încep să se cristalizeze popoare ce ulterior vor deveni națiuni de sine stătătoare (românii, germanii, francezii, slavii, anglo-saxonii);
3. *perioada pre-naționalistă*, marcată de declinul formelor politice medievale, în special a imperiilor (german, francez, britanic), lucru care a permis apariția aspirațiilor naționale conștientizate;
4. *perioada reformei*, în care mișcările naționale erau îmbrăcate în diverse haine religioase, economice, sociale. Importante sunt

¹²⁹ În lucrarea *Nationalismus*, apărută la Leipzig și în *Volk und Nation*, articol în vol. „*Handw. Der Soziologie*”, Stuttgart (pag.647).

aporturile aduse în această direcție în Germania, de Martin Luther¹³⁰, și în Elveția, de Ulrich Zwingli¹³¹;

5. *perioada renașterii naționale*, și a trecerii spre viața modernă, marcată de ridicarea burgheziei în antiteză cu decăderea aristocrației. Tot în această perioadă apar „sămburii” economiei naționale;
6. *perioada sec.XIX-XX, al naționalismului doctrinar*, în care se afirmă cu putere conceptul de națiune, bazat pe principiul etnic.

Un element interesant adus tot de Pascal, este analiza aspectului economic al conceptului de națiune. El delimitează și explică rolul unei *economii naționale*, absolut necesară în existența unei națiuni. Autorul leagă procesul de apariție a statelor naționale de întărirea economiei naționale proprii, proces deosebit de important, care relevă necesitatea existenței unui sistem economic intern, bine definit, care să servească necesităților interne și externe ale statului.

În aceeași direcție se înscrie și G.Hermet, care în lucrarea *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa*, identifică afirmarea burgheziei ca fiind o premisă importantă a *exploziei* identității naționale. Ideea susținută de Hermet nu era nouă, F.List expunând-o pentru prima dată în 1885, în lucrarea sa *The National System of Political Economy*, apărută la Londra.

Un alt aspect interesant este cel regăsit în capitolul X al lucrării amintite¹³², referitor la „ideea de națiune”, explicată pe rând în cazul Franței¹³³, Italiei¹³⁴, Germaniei¹³⁵ și Marii Britanii¹³⁶, dar mai ales în capitolul XI, în care se analizează situația României din acest punct de vedere.

Pascal înfățișează extrem de extins „*originile naționalismului doctrinar*”, prezentând pe larg ideile care au stat la baza acestui concept. Este de remarcat întreaga influență exercitată în epocă de către doctrinari germani –premergători ai ideilor geopolitice din sec.XIX– premergători care au stat la baza construirii unui concept național pan-german: J.G.Herder¹³⁷, I.Görres¹³⁸ și J.Gottlieb Fichte¹³⁹.

¹³⁰ A se vedea capitolul *Concepția națiunii în opera lui Martin Luther*, în lucrarea lui Pascal, I. (1936) *Ideea de națiune*, pag.67-68.

¹³¹ Aceeași lucrare amintită mai sus, capitolul *Reforma în Elveția. Ulrich Zwingli*, pag.68-70.

¹³² Pascal, I.R. (1936), *op.citate*.

¹³³ Pag.77-78.

¹³⁴ Pag.78-79.

¹³⁵ Pag.79-80.

¹³⁶ Pag.80-81.

¹³⁷ Cu lucrarea sa fundamentală *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784-1791).

¹³⁸ Reprezentant al Școlii de la Heidelberg, Görres adună în jurul său în 1815 o seamă de „romantici” germani care, ulterior, vor deveni substratul unei politici reacționare și virulente.

¹³⁹ Considerat a fi „Creatorul naționalismului doctrinar german”.

Doi dintre acești premergători ai ideilor geopolitice pan-germane, au concentrat preocupările referitoare la națiune la sfârșitul sec.XVIII și la jumătatea sec.XIX. Este vorba de Johann Gattfried Herder (1744-1803) și Ernest Renan (1823-1892). Cei doi au meritul a fi adus un nou mod de înțelegere a națiunii, specific epocii, lucru care a generat analiza celor 2 tipuri fundamentale de națiune, legate de numele lor:

1. națiunea „verticală”, analizată și impusă ca tipologie de Herder, care-și are rădăcinile în etnie și în cultură [națională n.n.], în care apartenența individului este precisă și antedatată (prestabilită de apartenența părinților), fiind practic, tipul de națiune *etno-culturală* reprezentativ;
2. națiunea „orizontală” analizată și impusă ca tipologie de Renan, națiune care delimitează spațiul unui stat creat prin libera alegere a individului. Acest tip de națiune, supranumit și *națiune electivă*, are la bază opțiunea individului de a-și alege spațiul în care trăiește.

Același tip de distincție între cele 2 categorii este adus în discuție și de Mellor, care, deși evidențiază cele 2 tipuri de națiune, etnică și politică (cea politică este asimilată celei electivă), recomandă luarea în considerație ca națiune numai pe cele politice, adică pe cele care au atins recunoașterea politică și care și-au creat propriile state suverane¹⁴⁰.

Referindu-se, însă, la primul tip, Mellor subliniază rolul intelectualității în formarea și afirmarea conștiinței naționale, explicând logica apariției –în această etapă– la națiunile etnice, a naționalismului, ca expresie politică a aspirațiilor unei națiuni. Naționalismul folosește –în optica lui Mellor– elemente și simboluri ale identității naționale, pentru a exprima obiectivele strategiei majore politice a națiunii. În acest sens, se desprinde necesitatea unei *strategii politice* în obținerea și susținerea identității naționale, concluzionând că „*fiecare națiune este unică prin modul în care elementele sale se combină*”¹⁴¹.

Clasificări importante apar și legat de formele evolutive în timp pe care le-a cunoscut națiunea. Aceste diferențieri sunt rezultatul evoluției istorice a societății omenești, a diversificării și măririi complexității factorilor care au acționat asupra statului și societății umane în general, dar și datorită unor particularități specifice grupurilor umane, în marea majoritate particularități influențate inclusiv și de mediul natural în care trăiau, deci în ultimă instanță și de teritoriu.

De-a lungul timpului, națiunile au evoluat, de la formele primare, reprezentate de primele proto-națiuni apărute în Antichitate, până la națiunile

¹⁴⁰ Mellor, R.E.H. (1989) *Nation, State and Territory. A Political Geography*. Routledge, London&New York, pag.3.

¹⁴¹ Seton Watson, H. (1977) *Nation and States*, Methuen, London.

moderne, care s-au impus în a doua jumătate a sec.XIX, secol ce a adus schimbări radicale în această direcție.

Putem aminti aici, rolul deținut de credința religioasă în formarea primelor proto-națiuni, în Antichitate, acest element constituindu-se ca o idee centrală generatoare de națiune și stat.

Începând cu civilizația egipteană și trecând prin cea feniciană, sumeriană, asiriană, babiloniană și hitită (între anii 3.200-600 î.Hr.), toate acestea au constituit sâmburii formării unor națiuni ce ulterior fie s-au transformat, fie au dispărut de-a lungul timpului. În toate cazurile, putem regăsi și identifica, omogenitatea etnică specifică (care a dat și numele culturii respective), omogenitate reflectată prin limba comună, trăsăturile fizico-anatomice identice, alături de o credință religioasă unitară, conducere și organizare comună, precum și un teritoriu propriu.

Deși aceste forme inițiale de națiune, pot fi acceptate mai greu, ținându-se cont de definiția dată anterior, totuși, în perioada Antichității, sâmburii formării națiunilor au existat și au reușit –în unele cazuri– să genereze chiar și formațiuni politico-teritoriale, de tipul statelor centralizate. În acest sens, interesant este cazul dacilor, evoluți de la stadiul tribal și post-tribal, la cel al proto-națiunii, care a generat un stat centralizat puternic sub conducerea lui Burebista. Deși referitor la aceea perioadă, nu se poate vorbi de conștiință națională și identitate națională în sensul actual, totuși existența națiunii dacice este susținută de statutul său propriu în arealul carpato-danubiano-pontic.

Remarcabilă este aprecierea autorului W.G.East, referitoare la Regatul Dac condus de Decebal, care afirma: „...regatul dac –ce cuprindea câmpia valahă, platoul moldovenesc și bazinul transilvan– s-a dezvoltat deținând o organizare politică și militară puternică...”¹⁴² Tot în aceeași lucrare, autorul prezintă diferențele majore dintre Regatul Dac, de la nord de Dunăre și regiunile balcanice, situate la sud de Dunăre: „Din punct de vedere cultural, la fel ca și din punct de vedere politic, Dacia contrasta cu teritoriile balcanice, de care era separată de Dunăre. Dacii erau bine organizați politic; ei erau agricultori stabili, țara lor era bogată...Din porturile de la Dunăre, comercianții greci au făcut comerț mult timp cu dacii de pe ambele laturi ale Carpaților...Inima Regatului Dac era Transilvania, axată pe bazinul Mureșului...unde așezările umane abundau încă din preistorie.”¹⁴³

Națiunile Antichității trebuie înțelese ca formațiuni embrionare distincte, bazate pe o comuniune umană determinată de modul de viață comun, religie comună și apartenență primară la un teritoriu. Acest tip de națiune poate fi denumit „națiune generativă”, de regulă, ea transformându-se de-a lungul istoriei, sub influența diverselor evenimente militare, sociale, economice, și

¹⁴² East, W.G. (1956) *An Historical Geography of Europe*, pag 43.

¹⁴³ East, W.G. (1956) *An Historical Geography of Europe*, pag 44-45.

chiar psihologice. Națiunile generative sunt deosebit de importante în explicarea formării națiunilor moderne, actuale, care în unele cazuri sunt legate indisolubil de cele dintâi. Ele au determinat inițierea procesului de cristalizare a unor trăsături etnice esențiale, cum ar fi limba vorbită, trăsături care au stat la baza identificării de grup. De asemenea, națiunile generative, au avut un rol deosebit și în simbolistica națională, elemente aparținând lor, fiind preluate, sacralizate și transformate în simboluri specifice națiunii moderne. În unele cazuri, și anume în acela al națiunilor foarte vechi, o serie de trăsături s-au transmis prin intermediul „*misticii naționale*”, aceasta reprezentând fațada neexplicată a unor trăsături caracteristice populații inițiale, adoptate de națiunea modernă ca simboluri specifice, venite di istorie. Mistica națională are un rol important în procesul conștientizării și identificării naționale, reprezentând o *istorie veche, alternativă, dar reală, care înfățișează elemente și fenomene neexplicabile, dar unanim acceptate și incluse în existența națiunii*.

Istoria antică este plină de astfel de exemple, în care națiuni inițiale, generative, au constituit sâmburele formării unor entități statale¹⁴⁴. Procesul a continuat și în perioada Evului Mediu timpuriu, atunci când apar o serie de transformări nu numai în Europa, ci și în alte zone ale lumii. Rădăcinile majorității națiunilor vest europene, aparțin acestei perioade, atunci când începe conștientizarea legăturilor cu elementele naturale din interiorul teritoriului propriu. Factorul politic începe să capete importanță în formarea națiunilor în aceeași perioadă timpurie a Evului Mediu, monarhul, de regulă, constituindu-se în factorul de deci în ceea ce privește prelevanța intereselor comune într-un teritoriu.

Monarhul începe să apară ca o forță centripetă de prim rang, fiind identificat ca un „vector” de formare a națiunii și statului respectiv.

El identifică scopurile existențiale comune, susține simbolistica națională prin adoptarea heraldisticii, răspândește limba ce va devenii oficială¹⁴⁵ și ulterior, va unii toate teritoriile cu același „mod de viață național”¹⁴⁶.

După ce-a de-a doua jumătate a sec.XV, Europa cunoaște o etapă nouă în evoluția națiunilor, marea majoritate a monarhiilor europene, constituindu-se pe baze naționale, și reprezentând mai mult decât o autoritate politică.

Tot în Evul Mediu continuă să exercite un rol centripet în formarea națiunilor *religia*, acționând diferențiat în estul și vestul Europei. Trebuie

¹⁴⁴ Alături de exemplele tipice europene (Grecia antică și Imperiul Roman), este cazul și al unor state din cadrul continentului american, unde în perioada 1.200 î.Hr.-700 d.Hr. au existat o serie de popoare ajunse la stadiul de pre-națiune, cum ar fi: Olmec (1.200-100 î.Hr.), Charin (1.000-500 î.Hr.), Mochica (200 î.Hr.-700 d.Hr.) ș.a. (după Glassner, 1996).

¹⁴⁵ Exemplul monarhului Louis al XI-lea, care printr-o diplomatie iscusită a impus folosirea dialectului vorbit în nordul Franței, pe tot cuprinsul acesteia.

¹⁴⁶ Exemplul Germaniei în sec.XVIII-XIX.

remarcat rolul major al Bisericii Catolice în formarea imperiilor în Evul Mediu, națiunile poloneză, lituaniană și franceză formându-se în jurul credinței catolice, care s-a constituit ca un punct central deosebit de important. Ceva mai târziu, Biserica Protestantă a acționat în aceeași direcție, în cazul Marii Britanii, Scoției (Calvinismul) și Irlandei. Această activitate puternică de prozelitism a Bisericii Catolice și a celei Protestante, vine în antiteză cu *pasivitatea* Bisericii Ortodoxe, care nu numai ca a adoptat o poziție inertă din acest punct de vedere, dar, mai mult, s-a constituit într-o societate autarhică, *auto-izolându-se*, fără a încerca o „expansiune” prozelitică spre alte grupuri de populație.

În Evul Mediu apare un element important în difuzia limbilor naționale pe teritorii tot mai extinse: *tiparul*.

Folosirea tiparului pentru creșterea explozivă a numărului de cărți ce vor începe să călătorească pe teritorii aflate spre exteriorul statului respectiv, face ca limba în care cărțile erau tipărite să fie cunoscută și acceptată la scară națională. În anul 1500, în lume se tipăriseră circa 20 de milioane de exemplare de carte, aceasta rămânând totuși, un produs de lux, extrem de rar, cu o extensiune socială redusă. La numai 100 de ani distanță, la 1600, tirajul total al cărților tipărite în Europa, ajunsese la 200 de milioane exemplare (de 10 ori mai mult!) pe an, penetrând astfel până la nivelele sociale din ce în ce mai joase. În 1800, tirajele crescuseră atât de mult, încât din fiecare carte erau tipărite sute de mii de exemplare, acestea ajungând la toate nivelurile societății, atât în Europa cât și dincolo de ocean.

Conceptul cultural, social și antropologic al națiunii era deja cristalizat! Unificarea teritorială beneficia deja de elementele de favorabilitate din domeniul social, cultural, lingvistic etc., lucru care va fi vizibil în anii și deceniile ce vor urma.

Un moment de colitură în această direcție l-a constituit Pacea de la Westphalia, din 1648, care a inițiat procesul de unificare a statelor pe baza afinităților naționale. Dacă înainte de 1648, au existat în jur de 900 state germane, după acest moment, în urma unificărilor rămân numai 355, pentru ca în 1815, la formarea Confederației Germane, numărul lor să ajungă la 36.

Acest proces de unificare pe baze naționale, a continuat și pe parcursul sec.XIX, accentuându-se, lucru care a îndreptățit afirmația că sec.XIX a fost secolul națiunilor. În această perioadă, se produce conștientizarea diferențierilor dintre națiuni și implicit, se adâncește identitatea națională precum și simbolistica națională. Este perioada marilor momente revoluționare, care vin să se opună tendințelor de *concentrare* a națiunilor, uneori total diferite, sub o *umbrelă* organizatorică politică comună, și anume *imperiile*. Au loc mișcări de eliberare națională, ideea cunoscând o dezvoltare extremă pe tot parcursul sec.XIX și chiar la începutul sec.XX. Odată cu noile

realități specifice secolului nostru, încep să se definitiveze și stabilizeze specificurile naționale pe care le regăsim în cadrul statelor moderne, dar, în paralel, există încă mișcări de eliberare națională, alături de continuarea procesului de formare a noilor națiuni, rezultate, de regulă, din mixajul unor populații existente pe teritorii pe care acestea nu sunt autohtone.

Un caz interesant este cel al formării națiunii americane. Inițial, teritoriul acoperit actualmente de SUA, a fost locuit de populații autohtone indiene, cu un anumit grad de organizare administrativ-politică, de regulă redusă la nivelul tribal sau uniuni de triburi. Odată cu cucerirea europeană, pe continent își fac simțită prezența o serie de populații (inițial reduse numeric), din ce în ce mai numeroase (în special după anul 1650), însă extrem de diverse etnic, de la grupuri europene (englezi, francezi, olandezi etc.), până la populații africane (negri), asiatice (chinezi) și chiar sud americane. Toate aceste populații, la venirea lor pe teritoriul ulterior aparținând SUA, erau deja constituite ca etnii de sine stătătoare și, în marea majoritate a cazurilor, în țările de origine, existau ca națiuni deja formate.

Pe teritoriul SUA, aceste grupuri imigrante, au intrat în contact între ele, însă în unele cazuri, acestea au preferat să adopte o politică de segregare. În acest mod, s-au format o serie de specificuri teritoriale, preluate de la grupurile inițiale (italiene, germane, engleze, evreiești, irlandeze etc.), dar care au cooptat limba engleză ca factor comun. Deși, chiar și astăzi, acest factor comun este, în multe părți ale SUA, înlocuit cu limba inițială a grupului imigrant, totuși, există în plină desfășurare un proces de *americanizare*, pe baza limbii vorbite. În multe cazuri există, inclusiv, diferențieri teritoriale, în ceea ce privește omogenizarea grupurilor etnice componente. Astfel, coasta de vest a SUA prezintă un număr ridicat de asiatici, cât și de portoricani, latini și mexicani, față de coasta de est, unde se regăsesc, cu precădere, englezi, italieni, germani, evrei și alte populații inițiale. Diferențierile există nu numai în domeniul limbii și al apartenenței etnice, ci și în ceea ce privește cultura, modul de viață și scara de valori. Un evreu din Manhathan va fi diferit față de un afro-american din Harlem, sau față de un chinez din Los Angeles. Aceste diferențieri inițiale se datorează faptului că, atât evreul, cât și chinezul, englezul sau italianul care au imigrat în SUA în urmă cu o sută de ani, în momentul intrării și stabilirii pe teritoriul american aparțineau deja unei anumite națiuni cristalizate și de sine stătătoare, care și-a pus amprenta pe specificul etnic al individului, inclusiv pe modul său de viață. Ceea ce generează națiune, în cazul SUA, este decizia politică. În această situație, procesul de formare al națiunii americane, la care tocmai asistăm și care, probabil, va mai dura ceva timp, este coordonat artificial prin decizie politică.

În acest caz, statul este elementul centripet generator de națiune și nu invers, ca în cazul majorității națiunilor europene, care au existat înaintea nașterii statelor respective.

În creuzetul american intră toate populațiile ce există pe acel teritoriu, fiecare cu specificul propriu, transformându-se, topindu-se și căpătând caracteristici noi, devenind americane. Probabil, de-a lungul timpului, toate grupurile etnice, diferențiate astăzi, care există pe teritoriul SUA, vor căpăta trăsături proprii americane, bazate pe o istorie și tradiție comună (doar două sute de ani nu justifică o istorie comună, încă!), urmând a genera o nouă națiune, cea americană, care va diferi de cea britanică, italiană, chineză, evreiască, olandeză etc. și care va avea propriile sale caracteristici. Acest caz demonstrează faptul că, națiunile sunt entități *vii, evolutive*, și că procesul de geneză al lor necesită transformarea caracteristicilor etnice inițiale din care vor rezulta unele noi, diferite de cele inițiale.

O problemă foarte actuală este aceea a definirii corecte a locului și rolului unei națiuni în cadrul statului căreia îi aparține. În acest domeniu există și astăzi discuții aprinse între diferiți cercetători din domeniu, părerile fiind împărțite în două tabere: prima, care consideră națiunea a fi motorul formării statelor moderne, și cea de-a doua, care consideră națiunea ca fiind o construcție artificială, apărută în perioada modernă a istoriei și fiind legată de trecerea la societatea industrială, în cadrul statelor capitaliste. În rândul autorilor ce se înscriu în ultima categorie, se vehiculează, de asemenea, o idee, destul de bizară, și anume aceea a „*sub-națiunilor*” Privită din punctul de vedere strict lingvistic, sub-națiunea ar trebui să fie o subdiviziune componentă a unei națiuni, sau, măcar, un nivel taxonomic inferior acesteia. Nici unul din cazurile tocmai enunțate nu corespunde realității. Națiunea nu are ca părți componente mai multe sub-națiuni, din simplul motiv, că ea, națiunea, este o construcție unitară, de sine stătătoare, formată printr-o evoluție proprie, plecând de la elementul etnic. În cazul în care într-un anumit teritoriu regăsim inițial mai multe etnii autohtone (caz extrem de rar în viața reală, dar posibil măcar în teorie), care au aceeași vechime și statut în cadrul teritoriului pe care îl ocupă, vor lua naștere două sau mai multe națiuni, statul respectiv devenind multi-național. În cazul în care pe lângă etnia autohtonă, care dispune de un statut de anterioritate pe teritoriul respectiv, mai există, venite ulterior procesului de formare a națiunii majoritare, o serie de etnii alogene, acestea vor forma minoritățile naționale ale statului respectiv. Aceste minorități, în spiritul bunei înțelegeri și al existenței pașnice pe același teritoriu cu majoritatea, vor devenii parte integrantă a națiunii majoritare, odată cu participarea lor la definitivarea procesului de etno-geneză inițiat de majoritari. Aceste minorități naționale nu pot forma sub-națiuni, ele existând pe un teritoriu pe care nu s-a desfășurat procesul de etno-geneză al etniei

respective, ea venind pe aceste meleaguri ulterior inițierii acestui proces. Conceptul de sub-națiune aparține școlii anglo-saxone și are la bază o necunoaștere a modului de formare a națiunilor unitare, specifice statelor europene. Diferențierile dintre națiunile europene nu pot fi nivelate doar prin apelarea la unele concepte artificiale, care nu au susținere reală. Din păcate astfel de concepte sunt preluate și introduse în definirea unor realități total diferite, inclusiv de unii autori români.

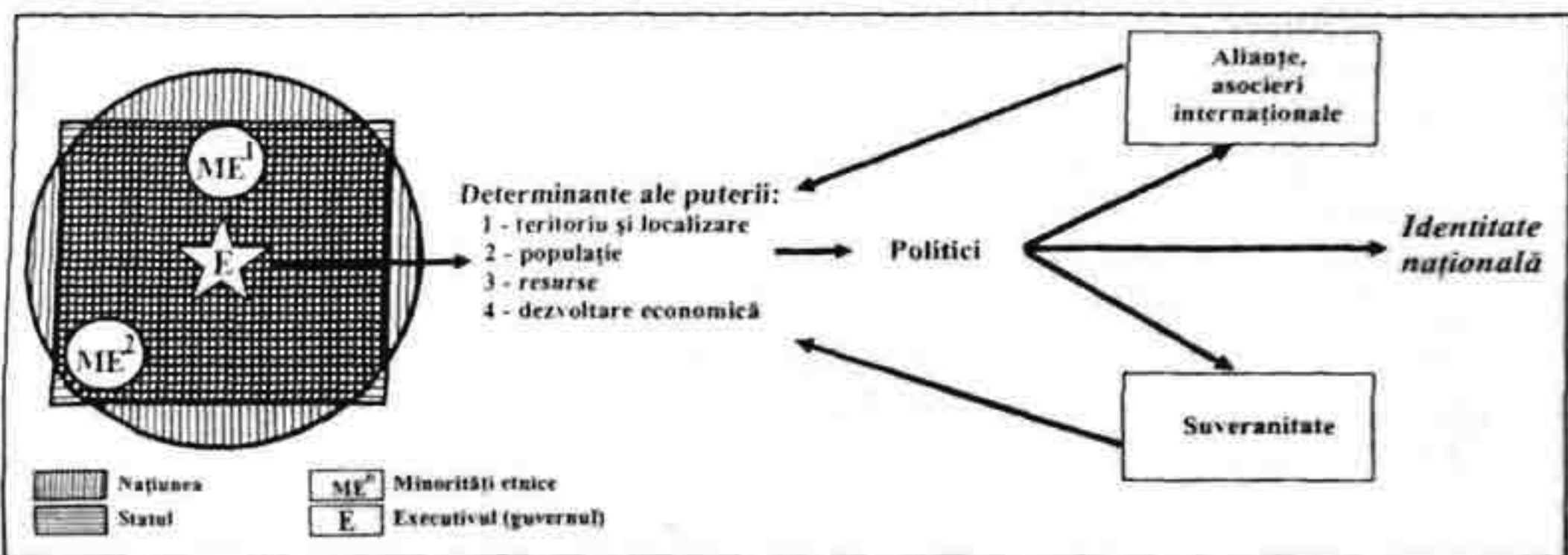

Fig.15 Statul și națiunea

În acest sens, există o serie de definiții legate de termenul de sub-națiune, care la o analiză mai atentă subliniază confuzia dintre sub-națiune și tipologia minorităților naționale, ca un subtip al categoriei minoritate etnică (analizată mai profund în capitolul intitulat GEOGRAFIA ETNICULUI – ETNOGEOGRAFIE). Astfel, sub-națiunea apare prezentată a fi *"un grup etnic organizat într-o regiune sau provincie autonomă, în cadrul unui stat"* (Bodocan, 1997). Din păcate, în cazul în care într-un stat apar provincii sau regiuni autonome, statutul lor transformă statul într-o federație, sau confederație (funcție de gradul de autonomie de care beneficiază provincia sau regiunea). În acest fel, nu se mai poate vorbi de etnii ajunse la nivelul de națiune (care implică transformări calitative și procese de cristalizare a unor trăsături noi), ci de națiuni diferite, atunci când acestea corespund cerințelor de bază în definirea națiunilor, cerințe amintite anterior în acest capitol. De regulă, unul din grupurile etnice ce joacă rolul de sub-națiune, este alohton, venit ulterior prezenței grupului inițial, autohton, chiar dacă acesta din urmă este în prezent minoritar din punct de vedere numeric în zona respectivă. Cel mai clar exemplu în acest sens este situația albanezilor din provincia Kosovo, grup etnic alohton, sosit la circa 1.000 de ani distanță în timp după apariția sârbilor pe acest teritoriu, și care avea deja cristalizate principalele trăsături

etnice specifice, la momentul stabilirii în Kosovo. Având în vedere faptul că arealul delimitat de Câmpia Mierlelor (Kosovo polie) și depresiunea Metohia (tot din Kosovo) fac parte din zona de geneză a poporului și națiunii sârbe, este absurd să considerăm populația albaneză din Kosovo (care deține în prezent peste 90% din totalul populației provinciei), ca fiind națiunea specifică acelei zone sau măcar ca fiind o sub-națiune. Deși are o vechime de peste 600 de ani și un număr majoritar în zonă, populația albaneză este și va rămâne o categorie de populație alohtonă. În momentul în care populația sârbă va dispărea din Kosovo (din motive naturale sau mai puțin naturale) și populația albaneză va fi singura care va exista acolo, fiind și cea mai veche, atunci se va putea vorbi de națiunea albaneză din Kosovo.

O altă definiție care nu clarifică decât parțial relația dintre sub-națiune și minoritate, este: „mici popoare în interiorul unui stat național, care nu sunt în totalitate parte integrantă din națiunea majoritară, dar care nu au nici statutul de minoritate națională” (Ilieș, 1999). Și în acest caz, se scapă din vedere principiul anteriorității, făcându-se abstracție de procesul de umanizare al arealului respectiv. De asemenea, în momentul în care ne referim la un stat național, prezența mai multor națiuni, transformă acel stat, din stat național în stat multi-național, respectiv un stat cu două sau mai multe națiuni. Termenul de minoritate națională nu trebuie înțeles în totalitate ca referindu-se numai la aspectul matematic (adică numeric, în număr mai mic decât majoritatea), ci trebuie privit ca o apreciere complexă, inclusiv ca dată istorică¹⁴⁷. Minoritatea națională este aceea populație, care pe lângă numărul mai redus decât majoritatea (condiție care nu trebuie neapărat respectată în toate cazurile!), are o prezență mai recentă pe acel teritoriu și și-a inițiat procesul de desăvârșire a caracteristicilor etnice, într-un alt areal decât cel pe care există astăzi. Ori, așa cum am arătat în acest capitol, o națiune trebuie să-și desăvârșască cristalizarea trăsăturilor sale etnice, în propriul său spațiu de geneză, adică acolo unde și-a căpătat trăsăturile etnice proprii (limbă, religie, mod de viață, tradiție etc.). Odată ce un grup de populație s-a desăvârșit ca etnie, într-un anumit areal pe care la părăsit ulterior, ea nu mai poate forma o națiune decât pe un teritoriu virgin sau numai după ce pe teritoriul respectiv populația autohtonă a dispărut, teritoriul redevenind, din acest punct de vedere, virgin. Tot același autor dă ca exemple (citate tot din literatura anglo-saxonă) cazurile galezilor și a scoțienilor din Marea Britanie, cel al catalanilor și bascilor din Spania și al corsicanilor din Franța. Toate aceste grupuri de populații nu sunt altceva decât *reminescențele* unor națiuni care au sucombat la nivel național dar care au rezistat la nivel regional, însă, păstrându-și

¹⁴⁷ A se vedea articolul *Minoritățile naționale în contextul geopolitic actual*, apărut în revista „Noosfera”, nr.1/1995, București.

caracteristicile ce le-au transformat din simple etnii în națiuni. Și galezii, și scoțienii existau la momentul formării națiunii britanice, devenind parte componentă a acesteia. Națiunea spaniolă s-a suprapus peste cea catalană și bască, alterând procesul inițial de geneză al acestora două, și incluzându-l în specificul propriu, lucru mai puțin dorit de aceștia din urmă (dovadă fiind relațiile încordate dintre basci și statul spaniol).

Tot în lucrarea ultimului autor amintit, apare o definiție puțin mai nuanțată a sub-națiunii, care, totuși, păstrează confuzia de bază dintre această noțiune și cea de minoritate națională. Definiția explică sub-națiunea ca fiind „un popor de dimensiuni reduse, aflat în izolare teritorială în interiorul unui stat național format cu mult înainte” (Ilieș, 1999). Conform acestei definiții, populația română de etnie maghiară din Transilvania formează o sub-națiune! Din păcate, realitatea științifică demonstrează cu totul altceva, în primul rând ținând cont de realitățile istorice, dar nu numai. Se pierde din vedere faptul că taxonomul „popor” este nimic altceva decât un nivel de existență al unei populații, nivel, totuși, calitativ situat sub acela al unei națiuni. Poporul este rezultatul evoluției în spațiu și timp, al unei populații, care a viețuit într-un anumit areal, pe care s-a stabilit înaintea desăvârșirii acestui proces și înaintea devenirii sale ca popor. Ori, în cazul nostru, etnia maghiară, venită pe plaiurile transilvănene, undeva după anul 1100, își are spațiul său de geneză –implicit aria centrală de formare ca națiune– în Câmpia Panonică, iar spațiul inițial de formare ca etnie, este undeva în Asia Centrală! În momentul venirii lor pe teritoriul Transilvaniei, maghiarii erau deja formați ca etnie, aveau o limbă proprie, un mod de viață cristalizat și o anumită istorie. De asemenea, când au sosit aici, au găsit o populație deja evoluată ca etnie de circa 800-900 de ani, care-și cristalizase procesul de etno-geneză și transformare în națiune cu circa 300-400 ani înainte de momentul venirii maghiarilor, având o limbă diferită, tradiții și istorie proprie, reprezentând în fapt o națiune de sine stătătoare. Să nu uităm faptul că primele forme de organizare politico-teritoriale românești din Transilvania au apărut pe la anii 900 (și chiar mai devreme), deci anterior venirii maghiarilor, ori, în cazul nostru, națiunea a precedat statul, și nu invers!

Explicația pentru aceste confuzii ține de sursele bibliografice consultate, literatura anglo-saxonă, și în special cea americană, neacordând mare atenție acestor procese, ea plecând de la analiza statului american și a principalelor state vest europene, făcând abstracție de celelalte situații.

Cunoașterea și folosirea corectă a acestor termeni, de altfel extrem de importanți pentru geografia politică, trebuie să pomească de la înțelegerea modului cum au luat naștere națiunile și a rolului și locului etnicului în acest proces extrem de complex.

Procesul de etnogeneză și formarea națiunilor. Fruntarile

Apariția, dezvoltarea și evoluția națiunilor reprezintă unul din cele mai complexe, controversate și importante fenomene aparținând geografiei politice, în unele cazuri prezentând chiar importanță deosebită în statuarea poziției și locului geopolitic al unui stat. Acest proces, desfășurat în timp și spațiu, trebuie înțeles atât prin factorii care îl determină, cât și prin condiționările fizico-geografice și antropice, și nu în ultimul rând, prin rezultatul la care se ajunge și implicațiile acestui rezultat pe arena mondială. Procesul de formare al națiunilor a fost analizat, într-o anumită măsură, atât de geografii străini, cât și de cei români, contribuțiile lui Simion Mehedinți, Ion Conea, alături de Vintilă Mihăilescu, Sabin Manuilă, Anton Golopenția ș.a. fiind remarcabile. Dar nu numai geografii au cercetat acest proces, având în vedere că el (procesul) implică, pe lângă aspectele teritoriale, și o desfășurare în timp, istoricii având un cuvânt greu de spus în domeniu. Remarcabile sunt operele din domeniu ale lui Nicolae Iorga, George Pârvan, dar și ale lui P.P.Panaiteescu, C.C.Giurescu, E.Stănescu ș.m.a. Chiar dacă în aceste lucrări se pune accentul pe explicarea cazului particular al formării națiunii române, se pot regăsi informațiile de bază prin care se explică mecanismele ce duc la formarea unei națiuni, inclusiv fazele care trebuiesc parcurse în cadrul acestui fenomen.

Specific geografilor, pentru explicarea acestui fenomen extrem de complex, este sublinierea rolului avut de teritoriu în definitivarea trăsăturilor stabile ale unei categorii de populație, din care va rezulta ulterior poporul, pre-națiunea și în final națiunea. Rolul teritoriului și al legăturii dintre acesta și populația autohtonă este subliniat în lucrarea academicianului V.Tufescu *România. Natură, om, economie* unde se afirmă: „*Teritoriul nu este doar un element exterior, străin de ființa poporului care îl locuiește, un anume spațiu pe care acesta se află așezat.....Pentru un popor multimilenar, ancorat de aceleași locuri cum este poporul român, teritoriul constituie o parte integrantă a propriei sale existențe.*” Legătura dintre spațiul său propriu de geneză și diferitele nivele taxonomice care vor fi parcurse de la stadiul tribal până la cel de națiune, va modela tipul și felul națiunii rezultante din acest proces. Trebuie amintit faptul că *procesul de formare al unei națiuni nu este doar o simplă înșiruire de evenimente ce concură în această direcție, ci un cumul de salturi calitative, rezultate din o serie întreagă de transformări, alterări și modificări ale fondului inițial, modificări determinate de mediul geografic, dar mai ales de factorul antropic și de relațiile care se stabilesc între acesta și mediu.* Acest proces, are o desfășurare în timp, putând dura de la câteva sute de ani, până la milenii, poate fi continuu, sau poate cunoaște ritmuri diferite în perioade diferite, uneori nu se finalizează (din cauze care pot ține sau nu de procesul în sine), sau poate

fii inițiat într-un anumit spațiu și finalizat în cu totul alt spațiu. Latura teritorială a procesului de formare a unei națiuni este deosebit de importantă, ea punându-și amprenta asupra definirii caracteristicilor etnice primare ale etniei ce va sta la baza acestui proces. Teritoriul se poate constitui atât într-un factor benefic pentru cristalizarea unor trăsături proprii, dar uneori, se poate constitui într-o piedică în cadrul acestui proces. Ceea ce ne interesează în acest capitol este explicarea legităților care stau la baza apariției, formării și evoluției națiunilor. Pentru a înțelege acest proces, trebuie amintite elementele definitorii care concură la buna desfășurare a sa.

Pentru ca într-un anumit areal să apară și să se dezvolte o anumită națiune trebuie respectate câteva condiții inițiale: teritoriul respectiv să fie cuprins în ceea ce numim oicumենă sau cel puțin suboicumենă, să dispună de anumite tipuri de resurse care să îl facă locuibil și să fie caracterizat de anumite trăsături proprii, favorabile locuirii.

Odată cu respectarea acestor condiții primare (care de altfel se regăsesc pe aproape toate spațiile locuite de pe planetă), procesul este inițiat de umanizarea teritoriului. Desigur, conceptul de umanizare al unui teritoriu este extrem de vag, însă ceea ce este important în acest proces, este umanizarea stabilă, cu grupe de populații stabile sau cel mult semi-nomade, ulterior sedentarizabile. Stabilitatea pe un teritoriu se constituie într-o condiție de bază în acest caz. Odată stabilizate populațiile inițiale, în cazul continentului european, inclusiv după apariția valului indo-european (circa 2.000 î.Hr.), ceea ce este important în crearea condițiilor inițiale de apariție a ceea ce ulterior va deveni o națiune, este generalizarea unui trai comun, adaptarea la mediu și desprinderea marcantă a unor activități identice pentru un spațiu cât mai extins. Aceste activități identice (sau cel puțin apropiate) sunt rezultatul unei adaptări active la mediu, complementaritatea unor regiuni, constituindu-se într-un factor centripet (a se vedea rolul zonelor de contact dintre Carpați și câmpie, în cazul națiunii române). Atunci când triburile sau uniunile tribale avansează ca formă de comuniune umană, generalizând această organizare la nivelul unor areale mai extinse, se produce saltul calitativ prin care se trece de la nivelul primar, acela al *grupurilor umane*, la cel de nivel secundar, și anume al *populațiilor*. Populația prezintă, față de grupul uman, unele caracteristici unitare (cei drept primare!), care pot genera ulterior demararea procesului de formare a unei națiuni. Importantă este, în această direcție, legătura cu teritoriul, populația deținând la momentul respectiv, un teritoriu propriu. Desigur, ea poate fi dislocată, împinsă spre alte teritorii sau chiar decimată, însă prezența unei populații individualizate față de altele din jur se constituie într-o primă premisă a demarării procesului de formare a unei națiuni. Prin traiul comun, prin adoptarea unui mod de viață relativ unitar, prin încercarea de creere a unui mod de viață propriu, populația capătă calități superioare comparativ cu grupul uman.

Unitatea trăsăturilor specifice unei populații, diferențiază acest nivel taxonomic, față de cel reprezentat de grupul uman.

În urma traiului în comun, și al „selecției” proprii, pe un teritoriu, va apărea, funcție și de condițiile de mediu sau evenimentele determinate de om, o „unificare” a trăsăturilor proprii acelei populații, o adâncire a lor, și o individualizare tot mai puternică în raport cu vecinii. Astfel, se crează posibilitatea apariției și individualizării noului nivel taxonomic, și anume etnia. Ea este rezultatul unui proces de omogenizare a trăsăturilor proprii populației în cauză, proces determinat și de mediul geografic în care are loc transformarea. În această perioadă începe să se formeze și individualizeze în primul rând *limba vorbită*, element definitoriu în apariția unei națiuni. Limba se constituie astfel, în principalul mijloc de comunicare a ideilor, dar în același timp, are unele dintre cele mai importante consecințe. Este vorba de aportul la construirea *modului de gândire național*, devenind astfel o parte integrantă a simbolisticii naționale.

Paralel cu acest proces, individualizarea limbii proprii, încurajează ulterior, crearea elitelor, acționând în cazul statelor aflate sub ocupație, ca un mijloc de rezistență împotriva ocupației străine. Limba națională se formează în zonele centrale (core-areas) și poate fi folosită, în procesul de cercetare a modului de formare a națiunilor, pentru identificarea și trasarea pe hartă a acestor zone centrale.

Rolul limbii naționale în formarea „*modului de viață național*” (national way of life) este recunoscut și de Mellor în lucrarea citată (pag.19), subliniind caracterul național pe care îl capătă aceasta, la nivelul statului.

K.Deutsch duce mai departe această idee, în lucrarea sa *Nationalism and Social Communication*, afirmând că limba stă la baza comunicării, aceasta din urmă constituindu-se, atunci când se face la nivelul întregii țări, într-un factor generator de națiune și stat.

În paralel cu acest proces de selecție, practic, a modului de comunicare, selecție calitativă, diferită față de comunicarea specifică populației, în cele mai multe cazuri apare și se dezvoltă o altă caracteristică, și anume *religia*.

Religia, în cele mai multe cazuri, apare ca o trăsătură venită din trecut, greu de definit ca punct de plecare (probabil sâmburii ei datează din etapa formării grupurilor umane), și care se constituie într-un factor unificator pentru etnia respectivă. Există situații în care religia, apare în cadrul unui grup etnic, ulterior sedimentării acestuia, prin preluarea credinței religioase de la o altă etnie sau populație, de cele mai multe ori prin impunere forțată. În toate cazurile, religia deține un rol deosebit în întărirea unității și conștientizarea primară, necognitivă, a apartenenței la o anumită formă de organizare umană și implicit la un anumit teritoriu. Religia este aceea care crează și întărește o anumită parte a simbolisticii naționale, aceasta precedând simbolistica reală,

legată direct de națiune. Ea generează și întreține mitologia ulterior preluată de națiune, îmbinând unele trăsături mistice specifice religiei cu idei proto-naționale, generatoare de uniune umană. Religia dă sens și justificare existenței umane, acționând ca un factor centripet asupra comunității.

Odată cu trecerea timpului, ca urmare a traiului în comun, sub forma comunității umane, apar și ceea ce numim *tradițiile și cultura proprie*. Tradițiile se constituie într-un cumul de fapte, acțiuni și reguli, urmate de comunitate, respectivă, caracteristice ei, care o definesc în relație cu alte comunități vecine, și care o individualizează. Aceste acțiuni, fapte și reguli (sau norme), neinpuse din afară, ci adoptate prin prisma experienței proprii, au o mare importanță în construirea unei caracteristici a etnicului, și anume *modul de viață*. Aceste caracteristici se transmit, de regulă, oral, îmbogățindu-se de la o generație la alta. Ele, caracteristicile, pot determina diferențieri majore între o etnie și alta, precum pot și genera reacții de respingere, uneori violente.

Cultura etniei respective, trebuie înțeleasă, nu în sensul actual al cuvântului, ci ca un bagaj de cunoștințe, unele cu aplicație practică în viața de zi cu zi, care la fel ca și tradiția, se transmit pe cale orală, cel puțin într-o primă etapă. Tradițiile și cultura unei etnii, asigură, alături de limba vorbită (pe care o folosesc ca mijloc de transmitere), un prim nivel de diferențiere etnică față de vecini.

Toate aceste elemente, adunate și cimentate în timp, alcătuiesc, ceea ce se poate numi *un mod de viață propriu*. Acesta este rezultatul adaptării la mediu, dezvoltării în funcție de favorabilitățile oferite de teritoriu și se concretizează prin ocupații și îndeletniciri proprii, care întăresc unicitatea comunității respective.

După cum se poate vedea, teritoriul se constituie într-un dublu element determinant în apariția unei națiuni: pe de-o parte el influențează modul de existență al populației și etniei respective, iar pe de altă parte, el, teritoriul, se constituie ca suport al existenței comunității respective. Legătura cu teritoriul propriu, pe care grupul respectiv de oameni îl stăpânesc și folosesc perioade mari de timp, este determinantă în formarea unei națiuni. El (teritoriul) influențează cristalizarea trăsăturilor etnice, mutarea unei populații pe un alt teritoriu în timpul desfășurării acestui proces ducând la alterarea caracteristicilor etnice inițiale.

Următoarea etapă, deosebit de importantă, este aceea de formare a *poporului*. Acest nivel taxonomic superior populației și etniei, este rezultatul unui proces continuu și complex de evoluție umană. Odată stabilizată pe un teritoriu și intrată în relație directă și totală cu teritoriul său, o etnie, capătă valențe superioare, în ceea ce privește caracterizarea sa mai profundă, individualizarea sa și organizarea sa internă. Poporul este și o formă de organizare internă superioară a unei comunități umane, aici apărând ideea

politică, unitatea în organizarea teritorială și primii muguri ai conștiinței apartenenței la un teritoriu. Deși apartenența la propriul spațiu există în subconștientul indivizilor paralel cu cristalizarea trăsăturilor etnicului, ea, conștientizarea, nu acționează ca un factor motrice pentru fiecare individ în parte. Odată aparținând unui popor, prin existența formei de organizare politico-teritorială, individul capătă justificare și din acest punct de vedere. Astfel, teritoriul propriu, capătă semnificații deosebite, devenind generic „casa” întregii colectivități. Acest lucru este deosebit de important în întărirea forțelor centripete care vor ajuta la înfăptuirea ulterioară a națiunii. Un rol important în definirea poporului îl are prezența formei de conducere centralizată, acceptată unitar asupra întregului teritoriu, formă de conducere devenită reprezentativă pentru spațiul în cauză. Fie că este vorba de un rege, un voievod, un cneaz, un duce sau altceva, prin conducător, poporul simbolizează esența reprezentativității sale. În același timp, poporul marchează o stabilitate teritorială mai profundă decât în cazul etniei, dislocarea unui popor din arealul său care l-a generat, prezentând caracteristici mult mai severe decât în cazul dislocării unei etnii sau populații care nu a ajuns la nivelul de popor. Acest stadiu a fost atins de multe societăți încă din Antichitate, în unele cazuri, fie sărind peste una din etapele menționate, fie comprimând-o extrem, în așa fel încât să se atingă mult mai repede acest deziderat. Transformarea unei colectivități umane în popor, presupune, dacă nu obligatoriu, măcar ca și dorință, existența unui spațiu propriu, sau a unui teritoriu ce prezintă semnificații deosebite pentru oamenii respectivi. Popoarele pot exista și în afara formelor de organizare teritorială a politicului, însă vor avea întotdeauna, un spațiu al lor, măcar ca simbolică proprie, spațiu legat în concepția lor de procesul de transformare calitativă de la nivelul de populație la cel de popor.

Acest proces de căpătare a unor caracteristici etnice proprii, pe baza cărora se va evidenția poporul, inclusiv ca formă de organizare politico-teritorială primară, este legat de teritoriul în care s-a produs. Acest teritoriu, amintit mai sus, reprezintă, practic, *spațiul de etnogeneză* al etniei de bază, din care a rezultat poporul respectiv, și din care va rezulta –dacă procesul continuă– națiunea respectivă. Acest spațiu capătă caractere deosebite și semnificații aproape mistice, odată cu trecerea la stadiul de *proto-națiune* sau *pre-națiune*.

Acest concept de proto-națiune (sau pre-națiune) se bazează pe identificarea unui stadiu incipient în ceea ce privește apariția trăsăturilor ce vor determina construcția națională ulterioară. Un element important în această subetapă este *organizarea spațială*. Cel mai clasic exemplu este acela al formării proto-națiunii române și al apariției unităților organizatorice politico-teritoriale proprii românești –*țările*. Aceste „țări” reprezintă chintesenta expresiei voinței naționale a poporului care le-a creat, în paralel cu

exemplificarea unității populației componente, indiferent de locul unde aceste țări au luat naștere. De regulă, aceste țări, au fost precedate de formațiuni politico-teritoriale locale, ce aveau la bază vechile obști sătești sau uniuni de obști. Acest lucru demonstrează fără putință de tăgadă, faptul că procesul de stratificare, evoluție și cristalizare națională, ce are la bază unitatea etnică, este un proces continuu, permanent și unitar, inclusiv la nivel spațial. Pentru teritoriul românesc, aceste țări au ținut locul ariilor centrale (core areas) generatoare de națiune. Mai mult decât atât, putem afirma, că forma de organizare politico-teritorială specific românească –*țara*– este preponderent construită pe vechile tradiții dacice, daco-romane și proto-românești. Această formă demonstrează, în primul rând, legătura indisolubilă dintre om și teritoriu, termenul de țară nefiind altceva decât forma românească a latinescului „terra”, încă o dovadă a latinității poporului român. Semnificația este legată de teritoriu, evoluția este legată de teritoriu, toate elementele convergând spre unitatea organizării politico-teritoriale ce are la bază spațiul de etno-geneză.

Trecerea de la nivelul taxonomic intermediar de pre-națiune la cel suprem de *națiune*, se face în momentul în care poporul, prin totalitatea indivizilor ce îl compun, capătă o „istoriografie” comună, o „simbolică proprie”, bazată pe istorie și mistică proprie, precum și, în primul rând, o „conștiință națională” ce determină apariția și individualizarea „identității naționale”

Istoriografia comună este lesne de explicat, ea reprezentând însumarea evenimentelor și faptelor care alcătuiesc suportul existențial al națiunii respective, cu cât acesta este mai mare, cu atât sentimentul național fiind mai puternic. Acest lucru demonstrează de ce o națiune cu peste 1.100 de ani de istorie prezintă un sentiment național extrem de puternic, care i-a permis menținerea pe scena istorie atâta timp, asigurându-i un statut bine individualizat, față de vecini. Simbolică națională (analizată mai pe larg peste două subcapitole), capătă o importanță deosebită în individualizarea națiunii respective față de celelalte, lucru extins și asupra formei de guvernământ, preluată fiind de stat.

Ceea ce crează, însă, în mod real trecerea la stadiul suprem al existenței unei comunități umane, –națiunea–, este apariția și conștientizarea cognitivă a apartenenței la națiune, altfel spus, apariția *conștiinței naționale*. De regulă, pentru mai toate națiunile europene, acest lucru s-a întâmplat la sfârșitul Evului Mediu, atunci când spiritul uman reevaluat de Renaștere, a tins spre o nouă formă de exprimare, proprie fiecărei entități politico-teritoriale. Conștiința națională, deși este un concept destul de recent ca istoriografie, el a existat, însă sub o formă necognitivă, neconștientizată în mod real, ci simțită la nivelul individului, pe tot parcursul procesului de apariție și formare a națiunii. Acest sentiment stă la baza atașamentului individului față de nația

căreia îi aparține, interesantă fiind și terminologia care exprimă acest atașament. Identitatea națională, reprezintă justificarea apartenenței la o anumită nație (națiune), apartenență justificată prin simboluri, forme și moduri de existență a individului, diferite de cele a altor indivizi aparținând unei alte națiuni. Identitatea națională este cea care ne diferențiază (în mod constructiv) de indivizii ce aparțin unei alte etnii, fiind practic specificul nostru național.

În momentul cristalizării acestor trăsături naționale, care definesc o anumită națiune, precum și spațiul propriu pe care s-a desfășurat acest proces de individualizare a trăsăturilor etnice, putem vorbi de apariția pe deplin a unei națiuni. Aceasta, are la bază spațiul său propriu etnic, spațiu în interiorul căruia s-a desfășurat procesul de etno-geneză, prin care populația inițială ce a participat la acest proces, și-a desăvârșit evoluția și a devenit națiune. Acest spațiu, în unele cazuri, depășește nivelul granițelor și frontierelor statului în care există, în această situație asistăm la „revărsarea” națiunii respective în afara limitelor administrativ-politice determinate de stat. În acest caz, extensiunea maximă pe care o cunoaște spațiul de etno-geneză este marcat prin „fruntarii”. Conceptul de fruntarii este extrem de complex, el fiind legat de extensiunea maximă a unei etnii implicate într-un proces de etno-geneză. Este, practic, „spațiul de drept” (Costachie, 2000), al națiunii respective, în

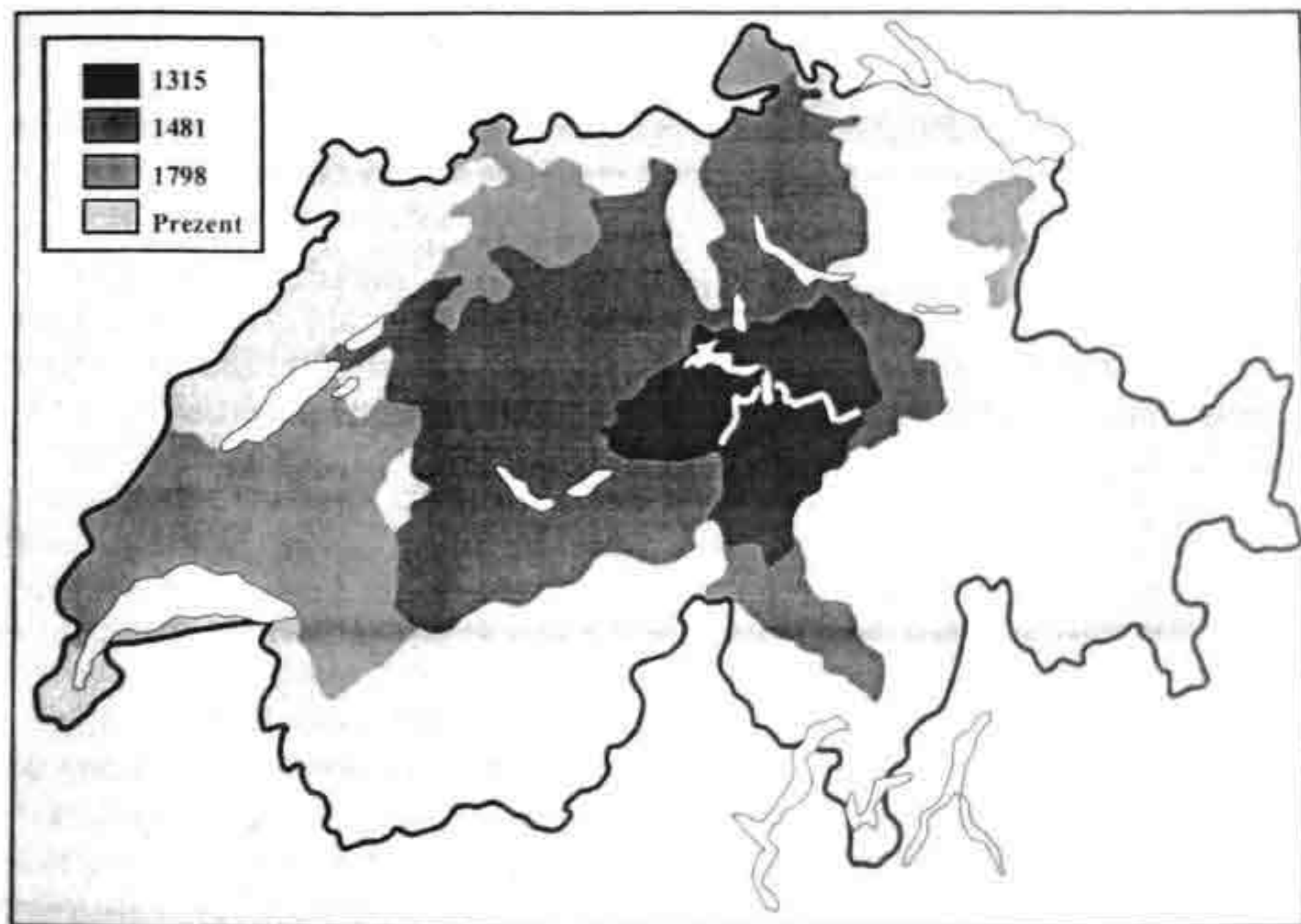

Fig. 16 Zona centrală și expansiunea teritorială a Elveției

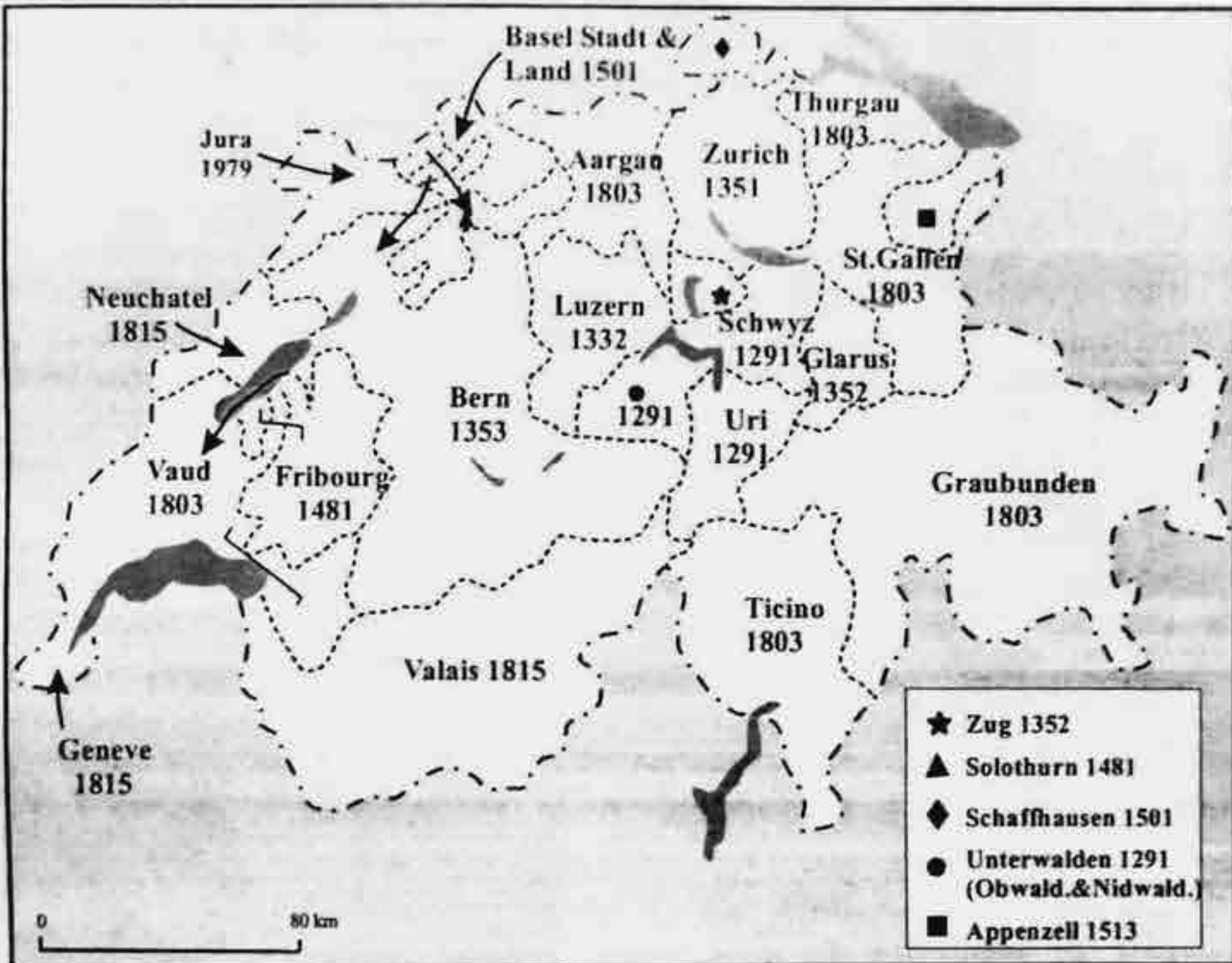

Fig.17 Creșterea teritorială a Elveției - datele fondării cantoanelor

interiorul căruia „sentimentul de apartenență la națiune este peren!” (Dicționarul de geografie umană, 1999). Fruntaria este legată de națiune! Este un element component al procesului de etno-geneză și este, practic, latura teritorială de delimitare a vetrei etnice a unei națiuni. Acest termen are inclusiv semnificații de ordin afectiv-sentimental, scoaterea sa de sub incidența etnicului, și atribuirea lui a semnificației simpliste de „hotar”, sărăcindu-l. Rearcabil este studiul lui Simion Mehedinți, intitulat *Fruntaria României spre Răsărit*, apărut în anul 1941, în care analizează evoluția fruntariei răsăritene românești și remarcă linia de susținere a graniței de est a României Mari, prin vechile cetăți românești de la Hotin, Soroca, Orhei, Tighina și Cetatea Albă, axate pe Nistru. Pentru a înțelege modul de evoluție a unei fruntarii, putem adopta comparația dintre spațiul de etno-geneză și formarea unui diamant. Diamantul se formează în anumite condiții specifice, având la bază o anumită substanță (carbonul), însă organizată într-o structură atomică ce o diferențiază de alți compuși ai săi, cum ar fi grafitul. Odată cu formarea sa, diamantul începe, paralel, să se altereze, dar acest proces afectează la început,

suprafețele exterioare și nu zona centrală. Această afecțiune este reprezentată de apariția unor crăpături, care ulterior duc la desprinderea unor particule mici, tot diamantifere, care se îndepărtează ușor de roca mamă. Deși desprinse de această rocă de bază (diamantul inițial), particulele de dimensiuni mult mai mici, rămân tot diamante, păstrându-și caracteristicile proprii moștenite de la roca mamă care le-a generat. Tot așa se întâmplă și cu națiunea. În zonele exterioare, unde are loc contactul cu alte națiuni, etnii sau grupuri umane, națiunea inițială (sau părți din ea) intră în relație cu vecinii, la nivelul fruntariilor, sau dincolo de ele, „rupându-se” de corpul mamă ce le-a generat, și căruia îi aparțin. Paralel cu acest proces, cu cât alterarea este mai profundă, contactul este mai intens, cu atât fruntariile se retrag mai spre interiorul spațiului de geneză inițial. Desigur, procesul este mult mai complex, însă legăturile fizice care se aplică în cazul diamantului, au corespondențe reale în ceea ce privește evoluția fruntariilor, implicit a spațiului de etno-geneză. Acest lucru demonstrează, încă odată, faptul că, la fel ca și un organism viu, națiunea cunoaște diferite stadii în dezvoltarea sa, inevitabil având și un stadiu final, în care aceasta nu moare, ci se transformă prin dezagregare etnică, născând, ulterior, alte grupuri de populație ce vor constitui nucleeele de formare a altor națiuni. Totuși, acest proces este extrem de îndelungat în timp, complicat și greu de prevăzut, în așa fel încât orice speculație pe această temă este extrem de greu de susținut științific. Națiunea rămâne, cel puțin până în prezent, și se pare, și în viitorul apropiat și mediu, forma supremă de existență politică a unei comunități umane.

Naționalism și național

Naționalismul a fost, este și, mai mult ca sigur, va fi, un concept deosebit de complex, dar în același timp, și deosebit de controversat. Acest lucru se datorează, în primul rând, multitudinii de forme, expresii și înfățișări, pe care acest sentiment extrem de profund și vechi ca vârstă istorică, le-a cunoscut. Cel puțin în perioada modernă și contemporană, naționalismul a fost mai mult decât intens mediatizat, analizat și nu de multe ori hulit, fiind înțeles doar parțial sau uneori deloc, departe de sensul său real, sens legat indisolubil de conceptul de națiune. Exacerbarea sa, uneori până la forme grotesti, violente și inimaginabile, a făcut ca în cele mai multe cazuri, acest sentiment perfect normal și uman să fie confundat cu alte fenomene, unele dintre ele, nu numai neasemănătoare, dar în unele cazuri chiar antagonice. Există o mulțime de modalități de definire a acestui concept, funcție de perioada istorică la care ne raportăm, dar și funcție de nivelul societății, de gradul de libertate, nivelul intelectual al interlocutorilor, și nu în ultimul rând, de

modul de gândire specific societății în cauză. De regulă, naționalismul este confundat cu orientarea politică de dreapta, de multe ori chiar extrema dreaptă, nu în puține cazuri o serie de mișcări politice de extrema dreaptă fiind catalogate ca „naționaliste”. Această conotație pejorativă, de altfel numai rareori corectă, a făcut ca termenul în sine să capete semnificații profund negative, uneori cuplate cu ideea că naționalismul s-ar constitui în antipolul democrației. Pentru a încerca să lămurim acest concept extrem de complex, câteva precizări se impun, în ideea de a explica semnificația termenului în legătură cu conceptul referitor la națiune și național.

Conform dicționarelor din domeniu, naționalismul este înțeles, măcar în teorie, de cele mai multe ori ca fiind *„o manifestare a caracterului național al unui popor, exteriorizată prin sentimentul apartenenței la o națiune și concretizarea unor interese comune.”* (Tămaș, 1993). Desigur, explicația este extrem de simplistă, însă concentrează în cuprinsul său, esența acestui termen, și anume: legătura dintre caracterul național al unui popor și sentimentul apartenenței la o națiune. Aceasta este partea cea mai importantă a susnumitului sentiment, căci naționalismul este la baza sa, nimic mai mult decât *„un sentiment cu vechime foarte mare, datând din cele mai vechi timpuri, care s-a manifestat de-a lungul istoriei”* (Glassner, 1996). Tot același autor, care aparține școlii americane de geografie politică, și care nu poate fi acuzat de simpatii naționaliste, afirmă în aceeași lucrare¹⁴⁸, că *„naționalismul este un sentiment puternic, cu efect benefic pentru individ, încurajându-l să se identifice cu un grup uman mult mai mare decât familia, clanul sau tribul. De asemenea, naționalismul are capacitatea de a implica individul în viața societății și de a-l forța să găsească soluții noi în relație cu alte persoane”* (Glassner, 1996). Într-adevăr, acest sentiment are ca efect, printre altele, implicarea constructivă și motivarea individului în legătură cu viața societății în care acesta există. Naționalismul are la bază *conștiința națională*, mai exact, *conștientizarea apartenenței la o națiune*. Această apartenență dă justificare acțiunilor individului, și când acestea nu aduc atingere libertăților și drepturilor altor indivizi sau grupuri umane, se constituie într-un motor social deosebit de important. Conștientizarea apartenenței la o anumită națiune, are la rândul ei, la bază, *identitatea națională*. Aceasta din urmă, deși axată pe identificarea cu națiunea „mamă”, reprezintă în primul rând, acele trăsături care nasc în sufletul și mintea indivizilor, elemente de diferențiere față de alte națiuni. Relația dintre conștiința națională și identitatea națională este una foarte complexă, conștiința națională reprezentând, prin abstractizare, nimic altceva, decât conștientizarea identității naționale a individului.

¹⁴⁸ *Political Geography*, ediția a II-a, editată în 1996.

Apartenența la o anumită națiune se transmite ereditar, prin intermediul părinților, acest fapt fiind rezultatul unui ansamblu de decizii personale bazate pe nivelul cultural, educațional, de pregătire școlară etc., de care individul dispune, tipul și nivelul de dezvoltare al societății lăsându-și amprenta asupra modului de înțelegere al acestui fenomen¹⁴⁹ Apartenența la o națiune, poate fi modificată arbitrar, prin propria decizie a individului, însă nu poate fi modificată în mod real decât prin negarea tuturor valorilor ce definesc modul de viață și specificul individului în cauză¹⁵⁰

Conștiința națională apare, de obicei, după cristalizarea procesului de etno-geneză, însă sentimentul apartenenței la o națiune, este, de cele mai multe ori, trăit empiric, neconștientizat pe deplin, cu mult înaintea concretizării sale prin intermediul intelectualității și elitelor, de către membrii simpli ai națiunii respective, ghidându-le indirect acțiunile din această direcție. Procesul de conștientizare al apartenenței la o națiune, este apanajul intelectualității, mișcările de eliberare națională desfășurate cu precădere în Europa în sec.XVIII-XIX, fiind inițiate și dezvoltate de această clasă socială deosebit de importantă ca participare în proces. Cazul mișcărilor pașoptiste din Țara Românească și Moldova de la mijlocul sec.XIX, a demonstrat faptul că, deși forma primară, inițială, a conștientizării naționale aparține, de regulă țărănimii (prin atașamentul față de glie –*teritoriu*–, și față de neam –*comunitate umană*), totuși aceia care au conturat teoretic și au pus în practică în mod real acest proces, sunt intelectualii. Proprietatea asupra terenurilor agricole, adică asupra acelor moșii care reprezentau sursa de trai pentru țărănime, a născut în mintea și sufletul populației rurale, în trecut, sentimentul identității naționale, din care, ulterior s-a dezvoltat conștiința națională.

Identitatea națională, are la bază trecutul propriu, axat, ca idee centrală, pe existența străbunilor. Astfel, identitatea națională este legată profund de simbolistica națională, relațiile ce se stabilesc între aceste elemente diferind de la un stat la altul, de la o națiune la alta, însă păstrându-și, în li ii mari, aceleași orientări generale.

În același timp, statul național, ca formă de existență a unei entități politico-teritoriale, reprezintă nimic altceva, decât, *expresia politico-geografică a naționalismului*. În acest fel, sentimentul capătă o exteriorizare teritorială, legată de spațiul în care există națiunea în cauză. Naționalismul crează în conștiința oamenilor legătura dintre individ și nație. Această legătură permite individului să se identifice cu națiunea căreia îi aparține și să aibă scop existențial membrilor săi. În același timp, cointeresează individul în viața social-economică și politică a statului, având un efect participativ la organizarea și conducerea politică a acestuia.

¹⁴⁹ Este cazul națiunilor "verticale" sau "etno-culturale", formate pe baza principiului etnic.

¹⁵⁰ Atunci când se optează pentru un tip de națiune "orizontală" sau "electivă"

Naționalismul are, însă, și o serie de valențe mult mai complexe decât cele ale unui simplu sentiment uman. El reprezintă „un principiu politic care susține că unitatea politico – administrativă și cea națională ar trebui să fie congruente” (Gellner, 1983). În același timp naționalismul poate fi privit și ca „o doctrină politică cu cea mai mare valență geografică” (Bodocan, 1997), în primul rând prin implicațiile de ordin ideologic pe care le impune în arena politicului, dar și prin condiționarea asupra definirii naționalității. Același autor¹⁵¹, subliniază faptul că naționalismul este în același timp, și o expresie politică a naționalității. Într-o scurtă concluzionare, putem afirma, că naționalismul reprezintă o expresie politică a aspirațiilor naționale, reflectată, de regulă, prin sentimente profunde de apartenență la o națiune, și de atașament față de aceasta, care reflectă conștiința națională.

De-a lungul timpului naționalismul a cunoscut diferite interpretări, unele dintre ele accentuând anumite laturi ale acestui concept deosebit de complex. El a fost privit, inclusiv, ca un „element ce a desfăcut imperiile și statele multinaționale, și a reconstruit harta politică a lumii, folosind ca și cărămidă națiunea” (Glassner, 1996). Problema perioadei apariției naționalismului a iscat numeroase discuții și dezbateri, conturându-se două curente, care, deși nu se exclud, abordează în mod diferit problema. Un prim curent afirmă că naționalismul a existat latent încă de la începuturile apariției primelor națiuni, fiind un sentiment extrem de vechi¹⁵², existent pe scena istoriei de-a lungul timpului, dar neexprimat în mod conștient decât începând cu Evul Mediu și cu precădere în timpul Renașterii. Al doilea curent afirmă că, naționalismul a apărut odată cu trecerea de la societatea feudală (bazată pe agricultură, societate „stratificată social și cultural”, în care predominau țăranii analfabeți în antiteză cu păturile elitistice), la societatea industrială (bazată pe activitatea industrială), societate „omogenă cultural”, în care preocupările elitistice s-au răspândit și în alte păături sociale, în cadrul unor revoluții culturale (Gellner, 1983). Unii autori¹⁵³, leagă apariția naționalismului de apariția primelor națiuni, plasând acest eveniment în sec.XVIII-XIX. Această afirmație este parțial adevărată, și anume partea referitoare la apariția sentimentului național și conștientizarea lui prin intermediul intelectualității, însă națiunile au apărut, așa cum am văzut în subcapitolul anterior, cu mult înainte de conștientizarea acestui fenomen de către oamenii ce compun națiunea respectivă.

Interesantă este, analiza tipologiei naționalismului, ca formă de reliefare a caracteristicilor ce diferențiază formele întâlnite în diverse țări de pe glob. În acest sens, merită menționată părerea lui R.Muir, care diferențiază două forme majore de naționalism:

¹⁵¹ V.Bodocan, în lucrarea *Geografie Politică*, editată în 1997.

¹⁵² În această categorie înscriindu-se autori ca: M.Glassner, D. Whittlesey, J.Ancel și mulți alții.

¹⁵³ Al.Ilieș, în lucrarea *Elemente de geografie politică*, apărută la Oradea, în 1999.

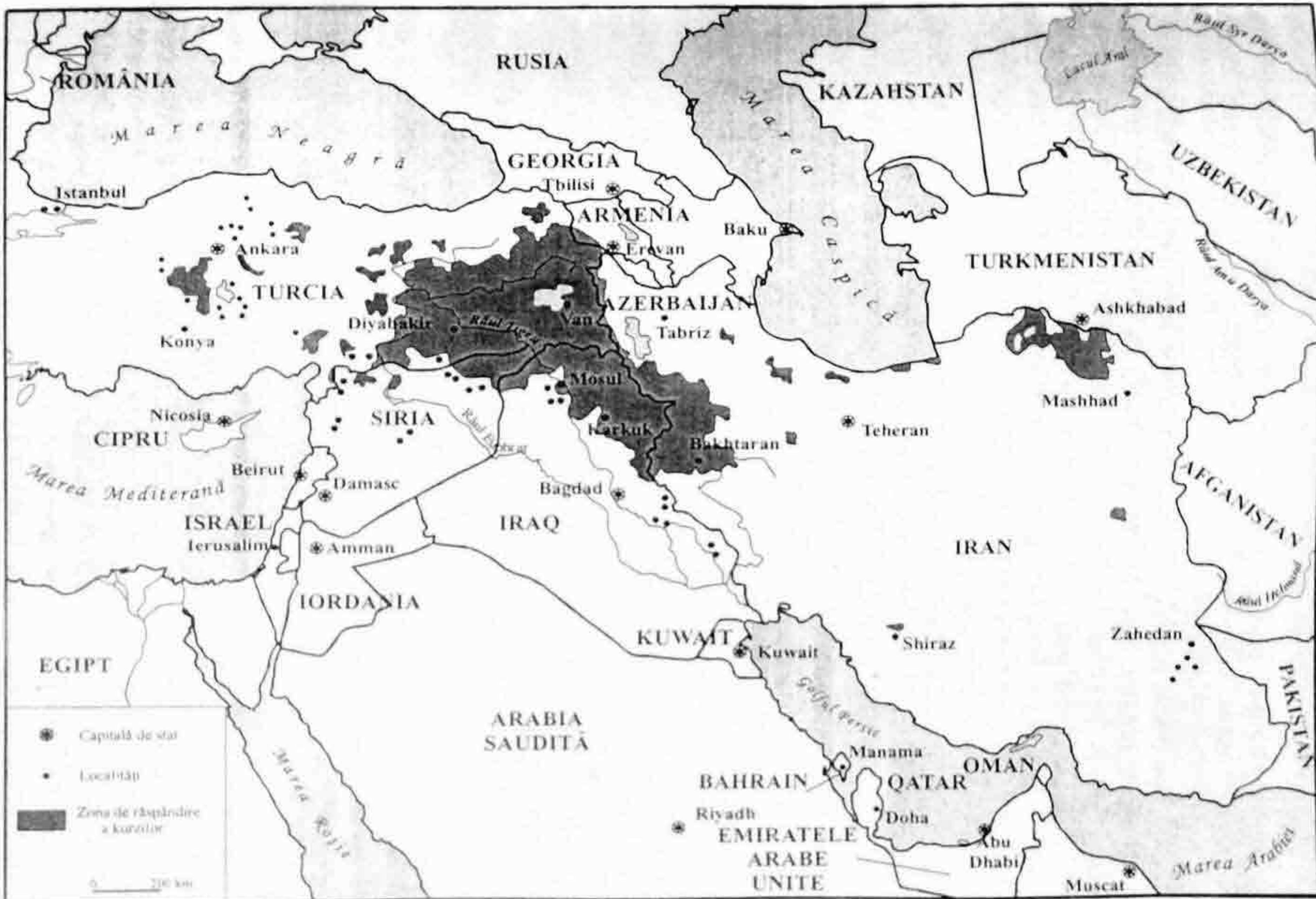

Fig.18 Zona de răspândire a kurzilor

naționalismul cultural, care militează pentru protejarea și dezvoltarea identității culturale a grupului, așa cum este cazul naționalismului galez;

naționalismul politic, re militează pentru independență și suveranitate națională, inclusiv teritorială, așa cum este cazul naționalismului kurd.

În cele mai multe cazuri, naționalismul politic este mult mai des întâlnit, el fiind cel reprezentativ, însă, în ultima perioadă se poate observa un proces de „glisare” de la naționalismul cultural, la cel politic, mult mai agresiv și dinamic, inclusiv, mult mai greu de definit și clasificat. Exemplul cel mai concludent al acestui proces este cazul comunității franceze din Quebec, care a trecut de la revendicări strict culturale și lingvistice, la pretenții de autonomie, inclusiv autodeterminare colectivă.

Alături de această clasificare, relativ simplistă, putem observa tendința de tipologizare în special a naționalismului politic, definitoriu astăzi, ca și în trecut, în viața politică mondială. De semnalat, tipologizările făcute asupra mișcărilor naționaliste și nu asupra naționalismului în sine, în acest sens putând fi amintită clasificarea oferită de V.Bodocan, care individualizează nu mai puțin de 10 (zece) tipuri de mișcări naționaliste:

1.*naționalismul de stat*, sau cel original din Europa de Vest, specific statelor naționale, omogene etnic, cultural și lingvistic, dând ca exemple Marea Britanie, Franța, Suedia etc.;

2.*naționalismul de unificare*, specific statelor fragmentate politic (Germania, Italia etc.);

3.*naționalismul istoric de separare* a unor state naționale din vechile imperii europene multinaționale: Grecia, Belgia, Polonia, România etc.;

4.*naționalismul ante-statal*, reprezentat de cazul evreilor, kurzilor etc.;

5.*naționalismul de eliberare*, numit și *naționalismul colonial*, datorat mișcărilor de eliberare națională din fostele colonii europene;

6.*naționalismul coloniștilor europeni* din America de Nord, America de Sud, Africa de Sud și Australia;

7.*naționalismul post-colonial de separare și unificare*, existent în țările recent eliberate, eterogene din punct de vedere cultural: Nigeria, Etiopia, Somalia etc.;

8.*naționalismul separatist contemporan*, specific unor regiuni din unele state europene dezvoltate (Spania, Marea Britanie, Germania etc.);

9.*naționalismul de renaștere*, exercitat de națiunea dominantă, care dorește refacerea unor imperii ce ar include spații și teritorii actualmente existente la alte state independente (ungurii în Europa Centrală, japonezii în fostele colonii asiatice etc.);

10. *pan-naționalismul*, care tinde să unească teritorii ocupate de etnii și națiuni înrudite, în ideea supremației acestora asupra vecilor și a altor națiuni situate în același spațiu.

Așa cum se poate observa, marea majoritate a tipurilor de mișcări naționaliste prezentate mai sus, au ca numitor comun dorința eliberării unor națiuni de sub jugul colonial, dorință care implică scoaterea în evidență a specificului național propriu etniei și poporului în cauză.

Interesantă este și diferențierea dintre noțiunile *patriotism* și *naționalism*. În mod real, între aceste două termene există o diferență fundamentală, deși în multe cazuri cele două noțiuni tind să fie folosite ca sinonime, măcar într-o anumită proporție. Patriotismul, la fel ca și naționalismul, este un sentiment uman. Este de fapt, sentimentul de dragoste față de patrie, văzută atât ca teritoriu, cât și ca formă de organizare teritorial-economico-administrativă. Patria capătă semnificații complexe, plecându-se de la nivelul mediului natural (spațiul geografic), și ajungându-se până la cel social, cultural și nu în ultimă măsură, politic. În același timp, patria cuprinde, pe lângă teritoriu, cadrul geografic, și modul de trai, limba, cultura și tradițiile proprii, alături de valorile materiale și spirituale create de-a lungul istoriei. În acest sens, patria este un teritoriu, acest teritoriu fiind, de fapt, un component al statului în cauză. Naționalismul, în comparație cu patriotismul, reprezintă, sentimentul de dragoste față de nația căreia îi aparține. Nația este înțeleasă ca fiind *neamul* căruia individul în cauză îi aparține și de care se simte legal. Dar neamul, nu este altceva decât grupul de oameni care trăiesc pe acel teritoriu, grup omogen etnic și care dispune de o tradiție și istorie comună, foarte veche. Prin extensie, naționalismul devine, sentimentul de dragoste față de poporul ce trăiește în interiorul patriei respective. Astfel, nația (sau neamul) devine *reprezentarea antropică spațială și temporală a patriei*, ea reprezentând *esența existenței patriei*, fără de care aceasta nu are sens.

Un caz deosebit în analiza și interpretarea conceptului de naționalism, este acela în care acest sentiment capătă forme excesive, belicoase, violente, în totală contradicție cu sensul real al termenului. În această direcție, putem semnală existența unor termeni ce semnifică toate aceste aspecte, și anume

iredentismul, termen derivat din denumirea unui areal situat în nordul Italiei, care aparținea Austriei în anul 1871, ulterior unificării Italiei în cadrul statului național. Tinerii naționaliști care militau pentru o Italie reîntregită total, se refereau la această regiune folosind termenul de „Italia *irredenta*”, tocmai pentru a semnifica apartenența acestora la spațiul național italian. În prezent, termenul semnifică conceptul prin care se revendică teritorii locuite de o anumită etnie, de către țara de origine a etniei în cauză, susținându-se pe această cale segregarea teritoriilor respective. Termenul se poate exemplifica prin

iredentismul maghiar, care a apărut odată cu dezintegrarea Imperiului austro-ungar, și care a acționat asupra statelor limitrofe (România, Slovacia, Serbia și Austria), tinzând să reunească teritoriile locuite de maghiari, chiar și în cazul în care aceștia erau minoritari numeric, sau prin politica de anexare a sudeților slovaci în anul 1938, de către al III-lea Reich;

șovinismul, văzut ca o atitudine arogantă de afirmare a superiorității unei națiuni asupra altora și de manifestare a intoleranței față de acestea. Deasemenea, termenul poate fi interpretat ca un „*superpatriotism excesiv și belicos, axat pe superioritatea individului aparținând unei anumite națiuni asupra altor popoare, națiuni sau populații*” (Glassner, 1996). Termenul a fost preluat din numele soldatului francez Nicolas Chauvin, rănit și decorat de mai multe ori în războaiele napoleonice, ajuns să semnifice cultul gloriei militare și al ultranaționalismului;

xenofobismul, formă tipică a șovinismului, reprezintă o atitudine de dispreț și de ură, bazată pe o falsă superioritate, față de un grup etnic, popor sau națiune, fără a avea o justificare reală, ci doar o imagine distorsionată a realității referitoare la etnia, poporul sau națiunea respectivă.

Naționalismul, prin toate formele sale de existență și exprimare, are la bază ideea de național, idee subliniată de R.Hubert în lucrarea *Le principe d'autorite dans l'organisation democratique*, apărută la Paris în anul 1926: „...toți factorii geografici, climatici, etnografici, economici, lingvistici, tehnici, morali și religioși, se unesc ca să o modeleze (națiunea n.n.), fără ca vreodată să fie cu puțință a defini în acest lucru partea ce revine fiecăruia dintr-înșii, nici de a stabili între ei o ierarhie constantă. Sub influența lor, o conștiință comună se desprinde, care e sufletul național...”.

Accentuarea sentimentelor naționale se face atunci când etnicitatea și limba devin trăsături fundamentale¹⁵⁴

Simbolistica națională-forme, reprezentări, semnificații

Simbolistica națională reprezintă un subiect destul de puțin comentat în geografia politică mondială, însă, după părerea noastră, deosebit de important în cadrul vieții politice a unui stat și a unei națiuni, dar în primul rând în procesul complex de formare și cristalizare a acestora.

Datorită complexității și multitudinilor de forme pe care le poate cunoaște simbolistica națională, este extrem de greu de dat o definiție cuprinzătoare.

¹⁵⁴ Hobsbawn, E.J. (1990) *Nations and Nationalism since 1780*, New York, pag. 102.

Însă, avându-se în vedere ceea ce este important în această direcție, putem aprecia că *simbolistica națională reprezintă totalitatea elementelor, formelor și fenomenelor care se constituie în simboluri, legate de o națiune sau un stat, simboluri care prezintă o importanță deosebită în viața politică, socială, economică, etc. a statului sau națiunii în cauză.*

Simbolistica cunoaște în mare două forme de bază, care grupează marea majoritate a simbolurilor folosite, atât în trecut, cât și în prezent:

forma concretă, reprezentată de simboluri ale statului, națiunii, bisericii naționale etc., de regulă instituții ce au nevoie de o anumită reprezentativitate la nivel național, și ele se concretizează prin diferite reprezentări fizice, concrete, care au o anumită semnificație. Ele se pot modifica de-a lungul timpului, adaptându-se noilor situații;
forma abstractă, reprezentată prin elemente sugestive, care reprezintă nu prin ele însăși o anumită idee, ci prin anumite calități „translatate” spre ideea pe care o reprezintă (dârzenie, vitejie, permanență, continuitate, suveranitate etc.). Ele sunt mai stabile în timp, dar își pot pierde semnificația inițială, care se transmite, de regulă, de la o generație la alta, uneori pe cale orală.

Elementele simbolistice pot fi foarte diverse, apărând în foarte multe domenii, numitorul comun al acestora fiind dat de atributul „național”:

instituții cu atribut național, de tipul armatei, bisericii naționale, guvernului etc. dar și o serie de instituții care concentrează în ele reprezentativitatea statului (linii aeriene, navale etc.), ca entitate politico-teritorială;

evenimente istorice deosebite, concretizate în sărbători cu caracter sau semnificație națională (cum ar fi ziua națională, ziua suveranului –pentru monarhii–, ziua eliberării de sub dominația colonială, ziua câștigării independenței etc.);

personalități importante, din istoria, cultura, literatura etc. a națiunii respective. Acestea trebuie să aibă atribut național și să fie recunoscute ca personalități deosebite pentru națiunea respectivă: poeți naționali, suverani, principii sau regi de seamă, revoluționari, oameni de cultură, savanți etc.;

locuri deosebite, cu semnificație națională (locuri de bătălii, locuri istorice unde s-au desfășurat evenimente istorice importante, etc.);

monumente/construcții deosebite, care simbolizează idei de rezonanță națională (monumente istorice: mousolee, coloane, arcuri, mari ansambluri ecumenice; construcții gigantice sau deosebite din punct de vedere arhitectural, definitorii pentru orașul sau statul în care se află);

Aceste elemente se concretizează și prin forme abstracte, deosebit de importante, care semnifică statul și națiunea:

drapelul național, cel mai important element de simbolistică statală, concentrează imaginea statului și a națiunii, simbol „tabu” al unei țări, impune respect și concentrează esența statului respectiv. Are o semnificație profundă, politică, dar și psihică, reprezintă o forță centripetă majoră, prin abstractizare duce cu sine toată istoria statului și poporului respectiv;

stema-heraldistia națională, element ce vine din trecut, semnifică statul și istoria teritoriilor, prezintă prin abstractizare unele însușiri ale națiunii sau teritoriului respectiv, generalizându-le. Are valoare la fel de mare ca și drapelul național;

imnul de stat, reprezentare acustică a statului, simbol politic al națiunii. Are aceeași valoare ca și drapelul (sau stema) și păstrează aceleași atribute ca și drapelul, însă reprezintă forma auditivă a expresiei simbolistice a statului și națiunii;

culoarea (sau simbolul – elementul) național(ă), este o abstractizare profundă a unor tipologii existențiale a națiunii respective. Pentru România, culoarea națională, *verdele*, simbolizează atât teritoriul, verdele fiind culoarea vieții vegetale, a plantelor, pădurilor etc., dar și legătura dintre români și natură, dând nuanța sufletului românesc. Pentru daci simbolul național era *lupul*. Acest simbol poartă denumirea de „*totem*”, și avea semnificații profunde atât politico-militare (simbol purtat în luptă), psihice (lupul semnificând dârzenie, vitejie, neînfricare), dar și ca reper de măsurare a timpului în calendarul popular. Însușiri native ale animalului au fost transpuse, stilizat, în viața omului, fapt care demonstrează încă odată, legătura cu natura.

Interesant este de explicat acest caz: semnificația lupului pentru daci.

Dacii au observat cu atenție viața lupilor, modul lor de reproducere (ca *perioade*), relația cu mediul și ciclicitatea vieții animalului, legând diferite evenimente umane de unele momente din viața lupului. O serie de trăsături ale animalului au fost legate de evenimente laice sau ecumenice, „*copiindu-le*” și „*implementându-le*” în viața comunității umane. Legătura puternică dintre om și natură, este demonstrată prin copierea vieții naturale, a vietăților și transpunerea unor elemente definitorii asupra indivizilor umani. Recomandăm lecturarea, în acest sens, a articolului distinsului cercetător etnolog Ion Ghinoiu, intitulat *Lupul-totem al dacilor în spiritualitatea românească*, apărut în revista „*Renașterea civilizației românești*”, an I, nr.1-2/1999, la București, în care autorul prezintă, practic, semnificația acestui element simbolistic și trecerea lui de la daci la români, păstrarea lui în folclorul românesc specific mediului rural.

Totemul dacilor –*lupul*– depășește în semnificație și cele mai cuprinzătoare idei referitoare la importanța sa pentru strămoșii noștri. Plecând de la relatările lui Strabon, conform cărora dacii se numeau *dăoi*, consemnând și opinia lui Hesychius că *dáos* era numele frigian al lupului, derivat din rădăcina indo-europeană *dhâu* (a strânge, a sugruma), ajungem, inclusiv la toponime și denumiri de orașe, cum ar fi *Dăousdava* (cetatea lupilor), situat în Moesia Inferior, la sud de Dunăre.

Mircea Eliade considera chiar, că denumirea etniei dacice ar fi însemnat, ea însăși „*lupii*”¹⁵⁵. Acest lucru leagă ferocitatea, curajul și dârzenia acestei bestii sălbatice, de vitejia, dârzenia și curajul, uneori dus până la fanatism, al dacilor în luptă. Lupul devine, astfel, ca simbol, o imagine a modului dac de a fi! Duri, dârzi, hotărâți, neînfricați, măreți și viteji, dacii au găsit în lup reprezentarea ideală care îi simboliza perfect.

Este cazul cel mai clar al corespondenței simbol național-caracteristici naționale, simbol care vine din istoria bimilenară a acestor pământuri. Iată semnificația „mistică” a simbolisticii –legătura cu trecutul istoric și tot ce reprezintă el. Simbolul dacic reprezenta, prin abstractizare, baza societății dacice, fundamentul său spiritual, din această cauză simbolistica națională este deosebit de importantă în formarea unei națiuni. Redăm câteva versuri sugestive, aparținând folclorului românesc, culese de Mihai Pop¹⁵⁶, versuri ce sugerează legătura dintre strămoși și simbolul lor, lupul:

...
 Și-ți mai va ieși
 Lupul înainte,
 Ca să te înspăimânte,
 Să nu te spăimânți,
 Frate bun să-l prinzi,
 Că lupul mai știe
 Seama codrilor
 Ș-a potecilor.
 Și el te va scoate
 La un drum de plai,
 La fecior de crai
 Să te ducă-n Rai,
 C-acolo-i de trai;
 În dealul cu jocul
 C-acolo ți-e locul;
 În câmp cu bujorul,
 C-acolo ți-e dorul
 ...

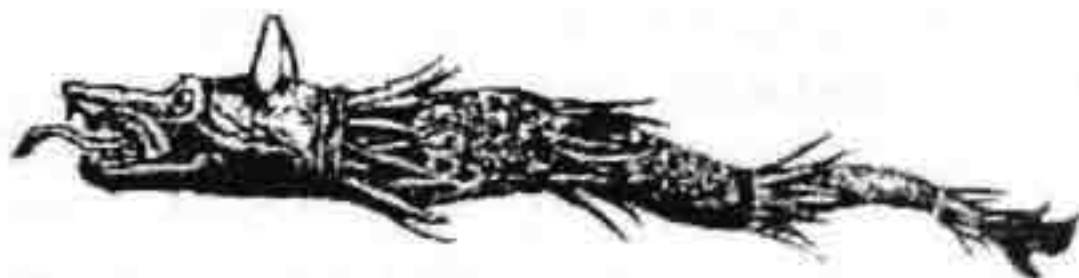

Fig. 19 Lupul dacic

Totemul dacilor, reprezentat de un animal mitologic cu cap de lup și coadă de dragon, era nelipsit din fiecare bătălie, fiind folosit ca stindard de luptă, având, însă, în același timp și semnificații profunde, mistice, venite din trecut, ca simbol al originii dacilor și a legăturii lor cu aceste pământuri.

¹⁵⁵ Eliade, M. (1980) *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, pag. 31.

¹⁵⁶ Pop, M. (1968) *Mitul marii treceri*, în rev. "Folclor literar", vol. II, Timișoara, pag. 84.

Un alt element de simbolistică națională, deosebit de important, este cel ce reprezintă credința religioasă specifică poporului respectiv, în cazul popoarelor creștine, *crucea*. Acest simbol, concentrează în el tot procesul de creștinare parcurs și indică exteriorului faptul că aceea națiune este creștină, că statul respectiv recunoaște și acceptă ca religie națională creștinismul [ortodox n.n.].

Toate simbolurile prezentate înglobează în ele două elemente importante: națiunea și statul. Din cadrul statului, simbolurile reflectă atât teritoriul cât și populația. Alături de acestea două, forma de guvernământ este subliniată prin stemă și, în general, prin heraldistică.

Simbolurile naționale vin din trecut! Ele reprezintă elemente funcționale în trecut, cu o anumită semnificație reală, la un moment dat, însă de-a lungul timpului semnificația inițială s-a transformat, căpătând aspectul unei etichete reprezentative.

Simbolistica, prin elementele sale componente, semnifică anumite idei, idei deasupra comentariilor și interpretărilor, intangibile și necontestabile. Sunt, practic, „norme tabu” cu o semnificație prestabilită, preluată și acceptată apriorii.

Simbolistica este preluată în procesul de formare al națiunii, inclusiv, este preluată de stat pentru reprezentativitate. Ea, simbolistica, intervine în relația individ-stat, dând unitate de acțiune pentru membrii națiunii respective. Elementele sale se constituie în valori supreme! Însăși existența drapelului, a stemei, a imnului, semnifică statul în cauză. Capturarea, în trecut, în timpul bătăliilor a drapelului reprezenta, practic, o victorie asupra inamicului. La fel precum ocuparea capitalei, cucerirea drapelului semnifica înfrângerea dușmanului. Simbolistica se transmite, de regulă, de la o generație la alta, prin istorie vie, folclor, tradiție, obiceiuri. Ea stimulează patriotismul și naționalismul, având un rol deosebit, primordial, în eliberarea națională de sub puterile coloniale. Istoria unui stat este plină de simboluri, acestea fiind preluate, prelucrate și „date” urmașilor spre „folosință”.

Simbolistica crează națiune, iar națiunea întreține simbolistica! Slăbirea simbolurilor naționale, luarea în derâdere, depășirea lor, bagatelizarea ideilor reprezentate de ele, nu fac altceva decât să slăbească statul și națiunea respectivă.

Procesul de globalizare se bazează, printre altele, pe slăbirea simbolurilor naționale. Inclusiv crearea monedei unice europene –Euro– în detrimentul monedelor statelor respective, duce la slăbirea simbolisticii naționale, moneda fiind un element de simbolistică foarte important. Se observă, însă, paradoxal, o întărire a simbolisticii naționale, tocmai la statele care nu sunt încă formate ca o națiune pe deplin cristalizată. Cazul SUA este tipic în acest sens. Interesant este de urmărit reacția președintelui SUA în

momentul intonării imnului de stat și ridicării drapelului SUA. Acel salut, întotdeauna prezent, semnifică acceptarea simbolisticii naționale. Chiar și omul de rând are nevoie de elemente simbolistice, din simplul motiv că existența umană în cadrul unui stat are nevoie de modele și exemple.

Simbolistica națională oferă modele și exemple pe plan principal, modele abstracte, care, totuși, au o importanță deosebit de mare în viața politică și nu numai. Ele crează, la urma urmei, acel „mod de a fi” care definește populația unui stat, gradul de cultură și civilizație al său, alături de fundamentul existențial al poporului respectiv.

3. GEOGRAFIA ETNICULUI – ETNOGEOGRAFIA

Etnogeografia s-a născut ca o necesitate, avându-se în vedere nevoia de a explica complexitatea, caracteristicile diferite și trăsăturile specifice grupurilor umane. Această disciplină de bază a geografiei politice este strâns legată de o altă componentă a acesteia, și anume geografia națiunii, cu care se află în raporturi directe. În fapt, esența etnogeografiei se regăsește și în cadrul geografiei națiunii, aceasta din urmă axându-și mare parte din analizele și explicațiile sale tocmai pe elementul etnic.

Dacă între etnogeografie și geografia națiunii raporturile sunt clare, bine definite, reciproce și directe, poate apare la o lectură mai atentă a textului, întrebarea (pe deplin justificată!): oare etnicul nu este regăsit și în cadrul analizei desfășurate în domeniul geografiei populației? La o primă vedere, răspunsul pare a fi pozitiv. Geografia populației se ocupă, într-adevăr, printre altele și cu repartiția teritorială, caracterizarea, evoluția, dinamica etc. a grupurilor etnice dintr-un anumit teritoriu. Însă, în profunzimea problemei, etnogeografia atinge doar tangențial geografia populației, din simplul motiv că aici accentul se pune chiar pe etnic și abia în al doilea rând pe teritorialitatea implicată de acesta, lucru specific mai ales geografiei populației. În cadrul acesteia din urmă, etnicul este văzut ca o caracteristică a unui grup de oameni; este în fapt una din structurile specifice acelui grup uman, pe când în cadrul etnogeografiei, etnicul este punctul central de analiză din care derivă celelalte caracteristici ale sale, inclusiv aspectul teritorial.

Tocmai această centrare pe definirea etnicului, tendință specifică școlii române de geografie politică și geopolitică, dă unicitate abordărilor specifice etnogeografiei. Chiar dacă termenul „unicitate” pare a fi exagerat, considerăm că numai etnogeografia este singura disciplină care reușește să explice în mod real conceptul de etnic, legându-l de teritoriu ca și cauzalitate și finalitate. Atât sociologia, psihologia, cât și politica sau istoria, au „meritul” de a înfățișa o abordare doar parțială a acestui concept extrem de complex, fiecare analizând și tratând câte o latură a etnicului, însă ansamblul privirii asupra acestuia aparține numai etnogeografiei. Aceasta este singura disciplină care aduce sub aceeași umbrelă elementele sociale, psihologice, evolutive, ale etnicului, laolaltă cu condiționările teritoriale și rezultatele acestora în viața politică. În acest sens etnogeografia dă valențe noi conceptului de etnic, înglobându-l funcțional și analitic geografiei politice. Putem afirma că etnicul în geografia politică reprezintă un nivel superior de analiză și abordare față de etnicul din geografia populației. O simplă comparație este foarte sugestivă: etnicul în geografia populației poate fi privit ca o mare cantitate de fier și oțel,

o grămadă de metal, inertă și nefuncțională, pe când etnicul în geografia politică (etnogeografie de fapt) poate fi privit ca un motor aflat în plină funcțiune, „duduind și scoțând gaze pe țeava de eșapament” Dacă ambele lucruri au un element comun, sunt făcute din fier și oțel, cel de-al doilea înglobează ceva în plus: *funcționalitatea*! Fierul și oțelul din motor dispun de o anumită funcționalitate, care are la bază o prelucrare diferită, o cantitate de inteligență cuprinsă în el, mult mai mare decât în primul caz, deci implicit o altfel de abordare. Etnicul în geografia politică reprezintă elementul funcțional, noua abordare care îl diferențiază față de geografia populației.

Această funcționalitate diferită, apărută în cadrul geografiei politice, are o anumită vârstă. Etnicul poate fi regăsit tangențial în unele lucrări de geografie politică însă statuarea unei discipline de sine stătătoare în cadrul geografiei politice s-a făcut relativ târziu. Școala română are un merit deosebit în această direcție. Explicația unei astfel de situații este simplă: perioada „exploziei” geografiei politice și mai ales a geopoliticii românești a corespuns cu momentul reîntregirii neamului. Acest moment fundamental în istoria română a fost axat și a avut la bază *identitatea națională*. Așa cum am văzut în capitolul dedicat geografiei națiunii, identitatea națională are la bază specificul etnic. Astfel, în școala română, etnicul, respectiv etnogeografia, a „intrat” pe scena științifică prin intermediul geografiei națiunii, lucru dovedit și de relația particulară existentă între aceste două discipline.

În școlile germană, franceză și ulterior anglo-saxonă (preponderent americană) etnogeografia este mult mai puțin prezentă în cadrul geografiei politice sau geopoliticii. Particularitățile acestei absențe, sau mai bine spus a unei slabe prezențe, sunt explicabile prin orientarea spre interpretarea unor interese proprii specifice statelor respective (spațiul pentru Germania; coloniile pentru Franța și Marea Britanie; mările și oceanele pentru America), și mai puțin pe sesizarea unor legități specifice construcțiilor derivate din etnic (cum este națiunea). Un eveniment important apare, însă, în legătură cu școala americană contemporană, care dezvoltă etnogeografia (recunoscându-i și numele: *Ethnic Geography*¹⁵⁷) însă într-o cu totul altă direcție și anume, în direcția analizei diversității etnice a populației SUA, aducând astfel etnogeografia mai aproape de geografia populației decât de geografia politică.

Ceea ce este specific tuturor școlilor de geografie politică este încercarea de definire a etnicului, de identificare și structurare a componentelor sale, de analiză a politicilor de segregare, izolare, integrare și asimilare desfășurate de state asupra diferitelor etnii componente. Dintre toate acestea, definirea etnicului, alături de identificarea și structurarea componentelor sale reprezintă, de departe, principala activitate specifică celor mai importante școli din domeniu. Iată câteva opinii în această direcție

¹⁵⁷ Fellmann, Getis, Getis (1992) *Human geography. landscapes of Human Activities*, Wm.C.Brown Publishers, pag.187.

Componentele și caracteristicile etnicului

Deși termenul de „etnic” are o vechime foarte mare, de-a lungul timpului el a cunoscut diverse interpretări, în multe cazuri fiind substituit cu alți termeni, cum ar fi *naționalitatea*¹⁵⁸ sau *cetățenia*¹⁵⁹, iar în alte cazuri a fost doar parțial explicat funcție de interesele și situația momentului sau de specificul școlii respective.

Termenul de *etnie* are la bază un cuvânt de origine grecească „ethnos” care în traducere liberă are semnificația de „popor”. Este un cuvânt care a fost folosit încă din Antichitate. El include în semnificația sa o serie de elemente definitorii, pe care le vom regăsi detaliate în cele trei componente ale sale de bază. O parte din definirea termenului în sine, aparține sociologilor care s-au aplecat mai mult asupra acestuia, ridicându-l la nivelul unui concept folosit pentru explicarea unor realități sociale. Este în principal meritul sociologilor sau politologilor (cum ar fi Bădescu sau Tămaș) care alături de geografii umaniști au încercat să definească cât mai corect acest termen și să vadă legătura acestuia cu teritoriul. În această direcție este interesantă definiția dată de S.Tămaș în anul 1993, referitoare la etnie: „...populație care se identifică prin aceeași origine, trăsături fizice și culturale comune: rasă, limbă, religie, cultură, istorie, economie în cadrul unor limite geografice”. Meritul acestei definiții constă în sublinierea (cei drept, la final!) a faptului că trăsăturile comune apar și sunt valabile „în cadrul unor limite geografice”. Într-adevăr, cadrul geografic este răspunzător în mare parte de „modelarea” caracteristicilor etnice. Aceste caracteristici etnice pot forma, în anumite condiții, structuri sociale, culturale etc. care ulterior vor genera „modul de viață” specific etniei respective. O astfel de subliniere o regăsim în definiția dată de Breton în anul 1981, citat de Ilieș în 1999, care afirmă că „etnia reprezintă un grup de indivizi legați printr-un complex de caracteristici comune (antropologice, lingvistice, politico-istorice etc.), a căror asociere constituie un sistem propriu, o structură esențialmente culturală”. Deși structura în cauză este „esențialmente culturală”, ea deține un suport fizic, palpabil, și anume: *teritoriul*. Acest teritoriu formează, prin delimitare cu ajutorul fruntariilor, acel „spațiu central” (sau zonă centrală) din care va iradia procesul de etnogeneză.

Ideea este întărită atât de R.Seișanu, care vorbește de o „limită etnografică”, cât și de S.Mehedinți, care introduce termenul de „fruntarie” ca element de marcare a extensiunii maxime a spațiului de etnogeneză. În acest sens, etnia va fi legată de o unitate geografică teritorială specifică ei¹⁶⁰ și nu

¹⁵⁸ A se vedea lucrarea lui R.Seișanu (1998) *Principiul naționalităților*.

¹⁵⁹ Cum este cazul oficial în Franța.

¹⁶⁰ Cum este cazul munților Carpați pentru etnia românească.

altei etnii. Din acest punct de vedere, apariția limitei etnografice, aport clar al geografilor umaniști, vine să lămurească o confuzie apărută la începutul sec.XX, prin care etnia era asimilată rasei¹⁶¹

Această substituie a avut ca efect și o „modelare” a definițiilor referitoare la etnie și rasă. R.Seișanu înainta două definiții separate, pentru rasă și etnie, încercând să tragă o paralelă între acestea două. Astfel, în concepția sa, rasa ar fi fost „un grup de oameni înrudiți prin caracterele lor fizico-anatomice și fiziologice (somatice)” iar etnia ar fi fost „un grup de oameni înrudiți atât prin caracterele somatice cât și prin cele lingvistice și culturale” (Seișanu, 1996, pag.14).

Unii autori au căzut în cealaltă extremă considerând numai elementele social-culturale în definirea etnicului. Este cazul majorității autorilor americani (preponderent sociologi) care au pus accentul pe caracteristica culturală a etnicului. J.Rex, în lucrarea sa *Rasă și etnie* afirma că: „etnia este un grup ce împărtășește un ansamblu de caractere psihice, transmise prin tradiții ” (pag.13).

Noul concept începe să câștige teren în științele sociale la începutul anilor '70, în școala americană apărând o abordare nouă dată etnicității, dar numai în relație cu alte grupuri etnice, situație specifică societăților plurietnice, cum este SUA. Rex vorbește în aceeași lucrare și de o „discriminare pozitivă” (pag.156-157) ce tinde să apară la unele etnii din SUA (și nu numai...!), pe baza luării în considerație numai a elementelor socio-culturale.

Și în cadrul școlii române au existat tendințe de a accentua rolul socialului și culturalului în definirea etnicului, însă abordarea românească a venit dinspre etnic spre social și nu invers, ca în cazul școlii americane. Seișanu amintea în lucrarea menționată mai sus, că „etnia diferențiază și caracterizează grupul socio-uman de celelalte grupuri” (pag.106). Tot în ideea inițiată de Rex, un alt autor american, alături de doi colaboratori¹⁶², introduce în definirea etniei un termen nou și anume „naționalitatea”. În definiția dată de el, etnia sau un grup etnic, ar fi „o populație care are o origine comună și se diferențiază de alte grupuri prin cultură, rasă, religie, limbă sau *naționalitate*”. Autorul folosește în lucrarea amintită, termenul de „societate multiethnică” în care apar grupuri mari de imigranți sau muncitori străini (referindu-se la Statele Unite sau la statele din vestul Europei), fără însă a se pronunța asupra situației din cadrul statelor naționale unde există o etnie autohtonă. Totuși,

¹⁶¹ La Congresul antropologic de la Amsterdam, din 1927, dr.Félix Regnault a propus folosirea termenului de „ethnie”, care s-ar fi referit la ansamblul caracterelor somatice, lingvistice și culturale. Au avut loc discuții aprinse între antropologi, unii considerând etnia privită doar din punctul de vedere lingvistic și cultural, nu și somatic.

¹⁶² Fellmann, Getis, Getis (1992), pag.178.

Fellmann, recunoaște că *etnicitatea este, la bază, un concept spațial*, legând grupurile etnice de un anumit teritoriu.

O definiție mai cuprinzătoare care să includă ambele laturi ale etnicului, regăsim în *Dicționarul de geografie umană*, unde autorii au reușit să cuprindă esența acestui termen deosebit de complex: „etnia este un grup uman a cărui unitate comportă raporturi originale de paternitate [origine comună n.n.], care se exprimă printr-o comunitate de caractere somatice ereditare (rasă), dar care este îmbogățit de aporturi culturale (limbă, credință, mod de existență specific). Etnia stă la baza formării unui popor sau/și a unei națiuni” (pag.120).

Definiția din *Dicționarul de geografie umană* reunește ambele aspecte impuse de etnic, amintind la final legătura dintre etnic și teritoriu prin procesul de formare a popoarelor și națiunilor. Această definiție se apropie cel mai mult de conceptul românesc propriu, referitor la etnic, concept care lucrează cu noțiuni mult mai profunde. S.Tâmaș concentra în 1995 esența acestui concept, afirmând că: „...fiecare popor și națiune are propria sa matrice etnică”¹⁶³

Această matrice, individualizată la nivelul fiecărei etnii, are la bază trei componente, respectiv componentele fundamentale ale etnicului care vor trasa specificul etnic al populației respective. Aceste componente sunt:

componenta fizico-anatomică (somatică), care se referă în special la trăsăturile fizice ce diferențiază grupele de populație, diferențieri de ordin fizico-anatomic care sunt rezultatul direct al evoluției umane într-un anumit mediu geografic;

componenta socio-culturală, care cuprinde în cadrul său cele mai multe elemente de diferențiere, unele extrem de importante (limba vorbită, religia etc.) sau altele derivate din traiul în comun pe un anumit teritoriu (cum ar fi istoria comună, tradiția, cultura proprie, specificul demografic, tipul de organizare familial);

componenta psiho-comportamentală, influențată puternic de celelalte două componente, și care poate fi concluzionată prin *modul de viață specific etnicii* respective.

De-a lungul timpului, oamenii de știință care s-au aplecat asupra componentelor etnicului au avut păreri împărțite asupra acestora, accentuând sau minimalizând în importanță una din cele trei componente de bază.

O explicație mai detaliată a acestora va putea evidenția pe de-o parte, rolul deținut de fiecare componentă în formarea trăsăturilor etnicului și pe de altă parte, relațiile care se stabilesc între cele trei componente, modul în care acestea se intercondiționează și se autodetermină ca evoluție în timp.

¹⁶³ Tâmaș, S. (1995) *Geopolitica*, Ed.Noua Alternativă, București, pag.138.

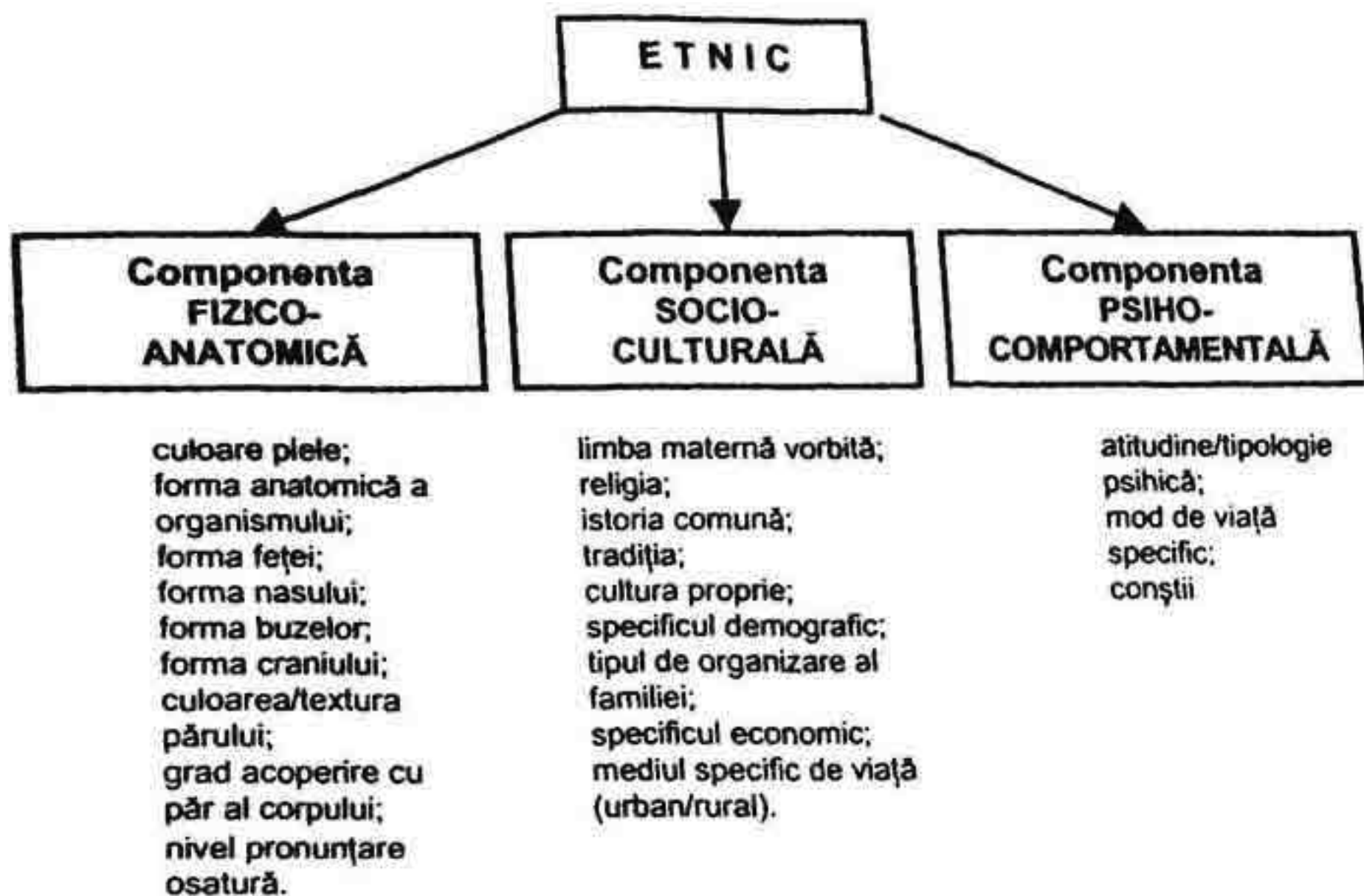

Fig.20 Conceptul de etnic

a) *componenta fizico-anatomică (somatică)*, reprezintă fundamentul, punctul de plecare în definirea unor trăsături etnice specifice. Diferențierile somatice care există între grupurile umane au la bază anumite diferențieri anatomice legate de informația genetică inițială. În cadrul acestei componente, influența mediului geografic în care s-a dezvoltat populația respectivă are cea mai mare preponderență, ca factor determinativ.

Componenta fizico-anatomică a suscitat un viu interes de-a lungul timpului, încercându-se, în unele cazuri, o determinare precisă a influenței mediului geografic asupra înfățișării fizice. Aceste diferențieri somatice sunt cuprinse în ceea ce numim în mod curent *rasă*.

Specia umană, reprezentată de *Homo Sapiens Sapiens* este unică! Bagajul genetic inițial, care a condus la apariția speciei umane, a fost același la orice latitudine a globului. Este o condiție impusă de legile biologiei, ale geneticii, condiție respectată întocmai. Ceea ce a dus, însă, la apariția raselor umane diferite, a fost existența a două procese paralele și anume:

- separația genetică;
- adaptarea activă la mediu.

Separația genetică a dus la individualizarea unor trăsături fizice specifice unor grupuri umane, grupuri care au trăit izolate pentru o perioadă foarte mare de timp. Adaptarea activă la mediu, proces desfășurat în paralel cu primul, se referă la „dictarea” sau „influențarea” unor caractere fizice și psihice ale indivizilor de către mediul în care aceștia au trăit. Este, practic, vorba de o „selecție naturală” ce avea ca principiu de funcționare adaptarea cât mai perfectă la condițiile de mediu oferite de teritoriul respectiv. Aceste procese au avut o desfășurare, în special, de-a lungul perioadelor foarte vechi când grupurile de populație încă erau în formare. Studiile genetice au arătat existența unor legături (directe sau indirecte) între nivelul radiației solare și culoarea pielii sau între temperatura mediului ambiant și mărimea/forma corpului uman (Fellmann, Getis, Getis, 1992, pag.178-179). Unii autori vorbesc chiar de o „etnogeneză biologică” (Maxim, 1994) alături de una lingvistică și una culturală, care ar fi individualizat în perioadele de început ale speciei umane, principalele grupe etnice.

Cercetătorul N.Ceapoiu, în lucrarea *Coeziunea genetică*, apărută la Editura Academiei Române, în 1993, aduce dovada structurării genetice a popoarelor, care au la bază o diferențiere și un dinamism propriu, *dictat genetic și influențat de mediul de viață*. Deși în perioada interbelică au avut loc discuții aprinse între antropologi pe această temă (generate poate și de faptul că în aceea perioadă genetica nu exista ca știință de sine stătătoare), unii specialiști au încercat să impună ideea că trăsăturile fizico-anatomice sunt neconcludente în formarea unei etnii și că ele au un rol primordial numai în delimitarea raselor. Apartenența etnică, care este bazată, în prezent, în principal, pe elementele socio-culturale și psiho-comportamentale (preponderente în zilele noastre), trebuie raportată –totuși– și la nivelul caracteristicilor somatice, pentru că diferențierile care apar în ceea ce privește comunitatea trăsăturilor fizice sunt greu de ignorat.

Etnologul francez George Montandon afirma: „negrii din SUA, astăzi în număr de peste 10 milioane, nu mai dispun de limbile și obiceiurile lor africane. Ei nu cunosc decât engleza și obiceiurile americane. Dacă, deci, nu s-ar recunoaște termenului etnic decât o valoare lingvistico-culturală, ar trebui, într-o clasare noologică, să intre negrii din SUA în etnia anglo-saxonă...În lumea cea mai imparțială, nu se vor putea grupa Albii și Negrii din SUA în aceeași etnie”¹⁶⁴ R.Seișanu afirma, tot în perioada interbelică, faptul că termenul etnic trebuie luat în sensul „grupului social care are aceleași caracterizări fizice (somatice), lingvistice și culturale” (Seișanu, 1996). La ce se referă aceste trăsături fizico-anatomice? În primul rând, cea mai vizibilă trăsătură este culoarea pielii. Populația globului dispune de nuanțe foarte

¹⁶⁴ Montandon, G. (1933) *La Race, les Races*, Paris, pag.18.

diferite ale culorii pielii. De la pielea albă, roză, roșie, până la cea cafenie sau chiar neagră. Raportându-ne la răspândirea populațiilor ce au culori diferite ale pielii, observăm că există o legătură directă între tipul de climat și culoarea acesteia. Se poate trage concluzia că există o anumită adaptare la mediu, inclusiv la nivelul culorii pielii. Aceste idei au suscitat un intens interes din partea geneticienilor ultimelor trei decenii, rezultatele fiind, însă, foarte discutabile și interpretabile. O explicație interesantă în această direcție regăsim în lucrarea *Human Geography. Culture, Society and Space*, scrisă de Harm J. de Blij și A.B. Murphy, în anul 2003, care combină, în explicațiile geografice, elemente medicale și chiar genetice. În concepția celor doi autori amintiți, etnicitatea diferă față de rasă datorită faptului că este bazată pe noțiuni legate de istoria culturală și pe modul de viață (pag.480). Diferențierile fizice și anatomice rezultă nu dintr-un număr sau aspect diferit al cromozomilor, ci din diferențele în frecvența genelor în cadrul populației respective (pag.481). Astfel, caracterele fizico-anatomice, cum ar fi de exemplu culoarea pielii, sunt rezultatul unei adaptări continue la mediul desfășurată de-a lungul timpurilor istorice. Autorii menționează că aceste caractere fizico-anatomice regăsibile în cadrul unei rase, dar care vor fi transmise și la etniile derivate, poartă numele de *genotipuri* (pag.481). De Blij și Murphy explică mai departe cele două teorii principale care tratează culoarea diferită pentru rasele ecuatorială și nordică. În concepția lor, culoare diferită a pielii este legată de o substanță numită *melamină* și de *vitamina D*. Expunerea organismului la lumina solară produce melamină, substanță care are rolul de a apăra pielea de efectul distructiv al razelor ultraviolete. O cantitate mare de melamină, rezultată dintr-o expunere îndelungată la soare, pentru o perioadă lungă de timp, va duce la schimbarea culorii pielii din albă în cafenie și ulterior în neagră, tocmai ca o măsură de protecție și de adaptare la condițiile de mediu speciale. O a doua teorie amintită de cei doi autori spune că producția de vitamină D din piele este stimulată de penetrarea pielii de către razele ultraviolete, iar de-a lungul timpului populațiile localizate la latitudini mai mari, unde cantitatea de radiație ultravioletă este mai mică, vor sintetiza o cantitate mai mică de vitamină D în piele, de unde culoarea mai deschisă a acestora, la latitudinile apropiate de pol. În ciuda eforturilor depuse de specialiști pentru elucidarea acestei necunoscute, diferențierea culorii pielii funcție de nivelul latitudinal rămâne încă o problemă în discuție.

Alături de aceasta, în rândul trăsăturilor fizico-anatomice mai trebui amintită *forma anatomică a organismului*, foarte variată, de la indivizi înalți și subțiri (specfici latitudinilor mari și zonelor montane) până la indivizi scunzi și robuști (specfici zonei mediteraneene, dar nu numai). Interesant este faptul că populația înaltă și subțire poate fi regăsită și în cadrul grupurilor închise din unele triburi africane, care nu au nici o legătură cu zonele latitudinale mari sau

cu areale montane înalte. Alături de forma anatomică a organismului, mai putem aminti aici, ca trăsături specifice fizico-anatomice, *forma feței* (de la ovală alungită până la rotundă și mică), *forma nasului și a buzelor* (nas coroiat, nas drept, nas ascuțit, nas teșit, nas lat la bază etc., buze subțiri abia conturate, buze groase, supra lățite etc.), *culoarea și textura părului* (păr blond-drept, roșcat-ondulat, șaten-ondulat, negru-cârlionțat etc.), *gradul de acoperire cu păr al corpului, nivelul de pronunțare al osaturii, forma craniului etc.*

Toate aceste diferențieri au avut la bază un substrat genetic aparte și o influență a mediului desfășurată de-a lungul timpului, în perioade lungi și foarte lungi. Se observă, însă, la grupurile mai izolate, care păstrează în mare măsură trăsăturile inițiale, o accentuare a unor elemente până aproape de degenerare. Din această cauză mixajul între grupele de populație devine o necesitate, deoarece reproducerea strictă în interiorul grupului cu aceleași trăsături somatice, prezintă pericolul degenerării genetice. Prima fază a diferențierii este selectarea activă a trăsăturilor specifice și ulterior generalizarea acestora la întreaga populație. Este adevărat că de-a lungul acestui proces pot apare „altoiri” ale populației de bază cu o serie de trăsături diferite (venite de la populații alogene), menite a asigura o anumită diversitate genetică funcțională.

Din acest punct de vedere, baza rasială inițială este puternic modificată în timp, însă vom putea regăsi ulterior trăsăturile fundamentale ale acesteia. Indiferent de atenuările impuse prin mixaj, caracteristicile antropologice ale individului se vor păstra.

Astfel, o serie de autori și antropologi au evidențiat mai multe trăsături care se întâlnesc la diferite etnii și care au la bază o clasificare rasială clară. În marea majoritate a cazurilor populația globului este împărțită în trei sau patru rase inițiale. R.Seișanu amintește la pag.101-102 din lucrarea sa *Principiul naționalităților*, clasificările făcute de o serie de antropologi:

Eickstedt, recunoaște trei mari rase inițiale: europoidă, negroidă și mongoloid-indianidă;

Fischer, vorbește de patru mari rase inițiale: negroidă, australoidă, europoidă și mongoloidă;

Montandou, identifică cinci rase inițiale: pygmoidă, negroidă, veddaustraloidă, mongoloidă și europoidă, care la rândul lor se împart în mult mai multe subrase.

Mai recent, o serie de geografi stratifică și mai mult împărțirea pe rase inițiale, semnalând chiar o corespondență la nivel continental:

Mellor recunoaște în Europa trei rase: nordică, dinaric-alpină (montană) și mediteraneeană; în America Latină două rase: european-iberiană și amerindiană; iar în SUA trei rase: europenii, afro-americieni și indienii.

Poziția oficială, în cazul unor țări care dispun de populații diferite rasial, tinde să țină cont de anumite elemente în repartizarea rasială a populației, urmând criteriile cele mai simple, uneori combinate.

Tabelul 2

Repartiția pe rase a populației SUA în 1990

Nr.crt.	POPULAȚIA / RASA	Număr locuitori	% din tot.pop.SUA
1.	Caucaziană (europoidă)	199.686.000	80,3
2.	Neagră (africană)	29.986.000	12,1
3.	Asiatică	7.274.000	2,9
4.	Nativi indieni, eskimoși	1.959.000	0,8
5.	Alte populații	9.805.000	3,9
	TOTAL SUA	248.762.000	100,0

Sursa: U.S.Bureau of the Census, March, 1991.

Indiferent dacă este vorba de poziția oficială a statului sau de concluzii științifice aduse de lumea academică, identificarea raselor pornește de la trăsăturile enumerate (culoare piele, ochi, păr, trăsături față, corp, preponderența unor grupe sangvine etc.), însă trebuie să țină cont și de procesul de mixare (sau metisaj/hibridațiune cum îl numește Seișanu) care a modificat profund corespondența rasă-etnie. Înțelegerea corectă a faptului că rasa este o caracteristică etnică, ne ferește de confuzia care a existat la unii autori din perioada interbelică care vedeau în etnie o subdiviziune rasială. Chiar Seișanu, pornind de la o împărțire simplă în cele trei rase inițiale: albă (caucaziană), neagră (africană) și galbenă (asiatică), ajungea să vorbească de rasa latină (!), de cea anglo-saxonă, germană, slavă, mongolă și franceză (!).

Trebuie înțeles faptul că rasa își are importanța sa în fundamentarea etnicului, însă ponderea în importanță a acesteia este redusă, celelalte două componente ale etnicului dominând tipologia.

Au existat, chiar, excese sau rătăcirii în direcții depărtate de specificul etnic, unii antropologi și chiar psihologi căutând să găsească corespondențe directe între rasă și etnie. În această direcție merită menționat D.Drăghicescu, care pornind de la forma craniului, indicele cefalic, a încercat să identifice grupele rasiale cu corespondență etnică. Astfel, el vorbea (la început de sec.XX!) de trei rase secundare:

homo europens, care ar fi „plăvăț la față, temperat sanguin, cu mușchi puternici, păr lung, bălan sau roș, ochi albaștrii, limpezi, temperament ușuratic, subtil, dibaci, statură înaltă, puternică, față lungă, nasul subțire, drept sau convex, gâtul lung, corpul și membrele lungi, $lc=0,74^{165}$, craniu dolichocefal” care s-ar suprapune populații germanice, teutonice (?) și anglo-saxone;

¹⁶⁵ lc = indicele cefalic.

homo alpinus, cu „fața oacheșă, păr negru/castaniu, ochi negri, craniul larg și puțin lung (brachicefal), nas concav, relativ larg, fața largă, talia mijlocie sau mică”, care s-ar suprapune populațiilor celte, slave, franceze (?) și românești;

homo mediteraneus, cu „culoarea lui *homo alpinus* și particularitățile anatomice ale lui *homo europens*”, respectiv spaniolii, italienii, evreii (?) și populațiile din nordul Africii (?)¹⁶⁶

Deși astfel de relaționări rasă (sau mai bine spus subrasă) – etnie sunt forțate și nu corespund realității tocmai datorită diversității impuse de procesul de mixare al populațiilor, ceea ce rămâne este încercarea de clasificare și determinare a unor trăsături fizico-anatomice la unele populații individualizate etnic.

O altă încercare de găsimă a unor corespondențe între rasă (subrasă) și etnie, apare și în lucrarea lui I. Maxim din anul 1995, care pleacă în delimitarea sa de la un concept interesant și anume cel al „unităților etnogeografice”. În concepția sa, o astfel de unitate „trebuie să aibă trăsături climatice favorabile” (pag.20). Din păcate autorul înlocuiește conceptul de etnic cu termenul de *popor*, legând geneza popoarelor de aceste unități etnogeografice („...primele popoare au apărut prin mileniul IV î.Hr. în astfel de unități etnogeografice”- pag.35). Plecând de la acest concept, Maxim individualizează patru zone distincte la nivel global:

- 1) o *lume sudică*, suprapusă pe sudul și estul Asiei, sudul Europei și nordul Africii, concretizată în mileniul IV î.Hr.;
- 2) o *lume central asiatică*, axată pe Asia Centrală, Marea Caspică, Munții Caucaz, mai nouă, datând doar din mileniul I î.Hr.;
- 3) o *lume nordică*, situată între Oceanul Pacific și Oceanul Atlantic, nordul Europei și Asiei;
- 4) o *lume a nordului îndepărtat*, ce ar cuprinde partea nordică a Americii de Nord și Groenlanda.

Pentru a sublinia și mai mult relația care există între geneza popoarelor și procesul de etnogeneză, autorul aduce în discuție termenul „grupe de popoare” care ar fi apărut în etape diferite ale istoriei:

- 1) popoare formate în Antichitate, în prima zonă: chiinez, indian, iranian, evreu, grec, egiptean, roman;
- 2) popoare formate în Evul Mediu timpuriu, tot în prima zonă: italian, francez, englez, român, sârb, turc;
- 3) popoare formate în epoca modernă, după marile descoperiri geografice, prin amestec de populații: mexican, columbian, peruan, brazilian;
- 4) popoare în curs de formare: exemplu tipic fiind poporul nord-american, dar și cel canadian, australian și neozeelandez.

¹⁶⁶ Drăghicescu, 1996, pag.33.

Deși Maxim aduce corect în discuție cele trei aspecte deosebite legate de procesul de etnogeneză (etnogeneza biologică, lingvistică și culturală), el nu face deosebirea taxonomică între etnie, popor și națiune, „prelungind” procesul de etnogeneză doar până la nivelul poporului, sărind peste structurarea și cristalizarea trăsăturilor etnice.

Ca o primă concluzie putem afirma că prima componentă a etnicului și anume cea fizico-anatomică (somatică) pune bazele inițiale ale diferențierii ulterioare etnice, însă, este răspunzătoare, în prezent, doar într-o mică măsură de diversitatea etnică existentă. Caracteristicile inițiale impuse de rasă sau subrasă s-au atenuat puternic, în timp, prin mixaj de populație, paralel cu impunerea celei de-a doua componentă a etnicului, și anume:

b) *componenta socio-culturală*, cea care imprimă diversitatea funcțională a grupului etnic, care asigură individualizarea profundă a acestuia față de vecini și care poate acționa ca și forță centripetă sau uneori centrifugă în păstrarea identității proprii. Primul element cu o însemnătate deosebită în structurarea particularităților etnice ale unui grup uman este *limba vorbită*.

Limba vorbită (sau *limba maternă*) are o importanță crucială în încheierea, unificarea și individualizarea grupurilor umane. Ea reprezintă principalul mijloc de comunicare, direct, de la individ la individ, lucru care permite stabilirea unor relații personale între membrii aceluiași grup. Limba maternă se constituie în factorul ce dă unitate în acțiune, aduce la același numitor comun indivizii unui grup uman prin comunicare unitară. În același timp, limba maternă se constituie în cel mai direct mod de diferențiere față de alte grupuri. Un român aparține etniei române și pentru faptul că vorbește, ca limbă maternă, limba română. El nu este maghiar din simplul motiv că are ca limbă maternă româna și nu maghiara. Problema devine interesantă dacă analizăm relația dintre românii din România și „moldovenii” din Republica Moldova. Deși au tipologii de denumire diferite (măcar oficial!), ambele populații au ca limbă maternă limba...română! Inexistența unei limbi materne moldovenești este explicată prin simplul fapt că „limba moldovenească” nu este altceva decât un dialect, un regionalism al limbii române. În spațiul de geneză al unei etnii (viitoare națiune), în așa numita „vatră etnică” sau „vatră de etnogeneză”, apare o singură, unică, limbă maternă, caracteristică pentru tot spațiul de etnogeneză. Este adevărat, în cadrul ei pot apare regionalisme, dar acestea sunt nimic altceva decât versiuni locale, regionale, ale limbii „mamă” din care au izvorât, caracteristică pentru tot spațiul cuprins în procesul de etnogeneză.

Limba maternă este un rezultat al procesului de etnogeneză, iar prin datarea în timp a apariției limbii respective putem data corect desfășurarea în timp a procesului de etnogeneză. Limba este un mijloc principal de unificare, este forța centripetă de nivelul I, care dă identitate grupului uman respectiv.

O cale sigură de distrugere a unității etnice a unui grup uman este interzicerea limbii materne. Imposibilitatea folosirii limbii materne duce la pierderea identității etnice a grupului. În același timp, folosirea limbii materne în interiorul grupului, chiar și în cazul unor intense politici de asimilare etnică, ajută etnia respectivă să-și păstreze identitatea proprie, limba maternă funcționând în acest caz ca un catalizator menit a proteja grupul respectiv de imixtiunile exterioare. Acest lucru este pe deplin înțeles de etniile minoritare, dovada cea mai clară fiind insistențele cu care conducerea politică a minorității maghiare din România, formată din liderii UDMR-ului, aduce permanent în discuție dreptul la instruire în limba maternă. Asigurarea unei pregătiri în limba etniei respective asigură unitate grupului în cauză și o posibilitate de rezistență la eventualele politici de asimilare sau integrare venite din partea grupului majoritar.

Limba este un mijloc de păstrare a identității naționale, chiar dacă populația respectivă face parte dintr-un stat cu o limbă oficială puternică. Este cazul Marii Britanii și a limbilor irlandeză, bretonă, welshă și galică, care nu sunt dialecte sau regionalisme ale limbii engleze, ci limbi materne de sine stătătoare, în majoritatea cazurilor mult mai vechi decât cea engleză. Unele state au ales calea oficială de a-și „apăra” limba maternă, în fața „invaziilor” venite din exterior, din partea limbilor „comerciale” aflate în plină expansiune. Exemplul tipic în acest caz este dat de poziția Franței în acest domeniu. În anul 1975 Parlamentul Franței votează o lege privind interzicerea folosirii cuvintelor stăine în reclame, televiziune, radio, documente oficiale sau în locuri publice. Deși ar putea părea o măsură extremă, în anul 1992, Parlamentul Franței modifică constituția, prin adăugarea unui articol care stipula că pe teritoriul Franței *limba oficială* este limba franceză, fiind unica limbă oficială a statului, obligativitatea cunoașterii și folosi i acesteia având caracter penal. Doi ani mai târziu, în 1994, organele de decizie din această țară merg mai departe în ideea protejării limbii naționale, decretând o lege privind stoparea folosirii limbii engleze (a cuvintelor din limba engleză) pe teritoriul Franței. Astfel de măsuri pot părea, cel puțin la prima vedere, excese regretabile, însă trebuie să avem în vedere procesul de „expansiune” a culturii americane, penetrarea limbii engleze în absolut toate domeniile și mai ales în cel mass media, proces în fața căreia Franța s-a simțit amenințată și nevoită să ia măsuri. Din păcate această poziție de cele mai multe ori nu rezolvă în întregime problema, limba fiind un organism viu care nu poate fi constrâns prin legi și decrete. Importanța existenței limbii naționale impune, însă, o permanentă grijă pentru prezervarea sa, a valorilor pe care le transmite și a specificului propriu. Nu este de mirare că cele mai multe studii din domeniul geografiei lingvistice au apărut în Franța, țară care acordă o atenție deosebită păstrării nealterate a culturii și spiritului său.

Limba are un rol covârșitor nu numai la nivelul etnicului, dar și la nivel **statal**, ea asigurând, prin comunicare, o unitate valabilă pe întreg cuprinsul statului respectiv. Talleyrand, într-un discurs pronunțat în Adunarea Constituantă a Franței, recunoștea că „unitatea limbii este condiția fundamentală a unității statului [francez n.n.]”¹⁶⁷ Rezultată a unui trai în comun, pe un anumit teritoriu, limba reprezintă un organism în permanentă schimbare. Asupra ei acționează, atât constructiv cât și distructiv, o serie de factori externi sau interni. Un rol deosebit în cristalizarea limbii materne și generalizarea ei pe un anumit teritoriu, îl au *elitele intelectuale*. Elitele, formate pe baza existenței intelectualității culturale și științifice, dar mai ales a celei literare, au un rol deosebit în conservarea, transmiterea și selectarea limbii proprii. Acest proces complex este rezultatul unei evoluții istorice și în același timp, reflectă o serie de trăsături ale mediului natural și diferite tipuri de activități specifice etniei respective. Astfel, se explică particularitățile regionale diferite ale majorității limbilor, păstrându-se, însă, rădăcina și trupul principal al limbii inițiale. În același timp, limba constituie primul și cel mai important element de diferențiere etnică, ea „transportând” informația, participând direct la procesul de etnogeneză. Aceasta poate fi cooptată și de alte grupuri etnice diferite, care nu au ajuns în situația de a-și individualiza o limbă proprie. Limba evoluează sub impulsul transformărilor sociale, economice, culturale, psihologice dar mai ales tehnologice, modificându-se continuu. Există o anumită „plajă” a justapunerilor între două limbi ce vin în contact, din anume motive pot apare, astfel, impuneri directe sau indirecte a unor cuvinte în interiorul unei alte limbi.

Evoluția limbilor are și o latură temporală bine definită. Dacă limba literară actuală își are rădăcinile în sec.XVIII-XIX, în perioada emancipării intelectualității și a apariției elitelor culturale, limba maternă inițială are o istorie mult mai veche, dialectele și formele primare de comunicare nefiind în general scrise, ci transmise oral, prin viu grai.

În Evul Mediu, au existat cazuri în care limba folosită în același stat a cunoscut forme diferite funcție de utilizarea avută: limba oficială la curte, limba științifică, limba religioasă, limba educațională etc. Exemplul cel mai clar este Germania în care învățământul religios se făcea în limba germană, cel secundar în latină iar limba folosită în administrație și cultură era franceza! În 1784, Joseph al II-lea decretează limba germană ca fiind limba oficială folosită în administrația Imperiului Habsburgic, întâmpinând o opoziție puternică din partea supușilor maghiari, care vedeau în acest act un pericol de deznaționalizare.

În același timp, tiparul a impus o anumită limbă, datorită penetrabilității tot mai mari după sec.XVII. Apar uneori dispute legate de marile momente istorice, care cer decizii și asupra limbii pentru care se optează. Un exemplu

¹⁶⁷ ...citată din R.Selșanu (1996), pag.19.

relativ recent a fost decizia luată în domeniul lingvistic în anul 1948, odată cu crearea Statului Israel. Evreii au fost puși în fața optării între limba idiș și ebraică, decizie influențată de originea diferită a evreilor veniți în Israel din diferite zone ale lumii.

Fig.21 Limbile Europei

În prezent limba se constituie în cea mai importantă caracteristică a definirii etnicului, fiind elementul fundamental de separație între grupurile umane. Se estimează că la nivel global ar exista între 5.000-6.000 limbi materne vorbite și alte câteva mii (dacă nu chiar zeci de mii!) de dialecte¹⁶⁸. În

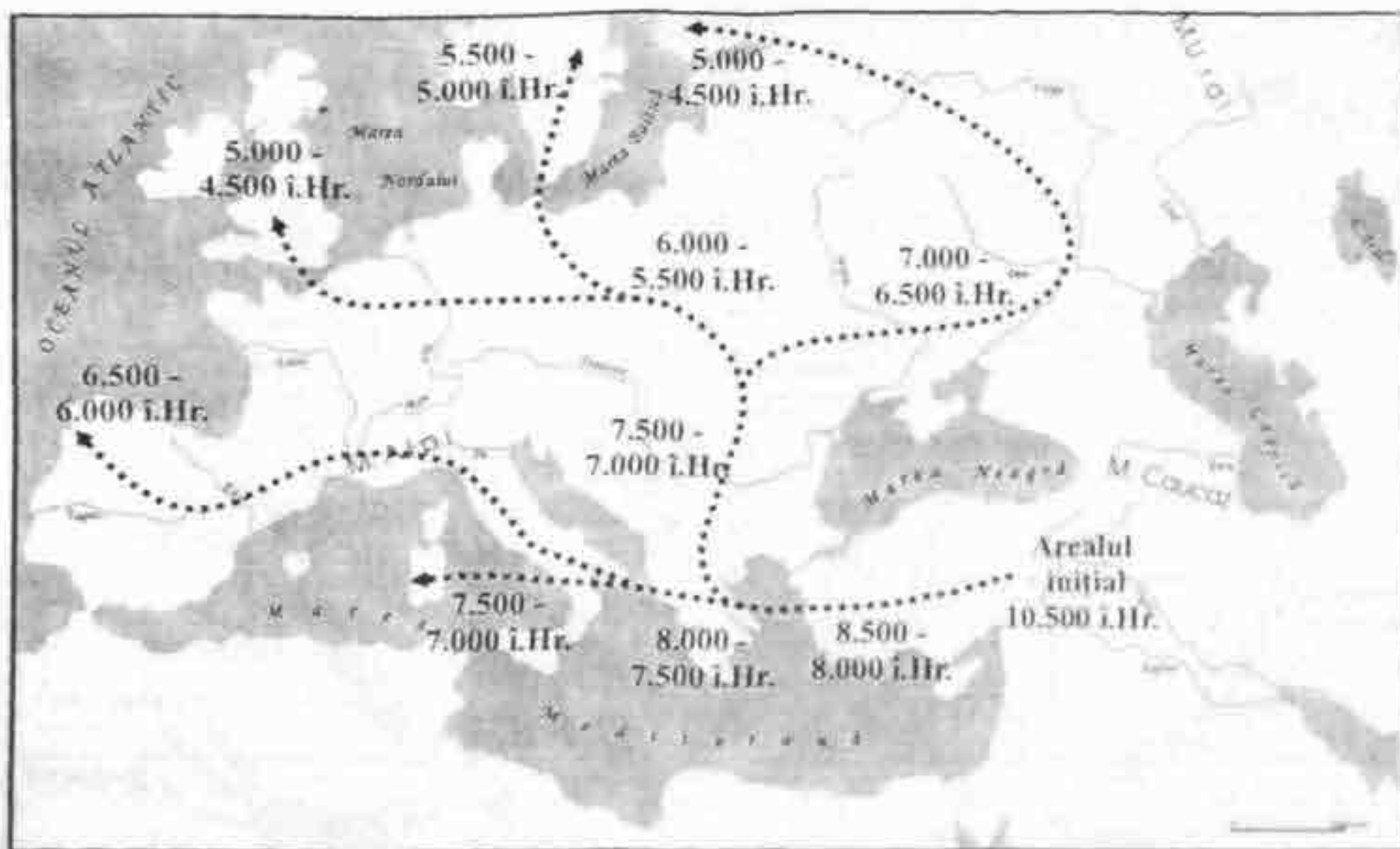

Fig.22 Dispersia lingvistică indo-europeană

ciuda acestei diversități enorme, aproape toate limbile materne vorbite în prezent își au rădăcina într-o limbă arhaică, proto-indo-europeană din care au rezultat patru mari ramuri: cea *anatoliană*, cea *celto-italo-tochariană*, cea *balto-slavo-germanică* și cea *ariano-greco-armenică*. La rândul lor aceste ramuri s-au divizat, cunoscând mai multe subramuri și subdiviziuni, în așa fel încât marea majoritate a limbilor actuale să se poată grupa în nouă mari clase: clasa *anatoliană* (vorbită în Pen.Anatolia și zonele adiacente), cea *celtică* (care cuprinde și bretona, scoțiana, galeza, gala, irlandeza), cea *romanică* (care cuprinde franceza, italiana, portugheză, spaniola și româna), cea *germanică* (care cuprinde germana, engleza, olandeza, flamandra, daneza, suedeza, norvegiana), cea *baltică* (care cuprinde lituaniana și letona), cea

¹⁶⁸ În accepțiunea lui Harm de Blij și a lui A.B.Murphy, exprimată în lucrarea *Human Geography Culture, Society and Space*, la pag.113, dialectul ar fi o variantă regională a unei limbi materne, considerată standard pentru un teritoriu, dar care are anumite diferențe față de aceasta în domeniul vocabularului, al sintaxei, al pronunției, al cadenței (ritm) sau al formei scrise (accent)

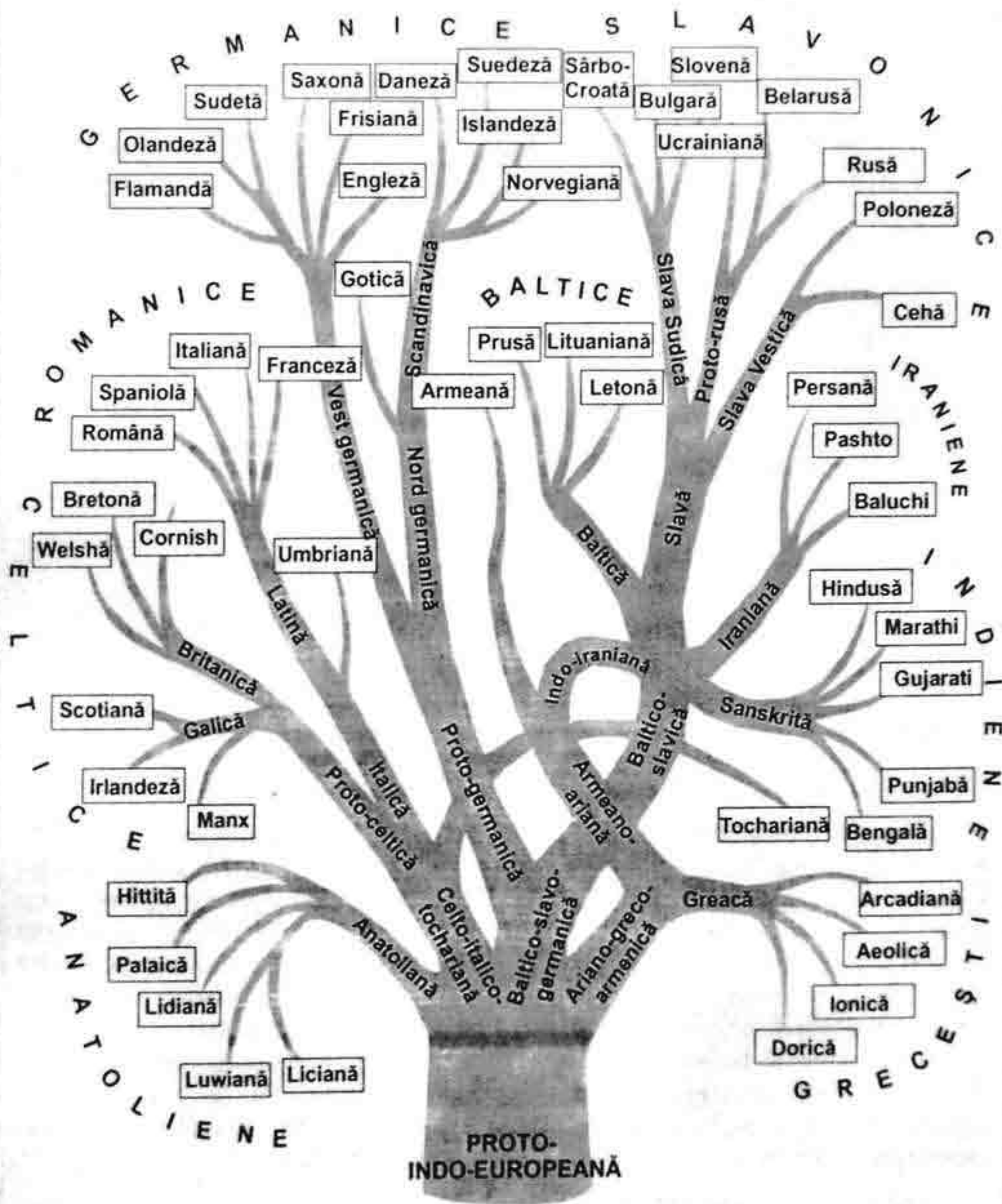

Fig.23 Limbile indo-europene

slavonă (care cuprinde bulgara, rusa, sârba, slovena, ucraineana, belarusă, poloneză și cehă), cea *iraniană* (care cuprinde persana, baluchi și iraniana), cea *indică* (care cuprinde hindi, marati, punjaba, bengala) și cea *elenă* (care cuprinde dorică, ionică, arcadiană și eolică). Diversificarea enormă a limbii și răspândirea ei în arealele cele mai îndepărtate a suscitat interesul multor oameni de știință care au încercat să găsească explicația la aceste fenomene extrem de complexe.

Tabelul 3

Cele mai vorbite limbi pe glob

Familia lingvistică	Limba vorbită	Numărul aproximativ de vorbitori (milioane persoane)
Indo-europeană	Engleza	445
	Hindusa	336
	Spaniola	340
	Bengala	207
	Portugheza	176
	Rusa	167
	Germana	100
	Franceza	77
	Italiana	62
	Urdu	60
Sino-tibetană	Chineza	1.211
	Birmaneza	32
	Thai	23
Japonezo-coreană	Japoneza	125
	Coreana	78
Dravidiană	Telugu	69
	Tamila	66
Altaică	Turca	61
Afro-asiatică	Araba	211
Malaiesiano-polineziană	Indoneza	154

Sursa: H.J.de Blij, A.B.Murphy (2003) op.citate, pag.117

De-a lungul timpului au fost înaintate mai multe teorii referitoare la dispersia limbilor pe glob și mai ales a celor cu origine indo-europeană. Putem aminti aici, doar în treacăt, două dintre teoriile cele mai cunoscute: *teoria agricolă*¹⁶⁹ și cea a *cuceririlor militare* desfășurate de populațiile pre-indo-

¹⁶⁹ Enunțată pentru prima dată de Thomas Gamkrelidze și Victor Ivanov în 1984, care afirmă că baza limbii indo-europene s-ar fi dezvoltat în actuala zonă a Peninsulei Anatolia, de unde s-a

europene în urmă cu circa 5.000 de ani. Indiferent de originea inițială avută, limbile europene (și nu numai ele) au cunoscut o varietate extremă în ultimele 4-5 milenii, astăzi în Europa întâlnindu-se nu mai puțin de 11 grupe lingvistice mari¹⁷⁰ și 46 de limbi recunoscute oficial¹⁷¹. În ciuda acestui fapt, la nivel global există o anumită polarizare în ceea ce privește limbile cu cei mai mulți vorbitori, cea mai vorbită limbă fiind chineza (cu peste 1,2 miliarde vorbitori), urmată de engleză (445 milioane vorbitori), hindusă (366 milioane vorbitori) și spaniolă (cu 340 milioane vorbitori)¹⁷².

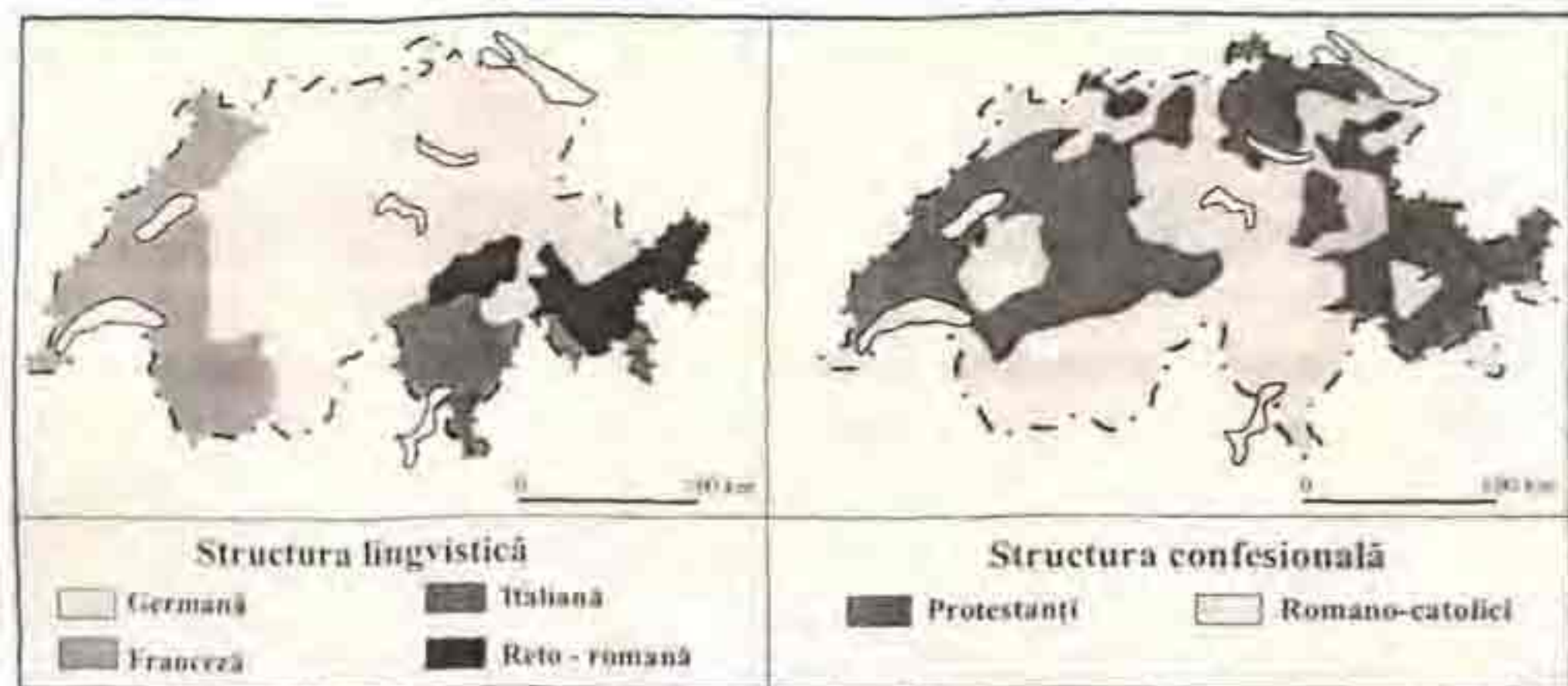

Fig.24 Structura lingvistică și confesională a Elveți

Un alt element cu influențe marcante asupra specificului etnic este *religia*. Religia reprezintă totalitatea credințelor într-o entitate supranaturală, sau în mai multe. În existența sa, religia a funcționat, deopotrivă, ca un factor unificator, adunând laolaltă grupuri umane diferite, dar, în același timp, a acționat și ca un factor separator, inclusiv în cadrul aceleiași etnii. Astfel se explică de ce astăzi avem etnii în care membrii aparțin atât religiei catolice cât

dispersat în urmă cu circa 7.000-9.000 de ani în restul Europei, fiind purtată și transmisă de crescătorii de oi nomazi.

¹⁷⁰ Grupele lingvistice europene sunt: german, roman, slav, celtic, baltic, elen, traco-ilir, fino-ugric, samodeic, altaic, basc.

¹⁷¹ Germană, olandeză, engleză, daneză, suedeză, norvegiană, islandeză, feroeză (I-lele Feroe), portugheză, spaniolă, catalană, provenșală, franceză, italiană, reto-romană, română, poloneză, slovacă, cehă, sârbă, rusă, ucraineană, belarusă, slovenă, croată, macedoneană, bulgară, bretonă, galeză, gală, irlandeză, lituaniană, letonă, greacă, albaneză, romani, saami, kareliană, ginișă, estoniană, ungară, samoyedă, turcă, valonă, bască și friziană.

¹⁷² Cifrele reflectă situația aproximativă în anul 2002, conform H.J.de Blij, A.B.Murphy, 2002, *Human Geography. Culture, Society and Space*, pag. 117.

și celei protestante sau celei ortodoxe, precum și altor congregații religioase. Rolul separator este vizibil și în cazul grupurilor etnice care vorbesc aceeași limbă, dar aparțin unor religii diferite (cazul musulmanilor și creștinilor ortodocși din fosta Iugoslavie). În acest fel, separația dintre două grupuri etnice diferite ce împart același teritoriu este dublată și de aspectul religios. Religia funcționează, astfel, ca un simbol al diferențelor culturale și politice în ultimă instanță. Din această cauză religia poate genera conflicte foarte puternice, simbolistica diferențelor fiind un element foarte „motivant” în acțiunile contra „celorlalți” (vezi nu numai conflictul din fosta Iugoslavie, dar și pe cele din nordul Irlandei sau din India).

Inițial, în perioada cristalizării trăsăturilor etnice, religia s-a constituit –prin intermediul limbii– într-un vector de convergență pentru grupurile umane. Ea a avut la origine același dublu caracter: *mistic* și *național*, creând simbolistica preluată de etnia respectivă, devenind astfel un mijloc de păstrare a identității proprii. Ea are, deasemenea, un rol în crearea intelectualității, fiind promotoarea învățături, creând substratul care va duce la întărirea celei de-a treia componente a etnicului. Exemplul cel mai tipic este cazul etniei evreiești, singura *religie etnică*¹⁷³ fiind cea mozaică. Corespondența în acest caz între etnic și religie este mai mult decât evidentă. Religia mozaică a creat și generat etnia evreiască prin oferirea factorului unificator pentru cele 12 triburi inițiale. În acest caz religia a subclasat limba, oferind modelul pentru cea de-a treia componentă a etnicului.

Limbii și religiei li se adaugă alte câteva elemente ce sunt înglobate componentei socio-culturale: *tradiția* (folclorul), *cultura*, *istoria comună*. Tradiția reprezintă totalitatea trăsăturilor moștenite de la înaintași, legate de diferite activități specifice etniei și care s-au transmis, de regulă, sub formă orală, prin folclor. Folclorul înfățișează o serie de sentimente, stări sufletești, trăiri personale și colective, concretizate sub forma cântecelor, poeziilor populare, basmelor, poveștilor, povețelor, fabulelor, obiceiurilor legate de diferite activități etc.

¹⁷³ În accepțiunea lui Harm de Blij și A.B.Murphy, religia etnică este specifică unui grup etnic sau chiar unui grup cultural (pag.158), ceea ce o transformă în „religie culturală”. O definiție mai aproape de adevăr regăsim în *Dicționarul de geografie umană*, la pag.272, unde apare explicația: „religie ce se identifică teritorial cu un anumit grup etnocultural. Afilierea la o astfel de religie nu poate fi obținută prin simpla declarare sau prin credință, ci presupune adoptarea unui anumit stil de viață, a unei identități culturale specifice. Ea, de regulă, nu are prozeliti, membrii acesteia formând comunități distincte și închise ce se identifică cu un anumit grup etnic și uneori având o anumită identitate politică”. Limitarea dintre religia etnică și cea culturală este dată de specificul apartenenței la grup. În cazul religiei etnice, apartenența se face pe baza trăsăturilor etnice, în cazul religiei culturale, apartenența este la un grup cultural și nu la unul etnic, iar elementul de raportare se referă la trăsături culturale, făcând abstracție de celelalte componente ale etnicului. Un exemplu tipic în acest al doilea caz este Hinduismul în Asia de Sud, cea mai veche religie majoră a omenirii (în accepțiunea lui de Blij și Murphy, pag.167).

**Numărul estimativ al aderenților la religiile majore de pe glob,
în anul 2000 (milioane persoane)**

Religia	Regiunea:											
	America			Europa	Africa sub- sahariană	Africa de Nord SV Asia	Asia			Rusia	Pacific	TOTAL
	de Nord	Centrală	de Sud				de Sud	de SE	de Est			
Creștină total	210,3	145,1	309,2	320,8	240,9	5,1	25,4	91,0	50,0	110,7	15,3	1.523,8
din care:	74,0	129,9	263,9	162,1	98,7	0,4	5,4	69,9	13,0	4,9	6,9	829,1
Catolici												
Protestanți	130,2	15,1	45,1	100,5	112,8	4,3	20,0	21,1	37,2	9,1	7,9	503,3
Ortodoxi	6,1	0,1	0,2	58,2	29,4	0,4	-	-	-	96,7	0,5	191,6
Musulmană	4,1	0,7	0,7	15,4	187,1	402,7	330,2	182,7	29,7	3,2	0,2	1.156,7
din care:	4,0	0,7	0,7	13,4	179,3	261,5	323,0	180,2	29,7	3,2	0,2	995,9
Sunți												
Șiiti	0,1	-	-	2,0	7,8	141,2	9,2	2,5	-	-	-	162,8
Hindusă	1,0	0,3	0,4	0,7	1,9	2,3	743,7	6,3	0,3	-	0,4	757,3
Budistă	2,1	0,1	0,4	0,3	-	0,1	22,9	169,0	151,5	0,9	-	347,3
Alte religii chineze	0,1	-	0,1	0,1	-	-	0,3	9,3	253,0	-	-	262,9
Shichism	0,4	-	-	0,2	-	-	21,3	-	-	-	-	21,9
Mozaică (iudaism)	6,0	0,2	0,7	2,1	0,1	5,1	-	-	-	2,5	0,1	16,8

O etnie își structurează în timp un folclor propriu, cu atât mai bogat cu cât trăirile etniei respective sunt mai intense. Având în vedere că tradiția și folclorul sunt elemente ce vin din trecut, putem observa că la societățile și etniile cu vechime mare în timp, preponderent rurale, bogăția și diversitatea folclorului sunt cu mult superioare societăților și etniilor tipic urbane. Acestea din urmă au adoptat o serie de obiceiuri relativ recente, tocmai pentru a substitui această lipsă. În acest sens, este interesant de comparat obiceiul românesc numit *Dragobetele* și cel anglo-saxon numit *Valentine's Day*. Este exemplul cel mai elocvent de sesizare a importanței tradiției în conturarea imaginii etnice a unui grup uman, inclusiv a unei condiționări etnice.

Tradiția este direct legată de cultură, aceasta din urmă fiind direcționată și condiționată de prezența intelectualității și respectiv a elitelor. Specificul etniilor puternic intelectualizate (cazul evreilor, armenilor, germanilor etc.) este un nivel ridicat de cultură, sprijinit și bazat pe o pătură intelectuală importantă și o elită bine reprezentată. În cazul altor etnii, cu un grad de intelectualizare mult mai mic (de exemplu etnia romă), nivelul cultural este vizibil mai scăzut. În același timp, aceste etnii „defavorizate” din acest punct de vedere, „compensează” nivelul cultural scăzut printr-un folclor mult mai bine dezvoltat, demonstrând două lucruri: o societate non-intelectualizată își transferă inteligența și experiența pe cale orală, prin folclor, iar existența intelectualității ajută la identificarea și individualizarea etnică.

Istoria comună a membrilor etniilor respective funcționează, de asemenea, ca un liant ce dă unitate și individualizează grupul etnic în cauză față de alte populații. Traiul în comun duce la statuarea unei limbi comune, a unei credințe religioase, a unei tradiții proprii, lucruri care vor genera ulterior modul de viață specific etniei respective. Alături de acestea funcționează ca factori de individualizare –indirecti– ai etniei și *demografia proprie grupului, alături de organizarea familiei*.

De regulă, există un anumit model demografic specific fiecărei etnii în parte, model rezultat din evoluția în timp a etniei, din tipul de mediu (urban sau rural) în care trăiește etnia și din nivelul cultural spre care tinde. Un astfel de model este cel al etniilor cu o vitalitate demografică mare (cazul etniei române, al romilor, al populațiilor din sudul Europei, al etniilor aparținătoare religiei musulmane etc.). Explicația opțiunii pentru o natalitate mare, respectiv un număr mare de copii, este legată de preponderența în trecut a localizării în mediul rural, de tradiția moștenită, de necesitatea brațelor de muncă în număr cât mai mare etc.

La unele etnii (evrei, germani, populații nordice) orientarea demografică este opusă, natalitatea și numărul de copii fiind reduse.

Astfel, funcție de factorii de condiționare amintiți putem afirma că etniile dispun de modele demografice și de organizare a familiei diferite, lucru care influențează existența acestora, inclusiv din punct de vedere politic.

Unui model în care familia este foarte extinsă (până la nivelul 6 de reprezentare a generațiilor – strănepoți, nepoți, copii, părinți, bunici și străbunici), cu o natalitate foarte mare (de exemplu familii cu 6-12 copii), cu o vârstă a căsătoriei și a primei nașteri cuprinsă între 17-21 de ani, specific de exemplu etniei rome, i se opune modelul în care familia este extrem de redusă (până la maxim nivelul 3 de reprezentare a generațiilor – copii, părinți, bunici), natalitatea este scăzută (familii cu un copil, maxim 2), cu o vârstă înaintată a căsătoriei și a primei nașteri (între 24-30 de ani), model specific populației evreiești de exemplu, lucru care arată structurarea diferită a componentei socio-culturale, ce definește fiecare etnie în parte.

Ca o derivată a primelor două componente, apare ce-a de-a treia, și anume:

3) *componenta psiho-comportamentală*. Aceasta se referă la *modul de viață specific etniei* respective, la *atitudinea și tipologia psihică a membrilor componente* ai săi. Și din acest punct de vedere apar diferențieri majore între etnii. Putem identifica un mod de viață tipic urban, alături de unul rural. Diferența este dată nu numai de limbă și eventual de religie, ci mai ales de nivelul cultural, de tradiție, de obiceiuri, de modelul demografic și de organizarea familiei, de tipurile de activități productive specifice, dar și de o atitudine optimistă regăsită la populațiile colerice sau sanguine, specifică etniilor de sorginte latină sau meridională (italieni, francezi, sud-americani, români, spanioli etc.), în contrast cu o atitudine pesimistă, regăsită la populațiile apatice sau melancolice, specifică etniilor nordice, anglo-saxone, slave etc.

Componenta psiho-comportamentală vine să rezume influențele și condiționările ce acționează asupra primelor două componente, reprezentând, în fapt, acel element deosebit de important care acționează în cadrul geografiei politice în legătură cu etnicul, generând acțiuni în domeniul politic, al deciziilor și chiar conflicte ce au la bază ultimele două componente.

Analiza etnicului trebuie să plece de la înțelegerea celor trei componente tratate, omiterea uneia dintre ele deformând imaginea reală a fiecărei etnii. Acordarea importanței pe care o merită fiecare componentă în parte, ferește pe analist de posibilitatea apariției unor erori generate de neînțelegerea tuturor aspectelor ce concură la definirea unei etnii. O serie de sociologi de marcă¹⁷⁴ au sesizat corect faptul că modul de viață specific reprezintă corolarul celorlalte două componente, el având o importanță deosebită în conturarea imaginii și a caracteristicilor etnice.

Înțelegerea corectă a acestor caracteristici ne permite o definire corectă a unor termeni uzuali, legați de etnic, cum ar fi „grup etnic” sau „minoritate etnică”. Unii autori orientează analiza spre cazuri particulare atunci când

¹⁷⁴ Elena și Cătălin Zamfir subliniază importanța celei de-a treia componente, respectiv a „Modului de viață specific” în analiza etniilor, în lucrarea *Țigani între ignorare și îngrijorare* (1993).

vorbesc despre acești doi termeni: Al.Ilieș definește *grupul etnic* în lucrarea sa intitulată *Elemente de geografie politică*, la pag.183, ca fiind „o minoritate cvasi-națională care trăiește în cadrul unui stat și care nu a atins statutul de națiune”, lucru valabil numai parțial¹⁷⁵, în acest sens fiind mai nimerit termenul de *minoritate etnică*¹⁷⁶, care este și folosit de autor într-un mod corect la pagina 184 în aceeași lucrare.

Între componentele etnicului și caracteristicile acestuia apar legături directe de intercondiționare care concură la definirea imaginii de ansamblu a etniei respective.

Aflăte într-o permanentă schimbare, cele trei componente acționează congruent, formând împreună aceea „matrice etnică” de care amintea S.Tămaș, matrice care stă la baza formării națiilor, în cadrul procesului de etnogeneză.

Omogenitatea sau diferențierea etnică

Una din caracteristicile cele mai importante, definitorii chiar, ale unui grup etnic este *omogenitatea etnică*. Atribut al structurii etnice a populației unei entități politico-teritoriale, *omogenitatea etnică* dă unitate grupului respectiv, asigurând stabilitate și permanență în timp și spațiu. În cazul în care, referitor la o etnie, se poate vorbi de omogenitate etnică, cele trei componente amintite în subcapitolul anterior, sunt unitare pe tot cuprinsul spațiului de existență al etniei, lucru care asigură un echilibru între forțele centrifuge și cele centripete, păstrând etnia într-o stare optimă, ceea ce îi va permite o viitoare evoluție numerică, cantitativă dar și calitativă.

Fenomenul, sau mai bine spus, atributul opus omogenității etnice este reprezentat de *diferențierea etnică*. În fapt, acești doi termeni nu sunt antagonici, așa cum ar părea la prima vedere, ci ei fac parte dintr-un ansamblu de elemente caracteristice grupurilor etnice care trăiesc și

¹⁷⁵ ...sugerăm pentru lămurire lecturarea definiției *grupului etnic* din *Dicționarul de geografie umană*: „termen ce se referă la diviziunea verticală a unei societăți în care un grup, parte a unei populații, posedă o cultură proprie, distinctă. Membrii unui astfel de grup au o origine comună, reală sau presupusă, și, de regulă, o rasă, religie sau apartenență națională diferită de cea a majorității. Existența unui astfel de grup a fost determinată, de obicei, de procesul de migrare, variabil în timp și spațiu. De acest termen se leagă o serie de procese cum ar fi asimilarea sau integrarea care pot influența existența unui astfel de grup”, pag. 148.

¹⁷⁶ ... a se vedea definiția dată *minorității etnice* din același dicționar de specialitate: „grup sau colectivitate umană de altă etnie, aflat(ă) pe teritoriul unui stat, într-un număr mai mic decât populația autohtonă, având o istorie legată de aceasta, dar trăsături diferite, în funcție de specificul etnic propriu. Minoritatea etnică poate fi localizată atât în zonele de frontieră cu statul din care aceasta provine, cât și în interiorul statului-gazdă, formând enclave etnice. Minoritatea etnică este parte componentă a poporului ce trăiește în interiorul statului-gazdă, iar în statele naționale nu se poate constitui ca națiune de sine stătătoare”, pag.197.

relaționează pe un anumit teritoriu. Diferențierea etnică apare atunci când cele trei componente sunt diferite pentru populațiile ce alcătuiesc grupurile etnice în cauză, individualizându-le și făcându-le diferite unele față de celelalte. Aceste diferențe, reflectate în cele trei componente ale etnicului, sunt rezultatul unor „intrări” diferite în procesul complex de formare și constituire al etniilor respective. Acest termen, („intrări”) impus de școala americană sub denumirea de „input-uri” se referă la condițiile de apariție, cristalizare și geneză a etniilor în cauză, condiții care sunt determinate –sau măcar influențate– de mediul natural, de tipurile de activități specifice populațiilor respective, de alte caracteristici proprii grupurilor în cauză. Cu cât aceste condiții de formare sunt mai diferite, cu atât gradul de diferențiere între etniile respective va fi mai mare. Un element important, care acționează ca un factor de diferențiere etnică, este și *perioada de timp* în care are loc acest proces de geneză etnică. Cu cât procesul de etnogeneză este demarat mai devreme, cu atât el va fi mai îndelungat, cristalizarea trăsăturilor etnice specifice fiind mai puternică, deci, implicit, gradul de diferențiere etnică va fi mai mare. Diferențierile în ceea ce privește perioadele de evoluție a etniilor în cauză devin mult mai vizibile atunci când aceste perioade de timp sunt mai lungi.

În afara determinantei „timp”, care are un rol important în statuarea unui grad ridicat de diferențiere etnică, un alt element foarte important, care concură la diferențierea etnică este reprezentat de *tipul spațiului de evoluție etnică*. Spațiul în care o anumită populație își desăvârșește procesul său de etnogeneză este deosebit de important pentru specificul său etnic ulterior. O etnie rezultată în urma unui proces de etnogeneză desfășurat într-o zonă montană va avea cu totul alte trăsături decât o etnie care și-a desăvârșit procesul său de etnogeneză într-o zonă de câmpie. Condițiile de mediu diferite vor genera specifice etnice diferite, de unde vor rezulta etnii diferite. Un exemplu foarte concludent este diferențierea dintre etnia românească, care își are spațiul de etnogeneză în arealul montan carpatic și etnia maghiară care și-a avut ca spațiu de etnogeneză arealele stepelor asiatice, regiuni cu un cu totul alt mediu geografic și natural decât arealul carpatic românesc. Muntele imprimă etniilor care își desăvârșesc procesul de etnogeneză în cuprinsul său, o serie de caracteristici diferite față de cele impuse de arealele de câmpie sau stepă. Muntele oferă o diversitate environmentală cu mult superioară câmpiei, oferind materii prime, facilități, potențiale și spații cu mult mai valoroase sau utilitare decât cele oferite de câmpie. Diversitatea este cuvântul de ordine în zona montană. Câmpia oferă alte facilități locuirii, deci alte specifice etnice determinate de componente etnice diferite față de munte. Există chiar o condiționare și o influențare la nivel psihologic asupra indivizilor care vor forma viitoare etnie, muntele oferind –și în acest caz– un „substrat” superior.

Legat de influențele spațiului montan asupra gradului de diferențiere etnică, trebuie să amintim aici un alt element: *gradul de accesibilitate în zonă* (sau la zonă) respectivă, care determină trăsături diferite în tabloul etnic al

grupului uman în cauză. Spațiile puțin accesibile, care nu sunt deschise, care permit un acces mai greu, vor avea un nivel de autarhie mai ridicat decât spațiile deschise, de câmpie, în care circulația este mult mai lejeră. Această „autarhie” specifică spațiului montan, care prin definiție este un spațiu închis, deși nu exclude posibilitatea comunicării și a circulației între grupurile umane aflate pe versanții opuși acestuia, va genera un „contur etnic” mai pronunțat, tocmai datorită izolării mai mari și feririi de influențele exterioare. Dovada cea mai palpabilă în acest sens se poate vedea pe teritoriul României, în zonele montane din nordul Carpaților Orientali (Maramureș) sau în Carpații Occidentali (Munții Apuseni), unde și astăzi, la peste 1.100 de ani de la încheierea și definitivarea procesului de etnogeneză românească regăsim trăsături specifice etniei române extrem de stabile și de bine înrădăcinate în mijlocul populațiilor respective. Gradul de diferențiere al populației române față de celelalte etnii din zonă¹⁷⁷, sau altfel spus, gradul de omogenitate etnică al populației românești din aceste zone, cu precădere din Munții Apuseni, este atât de mare încât devine un paradox, o enigmă cum a putut rezista aproape două milenii această populație fără a-și altera trăsăturile etnice specifice?

Spațiile deschise, de câmpie sau stepă, favorizează, însă, pe de altă parte, un amestec etnic mult mai pronunțat. Este demonstrat de istorie faptul că arealele de câmpie au fost mult mai des și ușor „călcate” de grupe de populații alohtone, care au lăsat urme puternice, inclusiv în cadrul trăsăturilor etnice ale populațiilor care le-au stat în cale. Procesele de asimilare sau de integrare etnică au alternat cu cele de impunere a unor trăsături venite de la etniile alohtone, în unele cazuri alterând profund specificul etnic inițial al autohtonilor. În acest fel a apărut un nou element: tipologia raporturilor dintre majoritari și minoritari, dintre autohtoni și alohtoni. Acest raport, de dublă influențare, bidirecțional, a fost variabil în timp, funcție de caracteristicile demografice și de amploarea proceselor migraționale. În același timp, spațiile specifice celor două etnii care intrau în contact au dictat o serie de trăsături grupurilor respective de populație. Acolo unde populația alohtonă, venită pe teritoriul autohtonilor, și-a urmat cursul în arealele de câmpie, contactul cu autohtonii din zona montană a fost foarte redus, influențele etnice fiind, deasemenea, aproape nesemnificative. Pătrunderea alohtonilor în spațiul montan, sau „presarea” autohtonilor și împingerea lor spre altitudini și mai mari a creat premisele unui contact mult mai puternic între cele două etnii. Este cazul relației dintre populația autohtonă română și cea alohtonă maghiară din extremitatea sud-estică a Transilvaniei, din zona curburii interne a Carpaților Orientali. Dacă urmărim datele în care au fost consemnate documentar satele românești din curbura internă a Carpaților Orientali, vom putea observa că acestea, satele românești, sunt mult mai noi decât cele

¹⁷⁷ ...care, oricum, sunt aproape nesemnificative ca pondere, mai ales în Munții Apuseni, care dețin o „puritate” etnică românească aproape totală...

maghiare, fiind situate la altitudini mai ridicate decât acestea din urmă. Satele maghiare apar a fi mai vechi decât cele românești și, în același timp, situate la baza muntelui sau chiar în zonele joase depresionare. La o primă vedere acest lucru ar fi cea mai bună dovadă ca românii au sosit acolo după venirea maghiarilor, însă realitatea este cu totul alta! La o cercetare mai amănunțită, vom descoperii faptul că cimitirele ortodoxe române, care aparțineau de satele românești, au în cuprinsul lor cruci datate cu mult înaintea venirii maghiarilor în zonă și, ceea ce este mai important, cimitirele nu mai sunt localizate la marginea satelor românești, ci la o anumită distanță mai jos de acestea, în multe cazuri lângă (sau aproape) de satele maghiare. Cum se explică acest lucru? Este binecunoscut faptul că la întemeierea unui sat [românesc n.n.] prima construcție, sau printre primele construcții, era *biserica*. Nu există sat românesc fără a avea o biserică. Aceasta, în forma inițială, clădită din lemn, reprezenta punctul central din sat, „inima” așezării respective. Lângă biserică, în marea majoritate a cazurilor, era așezat cimitirul. Cunoscând poziția acestuia, putem localiza cu ușurință locul ocupat de biserică, deci „locul central” al satului. Cercetând zona curburii interne a Carpaților Orientali, vom observa că satele românești actuale sunt mai noi decât cele maghiare, dar cimitirele și urmele bisericilor ortodoxe românești sunt mult mai vechi decât datarea istorică documentară a satelor maghiare! Asta înseamnă că satele românești au fost mutate spre zona mai înaltă, ferindu-se astfel din calea năvălitorilor maghiari care și-au așezat vetrele noilor sate pe fostele vetre ale satelor primordiale românești, aflate în zona respectivă cu cel puțin câteva sute de ani mai înainte. Și mai mult, dacă am trasa o „izolinie” formată din datele de ațelare documentară a satelor românești, vom observa cu mare mirare că satele românești se grupează în jurul a trei perioade istorice cuprinse între sec.XI-XIII, adică exact în aceleași perioade în care au avut loc cele trei valuri de cucerire maghiară a acestor zone. Este o dovadă de netăgăduit că în urma cuceririi militare maghiare, țăranii liberi români, autohtoni și primii locuitori ai acestor zone, s-au văzut nevoiți să se retragă și mai mult în interiorul munților Carpați care le ofereau protecție, adăpost și loc pentru întemeierea noilor sate ce vor răzbate până în zilele noastre. Faptul că localitățile rurale maghiare sunt concentrate în zone mai joase decât cele românești demonstrează că acestea au fost întemeiate *ulterior* „mișcării” românești spre zonele mai înalte. Cele trei izolinii ale datărilor istorice documentare se suprapun perfect celor trei valuri de pătrundere maghiară în curbura internă a Carpaților Orientali. Specificul etnic a fost elementul care a permis populației românești să se refugieze în arealele montane înalte și să-și continue existența acolo. Tot specificul etnic i-a împiedicat pe maghiari să pătrundă în arealele montane înalte, ocupate de români. Pătrunderea acestora s-a făcut de abia după anul 1700, cu mult după definitivarea proceselor de cristalizare a trăsăturilor etnice maghiare, care nu au mai putut „cuprinde” în interiorul lor și specificul montan.

Preponderența unui tip de mediu are trimiteri directe și în ceea ce privește raportul urban/rural specific etniilor respective. Există etnii care au ca mediu specific spațiul rural¹⁷⁸, așa cum există etnii care au ca spațiu specific arealele urbane, orașele¹⁷⁹. Această „orientare” spre mediul rural sau urban, poate influența puternic omogenitatea sau diferențierea etnică. Mediul rural accentuează autarhia, în unele cazuri chiar duce la o anumită izolare față de alte grupuri etnice. În acest fel, specificul etnic, ferit de influențe exterioare, se va contura mult mai pregnant decât dacă etnia respectivă ar fi avut legături puternice cu alte grupuri umane. În celălalt caz, în mediul urban, fenomenul este exact opus. Mediul urban favorizează mixajul etnic, posibilitatea „schimburilor” în ceea ce privește caracteristicile etnice ale grupurilor umane. Dovada în acest sens se poate vedea în zilele noastre, acolo unde se concentrează populații aparținând mai multor etnii, și anume în ...orașe! Fie că este cazul Bucureștiului sau al New York-ului, mixajul etnic este un proces specific arealelor urbane, pe când în zonele rurale, acesta se menține la cote scăzute.

Un alt factor care poate duce la o diferențiere etnică puternică este *religia*. Influența religiei este atât de puternică încât, în unele cazuri¹⁸⁰, ea poate genera chiar și conflicte deschise. Diferențierea etnică, aici, este dusă până la extremă, radicalizându-se și transformându-se într-un factor de *segregare etnică*. În cadrul acestui factor religios, apare un element foarte interesant, care are mare valoare în definirea trăsăturilor etnice proprii: *simbolistica* (iconografia) *etnică*. Simbolurile specifice unei etnii pot reprezenta elemente definitorii pentru grupul uman respectiv. Faptul că aproape fiecare etnie își are propriile sale reprezentări iconografice demonstrează că departajarea în „noi” și „ceilalți” (sau „ei”) funcționează și în acest domeniu. Elementele de simbolistică (drapel, imn național, monedă, istorie proprie etc.) pot determina reacții de separare, chiar de segregare etnică, atunci când sunt exacerbate sub forma naționalismului extrem. În acest fel diferențierea etnică devine „aplicativă” și nu numai „demonstrativă”. Se regăsesc, astfel, motivații pentru ca membrii unui grup etnic să se simtă „altfel” decât ceilalți, considerându-se „diferiți”. Este, în fond, o chestiune de „self-image” care în multe cazuri nu are bază reală, științifică.

Preocupările în domeniul definirii și chiar a cuantificării diferențelor etnice au fost destul de multe, o serie de geografi politicieni, geopoliticieni, geografi umaniști, dar și sociologi, antropologi, au încercat să găsească o formulă care să exprime numeric acest grad de diferențiere etnică. Dintre multitudinea de formule și teorii în acest sens, merită amintită formula propusă de Richard Muir în anul 1981, în lucrarea sa *Modern Political Geography*, citată de unii

¹⁷⁸ Cazul românilor de exemplu....

¹⁷⁹ Evrei, armeni, greci ș.a.

¹⁸⁰ A se vedea cazul Bosniei Herțegovinei sau al Kosovului, unde separația dintre sârbi, bosniaci și albanezi a avut ca bază și diferențierile religioase.

autori¹⁸¹ români din domeniu. Această formulă încearcă să prezinte relația dintre numărul de etnii dintr-un areal politic și numărul de locuitori aparținând etniilor respective. Formula în sine oferă o anumită imagine asupra diversității etnice, însă în realitate ne spune, practic, ce etnie este specifică arealului respectiv. Considerăm, însă, că în tratarea acestei probleme trebuie avut în vedere, printre altele, și un principiu de bază în domeniul etnic: *principiul anteriorității*¹⁸²

I_M = indicele diferențierii etnice (Muir, 1981)

$$I_M = \sum_{i=1}^k n^2 / N^2 \times 100 \quad \text{unde:}$$

= numărul de grupe etnice din spațiul luat în considerați

= grupul etnic pentru care se calculează indicatorul;

n = numărul de locuitori aparținând grupului etnic i ;

N = numărul de locuitori ai statului (unității politice) pentru care se calculează indicatorul.

Așa cum se poate observa, I_M exprimă relația dintre mărimea numărului de locuitori ai unui teritoriu și mărimea populației grupului etnic respectiv. Relația este una invers proporțională, cu cât numărul de etnii este mai mare, cu atât gradul de diversitate etnică va fi mai mare, iar gradul de omogenitate va fi mai mic. Cu cât numărul populației specifice grupului etnic respectiv este mai mare, cu atât gradul de diversitate etnică este mai mic, iar gradul de omogenitate este mai mare. Ceea ce contează mai mult este numărul de grupuri etnice, cu cât acesta este mai mare, cu atât diversitatea etnică este mai mare. Acest indicator este diferit față de ponderea etniilor dintr-o unitate politico-teritorială, tocmai datorită lui „ k ”. El denotă gradul de diferențiere etnică într-un areal. La nivelul Europei se evidențiază, în urma folosirii acestei relații matematice, o serie de țări cu un indice de diferențiere etnică foarte scăzut, cuprins între 25-40, cum ar fi Bosnia-Herțegovina sau Letonia care au o diferențiere etnică pronunțată. Cele mai mari valori ale indicelui (deci țări cu un grad de diferențiere etnică scăzută, omogenitate mare) se regăsesc în cazul Portugaliei, Irlandei, Italiei, Elveției, Germaniei, Olandei, statelor nordice, Poloniei, Greciei, Ungariei, și Cehiei, care au valori cuprinse între 85-100. La nivelul României, județele cu un indice de diferențiere etnică mare sunt cele din sud, cele din Moldova, cele din zona Podișului Getic și a Subcarpaților Getici, unde valorile oscilează între 90-98, deci o omogenitate etnică remarcabilă, iar valorile cele mai mici ale diferențierii

¹⁸¹ V. Bodocan de exemplu...

¹⁸² În acest sens, pentru mai multe detalii, recomandăm lecturarea articolului *Minoritățile naționale în contextul geopolitic actual*, apărut în anul 1995, în revista „Noastră”, autor Silviu Costachie.

etnice le regăsim în județele Mureș și Satu Mare (cu valori cuprinse între 44-50), Sălaj și Bihor (cu valori cuprinse între 50-60), ceea ce demonstrează o omogenitate etnică scăzută.

Diferențierea etnică rezultă și din accentuarea izolării teritoriale a grupurilor etnice. Această izolare poate fi impusă din exterior, dar în cele mai multe cazuri ea este auto-impusă. Se speră, astfel, din partea etnicilor respectivi, că această politică de separare etnică va ajuta la păstrarea identității naționale a grupului etnic în cauză, rezistând, astfel, fenomenului natural de integrare în societatea în care aceștia trăiesc. Acest proces este vizibil în special la etniile care au ajuns relativ târziu pe un anumit teritoriu. Putem exemplifica fenomenul cu situația din SUA, unde la recensământul din 1991 populația acestei țări și-a declarat apartenența etnică funcție de originea inițială¹⁸³

Tabelul 5

Afilieră etnică declarată a populației SUA, în anul 1991

Nr. crt.	Strămoși declarați ca fiind:	Număr persoane aparținând etniei
1.	Englezi	49.598.000
2.	Germani	49.224.000
3.	Irlandezi	40.166.000
4.	Africani	20.965.000
5.	Francezi	12.892.000
6.	Hispanici	12.748.000
7.	Italiani	12.184.000
8.	Scotieni	10.049.000
9.	Polonezi	8.228.000
10.	Nativi indieni	6.716.000
11.	Olandezi	6.304.000
12.	Suedezi	4.345.000
13.	Norvegieni	3.454.000
14.	Ruși	2.781.000
15.	Cehi	1.892.000
16.	Unguri	1.777.000
17.	Galezi	1.665.000
18.	Danezi	1.518.000
19.	Portughezi	1.024.000
20.	Alte etnii ¹⁸⁴	1.232.000

Sursa: US Bureau of the Census, March, 1991

¹⁸³ Lucru semnalat de Fellmann, Getis, Getis în lucrarea lor *Human Geography... op.citate.*

¹⁸⁴ A se observa absența în declarație a etniei evreiești. Se estimează că circa 6.8 milioane evrei ar trăi în prezent în SUA, însă această cifră este cuprinsă în cadrul celorlalte etnii (cu precădere polonezi, ruși, cehi, unguri și alte etnii)

Trăsăturile geografice ale teritoriului au un rol deosebit în influențarea caracteristicilor etnice, care vor individualiza și mai mult grupul etnic respectiv. Prin configurația regiunii, așezarea maritimă sau continentală, tipul de climat etc. sunt influențate atât caracterele psihice ale indivizilor, obiceiurile și moravurile, cât și aspectul fizic general al unui grup etnic¹⁸⁵. În acest fel se nasc relații complexe de condiționare între altitudine-psihic, climă-psihic, rețea hidro-psihic¹⁸⁶, relații care vor diferenția grupurile etnice.

În concluzie putem afirma că fiecare grup etnic își are propriile sale trăsături care fac din acesta un unicat, o „construcție umană” nerepetabilă, motiv pentru care trebuiesc desfășurate eforturi susținute în direcția păstrării lor, plecându-se de la ideea centrală că „cea mai mare unitate se obține doar prin diversitate”¹⁸⁷.

Diaspora. Minoritățile

Diaspora reprezintă un concept extrem de vechi, însă de mare actualitate. De-a lungul timpului grupele etnice pot evolua inclusiv din punct de vedere teritorial. Părți ale grupurilor etnice pot migra, din diferite motive în alte zone, uneori la mari distanțe. Ele formează „diaspora”, termen ce subliniază raportul dintre grupul „mamă”, rămas în spațiul inițial de formare și grupul migrat, aflat la distanță. Ceea ce este caracteristic este faptul că, în cazul diasporei, relația care se stabilește între grupul etnic migrat și populația inițială autohtonă din arealul de relocalizare este una de tip alogen-autohton, diaspora devenind un grup etnic minoritar în raport cu autohtonii inițiali.

Diaspora tinde să-și păstreze caracteristicile sale etnice, inclusiv, în unele cazuri, aspectul teritorial, prin segregare și izolare etnică. *Dicționarul de geografie umană* prezintă, referitor la diasporă, o definiție interesantă dar extrem de simplă și cuprinzătoare în același timp: „...orice grup etnic aflat în afara granițelor țării de origine” (pag.106). Termenul de diasporă, pare astfel, legat în principal de comunitățile aflate în exteriorul țării de origine, însă cazuistica în această direcție este mult mai complexă. Inițial, termenul de diasporă a fost legat de comunitățile evreiești care au fost dispersate în anumite momente istorice, însă aceasta se poate aplica oricărei etnii aflate în afara spațiului său specific. El nu se raportează numai la teritoriul statal specific etniei respective, pentru că diaspora este legată în primul rând de etnie, și nu de forma de organizare politică [statul n.n.]. Putem vorbi de diasporă și atunci când etnia în cauză nu a ajuns la nivelul de organizare politică specifică unui stat. Cazul diasporei evreiești este tipic.

Diaspora evreiască începe odată cu cucerirea (597 î.Hr.) și distrugerea templului din Ierusalim (587-586 î.Hr.) de către Nabucodonosor al II-lea, regele

¹⁸⁵ Bestian, A. (1933) *Zur Lehre von d.geogr.Provinzen*, pag.634.

¹⁸⁶ A se vedea D.Drăghicescu, 1998, ...op.citate, pag.: 45-47; 285-289 și 304-306.

¹⁸⁷ Costachie, S. (2004) *EVREII DIN ROMÂNIA. Aspecte etnogeografice*, Ed.TopForm, București, pag.166.

Babiloniei. Același proces este întărit în 70 d.Hr prin distrugerea Ierusalimului de către romani, lucru care a generat fuga populației evreiești din Palestina. Aici, diaspora s-a format ca o modalitate de supraviețuire etnică, de păstrare a caracteristicilor sale proprii și de rezistență la incursiunea străină.

În alte cazuri, diaspora s-a născut ca o variantă economică de supraviețuire a etniei respective. Dr.Alfred Hârlăoanu, în lucrarea sa *Istoria universală a poporului evreu*, la pag.207 afirmă că: „...imigrarea evreiască în Egipt...a dus la formarea unei comunități evreiești menite să-și ducă viața proprie într-o formă autonomă” Este vorba de o autonomie nu atât teritorială, cât economică, pentru că una din caracteristicile diasporei este menținerea legăturii cu etnia mamă rezidentă în spațiul inițial și ajutorarea economică a acesteia din urmă de către diasporă. Acest element economic dă una din caracteristicile esențiale ale diasporei¹⁸⁸ La rândul său elementul economic obligă diaspora la o permanentă „zbatere” pentru asigurarea unei poziții deosebite în cadrul statului și societății gazdă, poziție care să îi asigure o anumită susținere a populației rămase în patria mamă.

Diaspora evreiască, alături și de cea grecească sau armeană, sunt dintre cele mai vechi din lume, lucru deosebit de interesant, dacă avem în vedere, statutul economic deosebit de avantajos deținut de evrei, greci și armeni în unele state de-a lungul timpului.

Tabelul 6

Diaspora evreiască în lume, în anii 1935 și 1990

Nr.Crt.	Statul gazdă	Număr evrei în diasporă în:	
		1935	1990
1.	SUA	5.500.000	6.834.650
2.	Fosta URSS	2.600.000	2.500.000
3.	Franta	225.000	700.000
4.	Marea Britanie	300.000	330.000
5.	Canada	175.000	305.000
6.	Argentina	250.000	260.000
7.	Brazilia	25.000	175.000
8.	Africa de Sud	75.000	120.000
9.	Ungaria	476.000	100.000
10.	Alte state ¹⁸⁹	-	Sub 100.000

Sursa: Despagne, 1995

¹⁸⁸ A se vedea lucrarea Hârlăoanu, A. (1992) *Istoria universală a poporului evreu*, Ed Zarkony Ltd., București, pag.267

¹⁸⁹ Alte state includ (În ordinea descrescătoare a numărului de evrei): Australia, Belgia, Mexic, Italia, Germania, Olanda, Uruguay, Iran, Turcia, Chile, Venezuela, România, Elveția, Suedia, Maroc, Austria, Cehia, Etiopia, Spania, Columbia, fosta Iugoslavie, Danemarca, Polonia, Panama, India, Bulgaria, Noua Zeelandă, Grecia, Siria, Irak, Tunisia, Irlanda, Puerto Rico, Costa Rica, Guatemala, Ecuador, Luxemburg, Paraguay, Cuba, Finlanda, Norvegia, Japonia, Bolivia, Hong Kong, Jamaica, Portugalia, Egipt, Honduras, Filipine, Algeria, Rep Dominicană, Afganistan, Haiti și Liban.

Conform unor cercetări făcute de o serie de autori¹⁹⁰ se apreciază că în anul 1990, diaspora evreiască ar fi numărat nu mai puțin de 15.200.000 persoane răspândite în peste 63 de state.

De regulă, intelectualitatea din cadrul diasporei este purtătoarea de stindard în păstrarea specificului și a identității etnice. Nu este de mirare că marea majoritate a mișcărilor naționale au avut la bază acțiuni inițiate de membrii marcantă din diasporă. Este cazul ideilor sioniste, dar și a multor alte concepte politice, cunoscut fiind faptul că în anume perioade istorice, diaspora a concentrat și canalizat chiar acțiunile de rezistență națională, atunci când teritoriul mamă era deja cucerit militar¹⁹¹

Acest lucru demonstrează importanța diasporei atât pentru țara mamă, cât și pentru cea gazdă, în unele cazuri procesul migrațional din anumite state stând la baza creerii diasporelor ce vor forma populația statului respectiv. Cazul SUA este un astfel de exemplu, avându-se în vedere faptul că o bună parte a populației țării s-a format prin existența mai multor valuri migrante. Putem grupa aceste valuri în trei mari perioade, deosebit de importante din punct de vedere demografic pentru SUA:

1. *prima perioadă*, care a cuprins valurile de imigranți până la 1870, veniți din Europa de Vest și de Nord, în special englezi și germani;
2. *a doua perioadă*, cuprinsă între 1870-1921, în care au predominat imigranți sosiți în SUA din Europa de Est și de Sud (italieni, slavi, dar și români – în special din Maramureș și Munții Apuseni);
3. *a treia perioadă*, după 1921, când au predominat imigranți din Asia și America Latină (chinezi, vietnamezi, japonezi, costa ricani etc.).

Diaspora își are rolul său în menținerea și continuitatea trăsăturilor etnice specifice grupului aflat în exteriorul spațiului său de geneză. Este o formă de rezistență prin care un grup etnic își întărește poziția economică și socială, lucru benefic de cele mai multe ori și pentru restul etniei ce a rămas pe teritoriul de bază. În același timp, grupul etnic aflat pe un alt teritoriu decât cel propriu poate suferi – prin decizia sa sau a altui grup majoritar de data aceasta – o serie de influențe, unele pozitive, altele negative, care îi pot schimba statutul față de etnia majoritară. Aceste acțiuni pot și grupate în patru mari tipuri de politici aplicabile grupurilor etnice, inclusiv minorităților etnice, și anume: segregarea, izolarea, asimilarea și integrarea etnică. Aceste politici schimbă statutul grupului etnic în interiorul societății de adopție, dar în primul rând schimbă raporturile care se stabilesc între grupul etnic, de regulă minoritar și grupul autohton, majoritar. În acest fel se conturează conceptul de *minoritate etnică*, prezent în

¹⁹⁰ Pierre Despeigne, în cartea sa *Marea Întoarcere în Țara Sfântă*, apărută la Editura Agape, București, la pag. 155-161 prezintă concluziile unor astfel de cercetări efectuate chiar de el.

¹⁹¹ Cazul celui de-al II-lea Război Mondial, când multe state cucerite de Germania nazistă își aveau guverne libere în diasporă (Polonia, Franța etc.).

geografia politică actuală. Tratarea unui subiect atât de complex este pe cât de interesantă, pe atât de diversă și în unele cazuri chiar contradictorie. Avându-se în vedere că abordarea de față se desfășoară în cadrul capitolului de Etnogeografie, ne vom rezuma la comentarii referitoare la minoritățile etnice și nu la toate tipurile de minorități care pot face subiectul lucrărilor de sociologie sau psihologie a grupurilor umane.

Tabelul 7

Originea etnică a imigranților din SUA

Grupul etnic de bază	Perioada de timp	Numărul aproximativ
Africani	1650-1800	1.000.000
Irlandezi	1840-1850	1.750.000
Germani	1840-1880	4.000.000
Scandinavi	1870-1900	1.500.000
Polonezi	1880-1920	1.250.000
Evrei din Europa de Est	1880-1920	2.500.000
Austro-ungari	1880-1920	4.000.000
Italiani	1880-1920	4.750.000
Mexicani	1950-1980	3.000.000
Cubanezi	1960-1980	1.000.000
Asiatici	1950-1980	3.000.000

Sursa: Fellman, Getis, Getis...op.citate, pag.183.

Minoritățile [etnice n.n.] au cunoscut abordări științifice extrem de diverse. Școlile de sociologie și psihologie au încercat să construiască o imagine explicativă a factorilor care determină apariția, evoluția și transformările legate de aceste minorități. Școlile geografice, și mai ales cele din domeniul geografiei politice și al geopoliticii au încercat și ele să găsească explicații referitoare la factorii care au stat la baza creerii minorităților etnice, la raporturile complexe, inclusiv cu reliefare teritorială, care se stabilesc între minoritate și majoritate în cadrul unui stat, la diferențele demografice și evolutive care apar în cazul minorităților, precum și la modul în care „self-image”-ul specific minorităților influențează decizia politică din cadrul unui stat.

Pentru a înțelege toate aceste elemente definitorii pentru minorități în general și minorități etnice în particular, trebuie să avem în vedere definirea minorității, atât de sine stătătoare, cât și în relație cu majoritatea. Termenul de minoritate implică, automat, o raportare la elemente cantitative. A fi minoritar înseamnă, implicit, existența și recunoașterea unei entități care, cel puțin din punct de vedere numeric, cantitativ, este majoritară, adică în număr mai mare. Atunci când ne referim, însă, la minoritățile etnice (sau naționale, cum mai

sunt ele numite¹⁹²) trebuie avut în vedere nu numai aspectul strict cantitativ, numeric, și și cel calitativ, referitor la specificul acestei categorii de populații. Acest lucru este impus de necesitățile legale de cercetarea în domenii cunoscute fiind faptul că pentru a analiza și studia o categorie de populații este absolut necesar stabilirea unor criterii de definire a terminologiei folosite¹⁹³ în domeniu. Această terminologie trebuie să țină cont nu numai de aspectele numerice, cantitative, ci și de evoluția temporală și spațială a grupului respectiv de populație. În acest sens, în definirea unei minorități [etnice n.n.] se evidențiază trei componente fundamentale:

- componenta demografică;
- componenta socio-istorică;
- componenta teritorială.

Fiecare dintre aceste componente, care își au rolul lor bine definit în caracterizarea unei minorități, va fi definită de o serie de procese specifice: statice (privite la un moment dat) și evolutive (care se desfășoară în timp). Eludarea uneia din cele trei componente în analiza terminologiei referitoare la minoritate are ca rezultat direct o „deviere” de la sensul real al termenului, finalitatea fiind confuzia între termeni asemănători dar cu explicații diferite¹⁹⁴.

Și din acest punct de vedere putem identifica anumite particularități care separă școlile de sorginte anglo-saxonă (și preponderent cea americană) de școala română din domeniu. Exemplul cel mai concludent este susținut de definițiile uzuale referitoare la minoritate și mai ales la minoritate etnică pe care le regăsim în *The Penguin Dictionary of Human Geography* și *Dicționarul de geografie umană*. În primul caz, definiția apărută în acest prestigios dicționar de specialitate, citată de V.Bodocan în lucrarea sa la pagina 140, spune că minoritatea [etnică n.n.] este „un grup de oameni rezidenți într-o țară, dar diferiți de majoritatea locuitorilor prin rasă, religie, limbă, obiceiuri sociale și simpatii naționale”. De fapt, Goodal, autorul dicționarului amintit, „disecă” specificul etnic în elementele sale componente (rasă, religie, limbă, obiceiuri etc.) considerând minoritatea etnică ca o formă practică de departajare a indivizilor „diferiți” din punct de vedere etnic de „ceilalți”. În cazul acesta „ceilalți” sunt majoritari, în primul rând din punct de vedere numeric. În realitate, însă, minoritatea nu se referă numai la aspectul numeric, cantitativ. Ea implică, în raport cu majoritatea, și aspecte calitative rezultate din specificul temporal și spațial al acesteia. O minoritate, de regulă, reprezintă un grup

¹⁹² V.Bodocan optează pentru această denumire.

¹⁹³ Pentru mai multe detalii, a se vedea articolul *Minoritățile naționale în contextul geopolitic actual*, autor Săviu Costachie, în volumul „NOOSFERA-Geografia în anul 300 al Universității București”, apărut sub auspiciile Centrului Carpato-Danubian de Geocologie, în anul 1995, pag.25-27.

¹⁹⁴ Cum ar fi: minoritate, minoritate națională, minoritate etnică, grup etnic, grup minoritar, etnie.

uman care are statut alohton, stabilindu-se pe teritoriul respectiv după încheierea procesului său de etnogeneză, care s-a desfășurat în marea majoritate a cazurilor în alte areale de locație. În plus, în raporturile dintre minoritate și majoritate trebuie avut în vedere respectarea principiului anteriorității. Conform acestuia, în marea majoritate a cazurilor, minoritatea este venită și stabilită pe teritoriile respective ulterior stabilirii populației majoritare¹⁹⁵. În acest sens, definiția dată în *Dicționarul de geografie umană* vine să explice mult mai bine fenomenul, introducând un element nou, *anterioritatea populației autohtone*: „Minoritatea etnică reprezintă un grup sau o comunitate umană de altă etnie, aflat(ă) pe teritoriul unui stat, într-un număr mai mic decât populația autohtonă, având o istorie legată de aceasta, dar trăsături diferite, în funcție de specificul etnic” (pag.197).

Un alt aspect important legat de definirea conceptului de minoritate se referă la individualizarea factorilor care au dus la crearea minorităților etnice dintr-un anumit teritoriu. În rândul celor mai importanți factori care au acționat în această direcție trebuie amintiți:

- a) *procesul de etnogeneză*, care în cazul etniilor alohtone, venite sub forma unor minorități etnice într-un anumit spațiu, s-a desfășurat pe cu totul alte coordonate decât teritoriul de relocalizare ulterior. În marea majoritate a cazurilor geneza etnică a populațiilor care vor constitui, ulterior, minorități etnice pe un anumit teritoriu, s-a desfășurat în areale inițiale, care și-au pus amprenta asupra specificului etnic al minorității respective. Acest lucru se constituie într-o diferențiere fundamentală față de majoritatea autohtonă care ocupă spațiul în cauză, lucru care conferă justificare istorică acestora din urmă și în cazul extrem în care autohtonii inițial majoritari au devenit între timp minoritari numeric (cazul Kosovo, cazul Harghita-Covasna);
- b) *migrațiile*, procese desfășurate în timp, care au implicat, uneori, mișcări masive de populație, relocări spectaculoase, generează la final și minorități în spații uneori îndepărtate de arealele de bază. Migrația este forma de bază în crearea minorităților din cadrul unui stat național, în

¹⁹⁵ Cazul maghiarilor din Transilvania și al românilor din teritoriile transilvănene în care maghiarii sunt majoritari. Aici, deși populația autohtonă, românească, are o vechime considerabil mai mare decât populația alohtonă maghiară, prin diferite procese de “presiune demografică” și de “deznaționalizare” a românilor de către autoritatea maghiară pe parcursul Evului Mediu, populația maghiară, inițial minoritară s-a transformat în populație majoritară în cele două județe Harghita și Covasna. Dacă nu am avea în vedere principiul anteriorității și latura calitativă a termenului de minoritate am putea considera populația românească ca fiind ...alohtonă! O astfel de abordare se îndepărtează cu mult de la realitățile istorice și spațiale din zonă. Aceeași situație este și în cazul provinciei Kosovo, unde minoritarii inițiali, alohtoni, reprezentați de populația albaneză, au devenit în ultimii 500 de ani majoritari! Ei își păstrează totuși și în prezent statutul de alohtoni, populația sârbă, deși minoritară numeric, rămânând de drept autohtonii din regiune.

care nu există decât o națiune unitară. Exemplul tipic este reprezentat de minoritatea romă din România, populație sosită pe teritoriile țării noastre în urmă cu peste 600 de ani, de la mari distanțe, fiind relocalată din nordul Indiei pe întreg continentul Europa și nu numai;

- c) *modificările de granițe și frontiere*, rezultate de cele mai multe ori datorită conflictelor militare sau tratatelor post conflictuale, pot genera minorități etnice situate în interiorul altor state, în acest caz, însă, obiectul de facto urmărit nu este reprezentat de populație ci de teritori, însă populația vine întotdeauna împreună cu teritoriul...;
- d) *colonizările*, specifice perioadelor mai vechi istorice, au dus la apariția unor minorități etnice situate în interiorul teritoriului național al unui stat. Exemplul tipic este reprezentat în România de apariția minorității germane din sudul Transilvaniei și din Banat. Prin colonizări făcute de regii maghiari în sec.XIII-XIV, respectiv XVII-XVIII, a apărut minoritatea germană (sașii și șvabii), în legătură directă cu o serie de procese militare, economice și nu în ultimă instanță politice;
- e) *schimburile de populație*, factor mai restrâns ca importanță în apariția minorităților, pot totuși, în anumite circumstanțe, să ducă la apariția unor minorități, de regulă la granița cu statul vecin cu care se face schimbul. Exemplul tipic este minoritatea bulgară din Dobrogea.

Ținând cont de acești factori, și în primul rând de desfășurarea evenimentelor ce implică minoritățile etnice ca grupuri de populație, o serie de autori¹⁹⁶ au încercat să individualizeze modalitățile de apariție a minorităților în cadrul statelor receptoare. În lucrarea *Geografie Politică* a autotului amintit, la pag.147, întâlnim 5 categorii distincte prin care un grup uman poate devenii minoritate etnică în interiorul unui stat:

- a) prin *modificarea repetată a granițelor și frontierelor*, proces numit „contiguitate”, ce afectează mai ales minoritățile localizate în imediata vecinătate a frontierelor statului receptor;
- b) prin *procesul de emigrare* dintr-o zonă inițială, uneori din arealul în care a avut loc procesul propriu de etnogeneză, spre statul receptor, destinație aflată, uneori, la mare distanță față de zona inițială. Acest proces mai poartă numele de „emigrare depărtată” Exemplul tipic este reprezentat de populația romă, care plecând din nordul Indiei, a ajuns în cele mai îndepărtate colțuri ale Europei, și nu numai;
- c) prin *procesul de emigrare* dintr-o zonă inițială, spre statul receptor, situat, însă, de această dată, în vecinătate, sau în imediata apropiere a zonei generatoare de migranți. Este cazul bulgarilor, turcilor etc. din România, cu precădere din Dobrogea;

¹⁹⁶ Printre care se numără colegul V.Bodocan.

- d) prin *procesul de colonizare*, implicat de anumite interese, fie economice, fie militare sau chiar politice. În acest caz deplasările de populație se pot face pe distanțe uneori mari, alteori nu foarte mari sau chiar relativ reduse, însă caracteristic este dislocarea „funcțională” a etniei respective, plecându-se de la anumite caracteristici specifice acesteia. Pentru teritoriul României, exemplul tipic este cel referitor la colonizarea sașilor și a șvabilor din sudul Transilvaniei, respectiv din Banat;
- e) prin *procesul de acaparare militară* (ocupare) al unor teritorii și dislocarea anumitor categorii de populație spre alte zone în interiorul statului ocupant. Un exemplu în acest sens este reprezentat de situația tibetanilor în raport cu China, după ocuparea Tibetului în deceniul 5 al sec.XX.

Alte tipologii de clasificare a minorităților au în vedere o serie de criterii atât cantitative, cât și calitative. În ultima categorie, putem include criteriile geografice (care se referă la poziția și localizarea minorității în cadrul statului receptor), criteriul geopolitic (complex, referitor la relațiile ce se stabilesc între minoritate, statul generator și statul receptor), criteriul instituțional (care se referă la reprezentativitatea grupurilor minoritare în cadrul statului gazdă) sau criteriul ce ține cont de aspirațiile minorităților. Acest ultim criteriu este foarte interesant: funcție de el putem semnală o situație deosebită, care iese din „tiparul” general al aspirațiilor minorităților etnice. Există, din acest punct de vedere, minorități etnice sau chiar culturale „inferiorizate”¹⁹⁷ (cum ar fi negrii din SUA) care își canalizează aspirațiile nu spre obținerea unei autonomii sau independențe în interiorul Statelor Unite, ci spre integrare și asimilare completă în cadrul societății americane. Explicația pare să stea în nivelul self-image-ului specific acestei minorități, nivel inferior raportat la self-image-ul populației albe. În alte cazuri, aspirațiile minorităților se îndreaptă spre domeniul etnic, lingvistic, religios sau chiar național, în ideea individualizării cât mai puternice a specificului etniei respective în raport cu majoritatea. Aceste ultime două cazuri definesc un anumit comportament al minorităților etnice, comportament care se poate manifesta atât în domeniul social, economic, cultural, dar și în domeniul politic, al deciziei politice la nivel comunitar sau chiar național.

Analizele din domeniul etnogeografiei urmăresc, cu precădere, comportamentul politic al minorității etnice în raport cu majoritatea, comportament care stă (prin reflecție) la baza politicilor în domeniul minorităților promovate de statul în cauză. Trei aspecte majore sunt de semnalat aici:

¹⁹⁷ Al. Ilies, 1999 ... op.citate, pag.213-222.

localizarea geografică a minorității;

distanța fizică dintre spațiul ocupat de minoritate și statul generator;

gradul de dispersie în teritoriu al minorității.

Localizarea geografică a minorității poate exercita o presiune puternică asupra acesteia, atunci când minoritatea este localizată în interiorul profund al statului receptor. Acest lucru poate duce la o izolare a minorității de populația statului generator, în condiții de conflict acest lucru putând fi deosebit de periculos. Se crează, astfel, enclave în interiorul statului național, enclave care, de cele mai multe ori vor degenera în conflicte, inclusiv armate¹⁹⁸. „Izolarea” în interiorul statului, are, totuși, și o latură benefică pentru minoritate, ea asigură un grad de compactitate mai mare populației minoritare, întărind departajarea etnică și diferențierea pe criterii etnice. Situarea, însă, la nivelul graniței cu statul generator, prezintă avantajul unei mai bune comunicări directe cu cetățenii co-etnici din statul mamă, lucru care are repercusiuni inclusiv pe plan psihologic. În același timp, pentru statul gazdă, pot apare tendințe centrifuge, inclusiv la nivel teritorial, minoritățile cerând desprinderea din trupul patriei de adopție și alipirea la statul cu etnia asemănătoare cu cea a minorității.

Distanța fizică dintre spațiul ocupat de minoritate și statul generator este, de asemenea, importantă în special în cadrul relației majoritate-minoritate. Dacă minoritatea în cauză este localizată la mare distanță de statul generator, șansele în a avea o identitate proprie de grup puternică sunt extrem de slabe. Cu cât distanța este mai mică, cu atât puterea minorității respective este mai mare. Exemplu tipic este reprezentat de minoritățile din cadrul Nigeriei, de pe continentul African, care situându-se la distanțe mici de statul generator crează în permanență probleme legate de apartenența teritoriilor ocupate. Dacă distanțele ar fi fost mult mai mari, „puterea” minorităților respective s-ar fi redus corespunzător.

Gradul de dispersie al minorității în teritoriul statului de adopție influențează direct gradul de omogenitate etnică, și în același timp, permite sau anihilează politicile de asimilare a minorității respective. Cu cât gradul de dispersie este mai mare, iar minoritatea este mai „fărâmițată” în grupuri foarte mici, neunitare, cu atât statul gazdă își poate desfășura fără probleme politicile de asimilare a minorității respective. Un grad de compactitate mare oferă aspectul „monolitic” al minorității respective, oferind un statul deosebit al acesteia în raport cu majoritatea.

Această compactitate mărită se poate obține, în principiu, prin două căi: fie prin intermediul *imigrării*, sporindu-se astfel numărul minoritarilor până în momentul în care aceștia devin majoritari din punct de vedere numeric; fie

¹⁹⁸ Așa cum este cazul în Caucaz, în Armenia și în Georgia.

printr-o creștere numerică susținută pe baza natalității proprii etniei respective. Diferențierile demografice între minoritate și majoritate, alături de diferențierile migraționiste, reprezintă principala cale prin care o minoritate poate deveni majoritară într-un anumit areal. Exemplul reprezentat de albanezii din provincia Kosovo înfățișează pe deplin acest fenomen. Evoluțiile deosebite în domeniul natalist, atunci când produc discrepante majore între minoritate și majoritate pot genera chiar și o reacție violentă, profund negativă, din partea majorității care se simte amenințată biologic. La sfârșitul sec.XIX și la începutul sec.XX, minoritatea evreiască din România a suferit un astfel de proces, majoritatea română, prin anumiți exponenți ai săi, sesizând creșterea numerică semnificativă a evreilor ca pe un pericol național. Această creștere numerică, dublată de o concentrare în anumite areale (de regulă în anumite orașe sau în anumite regiuni) poate fi interpretată ca o „posibilă amenințare biologică” mai ales în cazul în care majoritatea nu dispune de o astfel de politică demografică menită să concureze minoritatea respectivă.

Minoritățile etnice sunt caracterizate, printre altele, și de ceea ce unii autori americani¹⁹⁹, dar și români²⁰⁰, numesc „self-image” (image proprie). *Self-image*-ul reprezintă, în practică, un set de valori, aspirații și dorințe care guvernează și „modelează” relația minoritar-majoritar, privită din punctul de vedere al minoritarului. Deși, în multe cazuri, self-image-ul minoritarului nu corespunde perfect realității sau cel puțin nu ține cont de toate elementele ce trebuie să guverneze această relație dintre minoritar și majoritar, totuși, prin rezultatele și urmările pe care le are în societatea de adopție, reprezintă un subiect care nu poate fi eludat. În marea majoritate a cazurilor minoritățile etnice, prin reprezentanții lor politici, militează în permanență pentru *autonomie* și *independență*, inclusiv *teritorială*, în speranța că „desprinderea” de structurile politice și administrative ale statului gazdă le va asigura un statut propriu, mult mai favorabil din punct de vedere decizitional, inclusiv în domeniul economic. Deși legislația internațională, iar în cazul Europei, legislația Uniunii Europene nu acceptă autonomii pe principiul teritorial în interiorul statelor independente și autonome, minoritățile continuă să desfășoare acțiuni în această direcție. Un exemplu, din păcate dureros pentru România, este reprezentat de politica UDMR-ului în acest domeniu, politică bazată pe o astfel de concepție anacronică și depășită de modul de gândire comunitar, european.

O altă latură a *self-image*-ului minoritar este reprezentată de dorința acestor comunități de a se reunii cu națiunile care le-au generat. În cazul în care minoritatea este localizată în zona de frontieră a statului gazdă, situația este extrem de periculoasă, mai ales când într-o primă etapă se solicită

¹⁹⁹ Aguirre&Turner.

²⁰⁰ S.Tămaș.

autonomia pe criteriul etnic. Aceste demersuri pot avea ca finalitate apariția unor conflicte de frontieră, alături de o serie de mișcări și chiar conflicte sociale, care să implice grupuri de minoritari în contradicție cu majoritarii din regiunea respectivă. Astfel de situații pot apare chiar și în cazul în care minoritatea respectivă este localizată nu în zona de frontieră, ci în interiorul statului gazdă, așa cum a fost cazul evenimentelor din luna martie 1990, de la Târgu Mureș, în care minoritarii maghiari au intrat în conflict deschis cu majoritarii români. Aceste acțiuni își găsesc justificarea, măcar în teorie, din partea minoritarilor, ca o dorință firească de prezervare și păstrare a identității naționale și etnice de care dispun acele grupuri minoritare. Îndepărtarea „pericolelor” venite din partea majoritarilor, pericole care în multe cazuri nici nu există în mod real, „justifică” din partea conducătorilor politice ale minorităților implicate acțiuni „preventive”, menite a feri minoritatea de imixtiunile externe ce ar putea pune în pericol unitatea și omogenitatea etnică a grupului minoritar în cauză. Relația minoritar-majoritar capătă, astfel, valențe complexe, nu numai din partea primului spre cel din urmă, dar mai ales prin efectul de răspuns, și din partea majoritarului spre minoritar. Această relație devine, astfel, bidirecțională, oscilând într-un echilibru destul de instabil, orice acțiune dintr-o direcție generând o contraacțiune din cealaltă direcție. Echilibrul de care aminteam este axat în principal pe patru tipuri de reacție venite atât din partea minorității cât și din partea majorității. Ansamblul acestor reacții formează politicile în domeniul minoritar, politici ce pot fi grupate în direcția segregării etnice, a izolării etnice, a asimilării etnice și a integrării etnice.

Politici de segregare, izolare, asimilare și integrare etnică

Cele patru politici în domeniul etnic, referitor la minoritate, pot influența direct evoluția numerică a etniei în cauză. Influența capătă astfel o conotație cantitativă, alături de cea calitativă, referitoare la statutul și poziția minorității respective în raport cu majoritatea. Alături de procesele de imigrare/emigrare, aceste patru politici pot genera apariția unor forme spațiale de concentrare umană prezente mai ales la nivel urban și regional. În același timp, exacerbară una dintre cele patru tipuri de politici menționate poate genera conflicte bazate pe reacția de răspuns din partea majorității. Pot apare, astfel, încălcări ale drepturilor omului, se pot aduce atingeri specificului și identității naționale a etniei implicate. Tot prin transpunerea în viață a acestor politici, se „modelează” continuu raportul dintre majoritate și minoritate, anumite moduri de viață sau diferite caracteristici ale acestora putând „glisa” de la o etnie la alta, de la majoritate la minoritate sau invers. Se îmbogățește astfel sau, din contră, se sărăcește viața culturală, socială a unui stat, pot apare situații noi,

uneori cu urmări nedorite în ceea ce privește violența, criminalitatea sau statutul social, în anumite areale. De asemenea, accentuarea unora dintre cele patru politici în domeniul minoritar poate deregla balanța și statutul profesional al anumitor categorii sociale, producând transformări greu de prezis și de direcționat.

În rândul politicilor care depind aproape exclusiv de dorința și acțiunea grupului minoritar se înscrie segregarea etnică.

Segregarea [etnică n.n.] reprezintă esența procesului de separare, atât funcțională cât și teritorială, de alte grupuri etnice, pe baza unor diferențe autosesizate, care fac ca etni în cauză să se considere „altfel” decât ceilalți parteneri sociali. Segregarea implică voința grupului etnic și nu a celorlalți parteneri. În trecut segregarea era vizibilă la nivel regional sau național, având la bază o limbă maternă diferită, o religie, un mod de viață diferit, ducând la formarea unor colonii ce au stat la baza apariției enclavelor etnice din care vor genera ulterior ghetourile²⁰¹. Segregarea, în prezent acționează, în special, la nivel intra-urban, fiind specifică unor grupuri etnice mai puțin dinamice ca evoluție socială, dar puternic diferențiate ca dinamică demografică. Ca exemplu pot fi menționate cazurile negrilor din Harlem-New York, al romilor din cartierele bucureștene Rahova sau Giulești, Craiovița Nouă din Craiova și multe altele, în care specificul etnic acționează ca un separator, inclusiv teritorial-spațial, între două sau mai multe etnii.

Segregarea pleacă de la un nivel psihologic prin care o etnie aplică teritorial diferența resimțită mental față de alte etnii. Aceste simțăminte apar în special în legătură cu grupurile etnice nou sosite, imigrante, în momentul intrării în relație cu grupul etnic majoritar. De asemenea, poate apare voit, ca o reacție de individualizare a etniei față de etnia gazdă, atunci când aceasta este considerată expansionistă. Segregarea se face simțită nu numai teritorial, ci în primul rând, mental. Ea se manifestă în mintea oamenilor, funcționând ca o psihoză greu de controlat. Este o reacție venită în principal din partea etniei minoritare, ca o reacție de „apărare”, de opunere a unei posibile, viitoare, asimilări etnice.

O formă extremă a segregării etnice este reprezentată de izolarea etnică.

Izolarea etnică presupune dorința de separare extremă de alte etnii, inclusiv la nivel teritorial. Ea este prezentă în special la nivel regional și național. Reprezintă principala cale ce duce la formarea enclavelor etnice și în marea majoritate a cazurilor dă naștere la o reacție din partea etniei majoritare. La fel ca și segregarea, izolarea este o acțiune tipică etniilor minoritare alohtone. Trebuie să semnalăm aici pericolul pe care îl reprezintă

²⁰¹ Fellmann, Getis, Getis op.citate, pag.200.

aceste acțiuni izolaționiste pentru statul pe teritoriul căruia se produce acest fenomen, pentru că ele pot funcționa ca o puternică forță centrifugă, rupând teritorii atunci când grupul etnic implicat este localizat la granița statului gazdă. Izolarea nu oferă o păstrare reală a caracteristicilor etnice specifice grupului minoritar pentru că le aduce în direct conflict cu cele ale altor etnii (chiar cu cele ale majorității), lucru ce duce în final la xenofobie. În același timp, adoptarea unei poziții izolaționiste față de majoritari reprezintă, în practică, negarea oricărei legături cu alte etnii. Ea este o bază de plecare pentru viitoare conflicte teritoriale, inclusiv cele legate de granițe și frontiere.

Segregarea și izolarea etnică reprezintă acțiuni inițiate și desfășurate de etnia minoritară, dintr-un sentiment de frustrare, dintr-o inferioritate nereală, care o împiedică pe aceasta să intre în relație cu majoritatea sau cu alte etnii.

Un aspect derivat din această poziție adoptată de minoritate poartă numele de „politică sindromului minoritarului” *Sindromul minoritarului*, reprezintă totalitatea acțiunilor desfășurate de o etnie prin care aceasta conștientizează un sentiment de inferioritate mascat, fals, auto-indus, lucru care generează o „retragere în propria cochilie”, ițiind în paralel, acțiuni de genul revendicărilor bazate pe drepturi colective, și nu individuale.

Sindromul minoritarului apare în cazul greșitei înțelegeri a relației majoritate-minoritate, sperându-se că păstrarea și conturarea trăsăturilor etnice proprii se face prin izolare de majoritate și nu prin integrare și cooperare etnică. Exemplul tipic este cazul minorității maghiare din România, care prin politicile promovate de UDMR, încurajează segregarea și izolarea etnică, inclusiv teritorială, lucru extrem de nociv în special pentru etnia în cauză și de abia ulterior pentru etnia majoritară, română.

Sindromul minoritarului este un sindrom auto-impus, care substituie realitatea cu propria imagine autogenerată a realității. Poate iniția reacții de răspuns din partea majorității, uneori periculoase, de genul asimilării etnice.

Asimilarea etnică reprezintă procesul prin care majoritatea „înghite” grupul minoritar. Caracteristica de bază a asimilării este pierderea specificului etnic (într-o oarecare măsură) a etniei asimilate și înlocuirea unor trăsături specifice cu cele ale majorității. Asimilarea poate fi făcută liber consimțit sau forțat, funcție de opțiunea asimilatului sau de acțiunea asimilatorului. În unele cazuri, asimilarea etnică este chiar dorită de asimilat, acesta văzând prin acest proces o cale mai scurtă de integrare în tabloul social al unui stat. Este cazul majorității migrantilor din statele dezvoltate economic (din Europa de Vest și SUA în special) în care exponenții unor grupuri etnice bine definite inițiază chiar ei acest proces, în speranța unei mai rapide recunoașteri din partea majorității restului populației. Acest caz particular mai poartă numele de „aculturație”, caz în care imigrantul adoptă valorile, atitudinile, modul de viață, limba vorbită etc. ale societății în care emigrează.

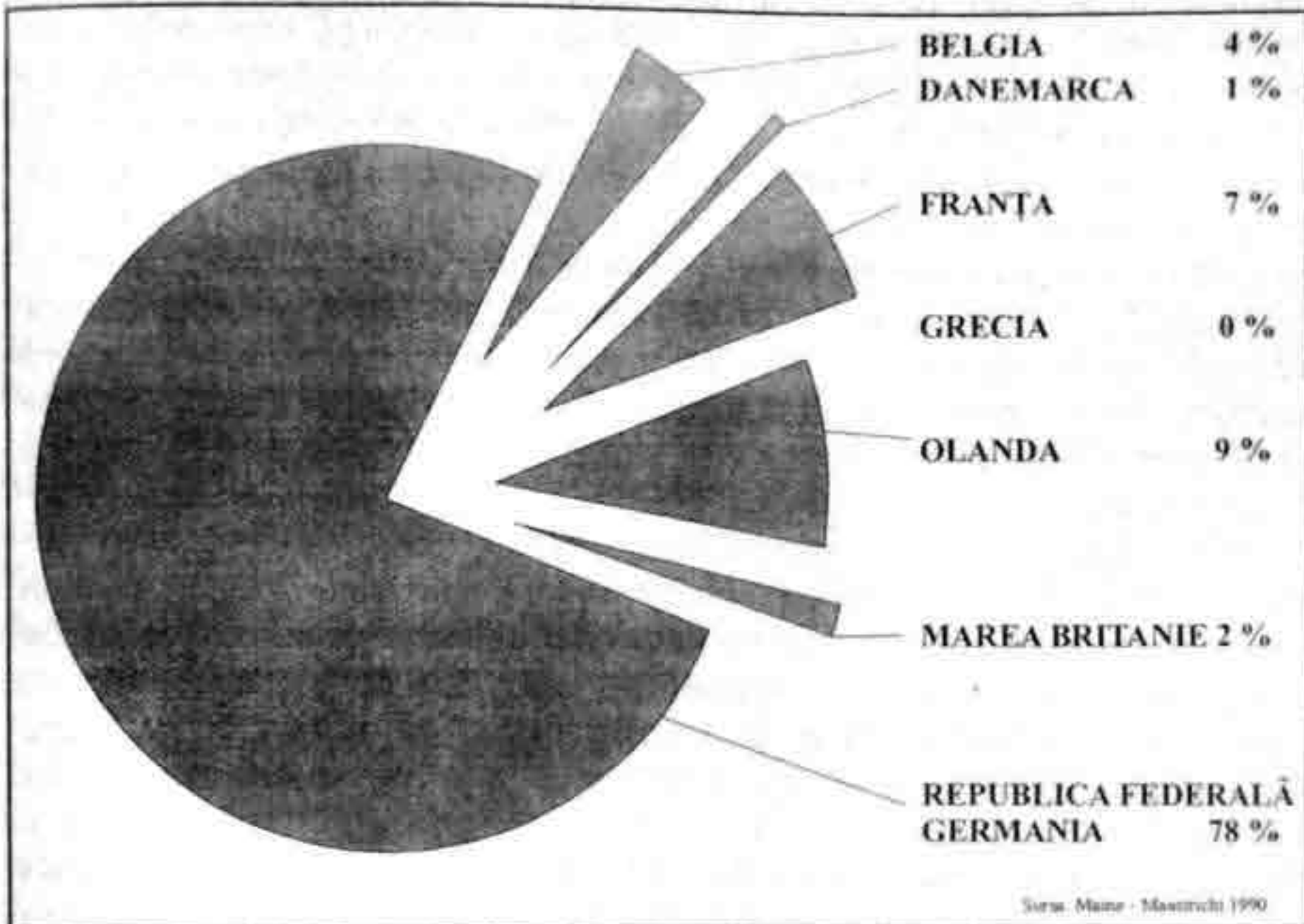

Fig.25 Procentul emigranților turci în Europa

Rata de desfășurare a acestui proces depinde de o serie de factori, unii legați direct de specificul etnic (limba maternă, rasa, religia etc.), alții legați de elementul socio-economic specific societății asimilatoare (statut economic, educație, atitudini, profesie, căsătorii mixte etc.).

Asimilarea funcționează în relație cu majoritatea, putând fi extinsă și în interiorul celulei sociale a unui grup etnic: familia. Rezultatele asimilării se observă, de regulă, la a doua generație, atunci când familia respectivă a depășit ce-a de-a doua fază a asimilării: cea colectivă.

Unii autori²⁰² recunosc două tipuri de asimilări:

- a) culturală (comportamentală);
- b) structurală (reală).

În *Dicționarul de geografie umană*, la pagina 36 sunt semnalate trei forme de asimilare, defalcându-se, de fapt, asimilarea culturală în două subcategorii, comportamentală și socială:

- a) comportamentală;
- b) structurală;
- c) socială.

²⁰² Jerome Fellman, Arthur și Judith Getis.

Indiferent de modelul adoptat, asimilarea etnică presupune adoptarea trăsăturilor etnice specifice grupului asimilator, înlocuirea caracteristicilor proprii cu cele ale acestuia și pierderea identității etnice proprii. Asimilarea este în marea majoritate a cazurilor un proces inițiat, la nivel de grup etnic, de majoritate, proces care dă naștere unei reacții de răspuns din partea grupului etnic asimilat, uneori reacții extrem de violente ce pot sta la baza terorismului.

Astfel de reacții de răspuns, mai mult sau mai puțin violente, regăsim și în cazul bascilor și catalanilor, în Spania, sau în cazul corsicanilor, bretonilor sau normanzilor în Franța. În același timp, statul gazdă poate adopta politici de asimilare forțată, prin care să-și extindă unele prerogative dincolo de cele necesare pentru păstrarea suveranității sale, constituind excese ce încalcă drepturile omului.

Un exemplu tipic în acest sens a fost momentul 1984, când statul bulgar, prin decizia guvernului său, a obligat pe etnicii turci din Bulgaria să-și schimbe numele și prenumele, folosind nume de botez creștine și nume de familie bulgărești. Un astfel de caz s-a mai întâlnit în istoria nu prea îndepărtată și în perioada Imperiului Austro-Ungar, în Transilvania, când autoritățile maghiare au desfășurat o puternică și aprigă activitate de asimilare a etnicilor români prin încercarea de maghiarizare a numelor. Această politică de asimilare forțată echivala cu politica de deznaționalizare. În acest caz particular, etnicii români au găsit o soluție ingenioasă de păstrare a numelor și prenumelor românești nemaghiarizate, prin botezarea copiilor cu prenume latine(!), imposibil de exprimat în limba maghiară. *Silviu(s)* este un astfel de exemplu....

Un alt tip de acțiune specific majorității în relație cu minoritatea etnică este integrarea.

Integrarea etnică reprezintă soluția cea mai benefică atât pentru majoritate cât și pentru minoritate. Spre deosebire de asimilare, integrarea etnică oferă grupului etnic integrat oportunitatea păstrării trăsăturilor specifice, ajustându-le și aducându-le în concordanță cu specificul majoritar. Acest lucru face ca etnia integrată să poată să-și desfășoare existența sa alături și în relație directă cu majoritatea integratoare.

Ca și în cazul asimilării, procesul de integrare are mai multe fețe, fiind legat de reacția etniilor integrate, de lipsa „anticorpilor etnici” care pot opri sau întârzia procesul de integrare. În unele cazuri, grupul etnic integrat sesizează acest proces ca o modalitate de aliniere la un standard mai ridicat de viață, însă în alte cazuri integrarea este privită doar ca o pierdere parțială a specificului etnic.

Intelectualitatea este clasa socială care are un rol covârșitor în acest proces. Putem observa că grupurile etnice puternic intelectualizate și culturalizate au optat mai ușor pentru o integrare în societatea majoritară decât grupurile mai puțin intelectualizate.

Acest lucru demonstrează pe de-o parte, justetea procesului și faptul că el nu este nociv etniei integrate, cu atât mai mult etniei majoritare integratoare, iar pe de altă parte, faptul că atât majoritatea cât și minoritatea au numai de câștigat de pe urma acestui proces. Pentru societatea majoritară, aportul cultural, intelectual, folcloric, lingvistic al unei etnii integrate nu poate să fie decât benefic, ducând la o îmbogățire a patrimoniului etnic propriu. Pentru etnia integrată, alinierea la specificul majorității permite recunoașterea acesteia din urmă ca un partener, un prieten, pe drumul dezvoltării sociale respective, lucru care ferește ambele etnii de apariția stărilor conflictuale.

Integrarea este nimic altceva decât soluția viabilă pentru relațiile inter-etnice, soluție bazată pe o colaborare benefică pentru ambii parteneri, în care ambele etnii să se simtă respectate și nefrustrate de păstrarea specificurilor lor etnice. Cazul etniilor evreiască, germană, greacă, armeană din România demonstrează acest lucru pe deplin

4. GEOGRAFIA GRANIȚELOR ȘI FRONTIERELOR

Reprezentând una din cele mai vechi preocupări apărute în cadrul geografiei politice, analiza formelor teritoriale de separație dintre două sau mai multe unități politico-administrative, respectiv a hotarelor și ulterior a granițelor și frontierelor, a cunoscut multiple forme de interpretare, tocmai datorită complexității fenomenelor implicate de aceste elemente delimitative.

Această analiză, regăsită nu numai în cadrul școlilor geografice, dar specifică și celorlalte științe și discipline umane, a concentrat de-a lungul timpului atenția unor specialiști care au încercat să cuprindă în lucrările lor cât mai multe aspecte regăsite în cadrul acestor areale ce se constituie ca zone speciale, supuse unor legități specifice, de regulă diferite de cele care acționează pe cuprinsul teritoriului statului în cauză.

Pentru o mai bună conturare a unei imagini reale a acestor formațiuni delimitative, se impune o structurare a informației și o conturare a unei modalități de analiză ce urmează a fi aplicată. Alături de o corectă definire în domeniu –lucru deosebit de important, având în vedere erorile și greșita interpretare prezentă chiar în gândirea unor geografi de marcă ai momentului, unii dintre ei chiar profesori universitari de renume–, se impune ca o necesitate parcurgerea –măcar sumară– a evoluției și funcționalității graniței și a frontierei de-a lungul timpului. De asemenea, definitoriu în domeniu, este și tipologizarea corectă a celor trei categorii de frontieră (și nu patru categorii, așa cum apare la unii autori, frontiera aeriană fiind în realitate planul vertical delimitat de granița terestră), alături de înțelegerea activității de delimitare și trasare pe teren a acestor elemente.

Definiții, evoluții, funcționalități

Geografia granițelor și frontierelor are o importanță deosebită în cadrul geografiei politice, tocmai prin implicațiile pe care le induce asupra celorlalte șase componente de bază, dar, mai ales, are o importanță deosebită prin implicațiile teritoriale și politice pe care le are în viața de zi cu zi a unui stat. În acest sens, putem afirma că, atât granițele, cât și frontierele, sunt legate de stat și de decizia politică luată la un moment dat. Granițele și frontierele sunt astfel, elemente dinamice, aflate în permanentă schimbare, funcție de situația politică sau militară determinantă, la nivel continental sau chiar mondial. Dinamismul granițelor și frontierelor are două laturi de reliefare: o latură teritorială, ce implică modificarea traseului său valabil la un moment dat, și o latură temporală, legată de schimbările desfășurate în timpuri istorice definite documentar. Modificarea granițelor și frontierelor se poate face prin diferite

mijloace, atât pașnice, cât mai ales militare, conflictele fiind de cele mai multe ori sursa acestor modificări. La rândul lor, chiar granițele și frontierele determină în cele mai multe cazuri conflicte, atât militare²⁰³, dar nu numai, conflicte cu urmări dintre cele mai catastrofale, printre altele implicând și mișcări de populație, în unele cazuri majore și greu de compensat. Această relație directă dintre modificarea frontierelor și stările conflictuale, se datorează, printre altele, și faptului că granița reprezintă, din acest punct de vedere, o „linie de contact a suveranității statale”²⁰⁴, iar respectarea granițelor însemnând, practic, respectarea suveranității și independenței statului respectiv. Într-adevăr, atât frontiera, cât mai ales granița, reprezintă un loc de contact, o înșiruire de puncte de legătură între cele două state, nu numai sub aspect politico-administrativ, dar și din punct de vedere cultural, uman, social, cognitiv etc. În același timp, frontiera poate fi privită, prin extensie teritorială, ca o zonă de schimb economic, comercial, dar și toponomastic, etnic, social, chiar comportamental, zonă aflată sub influența unei legislații aparte, modelată (măcar în teorie!) realităților respective.

Privită sub aspect economic, o frontieră și spațiul aferent ei, poate avea chiar un rol în dezvoltarea economică a statului respectiv, sau poate „modela” planificarea urbană a regiunii în care există. Implicațiile prezenței unei frontiere în teritoriu sunt deosebit de variate și, conform unor păreri avizate²⁰⁵, pot avea chiar o coloratură psihologică, angajând procese psiho-sociale dintre cele mai variate.

Analizată ca fenomen cu evoluție istorică, frontiera poate fi legată de nevoia delimitării spațiului de trai al oamenilor din vechime, nevoie care a precedat simțul proprietății conștientizat în ceea ce va purta –ulterior– denumirea de *diviziunea teritorială*. Din vechime, omul a simțit nevoia raportării la diverse elemente pentru delimitarea spațiului său, aceste elemente fiind inițial, diferite forme și unități fizico-geografice.

Cele mai vechi formațiuni spațiale cu rol în delimitarea unităților administrative semnalate și consemnate de istorie, au fost munții, dealurile, văile, unele microforme de relief deosebite, alături de unități hidrografice, cum ar fi fluvii sau râuri, lacuri etc., dar și formațiuni geologice vizibile la suprafață, unități biogeografice, cum ar fi diverse păduri, arbori mari izolați etc. Interesantă este menționarea făcută de Romulus Seișanu în lucrarea sa *Istoria frontierelor*, apărută în anul 1940, în care la pagina 6 explica: „*Arborele-frontieră era de obicei tabu, ceva sacrosant și primejdios. Nimeni nu*

²⁰³ Se apreciază că aproape 60% din totalul conflictelor militare au ca factor generator granița sau frontiera.

²⁰⁴ Ilieș, Al. (1999) *Elemente de geografie politică*, Ed.Universității din Oradea, Oradea, pag.144.

²⁰⁵ Cum ar fi cea a lui Sergiu Tămaș, exprimată în lucrarea *Geopolitica* (1995), pag.151.

se putea apropia de el fără să fie pedepsit cu moartea...De aceea frontiera primitivă a fost temută și considerată inviolabilă"

Fiind un fenomen cu evoluție în timp, putem observa o dublă modificare de-a lungul istoriei: atât a celor două noțiuni (ca formă de reprezentare reală, spațială), cât și a înțelesului lor. Alături de elementele fizico-geografice, folosite de oameni din cele mai vechi timpuri, precursorii frontierei, mai ales în perioada Antichității romane și grecești, au fost liiile de apărare (ziduri de apărare, construcții militare de tipul forturilor, poduri etc.), care dublau unele forme hidrografice de limită pentru imperiul sau statul respectiv. Rhinul și Dunărea pot fi menționate ca exemple în acest sens, dar și zidul lui Hadrian în partea nordică a Marii Britanii, mărturie a întinderii Imperiului Roman. Frontiera capătă astfel, aspectul de compromis între capacitatea de penetrare într-un teritoriu cucerit și capacitatea de susținere militară și administrare a teritoriului în cauză. În Evul Mediu se extinde folosirea modalității de delimitare a teritoriilor și prin folosirea pădurilor mai extinse situate la marginea unui domeniu feudal, cum a fost cazul pădurii Wealdon situată între regiunile Kent și East England în Marea Britanie. Acest lucru se poate constitui și într-un element de susținere a unei concepții aparținând școlii americane (și anglo-saxone), conform căreia, diferența dintre semnificația frontierei și a graniței ar sta nu numai în realitatea palpabilă pe teren, dar și în „dinamismul” specific fiecăreia. Mellor sublinia în anul 1989 diferențele dintre frontieră, văzută ca și concept folosit în geografia politică, și graniță, ca și construcție imaginativă, nepalpabilă pe teren. În concepția sa, termenul „frontier” (frontieră în limba engleză), poate fi folosit pentru a sublinia în special acele elemente fizico-geografice cu acest rol pentru stat (completat de apelativul „natural”), pe când termenul de „boundary” ar fi mai potrivit pentru graniță, atunci când poate fi completat cu apelativul „liniar”²⁰⁶. Această accepțiune (puțin forțată) ar putea avea la bază exemplul dat de un alt exponent al școlii americane, Stephen B.Jones, care susține ideea că, din punct de vedere istoric, frontiera are la bază un spațiu nelocuit, situat între două triburi (sau grupe de populație), spațiu care separa teritoriile specifice triburilor respective și care nu intra sub „jurisdicția” nici uneia dintre ele, fiind acceptat ca spațiu de separație de ambele părți²⁰⁷.

Dacă aceste dispute terminologice se refereau la perioade vechi din istoria omenirii, divergențe de opinie apar și în prezent, legate de definirea acestor doi termeni și a termenilor adiacenți folosiți în prezent sau în perioade apropiate prezentului. În cadrul școlii române de geografie politică se folosește

²⁰⁶ Mellor, R.E.H. (1989) *Nation, State and Territory. A Political Geography*, Routledge, London&New York, pag.79.

²⁰⁷ Idee enunțată în articolul *Boundary Concepts in the Setting of Place and Time*, apărut în colecția „A.A.A.G.”, nr.49/1959, la pag. 241.

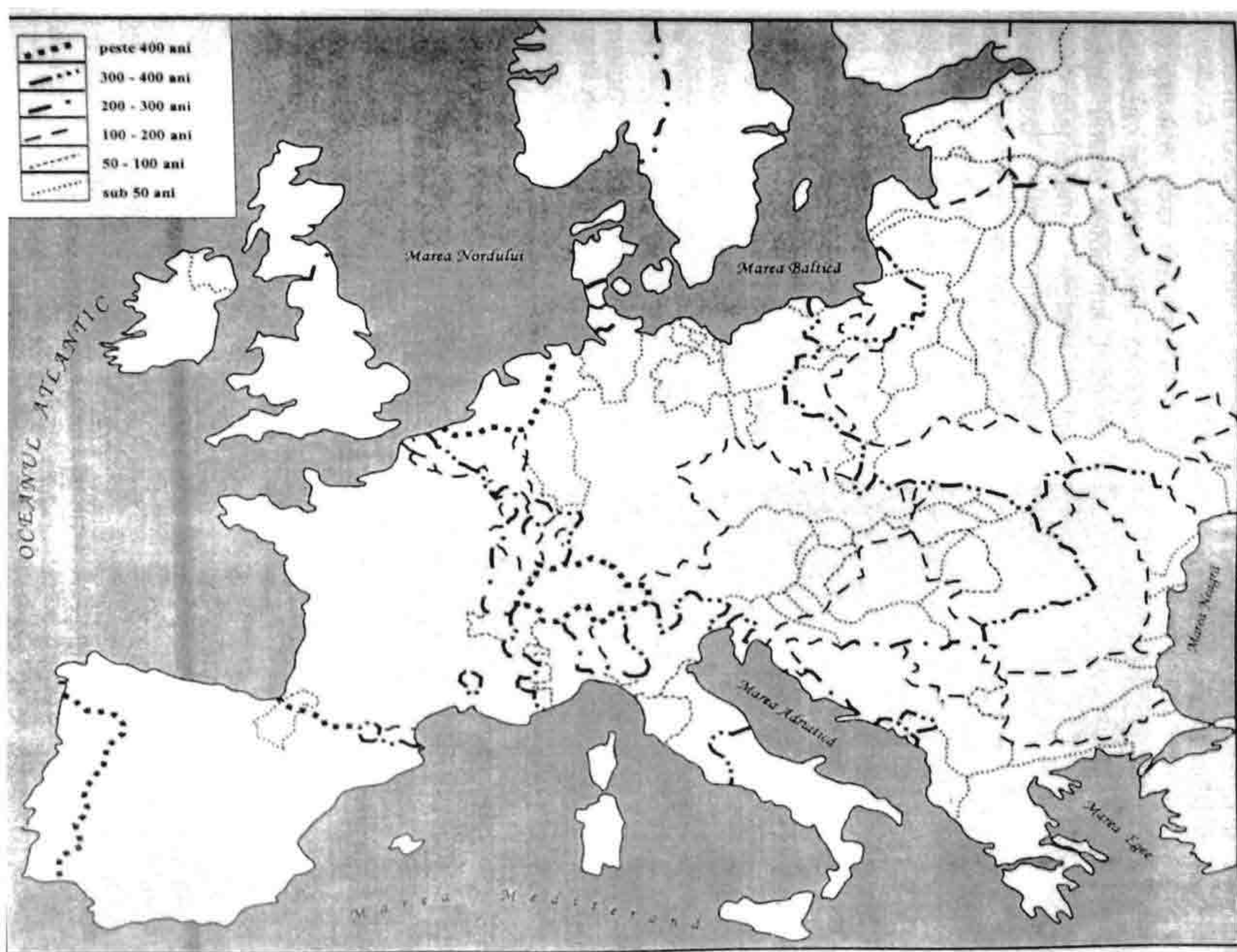
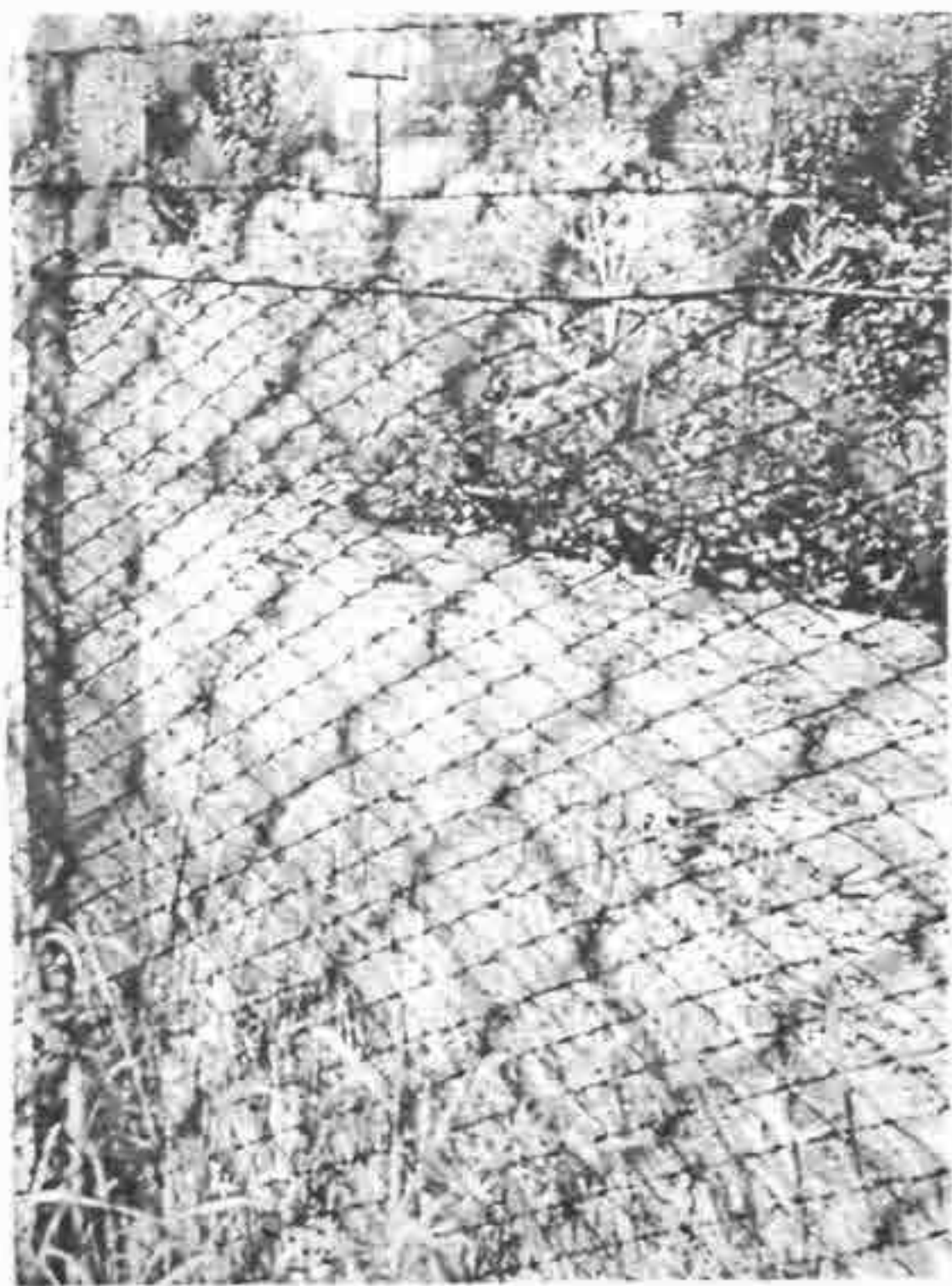

Fig.26 Stabilitatea în timp a frontierelor europene

o terminologie simplă, clară, care lucrează cu termenii de *frontieră* și *graniță*. În același timp, acceptăm formularea oficială românească, aceea de *frontieră de stat* corespunzătoare frontierei și cea de *linie de graniță* corespunzătoare graniței. Nici una din cele două terminologii oficiale nu este greșită, ambele fiind corecte, și considerăm, destul de explicite.

Frontiera de stat a României
cu Bulgaria, la Silistra

Dacă am face referire la originea lingvistică a acestor termeni, am putea aminti faptul că, marea majoritate a specialiștilor în domeniu acceptă ideea că rădăcina „front” își are originea în latinescu „frons” (frunte, cea dinainte, prima), iar legat de el, „graniță” ar fi o derivare din slavonele „krai” sau „kraina-krainich” (margine, extremitate, limită), de unde rădăcina în limba sârbă „graniča” din care a evoluat (*Dicționarul explicativ al limbii române*, pag.354). Tot citând aceeași sursă, putem remarca definiția dată în continuarea paginii 354, care explică semnificația actuală a termenului: „*Frontieră-linie naturală sau convențională care desparte teritoriul unui stat de teritoriul altor state sau întinderi de apă care fac parte din teritoriul său*” Această definiție redă în mare semnificația

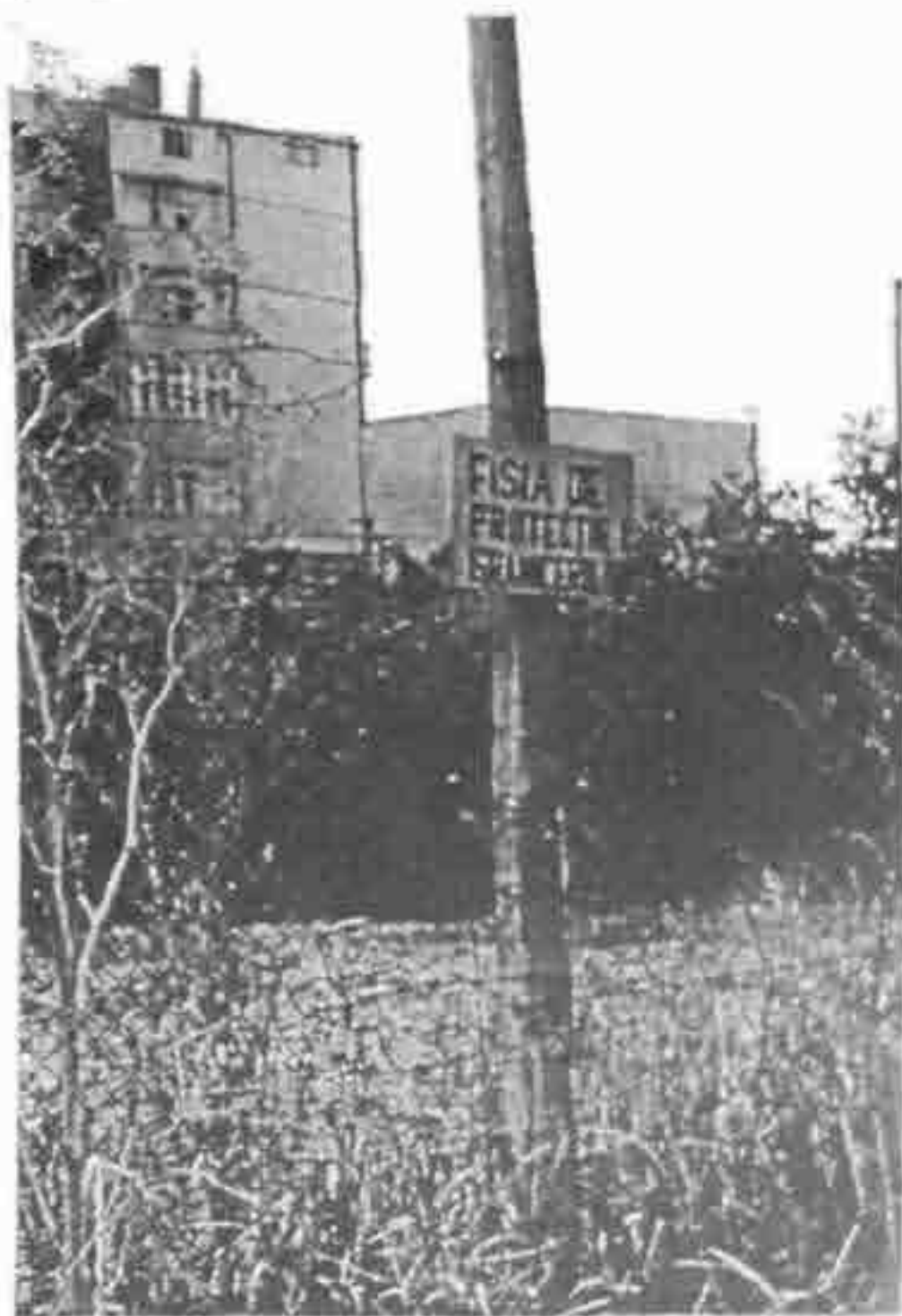
termenului, însă scapă din vedere un element „tehnic” care modelează și diferențiază frontiera de graniță: frontiera *nu* este o linie, ci un spațiu, un areal, o zonă situată între două sau mai multe state. Este adevărat faptul că, pe hartă, frontiera de stat apare ca o linie, dar acest lucru se datorează scării de reprezentare a hărții și dimensiunii extrem de reduse a lățimii frontierei, față de scara hărții respective. Ea apare ca o linie, dar în realitate este un spațiu, dispunând de o anumită lățime.

Definiția din *Dicționarul de geografie umană* vine să lămurească și mai mult lucrurile. Astfel, frontiera este explicată ca fiind „un spațiu de separație

între două state, de natură convențională sau impus, ce delimitează teritoriul în care își poate exercita suveranitatea exclusivă fiecare dintre ele" (pag.133). În același timp, definiția dată graniței, vine să întărească diferența dintre ea și frontieră, diferență ce stârnește atâtea confuzii și în prezent: „linie de demarcație ce stabilește limitele între două sau mai multe unități politice [state n.n.]. În realitate este o fațadă verticală imaginară între state suverane, care intersectează suprafața terestră, continuată spre centrul Pământului conform reglementărilor internaționale, ceea ce confirmă dreptul de utilizare a resurselor subterane" (Dicționarul de geografie umană, pag.146).

Aceste două definiții regăsite în *Dicționarul de geografie umană*, vin să lămurească în primul rând diferența dintre graniță și frontieră, iar în al doilea rând, să prezinte înțelesul real, acceptat și de marea majoritate a specialiștilor din domeniul geografiei umane, înțeles care se bazează pe interpretarea geografică a termenului și nu doar tehnicistă.

Așa cum indică definiția, frontiera este acel spațiu situat la marginea statului. Este, practic, un *coridor* situat la extremitatea statului, însă făcând parte integrantă din el, coridor care are o anumită lățime, ce poate varia, și care se află sub jurisdicția Ministerului de Interne care îl gestionează, apără și controlează prin organele sale proprii ce compun arma Granicerilor. De-a lungul acestui spațiu ce înconjoară teritoriul statului, apar, de regulă la capătul rețelei de transport (cale ferată, șosea), *punctele de trecere a frontierei*. Acestea sunt puncte de control și trecere a frontierei, ce permit circulația mărfurilor și cetățenilor dintr-un stat în altul. În perimetrul punctelor de trecere a frontierei, perimetru bine delimitat, funcționează o legislație specială, ca de altfel și de-a lungul frontierei, acestea fiind considerate obiective militare, supunându-se regulamentelor și legilor ce acționează în domeniul militar.

Fâșia de protecție a grânicerilor

Bornă pe fâșia arată, la granița cu Bulgaria, la Silistra

Granița, este un element component al frontierei. Este aceea linie (imaginară, pentru că ea nu apare trasată pe teren), rezultată din intersecția unui plan vertical ce unește punctele mediane ale bornelor de marcaj amplasate în interiorul zonei de frontieră. Aceste borne, sunt practic, stâlpi de dimensiuni mici (cu înălțimi de ordinul a zeci de centimetri), care poartă diferite denumiri tehnice (bornă de tip C, de tip D, stâlp principal, stâlp secundar, piramidă Triplex, pilon de lemn, bornă principală, bornă secundară etc.), și care marchează pe teren anumite puncte cu coordonate topografice stabilite prin tratate bilaterale cu statul vecin. Ele marchează traseul graniței, aceasta trecând prin mijlocul bornei respective. Din intersecția acestui plan vertical imaginar, desemnat de mijlocul bornelor marcatoare, cu suprafața terestră, iese la iveală o

linie (tot imaginară) care poartă numele de „linie de graniță”. Ea este în mod real, limita maximă a expansiunii teritoriului statului respectiv. Acolo se sfârșește teritoriul statului în cauză. Explicația înfățișată aici se referă cu precădere la frontiera și granița terestră, în cazul celei maritime sau fluviale existând situații speciale care vor fi explicate în subcapitolele următoare. Ceea ce este important, este faptul că granița, construcție imaginativă bazată pe bornele de marcaj, este situată în –și conținută de- frontieră, aflându-se în interiorul ei, fiind cuprinsă de aceasta. Există tendința de a confunda granița cu frontiera, în primul rând datorită aspectului imaginativ al graniței și al corespondenței acesteia cu un termen mai vechi, parțial sinonim: *hotarul*. Acesta are o istorie cel puțin tot atât de bogată ca și granița (dacă nu chiar mai bogată!), fiind un termen cu conotație istorică mai mult decât tehnică. Hotarul era, în trecut, legat de limita influenței politice, a extensiunii ocupării militare, și nu de o formațiune teritorială propriu-zisă. Putem vorbi de hotarul unui imperiu, al unei sfere de influență, dar mai greu putem vorbi de hotarul unui stat. Statul lucrează cu elemente precise, determinate tehnic, prin acorduri și proceduri ce fac obiectul unor negocieri diplomatice.

Confuzia existentă la unele persoane (cum am mai spus, chiar geografi de marcă), rezultă și din simplul fapt că observarea directă, pe teren, a acestui element, este ceva mai anevoioasă, implicând o deplasare într-o zonă cu statut special, lucru mai greu de realizat. Importanța înțelegerii corecte și a delimitării clare dintre cele două elemente, este amintită chiar de unii specialiști negeografi, care s-au ocupat de aceste aspecte și care au înțeles semnificațiile profunde ale graniței și frontierei²⁰⁸

Diferențieri apar și în cadrul celorlalte școli de geografie politică și geopolitică: școala anglo-saxonă și americană folosește două termene diferite – „frontier” (frontieră) și „boundary” (graniță). În unele lucrări apare și termenul „border” ce desemnează granița, însă în acest caz, în aceleași lucrări, termenul „boundary” semnifică frontiera și nu granița. În cadrul școlii franceze, termenul folosit este „frontière” cu semnificația de frontieră, incluzând în ea granița. Școala germană și-a creat propriul său sistem, corect totuși, care folosește termeni echivalenți, traductibili în limba română: „grenzen” (graniță), „landsgrenzen” sau „staatsgrenzen” (graniță de stat) și „grenzlinie” (linia de graniță).

În cadrul lucrărilor post-decembriste din domeniul geografiei politice apărute în România, remarcăm o folosire parțial corectă a semnificațiilor acestor două termene. V.Bodocan, folosește în lucrarea sa *Geografie politică* din anul 1997, citându-l pe Leingruber, o definiție destul de apropiată de realitate: „zone de frontieră – zone periferice ale unui stat, caracterizate prin declinul gradual al puterii acestuia” Pentru definirea graniței, același autor afirmă că acestea [granițele] „au numai dimensiune verticală și sunt artificiale (determinate și trasate de om)”, ceea ce este corect pe deplin.

Un alt element deosebit de important în definirea granițelor și frontierelor, alături de evoluția lor teritorială și istorică, este *funcționalitatea* lor. Acest element, deosebit de complex, are la bază delimitarea unor funcții reale îndeplinite de frontieră. Aceste funcții, așa cum era normal, s-au schimbat, s-au modificat și s-au transformat de-a lungul timpului, răspunzând cerințelor impuse de viața politică, economică, socială și nu în ultimul rând, militară a statului respectiv. Al.Ilieș delimitează patru mari categorii de funcții ale frontierei: cea de *supraveghere și control* a fluxului uman ce traversează granița, cea *fiscală*, referitoare la încasarea impozitului pe mărfurile ce intră pe teritoriul statului, cea *legislativă*, referindu-se la extensia maximă a jurisdicției legilor statului respectiv și cea *militară*, legată de apărarea teritoriului. Acestea pot fi completate cu funcția de *gestiune și polarizare* a zonelor frontaliere, pentru care un punct de trecere al frontierei poate reprezenta un pol î

²⁰⁸ Profesorul Ilie Bădescu, sociolog de renume, sublinia în lucrarea sa intitulată *Sociologia și geopolitica frontierei*, faptul că „...distincția frontieră-graniță trebuie să se impună și la noi.” (pag.5).

activitatea umană din zonă, funcția de *gestionare și întreținere* a unor elemente din arealul înconjurător și funcția de *modificator al structurii populației* în arealele unde apar puncte de trecere a frontierei. În ciuda acestor categorii de funcții noi, atribuibile frontierelor, principala funcție și cea care dă caracterul specific acestora, este cea *politico-militară*. Un caz interesant este prezentat de autorul M.I.Glassner în lucrarea sa *Political Geography* ediția a II-a, referitor la frontiera Israel/Liban/Siria. Acesta afirmă la pagina 90 că: „...totuși, și în prezent continuă să se construiască garduri și ziduri la frontiere...o astfel de *instalație* există la granița dintre Israel, Liban și Siria, dar care are o altă funcție: aceea de a ține afară teroriștii și nu de a ține înauntru populația...Thailanda a construit un astfel de zid împotriva contrabandiștilor și teroriștilor de-a lungul graniței cu Malaysia, iar Africa de Sud a ridicat un gard electrificat de-a lungul graniței sale cu Zimbabwe...”

Aceste exemple arată că, odată cu trecerea timpului funcționalitatea granițelor și a frontierelor se schimbă, odată cu schimbarea trăsăturilor societății, odată cu dezvoltarea tehnologică. Granița și frontiera devin elemente implicate în lupta anti-teroristă, împotriva traficului de droguri, de arme, de carne vie, concentrează atenția guvernelor majorității statelor, orientează fonduri din ce în ce mai mari tocmai prin poziția centrală pe care o ocupă în realitatea de azi.

Tipuri de granițe și frontiere

Trebuie remarcat faptul că există o multitudine de criterii referitoare la ierarhizarea granițelor și a frontierelor, avându-se în vedere atât elemente fizice, palpabile, întâlnite din cele mai vechi timpuri, dar și elemente legate de funcționalitate, de rolul avut în delimitarea statului respectiv.

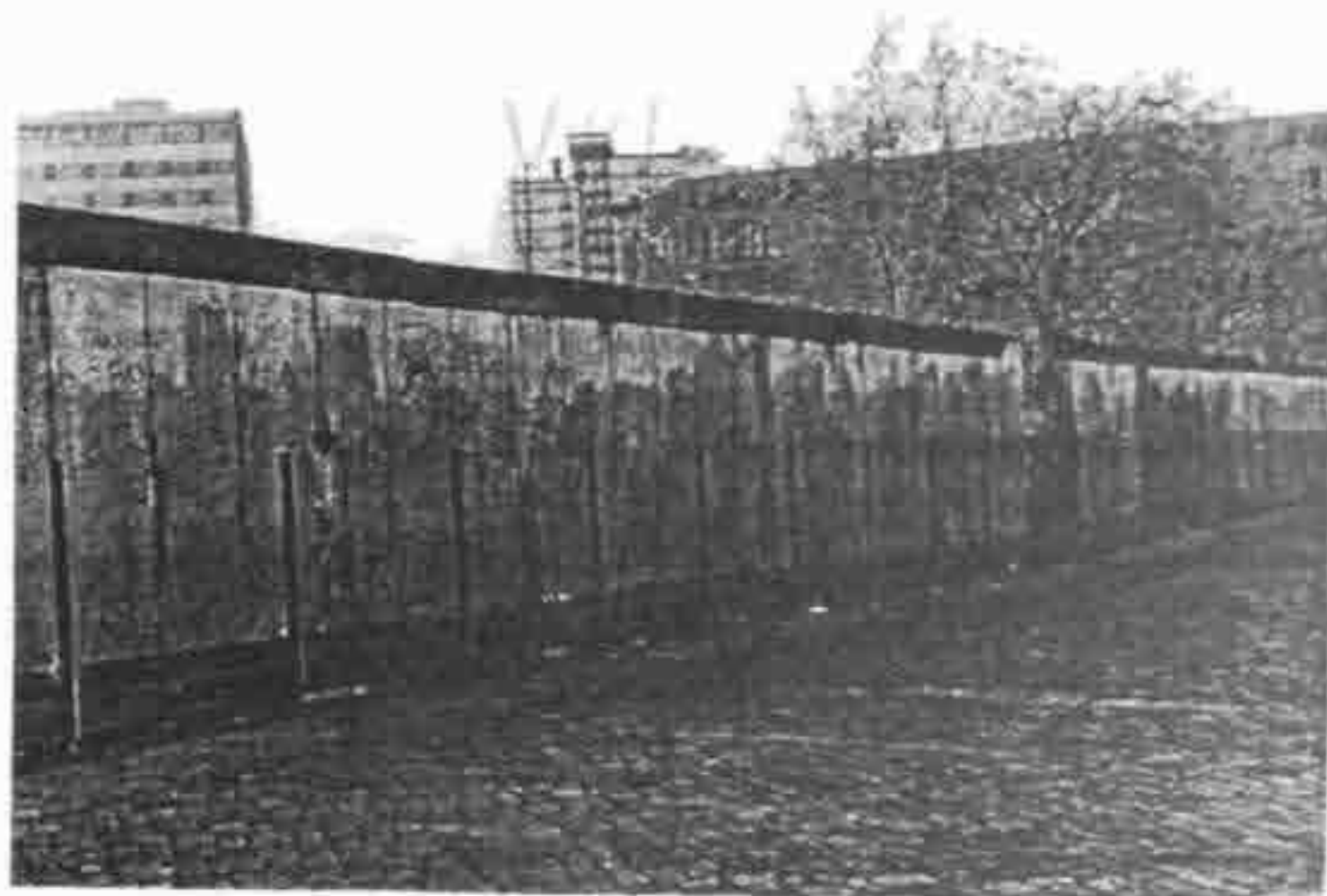
Un astfel de criteriu, folosit în tipologizarea granițelor și frontierelor, destul de des amintit și citat de autori străini sau români, se referă la etapa trasării frontierei și tipurile de medii în care aceasta există, această clasificare purtând titlul de „genetică”²⁰⁹. Conform acestui criteriu, putem evidenția patru tipuri majore de granițe și frontiere:

1. granițe *antecedente*, trasate ca timp înaintea dezvoltării reale a statelor respective în regiunea în care aceasta apare, sau când peisajul cultural se afla în stadii primare de dezvoltare, de regulă acele regiuni nefiind populate constant și în mod real (ca exemplu putem cita: granița dintre Canada și SUA, ce urmează traseul paralelei de 49° lat. nordică, stabilită printr-un tratat în anul 1782 și modificată printr-un alt tratat în anul 1846, cea dintre Canada și

²⁰⁹ Termen apărut în lucrările lui M.Glassner, N.Pounds, R.E.H.Mellor, dar și V.Bodocan, Al.Ilieș și mulți alții.

Alaska, delimitată separat printr-un tratat în perioada 1825-1827, sau pe cea dintre Canada și Rusia, delimitată prin tratatul anglo-rus din anul 1820);

2. granițe *subsecvente*, trasate după stabilizarea populațiilor în arealele și regiunile implicate, ulterior cristalizării trăsăturilor etnice specifice populațiilor respective. Ele corespund, de regulă, cu unele diviziuni culturale și sociale majore, cum ar fi de exemplu între India și Pakistan, sau chiar naturale, cum ar fi limita dintre Franța și Belgia sau dintre Olanda și Germania;
3. granițe *supraimpuse*, rezultate prin impunerea forțată (de regulă în urma unor conflicte militare câștigate), de către unele state, în detrimentul altora sau pentru impunerea unor interese proprii (este cazul granițelor imperiului austro-ungar până în anul 1918, granițele coloniale din Africa: Nigeria, Camerun, Ghana, Togo, sau cele dintre Coreea de Sud și de Nord, sau Vietnamul de Sud și cel de Nord). În unele cazuri, astfel de granițe pot apare și între sisteme ideologice, folosindu-se limitele între două sau mai multe state, cum este cazul separați i între cele două Germanii, între ani 1950 și 1989,

Zidul Berlinului, graniță impusă arbitrar de URSS în 1950

4. granițe *relicte*, rămase ca distorsiuni teritoriale cu reliefare culturală, socială, psihologică, în urma mutării graniței respective pe un alt aliniament. Ele nu mai au rol politic, dar sunt vizibile în modul de viață al oamenilor din regiunea respectivă. Diferențierile apar de asemenea, și în infrastructura sau arhitectura existentă pe teren.

Astfel de diferențieri sunt vizibile de-a lungul liniei de graniță dintre Rusia, Polonia și Austria.

O altă tipologizare în domeniul granițelor și frontierelor se referă la morfologia acestora. Astfel, se evidențiază granițe *etnice* (antropice), în care elementul de separație este dat de limba vorbită, cultura, tradiția și religia populațiilor implicate, precum și granițe *fizice* (naturale), în care elementul de separație este de natură fizico-geografică, cum ar fi: munți, râuri, fluvii, microforme de relief deosebite etc.

Un punct de reper deosebit de important în tipologizarea referitoare la granițe și frontiere poate fi considerată definiția dată graniței în *Dicționarul de geografie umană*, definiți în interiorul căreia sunt evidențiate două grupe majore de granițe:

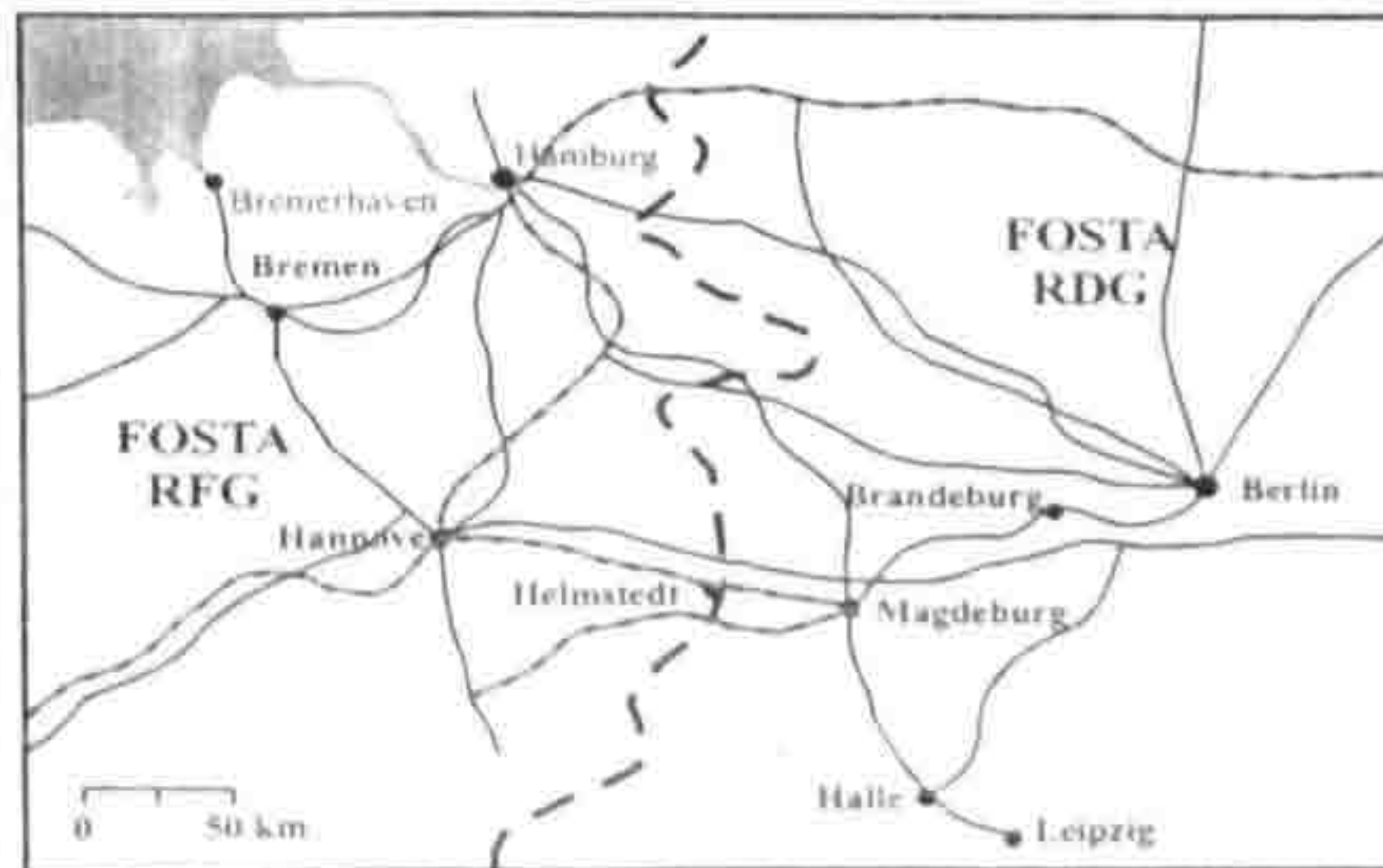
- (A) granițe *genetice*, bazate pe origini, conținând patru subtipuri:
 - a. granițe *fizice*, care urmăresc elemente fizico-geografice;
 - b. granițe *etnice*, care separă populații diferite din punct de vedere etnic;
 - c. granițe *istorice*, care urmăresc unele linii de separație politice mai vechi;
 - d. granițe *geometrice*, care sunt reprezentate de linii geometrice ce urmăresc, de regulă, un meridian sau o paralelă (coordonate matematice);
- (B) granițe *funcționale*, bazate pe relații culturale complexe, care conțin două subtipuri:
 - a. granițe *antecedente*, care preced o serie de așezări stabilite ulterior trasării graniței;
 - b. granițe *subsecvente*, care sunt trasate ulterior apariției unor așezări stabilite în zonă.
 - c. Interpretarea tipologiei frontierelor diferă de la un autor la altul, predominând punctul de vedere ce se dorește a fi subliniat. S.Tămaș vorbește de necesitatea distincției dintre *frontiera etno-politică* și *frontiera geopolitică*. În concepția sa, prima separă statele, iar ultima delimitează configurații de alianțe între puteri. Cel mai cunoscut tip de frontieră geopolitică, amintit în multe lucrări, este „Cortina de Fier”, semnificând o discontinuitate între două sisteme social-politice și economice diametral opuse. În aceeași idee, putem aminti diverse tipuri de frontieră care au la bază diferențieri culturale, comportamentale, de concepție de viață etc. Astfel, o „frontieră” de acest tip, ar putea fi plasată, în prezent, între lumea occidentală și cea fostă comunistă, aflată într-o perioadă de tranziție, între lumea catolico-protestantă și cea ortodoxă, între lumea creștină și cea musulmană etc.

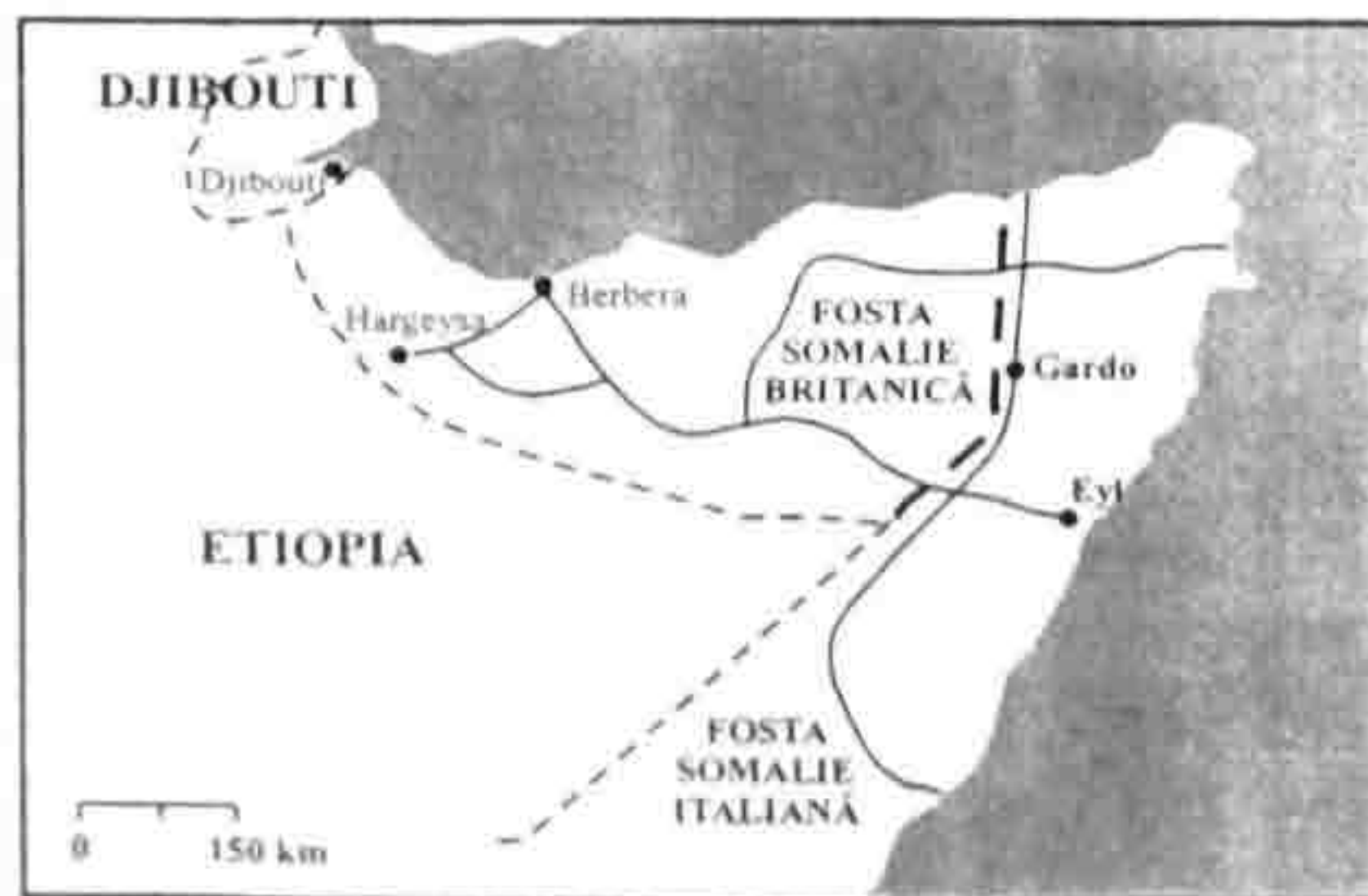
Granițe antecedente

Granițe subsecvente

Granițe suprapuse

Granițe relict

Fig.27 Clasificarea genetică a granițelor

M.I. Glassner introduce un alt criteriu al unei posibile clasificări: *statutul legal al frontierei*, el identificând două mari categorii posibile pentru granițe și frontiere, funcție de gradul de recunoaștere internațională:

- a) granițe și frontiere *de facto* (reale), recunoscute de toate statele, la nivel internațional;
- b) granițe și frontiere *fictive*, care există doar pe unele hărți, dar care nu sunt recunoscute decât de anumite state [interesate n.n.]. De regulă granițele relictate sunt subiectul unei astfel de categorii.

Indiferent de criteriul folosit, se remarcă trei categorii principale, funcție de mediul în care există frontiera respectivă și de suportul real pe care este trasată granița:

frontiera terestră, specifică zonelor continentale, trasată pe suprafețe de uscat;

frontiera fluvială, care apar în cadrul zonelor continentale, dar este legată de râuri sau fluvii;

frontiera maritimă, legată de zonele maritime, de platforma continentală situată în continuarea țărmului.

a. frontiera terestră

Este specifică zonelor continentale, trasată pe suprafețe de uscat, delimitată prin diverse elemente care marchează traseul graniței. Pe teren se poate observa sub forma unei fâșii arate, sau individualizată printr-un covor de nisip sau alt material pe care se poate vedea urma pașilor lăsată la traversare, având ca principal scop verificarea în cazul traversării ilegale. Limita interioară a fâșiei arate poate fi concretizată printr-un gard de sârmă sau alt mijloc prin care se împiedică pătrunderea omului sau a animalelor. În interiorul fâșiei arate, la o anumită distanță (stabilită prin acord bilateral), apar *elementele de demarcare a graniței*, așa numitele *borne de marcare*, borne ce au evoluat de-a lungul timpului: de la arbori, pietre, blocuri de stâncă, până la construcții proprii antichității și epocii prefeudale (temple, altare, statui colosale, coloane înalte, morminte etc.). În acest sens, istoricul Herodot, mărturisește că la frontiera Ioniei erau statui de piatră reprezentând un luptător pe centura căruia sta scris: „Eu am cucerit pământul acesta cu forța mea”, iar în Alpii Iulieni, de-a lungul frontierei Italiei erau plantate altare și statui impunătoare și vizibile de la mare distanță.

Bornele în sine, ce apar în cadrul frontierei terestre are, de asemenea, o istorie foarte veche. Plutarh spune în *Viețile paralele* că Thezeu a ridicat o coloană pe frontiera dintre Peloponez și Ionia, care pe o parte avea inscripția indicativă „Aici nu-i Peloponezul, ci Ionia”, iar pe cealaltă parte altă inscripție indicativă inversată: „Aici e Peloponezul, iar nu Ionia”. De asemenea, fazele

Borna de marcare, gardul de sârmă și
fâșia de protecție a frontierei de stat a
Români

Egiptului și-au marcat frontiera prin coloane pe care erau gravate numele acestora și dinastia, precum și emblema caracteristică Egiptului. La fel, lumea grecească antică însemna pe coloanele ce marcau frontiera, numele țării. Aceste coloane erau numite *hermese*, nume venit de la zeul Hermes (zeul frontierei, ce sălășluia la limita dintre lumea aceasta și lumea de dincolo), zeu căruia îi erau închinat aceste coloane.

Marcarea pri însemne a graniței terestre a evoluat în timp, ajungându-se în prezent la adevărate sisteme de marcare care impun rigori specifice principiului inviolabilității teritoriale. Semnele de marcare amintite, denumite borne, sunt în prezent, blocuri de beton, înfipite în pământ până la o anumită adâncime, care să-i asigure stabilitatea dar să-i permită în același timp să fie vizibilă. Borna este vopsită în alb (de

regulă prin vâruire), iar în partea superioară are centrul determinat. Pe una din laturi (cea orientată spre interiorul țării), se trece numele țării și un număr (ce reprezintă notarea internă a bornei), iar pe latura opusă se trece numele țării vecine și numărul specific în sistemul de evidență caracteristic țării respective. Acest tip de marcare a frontierei și a graniței terestre poartă numele de *bornaj simplu*, și se referă la un singur rând de borne situate la distanțe bine determinate între ele și amplasate în interiorul frontierei, de regulă, pe linia mediană dintre cele două state.

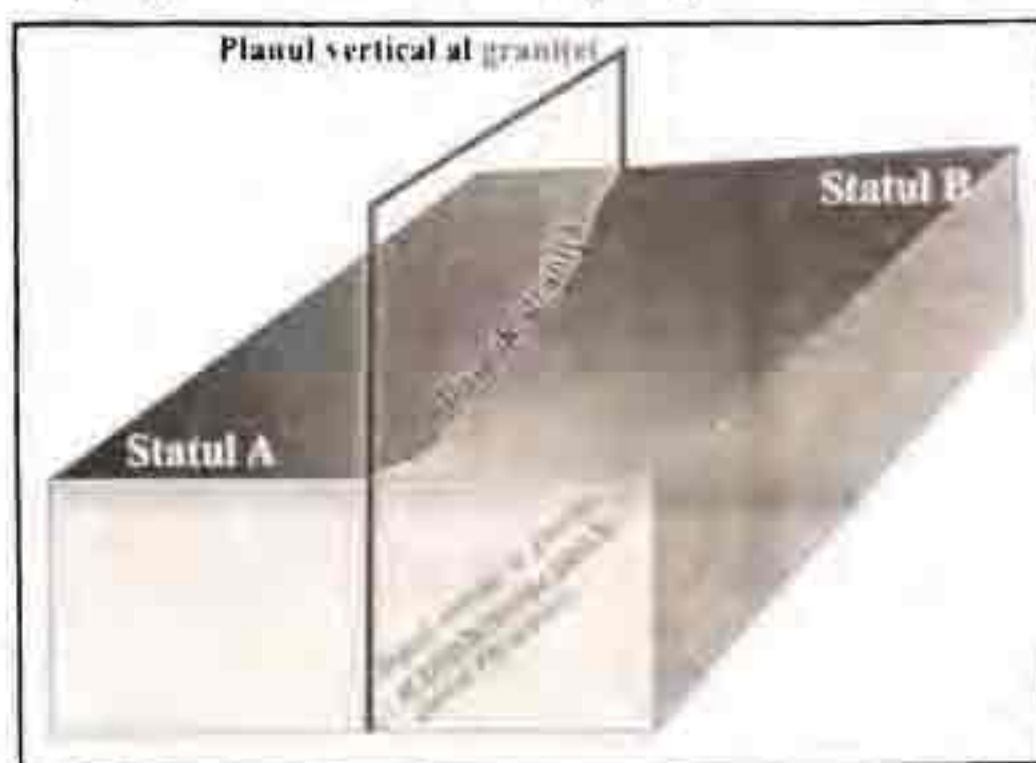

Fig 28 Granița terestră

Tot pentru marcarea graniței și frontierei terestre, atunci când granița traversează drumuri sau porțiuni ale acestora, se folosește *bornajul alternativ*, ce constă în amplasarea bornelor alternativ pe un teritoriu și celălalt, în raport de zona de frontieră. Un caz aparte apare și când frontiera traversează poduri sau baraje hidrotehnice, și constă în marcarea pe teren printr-o dungă roșie, trasată cu vopsea sau prin pavare cu marmură roșie, a graniței.

Prin aceste marcări se accentuează caracterul sacru și inviolabil al frontierei, stabilit încă din Antichitate, considerându-se un sacrilegiu orice încălcare, violare sau distrugere a însemnelor sau semnelor indicative de frontieră²¹⁰ România, în prezent, dispune de o lege (Legea nr. 56/1992), care sancționează cu severitate „deteriorarea sau distrugerea semnelor de frontieră”, remarcă stipulată în toate tratatele semnate de țara noastră cu statele vecine. Tot în legătură cu zona de frontieră, apar din loc în loc amplasate gherete de observație (așa numitele pichete grănicerești), ridicate la o înălțime mare, tocmai pentru a putea vizualiza întreaga zonă aflată sub observație și control. Acestea sunt folosite de grăniceri în procesul de pază și apărare a frontierei de stat. În dreptul punctelor de trecere a frontierei, gardul protector și fâșia arată dispar, făcând loc construcțiilor impuse de activitatea de tranzit a frontierei. Zona aferentă frontierei este marcată și prin afișe de avertizare de tipul „Zona de protecție a frontierei”, iar în cadrul ei funcționează o legislație specială, cu caracter militar.

b. frontiera fluvială

Deși apare în cadrul zonelor continentale, frontiera fluvială este legată de elementele hidrografice. M.Foucher²¹¹ identifică acest tip de frontieră ca având la baza traseului său un suport hidrografic –fluviu, râu sau lac. Acest lucru (prezența suportului hidrografic), implică necesitatea ținerii cont de modificările naturale ce survin de-a lungul traseului râului respectiv. În acest caz, frontiera –și implicit linia graniței– trebuie să țină cont de specificul hidrografic al râului, de evoluția sa în timp, de faptul că trasarea reală a graniței prin borne nu mai este posibilă. Astfel, frontiera fluvială capătă o *dinamică teritorială* în timp, funcție de evoluția unității hidrografice în cauză.

Pentru stabilirea locului prin care frontiera va trece, sunt folosite, ca puncte de sprijin, o serie de ridicări topografice, reliefate atât pe teren, dar și pe hărțile topografice folosite, sub forma unor coordonate bine delimitate

²¹⁰ În cadrul Imperiului Roman, conform legii lui Numa Pompiliu, oricine strămuta ori distrugea un semn de frontieră era pedepsit cu moartea, iar mai târziu, legile romane sancționau cu pedeapsa la muncă silnică în mine, la galere sau cu deportarea. În Evul Mediu, conform tradiției germane, plugarul care muta o bornă de la locul ei, era îngropat de viu în aceea groapă.

²¹¹ În lucrarea *Front et frontiere*, 1988.

spațial. Funcție de aceste puncte de sprijin, se vor aplica principiile de trasare a frontierei fluviale și se va stabili traseul graniței dintre cele două state. În mod real, pe luciul apei, nu vor apărea nici un fel de marcaje (ca în cazul frontierei terestre), însă pe baza acordurilor bilaterale, statele implicate trasează pe hartă, foarte exact, traseul frontierei.

În descrierea traseului frontierei fluviale, se folosesc, de regulă, *indicatori fluviali* (kilometri fluviali sau mile fluviale), pentru stabilirea unor coordonate de-a lungul fluviului. Funcție de aceste coordonate (indicatori fluviali) și a punctelor topografice de sprijin situate pe ambele maluri ale fluviului, se va alege una din metodele de delimitare și trasare a frontierei fluviale, calculându-se matematic traseul urmat de linia de graniță.

c. frontiera maritimă

Deși aparține zonei maritime, frontiera maritimă este strâns legată de suprafețele de uscat și de trasarea frontierei terestre din arealele învecinate zonei de țărm. Este tipul de frontieră cel mai greu de trasat, cele mai multe divergențe între state avându-și punctul de origine în cadrul acestui tip de probleme. Prin repercusiunile care urmează trasării frontierei maritime, această problemă poate avea urmări extrem de complexe asupra statelor implicate, mai ales prin aspectele economice legate de activitățile de pescuit, de exploatare a resurselor din platforma continentală și de rutele de circulație din apropierea țărmurilor.

Reglementările referitoare la frontiera maritimă sunt extrem de vechi. Rădăcinile unor astfel de preocupări se regăsesc înscrise în Dreptul Roman, care reglementează proprietatea asupra insulelor aflate în fața coastei unui stat. O serie de modificări apar în Evul Mediu, odată cu dezvoltarea explozivă a comerțului pe mare. Astfel, au apărut mai multe metode de delimitare a influenței asupra apelor costiere. De la aprecierea unor distanțe (până la 100 mile marine de la orice insulă locuită – propunere din sec.XIV, enunțată de italieni), care delimitau întinderea influenței statului respectiv, până la alegerea arbitrară a jumătății distanței dintre țărmuri (propunere a reginei Elisabeta a Marii Britanii, în sec.XVI), modalitățile de delimitare a sferei maritime de influență au fost cele mai variate. Sec.XVII reprezintă din acest punct de vedere un punct de cotitură în delimitarea apelor teritoriale. Grotius, un expert danez în domeniul cartografiei și legislației, întocmește un tratat în acest sens, intitulat *Mare Liberum*, în care analizează avantajele, dezavantajele și metodele de delimitare a mării teritoriale. Din 1730 apare prima reglementare internațională recunoscută ca normă juridică și de drept prin care se introduce conceptul de „1 leghe” (3 mile nautice), ca distanță de jurisdicție absolută, limită denumită și „bătaia tunului”, inițiată de italianul Galiani (citată de M.W.Mouton, în lucrarea *The Continental Shelf*, pag.195). Tot atunci se afirmă

și conceptul de „îrecere inocentă” (innocent passage), prin care o navă avea voie să traverseze apele teritoriale străine, dar numai în anumite condiții.

Un alt moment important a fost Conferința Internațională de la Haga din 1930, dar, din păcate, nu s-a ajuns la un consens referitor la distanța maximă (cea minimă rămăsese la 3 mile), de jurisdicție maritimă. S-a înaintat, totuși, idea de 12 mile ca nivel al apelor teritoriale și 200 de mile pentru „zona economică exclusivă”. Tot atunci începe să se impună conceptul de „zonă contiguă” (folosit și astăzi), care a evoluat ca distanță de la 3 la 9 și ulterior 12 mile marine. Acolo unde coastele a două state intră în contact, apele teritoriale și zona contiguă se va extinde către „linia mediană trasată de la linia de bază către punctele echidistante de pe mare”²¹². Aceste delimitări care vor constitui subiectul dezbaterilor și de-acum înainte, sunt importante în special prin aspectele economice (resurse de pește, petrol, minerale etc.), dar sunt văzute și ca o aplicare a principiului suveranității unui stat asupra propriilor teritorii. Din acest punct de vedere, problematica impusă de trasarea frontierei maritime este extrem de complexă și se concentrează în două mari direcții:

1. o delimitare plecând de la linia de țărm spre interiorul mării sau oceanului vecin;
2. o delimitare a traseului frontierei între statul în cauză și vecinii săi cu ieșire la aceeași mare sau ocean.

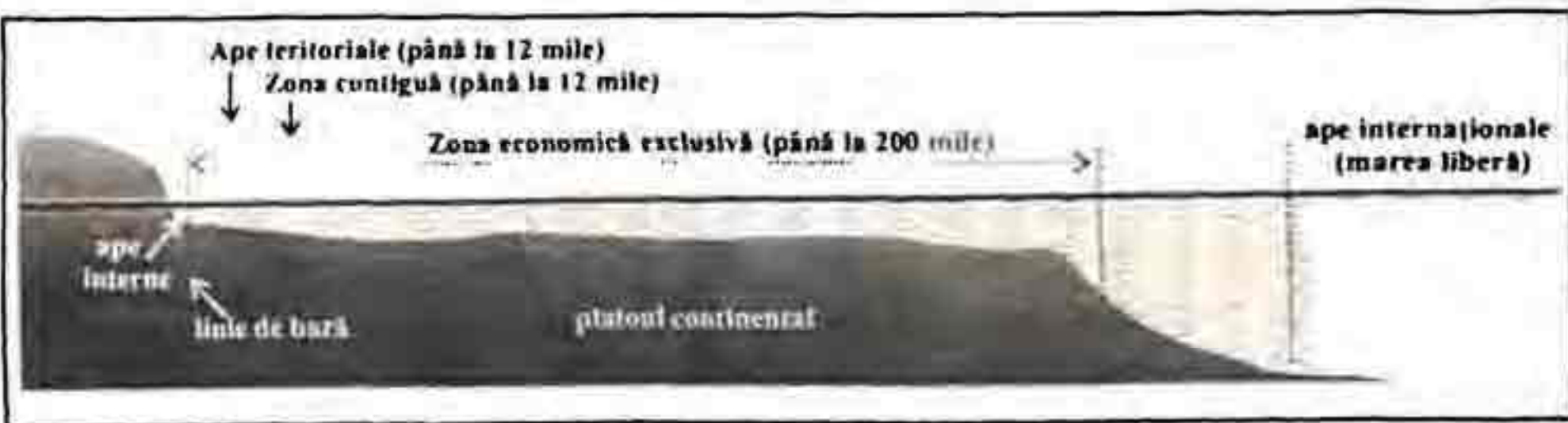

Fig.29 Frontiera maritimă

În primul caz, se folosește un element acceptat la nivel internațional, prin legislația internațională a mării²¹³, dar și prin tratate bilaterale stabilite și ratificate de statele interesate, și anume „linia de bază”. Aceasta este o linie trasată topografic pe hartă și care se suprapune pe linia refluxului cu valoarea cea mai mare. Ea nu trebuie confundată cu linia de coastă (țărmul). Funcție de

²¹² Mellor, R.E.H. (1989) *Nation, State and Territory. A Political Geography*, Routledge, London, pag. 100.

²¹³ Printre altele și Convenția de la Geneva din 1958, Convenția de la Montego Bay din 1982, Conferința nr. I și III a ONU asupra dreptului mării etc.

acest marcaj liniar se stabilesc puncte cu coordonate topografice clare, care vor face diferențe între :

apele maritime interioare, reprezentate de suprafețele de apă situate între țărmul mării și liniile de bază de la care se măsoară marea teritorială, iar lățimea lor depinde, variabil, de distanța acestora față de țărm. Ele includ și apele corespunzătoare locurilor de acostare, amenajărilor hidrotehnice și ale altor instalații portuare permanente ale căror puncte avansate, alături de cele de coastele învecinate, determină traseul liniilor de bază;

marea teritorială, reprezentată de fâșia de mare adiacentă țărmului ori, după caz, apelor maritime interioare, a cărei lățime este de 12 mile marine (22,224 km), măsurată de la liniile de bază, către larg. Apele maritime interioare, marea teritorială, solul și subsolul acestora, precum și spațiul aerian de deasupra lor fac parte nemijlocită din teritoriul statului respectiv, teritoriu unde acesta este pe deplin suveran;

zona contiguă, reprezentată de fâșia de mare adiacentă mării teritoriale, având o lățime de 12 mile marine, măsurată de la limita exterioară a acesteia spre larg, sau de 24 mile marine măsurate de la liniile de bază;

platoul continental, ce se referă la fundul mării și subsolul zonelor marine care se întind dincolo de marea teritorială pe toată întinderea prelungirii naturale a teritoriului statului suveran, nu mai departe de 200 de mile marine, măsurate de la liniile de bază;

zona economică exclusivă, reprezentată de fâșia de mare adiacentă zonei contigue, către larg, a cărei lățime este de 200 de mile marine, măsurate de la liniile de bază. În această zonă, statul în cauză poate extrage, folosi și utiliza resursele subsolului, în conformitate cu legislația internațională din domeniu;

marea liberă, reprezentată de întreaga suprafață maritimă care se află în afara suprafețelor amintite, și care nu face obiectul suveranității nici unui stat, fiind deschisă circulației maritime, și exploatării numai sub jurisdicție internațională, nefavorizând în acest fel nici un stat din zonă.

În al doilea caz, delimitarea dintre spațiul maritim al celor două state vecine se face plecându-se de la ultimele două borme terestre (cele mai apropiate de țărm), care stau la baza *Metodei paralelei geografice*, metodă cel mai des folosită pentru stabilirea limitelor maritime dintre state. Traseul acesteia este punctat prin geamanduri și balize și este stipulat prin tratate bilaterale între țările implicate. El este, practic, linia ce continuă traseul inițiat de ultimele două borme terestre și se sfârșește cu un *Semn de Frontieră maritimă* (SFm) – în fapt

o geamandură amplasată la o distanță ce semnifică limita mării teritoriale. În afara Metodei paralelei geografice, se mai folosesc –de comun acord– și alte metode de trasare, cum ar fi: *Metoda perpendicularei pe linia generală a țărmului*, *Metoda bisectoarei*, *Metoda liniei de echidistanță* ș.a.

Trasarea și delimitarea granițelor și frontierelor

Reprezintă una dintre cele mai complexe activități legate de demarcarea teritorială a unui stat, atât prin multitudinea de activități implicate, dar și prin mărimea eforturilor presupuse (atât administrative, organizatorice, economice, dar nu în ultimul rând financiare), eforturi care în anumite cazuri fac ca această activitate să se prelungească foarte mult în timp, uneori la nivel de decenii (cum este cazul unor situații specifice Africii), sau uneori să nu se finalizeze pe deplin.

Activitatea de trasare și delimitare a granițelor și frontierelor, are două laturi majore de desfășurare: una *teoretică*, reprezentată de discuțiile și tratativele desfășurate la nivel de comisii mixte de specialitate, la care iau parte, alături de specialiști în domeniu și diplomați, reprezentanți ai ministerelor de externe, și o latură *practică*, de teren, care se referă la trasarea directă a frontierei și, implicit, a graniței, materializarea acestora, ceea ce implică o serie de măsurători, marcări, compensări, întocmiri de hărți, procese verbale, schițe-crochiu ale semnelor de graniță etc. Aceste activități sunt desfășurate cu precădere de specialiști în domeniu, cum ar fi topografi militari, cadastriști, ingineri, geologi, hidrologi etc. Ca mijloace de lucru, pentru primul caz se vor folosi cu precădere hărți la diferite scări și lucrări de specialitate referitoare la regiunea implicată, iar pentru lucrul pe teren se vor folosi metode și aparatură tehnică implicată direct în activitatea de trasare pe teren a graniței și frontierei.

Marea majoritate a autorilor și a oamenilor implicați în această activitate, sunt de acord asupra faptului că există trei stadii distincte în apariția, trasarea și dezvoltarea unei linii de graniță, deci implicit, a unei frontiere între două sau mai multe state. Aceste stadii sunt:

1. *Definirea*, care se referă la primele demersuri în stabilirea unei granițe și a unei frontiere între state, ceea ce implică o serie de discuții și tratative bi sau multilaterale, prin care se ajunge la stabilirea teoretică, pe hartă a teritoriului ce urmează a fi alocat pentru trasarea frontierei respective. În cadrul acestei prime etape, rolul covârșitor revine diplomaților, dar și specialiștilor care vor găsi argumente dintre cele mai diverse referitoare la apartenența unor teritorii la un stat sau altul. Această etapă poate fi considerată „de

birou", prin faptul că ea se desfășoară, de regulă în cadrul lucrărilor unor comisii. Această etapă mai poartă denumirea de *alocare*.

2. *Delimitarea traseului frontierei*, se referă la actul trasării pe hartă sau planuri topografice la scări extrem de mari (1:5000 sau chiar 1:1000), a traseului ce va fi urmat de frontiera respectivă. În cadrul acestei etape, se va ține cont de topografia reliefului, de prezența cursurilor de apă, a lacurilor, dar și de trăsăturile antropice ale regiunii, de valențele istorice, tradițiile și apartenența etno-culturală a populației ce trăiește în zonă. Acest lucru este, de departe, cel mai greu obiectiv de atins, datorită complexității factorului uman din zonă. Cele mai multe neînțelegeri ce pot degenera chiar în conflicte de graniță, au ca punct de plecare această etapă și neînțelegerile legate de apartenența unor teritorii la un stat sau altul. În perioada modernă, pentru o precizie cât mai mare a delimitării teritoriale a traseului, se folosesc aerofotograme sau ridicări satelitare extrem de precise. Și această etapă poate fi considerată „de birou”; însă la defășurarea ei vor participa cu precădere specialiști din diverse domenii, și mai puți diplomați reprezentanți ai ministerelor de externe;
3. *Demarcarea, sau trasarea propriu-zisă*, pe teren, a frontii respective, care se referă la însemnarea pe teren, în teritoriul traseului exact parcurs de frontieră și localizarea exactă a graniței, implicit stabilirea locului bornelor (în cazul frontierei terestre). Această activitate de „construire” a frontierei și a graniței poate genera și ea o serie de conflicte și neînțelegeri, legate de aspectele tehnice de desfășurare a procesului de demarcare. Dacă în cazul primelor două etape, determinarea liniilor de graniță a fost stabilită în cadrul unui tratat prin definire în scris (și inițial verbal), în cazul ultimei etape, demarcarea se face prin definirea exactă la fața locului a traseului și marcarea punctelor de coordonată precisă a bornelor sau a altor semne asemănătoare pe teren. În unele cazuri (cum ar fi frontiera dintre SUA și Canada), nu există, pe teren, o linie de demarcație palpabilă, fizică, care să separe cele două state, însă, în alte situații, se cade în extrema opusă, prin construirea de garduri, terenuri minate, zone de protecție militară, greu de trecut, vegheate de turnuri de control și observare, care fac separația extrem de reală, cu repercursiuni inclusiv de ordin psihologic.

Termenele de „delimitare” și „demarcare” au fost introduse –ca terminologie uzuală– de Sir Henry McMahon, cu ocazia stabilirii frontierei dintre India și Tibet, în anul 1914²¹⁴. Această frontieră, a căpătat numele de

²¹⁴ Pounds N.J.G. (1963) *Political Geography*, Mc.Graw-Hill, New York, pag.67.

„McMahon Line” chiar dacă nu a fost niciodată trasată pe teren, deoarece tratatul semnat de Marea Britanie (pentru India), Tibet și China nu a fost ratificat decât de primele două state, China refuzând să recunoască propria semnătură dată pe tratat. Linia McMahon urma culmea muntoasă himalayană, ceea ce făcea practic imposibilă demarcarea reală a ei pe teren.

În ciuda unor astfel de situații, în prezent, pentru realizarea ultimelor două etape amintite anterior, se folosesc o serie de metode tehnice, chiar inginerești, care apelează la sisteme matematice, topografice și cartografice de exprimare, alături de o serie de principii de demarcare și trasare, principii diferite funcție de tipul frontierei. Printre cele mai uzuale principii folosite, care se regăsesc în modalitățile de trasare a frontierei majorității statelor de pe glob, putem aminti:

(A) pentru frontiera și, implicit, granița pe uscat (*frontieră terestră*):

- 1) *principiul limitei cadastrale*, cel mai vechi principiu de delimitare a frontierei cunoscut în istoria omenirii, se pare aplicat și de sumerieni și babilonieni, inclusiv de faraonul egiptean Seti I pentru trasarea limitelor regatului său, se referă cu precădere la stabilirea unor ridicări topografice ce stau la baza delimitării unui plan cadastral funcție de care se stabilește o limită teritorială;
- 2) *principiul detaliului de planimetrie*, cunoscut și sub denumirea de *principiul liniei naturale*, face apel la detaliile de planimetrie²¹⁵, în special la cele de natură fizico-geografică (dar și unele de natură antropică), care sunt considerate ca fiind mai durabile în timp, și funcție de care se stabilesc punctele de trecere a frontierei, respectiv a graniței. La fel ca și principiul limitei cadastrale, și acesta este extrem de vechi ca folosință în timp, în plus fiind extrem de des întâlnit ca metodă folosită pentru trasarea frontierei, datorită ușurimii cu care poate fi aplicată;
- 3) *principiul liniei de determinat pe teren*, care apelează la detaliile de nivelment, traseul frontierei fiind reprezentat printr-o linie dreaptă ce unește cotele topografice între ele sau elementele artificiale folosite, între ele. Deși este o metodă specifică sectorului de uscat, ea este întâlnită și la trasarea frontierei peste lacuri și băți de dimensiuni mai mici.

(B) pentru frontiera și, implicit, granița pe artere hidrografice (*frontieră fluvială*):

²¹⁵ Care pot fi atât naturale, cât și artificiale, reprezentând în fapt, elementele dispuse pe suprafață și cele de nivelment, neregularități concave sau convexe ale suprafeței terestre (forme de relief), ceea ce specialiștii numesc „elementele topografice ale terenului” (Stamate, 1997).

- 1) **principiul mijlocului pânzei de apă**, aplicabil în cazul cursurilor de apă curgătoare, atât navigabile, cât și nenavigabile, alături de canale cu apă sau a porțiunilor îndiguite. În acest caz traseul frontierei urmează mijlocul pânzei de apă și se schimbă, de fiecare dată, potrivit mutării acestuia, provocată de schimbările naturale ale configurației albiei. Linia graniței este considerată ca fiind o linie calculată, situată la egală depărtare de liniile ambelor maluri, iar acolo unde aceasta nu se poate stabili precis, se ia în calcul mijlocul suprafeței apei la nivel mediu. În dreptul insulelor și al ostroavelor, traseul liniei de graniță urmează întotdeauna mijlocul brațului principal;
- 2) **principiul talvegului**, care apelează la acest component hidrografic al albiei râului sau fluviului, traseul frontierei și, implicit, al graniței, urmând linia talvegului râului sau fluviului. În cazul în care artera hidrografică are două sau mai multe brațe navigabile, acela dintre talvegurile particulare care va avea în cursul său cea mai mare adâncime va fi considerat ca talveg al râului sau fluviului;
- 3) **principiul șanelului navigabil**, are o vechime mult mai mică decât celelalte principii amintite, fiind extrem de folosit în prezent, datorită implicațiilor sale asupra circulației fluviale. Ca regulă generală, în acest caz, traseul frontierei se va suprapune pe șanelul navigabil, iar la schimbarea acestuia (din cauze naturale sau antropice), se va schimba și traseul frontierei. În cazul insulelor sau ostroavelor, traseul frontierei va trece întotdeauna pe brațul care conține șanelul navigabil principal. Atunci când, datorită unor procese fizice, brațul folosit nu mai cuprinde șanelul navigabil, traseul frontierei va rămâne neschimbat, cu condiția ca procesul fizic care a dus la această situație să fie reversibil și să se poată reveni la situația normală, anterioară.

(C) pentru frontiera și, implicit, granița în sectoare maritime (*frontieră maritimă*):

- 1) **principiul liniei mediane**, care are la bază delimitarea unei linii mediane trasate între cele două state, formată din punctele situate la distanțe egale de punctele cele mai apropiate ale liniilor de bază, de la care se măsoară lățimea mării teritoriale asupra fiecăruia dintre cele două state;
- 2) **principiul echidistantei**, are la bază stabilirea unei linii de echidistanță între două capuri relevante pentru arealul respectiv, luându-se în calcul perpendiculara pe linia de țărm adiacentă frontierei;

- 3) *principiul liniei convenționale*, se referă la stabilirea de comun acord între părți, a unui traseu ce urmează o linie aleasă convențional funcție de înțelegerile stabilite anterior.

În afară de aceste metode specifice trasării frontierei maritime, se mai folosesc și alte metode care fac apel la sisteme de calcul geometric, plecându-se de la coordonatele topografice ale ultimelor două borne comune și alte puncte de reper pe teren. În acest sens se pot aminti: *metoda bisectoarei*, *metoda perpendicularei pe linia generală de țărm*, *metoda direcției spre centrul de greutate al mării*, *metoda paralelei geografice* sau cea a *meridianului geografic* etc. Toate aceste metode, la fel ce și metodele ce au la bază principiile enumerate anterior, trebuie să aibă în vedere atât configurația generală a țărmului, diferențele de lungime între țărmurile părților implicate și distanțele ce le separă, dar și de prezența unor guri de vărsare a unor râuri sau fluvii, de unghiul cu care acestea se varsă în mare, de prezența deltelor, a insulelor etc.

Unii autori²¹⁶, sesizează alături de existența celor trei etape ale trasării unei frontiere, și o a patra etapă, care ar putea fi denumită *administrarea* frontierei respective. Conform acestora, trasarea unei frontiere nu ar fi completă dacă ea nu ar avea ca finalitate administrarea și gestionarea ei. M.I.Glassner se referă la stabilirea unor reguli și proceduri pentru întreținerea și folosirea acestora. Dacă frontiera nu este administrată, în timp, se produce o degradare a ei, tinzându-se spre un stadiu apropiat celui de frontieră relictă, prin pierderea funcționalității, de regulă preluată de un alt sector localizat în altă parte. Administrarea frontierei tinde, astfel, să fie mai mult o parte componentă a funcționalității frontierei și nu o etapă a trasării acesteia. Acest lucru explică de ce unele zone adiacente ale unor frontiere au suferit o degradare economică în timp, neadministrarea corectă însemnând în acest caz lipsa unor investiții serioase, zonele respective fiind considerate a fi zone *instabile*. Exemplul cel mai concludent în această direcție este fosta frontieră dintre RFG și RDG, care pe o lățime de 40 km atât pe o parte cât și pe cealaltă era mult mai slab dezvoltată economic decât restul țării (de unde și denumirea dată de germani de „Zonenrandgebiet”).

În afara problemelor implicate de administrarea frontierelor și a zonelor adiacente, pot apare probleme chiar în cadrul procesului de definire și mai ales de delimitare a frontierelor. Astfel, pentru frontierele fluviale, evoluția râurilor implică schimbarea traseului frontierei și a graniței, ceea ce are urmări asupra folosirii canalului (șanelului) navigabil, a țărmurilor și chiar a talvegului. Un alt tip de probleme interesante sunt generate de existența unor cursuri de râuri cu același nume, aflate în zona adiacentă frontierei. Un astfel de caz a

²¹⁶ M.I.Glassner în *Political Geography*, ediția a II-a, la pag.84.

foșt întâlnit în anul 1944 la alocarea teritoriului Germaniei care trebuia să aparțină Poloniei. Pe teren, ca și pe hartă, existau două râuri în zona de frontieră cu numele Neisse. La trasarea frontier , sovieticii au luat în considerare râul din partea vestică (Görlitzer Neisse), iar americanii au considerat ca frontieră râul din partea estică a zonei (Silesian Neisse). Ca urmare a acestei „eron” frontiera poloneză a avansat spre vest cu aproximativ 200 km, în detrimentul Germaniei, lucru care a generat îndelungate discuții. Din această cauză, atunci când sunt folosite elemente fizico-geografice la trasarea frontierelor, sunt preferate formele pozitive de relief, cu precădere munții, atunci când separă entități diferite din punct de vedere antropic. În acest sens, când pe un versant și pe celălalt se regăsesc popoare sau națiuni diferite, muntele poate juca rolul de barieră, prezentând și o stabilitate mai mare în timp, neevoluând așa de ușor precum râurile²¹⁷. Situația, însă, nu se poate aplica în cazurile în care masivele montane respective nu sunt foarte înalte, au un grad de penetrare mare datorită mulțimilor de pasuri și trecători, dispun de multe depresiuni intramontane locuite, și mai ales atunci când circulația de pe un versant pe celălalt a fost atât de mare și de veche, încât pe ambele părți ale muntelui a apărut același tip de populație ce a generat același popor și națiune, care nu mai poate fi separată prin frontiere naturale de tipul munților. Este cazul Carpaților românești, care nu au jucat rol de barieră între Muntenia, Moldova și Transilvania, ci prin unitatea trăsăturilor fizico-geografice ale ambilor versanți a contribuit la unitatea trăsăturilor umane ale populației românești din cele trei provincii istorice amintite. În acest caz, muntele nu a despărțit, ci a unificat!

O situație deosebită este cea impusă de proiecția în atmosferă a frontierei terestre. Așa cum am putut vedea în subcapitolele anterioare, *frontiera terestră* este, practic, o zonă cu anumite dimensiuni fizice. Fiind vorba de o construcție tridimensională, intervine, pe lângă laturile teritoriale ale frontierei și un alt aspect, anume, acela de expansiune pe verticală. Acest lucru, îndreptățește pe cercetătorii problemei să vorbească de un nou concept, și anume: *frontiera*, sau *granița aeriană*. Avându-se în vedere „construcția” frontierei aeriene, putem s-o tratăm în egală măsură ca un element de sine stătător, dar și ca un element derivat ale celor trei forme cunoscute de frontieră, terestră, fluvială și maritimă. *Frontiera aeriană* ar putea fi înțeleasă ca limita impusă de planul vertical ce delimitează granița, plan vertical ce trece prin centrul bomelor marcatoare din cadrul fâșiei de frontieră. În acest caz, problema cea mai importantă legată de *frontiera aeriană*, ar fi până unde se duce planul vertical respectiv (imaginar), în altitudine. Această problemă a apărut relativ recent în istoria umană, după anul 1909, atunci când

²¹⁷ Tratatul din 1881 dintre Chile și Argentina stipula expres: „*frontiera va fi marcată ... de cele mai înalte vârfuri cordiliere...*”.

Bleriot traversează canalul dintre Marea Britanie și Franța la bordul unui avion. Problema capătă interes major după primul Război Mondial, când dezvoltarea aviației schimbă conceptul de război și inviolabilitate a teritoriului unui stat. Astfel, la o serie de conferințe internaționale²¹⁸ s-a dezvoltat printre altele și conceptul de „innocent passage” (trecere inocentă), însă în final el nu a fost adoptat, fiind respins, neaplicându-se în domeniul aerian. Din această cauză, toate reglementările din domeniul aerian, vor fi cuprinse în tratate între state, care vor delimita rutele de acces internaționale și modalitatea de desfășurare a traversării, rutele nefiind întotdeauna calea cea mai scurtă! Apariția în 1961 a posibilității ieșirii în spațiul cosmic (Gagarin-Sputnik), a ridicat o nouă problemă referitoare la delimitarea suveranității statale, cea referitoare la spațiul atmosferic și mai ales extraatmosferic: cât de sus se duce limita spațiului aerian național? Imediat au apărut divergențe între puterile posibil spațiale (SUA, URSS) și statele pretendente la acest statut (printre care Marea Britanie, Franța, Germania, dar și Japonia, China ș.a.). Au fost înaintate mai multe propuneri²¹⁹, însă nu s-au putut stabili reglementări unanim acceptate. Unele indicații apar totuși în tratatul Națiunilor Unite referitor la activitatea spațială, semnat de o serie de state în anul 1967, însă acestea nu sunt obligatorii.

Statele suverane, au posibilitatea să decidă asupra extinderii altitudinale a spațiului național aerian, deși Convenția de la Chicago, din 1944, stipula la art.1, principiul suveranității statelor asupra spațiului lor aerian, bazându-se pe principiul nediscriminării teritoriale. Tot în această convenție se amintesc cele „cinci libertăți ale aerului” referitoare la activitățile de survol, de escală tehnică, de îmbarcare și debarcare pasageri, corespondență și mărfuri, dar și dreptul statului de a interzice, limita sau condiționa anumite zboruri, în anumite zone ale spațiului său aerian. Din acest motiv se naște necesitatea reglementărilor stricte și în domeniul spațiului atmosferic și extraatmosferic, inclusiv al unor principii unanim acceptate, care să permită, pe de-o parte păstrarea neștirbită a principiului suveranității statale, iar pe de altă parte, să permită o circulație reală și liberă și în acest spațiu deosebit de important. O conferință în materie, așa cum s-a întâmplat în domeniul dreptului maritim, este mai mult decât necesară.

²¹⁸ Sesiunea Institutului de Drept Internațional de la Gand, din anul 1906 și de la Madrid, din anul 1911, Convențiile internaționale asupra navigației aeriene, de la Paris, din anii 1919, 1928 și 1929, Convenția de la Madrid, din 1926, Convenția de la Chicago, din 1944, cea de la Montreal, din 1947 și cea de la Haga, din 1955.

²¹⁹ Printre cele mai importante pot fi amintite: limita stratopauzei (40-50 km altitudine), propusă de C.Berezowski în 1969, limita de acțiune a forței gravitaționale (80-90 km altitudine), propusă de J.Kroell în 1953, orbitele satelitare minime (110-160 km altitudine), limită propusă de Cebis, Jukov și Koretki în 1961, sau stabilirea arbitrară a limitei altitudinale la 100 km, propusă de J.E.S.Fawcett, în 1968.

Zone cu statut special

O problemă deosebit de interesantă, legată de granițe și frontiere, se referă la existența și caracteristicile așa numitelor *zone cu statut special*. Acestea, sunt de fapt, legate direct de proiecția teritorială a frontierei în spațiul înconjurător, în anumite condiții, sau de o serie de teritorii ale statului în cauză, care au caracteristici deosebite, cu un statut juridic special, situate în cele mai multe cazuri, pe teritoriul altor state sau în afara teritoriului național.

Faptul că aceste zone dispun de un statut juridic special, le dă o anumită poziție, dar și o anumită funcționalitate, având un rol bine determinat, rezultat tocmai din această funcționalitate specifică. Dintre cele mai importante zone cu statut special putem aminti:

- punctele de trecere a frontierei de stat;
- zonele cu regim internațional: gările, porturile și aeroporturile internaționale;
- zonele libere;
- misiunile diplomatice, legațiile și oficiile consulare;
- navele și aeronavele sub pavilion național, aflate în exteriorul frontierei de stat.

Așa cum se poate observa din simpla înșiruire a acestor categorii, primele trei există și funcționează în interiorul teritoriului național, reprezentând în fapt, porțile de acces în interiorul statului, iar ultimele două categorii reflectă reprezentativitatea externă a statului respectiv în relație cu alte state. Fiecare dintre aceste categorii dispune de o serie de caracteristici, atât ca forme de existență înscrise pe teren, dar mai ales ca funcționalitate specifică reliefată printr-un regim juridic propriu:

- a) *Punctele de trecere a frontierei de stat*: funcționează în cadrul unei jurisdicții speciale, cu caracter militar sau militarizat, în care accesul, deplasarea și trecerea liniei de graniță este bine reglementat și supus unor reguli definite în regulamente generale sau de ordine interioară. Funcție de suportul fizic al frontierei de stat, aceste puncte de trecere sunt amplasate în legătură cu căile rutiere (șosele), feroviare, fluviale (porturi fluviale), maritime (porturi maritime) și aeriene (aeroporturi), ceea ce le dă o particularitate proprie fiecăreia. În același timp, aceste puncte de trecere a frontierei de stat, beneficiază de o serie de construcții speciale utilitare, menite a asigura buna desfășurare a activităților implicate de trecerea frontierei, de controlul și gestionarea acestei activități. Ele delimitează un spațiu special, în care accesul este controlat și uneori restricționat de organele de frontieră. De asemenea, aceste puncte de trecere a frontierei dispun de facilități legate de controlul vamal, în care se desfășoară activitatea de

prevenire a pătrunderii ilegale pe teritoriul statului în cauză sau de introducere sau scoatere a unor produse și articole interzise în acest scop. Punctele de trecere a frontierei au o anumită influență asupra spațiului înconjurător, funcționând ca centre polarizatoare pentru *micul trafic de frontieră*. Acesta se referă la circulația rezidenților din zonele învecinate frontierei de stat de o parte și de alta a graniței, de regulă în vederea desfășurării unor mici activități comerciale sau de subzistență.

- b) *Zonele cu regim internațional: gările, porturile și aeroporturile internaționale*: sunt de regulă situate fizic între linia de graniță reală a statului respectiv și aliniamentul care delimitează intrarea în zona cu statut special, aliniament denumit de unii autori „zonă de frontieră în extenso” (Stamate, 1997). În interiorul acestei zone de frontieră în extenso, funcționează controlul vamal și al organelor de frontieră, care au menirea a organiza filtre de control ale poliției de frontieră și a organelor vamale. În unele cazuri această zonă este situată dincolo de linia de graniță propriu-zisă, accesul la aceasta (la frontiera în extenso), făcându-se după traversarea graniței propriu-zise. În cazul aeroporturilor, punctele de control sunt poziționate în interiorul graniței reale, în așa fel încât linia ce delimitează punctele de control și de filtru vamal încorporează zona de frontieră în extenso, unde apare așa numita *zonă neutră* (no man's land), în care nici unul din statele vecine nu are jurisdicție.
- c) *Zonele libere*: reprezintă o „zonă bine delimitată dintr-un teritoriu național, în care pot fi introduse mărfuri în vederea prelucrării și comercializării lor pe terțe piețe, fără aplicarea restricțiilor regimului vamal, în comparație cu teritoriul național”²²⁰ Scopul creării acestor zone este constituit de dezvoltarea economică prin atragerea de capital străin. Necesitățile impuse de o astfel de zonă sunt legate de infrastructura corespunzătoare, de forța de muncă calificată, de materiile prime și de existența unor piețe de desfacere. Se disting: *zone portuare*, scutite de impozite, înființate de organizații transnaționale și companii de navigație și axate pe operațiuni simple; *zone libere de depozitare*, situate lângă frontiere și în porturi, folosite pentru stocarea mărfurilor necesare consumului în zonele învecinate; *zone libere de frontieră*, situate la frontiera dintre două state, în cadrul lor desfășurându-se mai ales activități industriale; *zone libere comerciale*, al căror principal obiectiv este aprovizionarea cu mărfuri de import a țării respective; *zone libere industriale de export*, a căror funcție principală este de a exporta produsele realizate în cadrul zonei.

²²⁰ *Dicționarul de geografie umană*, pag.355.

O caracteristică majoră a unor astfel de zone libere este aceea că ele se supun legislației naționale, legislație ajustată cerințelor impuse de activitățile desfășurate aici. Accesul la astfel de zone este controlat și direcționat de organe speciale cu prerogative în domeniul frontierei de stat și vamal.

- d) *Misiunile diplomatice, legațiile și oficiile consulare*: sunt organisme de reprezentare externă a statului respectiv, ierarhizate funcțional²²¹, aflate sub jurisdicția și conducerea directă a Ministerului de Externe. Ele reprezintă din punct de vedere teritorial, părți componente ale statului reprezentat, adică teritoriu național, cu toate prerogativele impuse de acest lucru (independență, suveranitate, inviolabilitate etc.). Aceste misiuni au ca scop general reprezentarea sub diferite forme a statului în relație cu un alt stat. Ele funcționează pe baza principiului reciprocității. Sunt amplasate pe teritoriul fizic al statului gazdă, cu care se desfășoară relațiile diplomatice respective. Sunt în fapt, construcții funcționale (clădiri, anexe etc.), delimitate strict, cărora statul gazdă are obligația de a le asigura protecția și inviolabilitatea²²². Limita acestor construcții, reprezentată de gardurile exterioare funcționează ca o graniță reală. În anumite situații, statul gazdă poate intra pe teritoriul acestor misiuni, dar numai pe baza unor motive extrem de bine întemeiate și numai în cazuri de extremă urgență. Acordul accesului, în situații normale, este dat de șeful misiunii (ambasador, consul etc.). Aceste misiuni pot acorda și statutul de azilant sau refugiat, având rol de sanctuar, tocmai prin inviolabilitatea teritoriului său. Ambasadele au un rol deosebit de important în promovarea imaginii statului respectiv, în dezvoltarea relațiilor economice, sociale și culturale între statul gazdă și proprietarul ambasadei.

²²¹ *Ambasada* constituie cel mai înalt nivel de reprezentativitate diplomatică a unei țări, cu sediul permanent, condusă de un ambasador, care are rolul de a se constitui în emisarul politic, economic, social și cultural al statului în cauză, în relație cu statul gazdă. Reprezentarea prin *ambasadă* are o vechime foarte mare, fiind consemnată încă din Antichitate, principalele imperii ale vremii (Egipt, Persia, Grecia, Roma) avându-și reprezentanți diplomatici la curțile imperiilor. În cadrul ambasadei apar o serie de atașați cu funcții culturale, economice și chiar militare. În *între timp* lângă ambasadă, mai există *legațiile*, care reprezintă o unitate diplomatică de rang inferior celui al ambasadei, condusă de un trimis extraordinar și ministru plenipotențiar sau de un însărcinat cu afaceri. Aceste forme de reprezentare sunt ceva mai noi ca perioadă de apariție, altele fiind menționate pentru prima dată în secolul XVI. *Oficiul consular*, reprezintă un post cu caracter permanent, însărcinat cu îndeplinirea sarcinilor consulare, de tipul consulatelor generale, viceconsulate și agenții consulare, fiind subordonat direct misiunilor diplomatice.

²²² Conform Convenției de la Viena din anul 1961, asupra relațiilor diplomatice și a Convenției de la Viena din anul 1963, asupra relațiilor consulare "...construcțiile și terenurile pe care se află locurile misiunilor diplomatice – ambasade, legații sau oficii consulare –, precum și bunurile imobile și mobile ale acestora, care se află în folosința lor, sunt inviolabile".

e) *Navele și aeronavele sub pavilion național, aflate în exteriorul frontierei de stat*: reprezintă fizic, părți ale teritoriului național, care se supun reglementărilor acceptate și ratificate de statele în cauză, având drept de liberă trecere, atunci când urmează trasee stabilite și aprobate la nivel internațional sub forma rutelor maritime sau aeriene. Aceste rute străbat apele libere sau sunt situate pe anumite coridoare aeriene ce străbat spațiile aeriene naționale. În cazul traversării apelor naționale sau a devierii de la rutele aeriene stabilite, trebuie să se ceară acordul expres al statului în cauză, implicând respectarea jurisdicției din domeniul internațional, neacordarea accesului în apele naționale sau pe coridoarele aeriene dorite fiind la latitudinea statului solicitat. Orice nesupunere poate fi considerată o încălcare a principiului suveranității naționale, și poate fi interpretat ca un act de agresiune, ostil, ceea ce impune măsuri corespunzătoare (cazul avionului de pasageri corean doborât deasupra teritoriului fostei URSS). În cazul navelor sau aeronavelor militare, trebuie să se urmeze o serie de proceduri speciale, acorduri bilaterale, accesul și traseul fiind la latitudinea statului traversat. Orice violare a spațiului național constituie act de agresiune directă. În cazul traversării apelor naționale, navele maritime au obligația să arboreze pavilionul statului în cauză, ca semn al respectării suveranității teritoriale a statului gazdă. De regulă, aceste proceduri sunt stabilite internațional, dar și în cadrul unor tratate bilaterale între state, în ideea evitării unor posibile cauze conflictuale, și în menținerea unor căi de acces echitabil pentru toate statele din zonă.

Toate aceste zone cu statut special, fac parte din ansamblul elementelor ce compun teritoriul unui stat, teritoriu delimitat de granițe și frontiere, elementele sale aflându-se în directă relație cu statele vecine, și care concură la crearea unui sistem funcțional de reprezentare a statului la nivel regional și global.

5. GEOGRAFIA POLITICĂ A MĂRILOR ȘI OCEANELOR

Titulatura de *geografia politică a mărilor și oceanelor*, în opinia majorității autorilor din domeniu (mai ales a celor aparținând școlii americane moderne), se referă la acele aspecte legate de legislația și dreptul mării, ca și componente spațiale sau teritoriale ale deciziilor politice²²³

Această parte componentă a geografiei politice, ocupă un loc aparte în primul rând prin importanța pe care o are domeniul studiat: mările și oceanele ocupă aproape $\frac{3}{4}$ din totalul suprafeței planetei, reprezentând un mediu extrem de divers și tot atât de bogat în resurse folositoare omului, oferă hrană variată și în cantități extrem de mari, reprezintă o cale de acces (transport) foarte ieftină și rentabilă economic, inclusiv cu potențial geopolitic și strategic prin prezența strâmtorilor care facilitează mișcarea dintr-un bazin în altul în perioade mici de timp, însă, în același timp, mările și oceanele lumii s-au constituit în surse de conflict de-a lungul istoriei.

Importanța primară constă, însă, nu în forma sau topografia zonei maritime, ci în funcționalitatea sa, atât geopolitică, în domeniul apărării, cât mai ales economică, în domeniul valorificării resurselor puse la dispoziție de mări și oceane. Trei areale au cea mai mare relevanță în domeniul mărilor și oceanelor privite prin prisma geografiei politice:

Apele teritoriale, ca extensiune maritimă a teritoriului unui stat;
Platoul continental și zona economică exclusivă, ca depozit de resurse și spațiu de exercitare a activităților economice proprii;
Marea liberă, ca și principală cale de transport, sursă de activitate economică, dar și spațiu geopolitic cu importanță strategică.

Aceste trei areale, dispun de proprietăți și caracteristici individuale care trasează, pe de-o parte modul de folosință a lor în economia sau viața statului respectiv, iar pe de altă parte relaționează statul costier cu alte entități statice vecine sau chiar aflate la o anumită depărtare.

Marea, văzută ca obiect de studiu al geografiei politice, reprezintă un concept cu determinare istorică, dezvoltat în paralel cu evoluția societății umane și a culturii materiale. Evoluția acestui concept, a fost una gradată raportată permanent la cuceririle științifice și tehnologice ale societății umane desfășurată încă din perioada Antichității, pe tot parcursul Evului Mediu, și în prezent. De-a lungul secolelor, conceptul de mare și ocean, și-a schițat

²²³ Glassner, M.I. (1986) *The New Political Geography of the Sea*, in "Political Geography Quarterly", vol.5, nr.1/1986, pag.6.

permanent semnificația, de la cea inițială de *barieră* care separă spații geografice diferite, la cel de spațiu necunoscut dar posibil a fi explorat, până la cel de *sursă de viață și hrană*, componentă fundamentală a geosferelor pământului. În același timp, marea a generat progres, a constituit calea de acces pentru descoperirea noilor pământuri în Evul Mediu, devenind substratul extensiunii teritoriale a speciei umane. Cea mai mare modificare conceptuală a mării, a apărut, însă, în perioada modernă și contemporană, când începe să fie privită ca o componentă de bază a vieții pe planeta noastră, inclusiv ca un mediu ce trebuie protejat și conservat pentru generațiile viitoare.

Din punctul de vedere al geografiei politice, marea a constituit un subiect extrem de important din două puncte de vedere: *resursele economice și potențialul geostrategic*. Din această cauză, încă din cele mai vechi timpuri, statele au încercat să construiască un sistem legislativ valabil și unanim acceptat referitor la „Legea mării”²²⁴. Deși încercările au apărut din Antichitate²²⁵, de abia la sfârșitul sec.XIII și începutul sec.XIV apar concretizări în domeniu²²⁶. Apariția și dezvoltarea imperiilor coloniale aflate peste mări, a impus reorientarea în acest domeniu și acordarea unei atenții mai mari, în special zonelor din apropierea coastelor. Tot în sec.XIV, dar mai ales în sec.XV, crește activitatea economică legată de mare, în special în partea nordică a Europei, încep să apară adevărate „flote de pescuit” care acoperă areale din ce în ce mai mari. Statele riverane părții nordice a continentului, încep să contureze și să aplice o politică de protecție a spațiilor maritime proprii, sesizând potențialul viitor, inclusiv prin stabilirea unor zone în care vecii trebuiau să aibă acordul lor pentru a intra și pescui²²⁷. Prima lucrare dedicată în totalitate acestui subiect a fost scrisă la începutul sec.XVII, de Huigh Cornets de Groot (1583-1645), intitulată *Marea deschisă* [Marea Liberă], urmată fiind de *Marea închisă* scrisă de britanicul John Selden²²⁸.

Sec.XVIII-XIX au adus noi dezbateri asupra funcționalității și structurării zonelor maritime apropiate statelor costiere, elementul comun, specific acestora, fiind distanța de la țărm spre interiorul mării care să fie recunoscută ca parte componentă a teritoriului statului respectiv. Până la sfârșitul sec.XIX, multe țări își stabileau singure structura spațiului maritim de care beneficiau, mergându-se de la 3 mile marine (cazul Italiei, SUA, Marii Britanii etc.), la 4

²²⁴ A se vedea cap.31 „The Law of the Sea”, din lucrarea lui M.I.Glassner (1996) *Political Geography*, ed. a II-a.

²²⁵ Fenicienii, romanii, grecii și ulterior chinezii au încercat să stabilească reguli în acest sens.

²²⁶ Deși însemnări asupra dreptului mării apar și în „Lex Rhodia” din sec.VII, o lege specifică mării poate fi considerată „Consolato del Mare” scrisă în această perioadă la Barcelona.

²²⁷ În sec.XVI englezii impun vaselor daneze de pescuit din Marea Nordului o astfel de condiție, extinzând până la 50 de mile marine acest teritoriu.

²²⁸ Selden, J. (1635) *Mare clausum, seu de dominio maris, libri duo*, London.

mile marine (majoritatea statelor scandinave), până la 6 mile marine (cazul Spaniei, Portugaliei, Imperiul Otoman etc.).

De abia după al II-lea Război Mondial, în urma unor conferințe asupra dreptului mării, marea majoritate a statelor au adoptat ca distanță a exercitării suveranității statale limita de 3 mile. Un moment important a fost Conferința a III-a a Organizației Națiunilor Unite, asupra legii mării din 1969, urmată de Convenția din 1982, care au propus adaptarea unui standard în domeniu, prin **extinderea** de la 3 mile marine la 12 mile marine a apelor aflate sub jurisdicția **directă** a statului. Astăzi, la începutul sec.XXI, marea majoritate a statelor **folosesc** limita de 12 mile marine pentru determinarea *apelor teritoriale* proprii.

Tabelul 8

Extensia mării (apelor) teritoriale

Extensia mării teritoriale	Exemple de state care au adoptat această extensie (1983)
3 mile marine	SUA, Marea Britanie, Australia, Belgia, Danemarca
4 mile marine	Norvegia, Suedia, Finlanda
5 mile marine	Cambodgia
6 mile marine	Spania, Italia, Grecia, Uruguay, Liban, Haiti, India, Israel, Portugalia, Thailanda
6,48 mile marine	Honduras, Turcia
9 mile marine	Mexic
10 mile marine	Albania, Egipt
12 mile marine	România, Guatemala, China, Bulgaria, Etiopia, Indonesia, Libia, Arabia Saudită, Venezuela, Algeria, Franța, Irak, Noua Zeelandă, URSS
50 km	Chile

Sursa: W.Leimgruber, 1988.

Apele teritoriale

Așa cum s-a putut vedea în subcapitolul anterior, importanța deosebită **trăsării** și gestionării apelor teritoriale rezultă din implicațiile strategice **economice**, dar și din capacitatea statului în cauză de a condiționa trecere **liberă** printr-un spațiu care îi aparține. Apele teritoriale au fost văzute, din **acest punct de vedere**, ca un „coridor de protecție” menit a apăra statul în **cauză** de posibile atacuri venite de pe mare. Pentru stabilirea extensiun **apelor teritoriale**, în prezent, se folosește conceptul amintit în capitolul referit la **granițe și frontiere**, limita apelor teritoriale reprezentând granița reală a **statului respectiv pe mare**. *Liniile de bază* (explicate în capitolul referitor la **granițe și frontiere**), au în vedere existența golfurilor, estuarelor, porturilor, a

altor facilități și construcții ale porturilor, amenajate de stat în zona costieră, lucru care modifică trasarea acestora. Apele teritoriale fac parte integrantă din teritoriul statului respectiv, prezentând aceleași caracteristici ca și teritoriul terestru deținut de stat.

Distanța de 12 mile marine (atât cât revine apelor teritoriale), se măsoară de la nivelul liniilor de bază spre interiorul mării, delimitându-se astfel locul frontierei și graniței maritime.

În interiorul apelor teritoriale, statul este suveran! Aici nu există așa numitul drept de liberă trecere (innocent passage), deși navele străine pot intra și traversa aceste ape atunci când au acordul expres al statului costier în cauză. Acest lucru se aplică și referitor la spațiul aerian situat deasupra apelor teritoriale, fiind practic, parte componentă a spațiului aerian național. Aici statul poate construi diferite facilități proprii (platforme de foraj, conducte, platforme portuare etc.), fără a cere acordul altor state. Tot aici activitățile economice ale statului respectiv sunt libere și pot fi desfășurate fără restricții, atâta timp cât nu aduc prejudicii mediului. Din acest punct de vedere, orice accident care periclitează calitatea mediului în interiorul celor 12 mile marine, implică măsuri de despăgubire din partea statului ce le-a cauzat, pe lângă obligațiile de refacere a calității mediului din zona poluată.

O serie de state, au cerut ca această mare teritorială să fie extinsă mult mai mult, uneori mergându-se până la valori extrem de mari, total nerealiste și nejustificate nici economic, nici militar²²⁹.

Aceste situații au ca punct de plecare nu atât dorința de asigurare a suveranității statale, ci mai degrabă o dorință de a dispune de cât mai multe resurse din zona respectivă.

Un alt aspect legat de demarcarea la 12 mile marine a apelor teritoriale, este limitarea extinderii jurisdicției unor state asupra a peste 100 de strâmtori situate la distanțe mai mici de 12 de mile marine de zonele de coastă. Acordarea unor extensii mai mari de 12 mile marine ar permite unor state să aibă controlul deplin asupra unor puncte strategice pe glob, atât din punct de vedere militar, cât și economic, restrângându-se astfel dreptul de liberă trecere prin aceste zone cu statut special. În unele cazuri, astfel de reglementări sunt cuprinse în tratatele existente între statele implicate, însă, și în acest caz, trebuie să se țină cont de legislația internațională din domeniul maritim.

Alături de strâmtori, ca puncte strategice deosebite, se remarcă insulele situate în interiorul sau la limita celor 12 mile marine ce constituie apele teritoriale. În primul rând, când insula este situată în interiorul celor 12 mile marine, ea este considerată ca și orice teritoriu terestru al statului respectiv.

²²⁹ Așa cum este cazul Filipine, care a încercat să impună în 1982 o limită situată la 285 mile marine! Astăzi, 11 state nu recunosc limita de 12 mile, 5 dintre ele operând cu distanțe situate între 20-50 de mile marine.

Discuția intervine atunci când se pune problema folosirii insulei ca linie de bază pentru măsurarea celor 12 mile marine care vor sta la baza trasării apelor teritoriale, pornind de la ea spre interiorul mării. Atunci când insulele sunt situate în exteriorul apelor teritoriale, dar recunoscute ca parte integrantă a teritoriului statal, ele se constituie ca baze ale trasării noilor ape teritoriale ce le vor înconjura la o distanță de 12 mile marine. Această situație, de multe ori, poate constitui un subiect de litigiu între state și poate genera chiar conflicte²³⁰.

Platoul continental și zona economică exclusivă

O altă problemă mult discutată în cadrul geografiei politice a mărilor și oceanelor este aceea a *platoului continental* și a *zonei economice exclusive*. Deși termenul de „*zonă economică exclusivă*” a fost folosit pentru prima dată în anul 1945 de președintele Truman, în cadrul *Proclamației Truman referitoare la platforma continentală*, ideea extensiei economice a jurisdicției unui stat a apărut la începutul sec.XX. În cadrul platoului continental și a zonei economice exclusive, statul poate desfășura cu precădere activități economice în mod preferențial. Limita platoului și a zonei economice exclusive este situată la 200 mile marine, măsurate de la nivelul liniilor de bază, limită stabilită și trecută în articolul 57 al Convenției asupra dreptului mării a Organizației Națiunilor Unite, din 1982. Un element definitoriu este cel al adâncimii platoului continental. Conform Convenției de la Geneva asupra dreptului mării, din februarie 1958, adâncimea, adoptată la nivel internațional, este de 200 metri, ceea ce însumează circa 7,6% din totalul suprafeței oceanului planetar, zonă extrem de extinsă, care înglobează foarte multe resurse naturale. Fiecare stat cu ieșire la mare are dreptul să revendice o astfel de suprafață în care „*are suveranitate economică pentru explorarea și exploatarea, consumarea și gestionarea resurselor naturale, aflate în subsolul, în apa sau la suprafața apei din această regiune*”²³¹. De asemenea, jurisdicția economică a statului se extinde asupra conservării și exploatării resurselor de pește, alge marine și alte viețuitoare cu relevanță economică, dar mai ales asupra resurselor din subsolul platoului continental, cele mai importante fiind depozitele de petrol și gaze naturale, inclusiv alte minerale exploatabile, noduli polimetali etc.

²³⁰ Un caz interesant în acest sens este existența a 2 stânci la sud de Japonia (Reciful Douglas), denumite Okinotorishima, și care au dimensiuni extrem de reduse (de ordinul metrilor). Totuși, pe această bază, Japonia poate cere atât ape teritoriale până la distanța de 12 mile marine, cât mai ales zonă economică exclusivă, care ar însemna o suprafață de 283.000 km², suprafață mai mare decât cea a României!

²³¹ Glassner, M.I. (1996), pag.531, citând din articolul 56, paragraful 1 al Convenției din 1982.

În prezent circa 85-95% din totalul producției industriale de pește este legată de zonele economice exclusive. Alături de aceste resurse, aceste zone oferă surse de energie neconvențională, cum ar fi cea a valurilor, a mareelor, cea geotermală etc. care sporesc importanța economică a acestora.

Ca un paradox, în ciuda bogățiilor concentrate în aceste areale, nu mai mult de 10 țări dețin peste 50% din totalul suprafețelor ocupate de zone economice exclusive, din care 5 țări sunt considerate a fi supradezvoltate (SUA, Australia, Noua Zeelandă, Canada și Japonia). Această situație se întâlnește și în ceea ce privește producția de petrol obținută din platoul continental, SUA, Rusia, Marea Britanie, Norvegia și Australia deținând nu numai cele mai mari producții de petrol, dar și zonele economice exclusive cele mai întinse.

Un alt aspect rezultat din trasarea zonelor economice exclusive este cel geopolitic. Avându-se în vedere distanța de 200 de mile marine până la care acestea se extind, orice deviație, chiar subunitară, în trasarea unghiurilor specifice granițelor maritime, duce la apariția de diferențe în suprafața acestor zone de zeci și sute de mii de km², ceea ce poate constitui o sursă de conflicte între state.

Marea liberă

Zona cea mai extinsă a suprafeței globului constituie marea liberă. Ea se desfășoară în afara celor 200 de mile marine specifice zonei economice exclusive, reprezentând un bun comun tuturor statelor de pe glob. Folosirea mării libere nu este supusă reglementărilor naționale specifice nici unui stat, ci în acest caz funcționează legislația internațională menită a nu favoriza nici o parte implicată. Această mare liberă reprezintă un areal unde nici un tip de resursă nu poate fi revendicată doar de un singur stat. Folosirea acestora trebuie făcută doar în scopuri pașnice, avându-se în vedere cooperarea atât economică, cât și științifică, în domeniul protecției și conservării mediului marin.

Marea liberă este deschisă pentru circulația tuturor vaselor civile sau militare, aici putându-se desfășura activități de transport, pescuit, exploatarea resurselor, activități militare etc. fără acordul vre-unui stat, însă cu respectarea reglementărilor internaționale.

Activitatea de cercetare științifică este liberă în aceste areale, totuși avându-se în vedere costurile implicate de astfel de activități, puține state își permit –din punct de vedere financiar– o astfel de activitate în marea liberă. Acest lucru are implicații în ceea ce privește activitatea de conservare a mediului –implicit prevenția poluării–, extrem de greu de controlat în cadrul mării libere.

Marea liberă are implicații și în ceea ce privește aspectele tehnologiei militare. Ea, marea liberă, este practic, „terenul de încercare” pentru diferite tipuri de arme și muniții, rachete, inclusiv pentru arme atomice sau cu hidrogen. Toate aceste activități sunt posibile datorită unei lipse a reglementărilor precise și explicite referitoare la marea liberă și la activitățile militare. Cazul sudului Oceanului Indian și a sudului Oceanului Pacific se constituie într-un exemplu elocvent în domeniu.

În cazul mării libere extinderea cablurilor TV sau de telefonie-telegraf, la fel ca și străbaterea spațiului aerian situat deasupra acestora este liberă, nefiind reglementată de o legislație restrictivă. Ca un caz particular, străbaterea spațiului aerian aferent mării libere, se face pe traseul desemnat prin rute aeriene (pentru avioanele comerciale și de pasageri), nu din motive de securitate și respectarea suveranității statelor, ci din motive de siguranță a traficului aerian (pentru preîntâmpinarea coleziunilor în zbor).

Elementul cel mai important, legat de marea liberă, rămâne cel al exploatării resurselor subsolului, avându-se în vedere bogățiile minerale ce există în aceste regiuni. Din păcate, tehnologia necesară acestei exploatări este extrem de costisitoare, nefiind accesibilă decât marilor puteri economice care au, astfel, un acces preferențial la aceste resurse minerale. Deși Convenția asupra dreptului mării din 1982 a creat o autoritate în domeniu, pentru a asigura o exploatare și un control just și echitabil asupra resurselor, aceste reglementări au doar un rol consultativ și nu unul imperativ, ceea ce face aproape inexistentă impunerea reglementărilor internaționale din domeniu.

6. GEOGRAFIA ELECTORALĂ

Definiții, obiectul de studiu și istoricul dezvoltării

Cea de-a șasea componentă a geografiei politice, numită de unii autori *geografie electorală*²³² iar de alții *geografia alegerilor*²³³, reprezintă un domeniu de studiu pe cât de nou, pe atât de incitant și interesant, nu atât ca metodă de studiu, cât mai ales ca fenomenologie implicată și ca importanță directă a urmărilor practice din domeniu. Geografia electorală își are rădăcinile înfipite în realitățile politice ale începutului de sec.XX, însă avântul deosebit și dezvoltarea sa reală s-a întâmplat de abia în a doua jumătate a sec.XX. Apariția, inițială, a acestei discipline este legată de geograful francez André Siegfried, considerat de marea majoritate a autorilor din domeniu ca fiind fondatorul acestei discipline, prin lucrarea sa de „pionerat” intitulată *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République*, apărută în anul 1913, în care autorul folosește cartografierea fenomenului politic ca metodă principală de analiză. În această lucrare, care a pus bazele teoretice ale disciplinei, Siegfried înaintează ideea conform căreia mediul geografic ar fi avut un rol fundamental în orientarea electoratului francez, legând decizia politică a individului de localizarea geografică a reședinței acestuia și de trăsăturile geografice ale mediului în care respectivul trăiește. Este un prim exemplu de *determinism electoral*, concept care va dispărea treptat din modul de tratare al disciplinei, astfel încât în deceniul 6 al sec.XX concepțiile din domeniu se vor depărta profund de aceste idei. Deși prezentă în aproape toate școlile de geografie politică actuale, geografia electorală a cunoscut cea mai mare extindere în cadrul școlii anglo-saxone și cu precădere în cadrul școlii americane. De la aceasta din urmă ne vin nu numai cele mai profunde analize din domeniu, dar și majoritatea metodelor de analiză, terminologia specifică precum și cele mai cuprinzătoare definiții și taxonomizări specifice acestei discipline componente a geografiei politice.

Școala americană a încercat să cuprindă în acest domeniu aproape toate aspectele legate de activitatea de votare, dar și pe cele impuse de

²³² Marea majoritate a autorilor din domeniu a optat pentru această terminologie.

²³³ M.I.Glassner optează pentru această denumire în lucrarea sa *Political Geography*, second edition, la pagina 203, plecând de la considerendul că, în principal, această disciplină componentă a geografiei politice are ca obiect de studiu analiza teritorială și spațială a rezultatelor alegerilor. Această apreciere aparținea anului 1995. Același autor, însă, va renunța la ea nouă ani mai târziu, adoptând deja impusa terminologie a *geografiei electorale*, în ediția a treia a aceleiași lucrări, la pag.181.

analiza spațială și teritorială a sistemelor electorale, a reprezentării proceselor politice rezultate în urma scrutinurilor într-o anumită unitate politico-administrativă. O serie de autori au încercat, pornind de la aceste considerente, să explice particularitățile și obiectul de studiu al acestei discipline. H.J.de Blij și A.B.Murphy au extins în lucrările lor și mai mult sfera de acoperire a geografiei electorale, introducând noi concepte și câmpuri de analiză specifice acestui domeniu. Cei doi autori vorbesc chiar de un „comportament electoral”, prezentându-ne în lucrarea comună intitulată *Human Geography. Culture, Society and Space*, apărută în anul 2003, două definiții extrem de interesante din care se poate desprinde obiectul de studiu al acestei discipline. În concepția lor, geografia electorală ar reprezenta „studiul comportamentului electoral, în special al modului în care mediul geografic și cultural influențează decizia electorală” (pag.230), sau „un subdomeniu al geografiei [umane n.n.] care tratează variatele aspecte spațiale ale sistemului de votare, comportamentul electoral și reprezentativitatea votului” (pag.568). Ambele definiții au meritul de a aduce în discuție esența metodologică specifică geografiei electorale, și anume *comportamentul electoral*. Într-adevăr, totalitatea deciziilor politice ce implică acțiunea de votare precum și urmările spațiale ale exercitării votului au la bază comportamentul electoral al alegătorului. Chiar și sistemele electorale, modul în care activitatea electorală se desfășoară, sunt tributare comportamentului electoral. În acest fel, acesta din urmă devine esența activității de votare, iar reprezentarea grafică și cartografică a acesteia va constitui elementul de bază al geografiei electorale. Faptul că reprezentarea comportamentului electoral se face la nivel spațial, mai ales prin *hărți electorale*, aduce geografia electorală în interiorul geografiei, devenind o *disciplină eminent geografică*, deși, la fel ca celelalte discipline din cadrul geografiei politice, aceasta lucrează cu multe elemente specifice altor științe umaniste.

Influența școlii americane asupra acestui domeniu, extrem de modern și de dinamic în același timp, se poate observa în aproape toate lucrările existente, inclusiv în cadrul școlii române, care, deși aflată încă la început în această direcție, a reușit să producă o serie de lucrări, articole sau comunicări științifice ce abordează probleme legate de geografia electorală. Impactul școlii americane se vede și în modul de abordare al preocupărilor cercetătorilor români din acest domeniu. V.Bodocan²³⁴ afirma în anul 1997 faptul că geografia electorală (căreia i-a dedicat un capitol întreg în lucrarea amintită) ar reprezenta „analiza geografică a alegerilor, analiza referendumurilor și plebiscitelor”, definiție regăsită, într-o formă aproape identică, în lucrări ale geografilor americani (M.I.Glassner) sau britanici

²³⁴ ...În lucrarea sa *Geografie politică*, la pag.168.

(P.J.Taylor). Tot același autor român afirmă că geografia electorală folosește în cadrul studiilor din acest domeniu *statistica electorală*, aceasta din urmă depășind statutul de metodă de analiză, devenind, astfel, o aplicare teritorială a elementelor statistice referitoare la vot. Accentul pus pe reprezentativitatea spațială a votului, accent preluat de la exponenții școlii americane²³⁵, a dus la orientarea analizei specifice acestui domeniu spre rezultatul procesului electoral și nu spre cauzele care determină desfășurarea într-un anumit mod a acestui proces.

Școala română din domeniu, extrem de tânără și aflată încă la început în această direcție²³⁶, s-a orientat mai mult asupra elementelor generatoare de comportament electoral, inclusiv asupra elementelor de condiționare geografică și socială a procesului de votare. În *Dicționarul de geografie umană*, regăsim o definiție foarte interesantă a geografiei electorale, definiție care orientează analiza spre aceste elemente generatoare de comportament electoral. În lucrarea amintită geografia electorală reprezintă „o abordare geografică a analizei electorale, având în vedere organizarea, conducerea și rezultatele votului....ea cuprinde patru mari subdomenii:

- (a) organizarea spațială a alegerilor, în special în sensul delimitării unităților;
- (b) modelele spațiale și structura repartiției votului;
- (c) influența mediului și a factorilor culturali asupra deciziilor de votare;
- (d) efectul deciziilor de votare asupra spațialului” (pag.140).

Așa cum se poate observa din această definiție, geografia electorală lucrează nu numai cu rezultatul votului, ci mai ales cu determinantele geografice și culturale care influențează și condiționează activitatea de votare. Probabil, din această cauză, mulți specialiști din domeniu, asimilează din punct de vedere analitic, geografia electorală cu analiza condiționărilor complexe ce influențează votul, raportând aceste condiționări la teritoriu²³⁷. Această orientare dublă a geografiei electorale a dus la apariția în timp a unei anumite „bipolarități” științifice specifice acestei discipline, pentru unii autori

²³⁵ A se vedea lucrarea lui R.E.H.Mellor, intitulată *Nation, State and Territory. A Political Geography*, unde autorul american afirmă la pag.134 faptul că geografia electorală este în esență „reprezentarea [spațială n.n.] a nivelului votului”, legând esențialmente geografia electorală de rezultatul exercitării dreptului la vot.

²³⁶ În România se remarcă o lipsă totală a preocupărilor din domeniu în prima jumătate a sec.XX, dar și în perioada 1944-1989, când datorită sistemului politic și electoral disciplinat, împreună cu întreaga geografie politică, era considerată „reacționară” și interzisă. Al.I.Ilieș afirma în cadrul tezei sale de doctorat, faptul că în această perioadă „geografia electorală nu a avut obiect de cercetare în România” (Ilieș, Al., 1998, ...op.citate, pag.343).

²³⁷ Este meritul geografilor [umanisti n.n.] de a orienta geografia electorală spre elementele spațiale, inclusiv elementele de spațialitate culturală, specifice proceselor desfășurate în domeniul social și cultural.

geografia electorală fiind o parte a geografiei politice, chiar esența acesteia, iar pentru alții, geografia electorală fiind o disciplină de sine stătătoare, aparținând mai mult sociologiei decât geografiei.

În ambele cazuri, geografia electorală reprezintă un tip anume de studiu aplicabil în sistemul electoral unde există preferințe politice pentru mai multe partide, necesitatea pluripartidismului devenind –astfel– imperativă, metoda de analiză neavându-și rostul în mod real în sisteme politice mono-partide. Sistemele electorale moderne au apărut în Europa Occidentală în prima jumătate a sec.XIX, odată cu dezvoltarea societăților capitaliste de tip industrial, care au generat o clasă nouă, proletariatul. Deși aceste sisteme electorale au ceva vechime istorică, forma și caracteristicile lor actuale nu se regăsesc în fazele incipiente. Femeile și anumite clase sociale au fost privilegiate de dreptul la vot până la începutul sec.XX, numărul electorilor fiind astfel foarte redus, inclusiv ca pondere din totalul populației. Acest lucru a influențat și în unele cazuri a determinat „orientarea” politică și electorală a votului dat.

Tabelul 9

***Evoluția ponderii electoratului în câteva democrații europene
(% din totalul populației)***

Țara \ Anul	1840	1900	1930	1950	1980
Belgia	1	22	20	65	70
Marea Britanie	4	16	66	68	75
Franța	0,4	29	28	61	67
Olanda	4	12	51	56	72
Norvegia	8	9	57	66	74
Suedia	7	8	61	66	74
România	1	3	22	67	70

Sursa: Prelucrare după Bodocan, V 2000 op citate, pag 38-40

Alături de discriminările pe bază sexuală și socială, percepțiile rasiste au împiedicat pentru multă vreme accesul anumitor categorii de cetățeni la un drept elementar, acela de a-și decide prin vot propria soartă. Este cazul coloniilor din America de Sud și din Africa, dar și a Statelor Unite, unde dreptul la vot era specific doar pentru populația albă până în anul 1870, restricționând astfel participarea la vot a peste 5 milioane de cetățeni americani.

Caracteristicile actuale ale sistemelor electorale sunt rezultatul evoluției societății umane, dar și a schimbărilor petrecute în viața politică și socială din ultimele cinci decenii. Odată cu aceste schimbări, ca dovadă a receptivității

lumii științifice la problemele actuale din acest domeniu, după anul 1960 au început să apară un număr tot mai mare de studii în acest domeniu. Nu numai aspectul cantitativ s-a schimbat, abundența studiilor din acest domeniu demonstrând importanța pe care geografia electorală o are în viața de zi cu zi, ci chiar aspectele calitative, structurale, de esență, s-au schimbat de-a lungul ultimelor decenii ale sec.XX. Cea mai mare transformare specifică acestei ultime perioade se referă la individualizarea și consolidarea a patru domenii fundamentale de studiu specifice geografiei electorale, domenii „cimentate” și reprezentative pentru această disciplină. Cele patru domenii au devenit, astfel, cele patru componente de bază ale geografiei electorale, în cadrul lor regăsindu-se majoritatea temelor și problemelor abordate.

Componentele geografiei electorale

Urmare a evoluțiilor din domeniu și mai ales a reorientării cercetătorilor²³⁸ spre aspecte mult mai complexe legate de vot și de procesul electiv, geografia electorală s-a structurat în patru direcții majore, considerate a fi componentele de bază ale acesteia. Acestea sunt:

1. *Geografia votării;*
2. *Geografia reprezentării;*
3. *Geografia sistemelor electorale;*
4. *Geografia partidelor politice.*

Prima componentă, intitulată *Geografia votării*, reprezintă direcția „clasică” de evoluție a geografiei electorale, având cea mai mare vechime a preocupărilor și concentrând cele mai multe studii din domeniu. Această orientare folosește cu precădere *statistica electorală, harta și analiza matematică* pentru trasarea evoluției în timp și spațiu a sistemelor electorale.

A doua componentă, *Geografia reprezentării*, este, în sine, o „derivată” a primei componente, însă datorită importanței pe care și-a câștigat-o și urmărilor pe care le are în cadrul analizei și interpretării votului, s-a constituit ca o componentă de bază a geografiei electorale. *Geografia reprezentării* lucrează în principal cu două fenomene importante: *malaportionment-ul* și *gerrymander-ul*. Cele două fenomene au o importanță covârșitoare în procesul reprezentării atât a unităților electivă cât și a rezultatelor procesului de votare.

²³⁸ În rândul celor mai reprezentativi autori care recunosc aceste componente putem aminti aici pe Peter J.Taylor și Ronald J.Johnson care pun accentul pe primele trei componente, dând o mai mică importanță celei de-a patra. V.Bodocan citează în lucrarea sa la pagina 170 opiniile celor doi autori amintiți, optând, însă, pentru sistemul ce cuprinde doar primele trei componente. Cea de-a patra componentă este recunoscută, însă, de autori de prestigiu cum ar fi M.I.Glassner, C.Fahrer, C.Pasquino, R.E.H.Mellor ș.a.

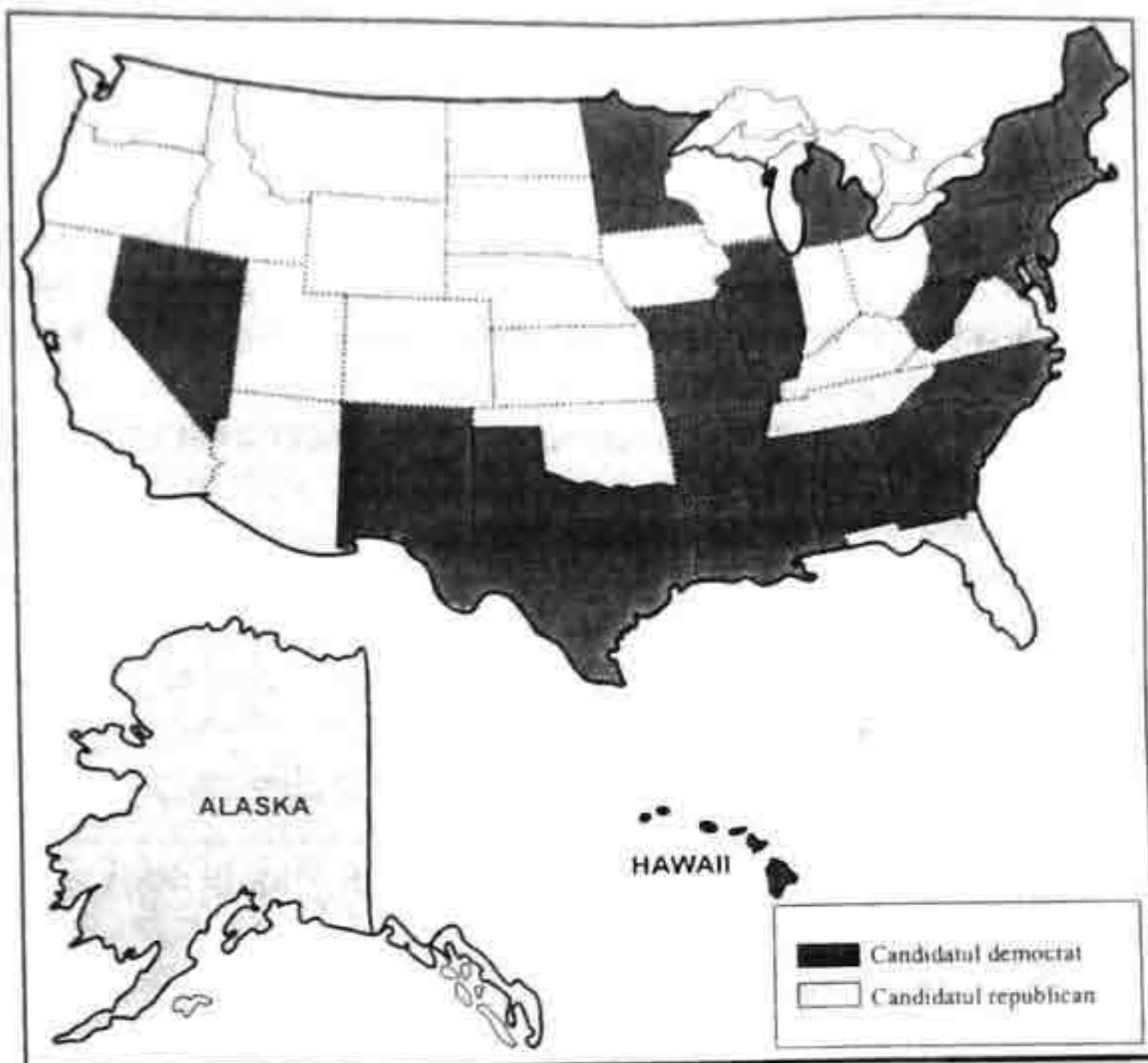

Fig.30 Rezultatul alegerilor prezidențiale din 1960, S.U.A.

Mallaportionment-ul se referă la o procedură menită a influența sau modifica rezultatele alegerilor într-o anumită unitate administrativă. În esență, este vorba de modificarea numărului de alegători în circumscripțiile electorale în așa fel încât să fie favorizat un anumit candidat sau partid. Dacă în circumscripțiile electorale există un număr diferit de alegători, cu o anumită orientare spre un candidat anume, există șansa ca rezultatele alegerii în acele circumscripții electorale să nu reflecte realitatea corect și să inducă o anumită opțiune politică neconformă cu realitatea. Existența unui număr diferit de alegători în circumscripțiile din cadrul unui district, comitat, raion sau județ duce la obținerea unor rezultate ce pot favoriza un anumit candidat sau grupare politică. Explicația este legată de faptul că fiecare circumscripție trebuie să aleagă același număr de oameni politici, chiar dacă unul este ales într-o circumscripție cu 1.000 de votanți iar altul într-o circumscripție cu numai 100 de votanți. În acest fel reprezentativitatea politică se schimbă în favoarea candidatului cu un număr mai mic de alegători²³⁹.

²³⁹ În acest fel pot ajunge în parlament senatori sau deputați care au obținut votul unui număr extrem de mic de alegători, comparativ cu alți senatori sau deputați care pentru același loc în Parlament au nevoie de mult mai multe voturi.

Gerrymander-ul reprezintă procesul trasării limitelor circumscripțiilor electorale în așa fel încât să favorizeze anumiți candidați sau formațiuni politice care dețin majoritatea opțiunilor în anumite areale²⁴⁰. Termenul de gerrymander a fost folosit pentru prima dată în anul 1812 când guvernatorul Elbridge Gerry, guvernator al statului Massachusetts, a semnat o lege care permitea retrasarea districtelor electorale din comitatul Essex. În acest mod el a favorizat partidul căruia îi aparținea, de la numele său „Gerry” și de la faptul că noua hartă a districtelor electorale semăna cu o salamandră („mander” în limba engleză) a reieșit termenul de „gerrymander”.

Cea de-a treia componentă a geografiei electorale este intitulată *Geografia sistemelor electorale*. Aceasta reprezintă o preocupare mult mai recentă în domeniul geografiei electorale decât cele două amintite anterior și este rezultatul unor analize și interpretări a deciziei electorale privită sub forma sistemelor electorale complexe. Aceste sisteme electorale sunt determinate de sistemul politic existent în cadrul societății respective, dar și de o anumită tradiție, de percepțe culturale și chiar religioase, de nivelul de dezvoltare socială și de modul în care, de regulă, președintele sau parlamentul sunt priviți de mase. Există, în principiu, trei mari sisteme electorale, dar care pot avea subtipuri proprii, specifice anumitor state. Aceste tipuri majore sunt:

- (a) *sistemul pluralist*, în care la alegeri participă mai multe partide sau candidați și câștigă partidul sau candidatul care are cele mai multe voturi, nefiind necesară condiția depășirii cifrei de 50% sau a altor valori majoritare. Un astfel de sistem prezintă avantajul exercitării unui singur vot, într-un singur scrutin, deci cheltuieli mai mici, însă reprezentativitatea este destul de limitată. În plus, în cazul neprezentării la vot a alegătorilor, există posibilitatea ca gruparea sau persoana politică ce va câștiga alegerile să nu fie reprezentativă pentru circumscripția respectivă, uneori deținând doar voturile câtorva zeci de procente din totalul populației respective. Statele care folosesc acest sistem electiv sunt: SUA, Marea Britanie, Canada, Noua Zeelandă etc., în general cele aflate în sfera anglo-saxonă de influență;
- (b) *sistemul majoritar*, în care se organizează unul sau două scrutinuri, al doilea scrutin fiind necesar dacă la primul nici un candidat sau formațiune nu a reușit să depășească ponderea de 50% plus un vot din totalul voturilor valabil exprimate. Dacă la primul scrutin, unul din candidați (sau formațiune politică) reușește să câștige 50% plus un vot din totalul voturilor valabil exprimate, atunci el este declarat câștigător. Dacă nu, atunci se va organiza al doilea scrutin, la care vor participa doar primi doi clasați în ordinea procentajelor obținute. Dintre aceștia

²⁴⁰ Exemplul tipic este cel al UDMR-ului în județele Harghita și Covasna.

doi se va alege câștigătorul, funcție de cel care a obținut cel mai mare număr de voturi, indiferent dacă depășește 50% sau nu. În rândul statelor care folosesc acest sistem se înscriu Franța și România. Sistemul oferă un grad de reprezentativitate mult mai corect decât primul sistem, însă implică cheltuieli sporite comparativ cu primul;

- (c) *sistemul proporțional*, aplicabil în special pentru ocuparea locurilor din parlament, reprezintă un sistem în care aceste locuri sunt alocate partidelor sau candidaților înscriși pentru alegeri, conform procentului de voturi obținut de fiecare în circumscripțiile implicate în procesul de votare. Alocarea este, astfel, „proporțională” cu numărul voturilor obținute. O serie de țări europene (Danemarca, Finlanda, Belgia, Elveția ș.a.) folosesc acest sistem. Gradul de reprezentativitate ține, aici, de nivelul prezentării la vot și de opțiunea alegătorilor, aceștia putând să „sanctioneze” pe candidații sau formațiunile politice nereprezentative.

Cea de-a patra componentă a geografiei electorale se referă la *Geografia partidelor politice*. Această direcție de studiu, dezvoltată în ultimele patru decenii ale sec.XX, a fost propusă și introdusă de autorul american John Agnew, în anul 1960, odată cu apariția lucrării sale intitulată *From Political Methodology to Geographical Social Theory? A Critical Review of Electoral Geography*. Această nouă abordare a geografiei electorale a adus modificări importante în ceea ce privește rolul și locul partidelor politice în spațialitatea fenomenelor din sfera politicului. O serie de autori au preluat imediat acest nou concept²⁴¹, „trasând” și „delimitând” atât obiectul de studiu al acestei noi orientări, cât și limitele în care studiile din domeniu pot evolua. În concepția autorilor amintiți la subsol, exprimată în lucrarea *Developments in Electoral Geography*, la pagina 15, geografia partidelor politice studiază relația dintre performanța electorală și organizarea/mobilizarea partidelor politice. În acest fel, analiza în domeniul geografiei electorale se „mută” de la interpretarea rezultatelor procesului electiv, la factorii ce determină procesul electiv, inclusiv la „celula” politică, partidele. Această celulă politică este responsabilă, printre altele, și de formarea unor *sisteme politice* specifice diferitelor state, sisteme care condiționează și modelează opțiunea politică a individului. C.Pasquino²⁴² evidențiază, în anul 2002, patru mari sisteme politice valabile atât la nivel regional, cât și la nivel continental:

- (a) *sistemul politic anglo-american*, de vădită influență britanică, prezent în aproape toate statele în care se vorbește limba engleză sau care au fost colonii ale imperiului britanic;

²⁴¹ Printre aceștia numărându-se R.J. Johnston, F.M. Shelley, P.J. Taylor ș.m.a.

²⁴² Pasquino, C. (2002) *Curs de știință politică*, Institutul european, Iași, pag.29.

- (b) *sistemul continental*, caracterizat de o descentralizare masivă și de un grad mai mare de reprezentativitate, specific țărilor vest-europene;
- (c) *sistemul politic specific țărilor pre-industrializate*, aflate într-o etapă intermediară de dezvoltare economică, în care predomină anumite aspirații naționaliste;
- (d) *sistemul politic al statelor totalitare*, regăsibil atât în Europa, cât și în Asia (fostele republici sovietice) dar și în Africa. Acest sistem politic este inert, nereprezentativ și nu oferă o opțiune politică reală cetățenilor statelor respective.

Aceste sisteme politice se evidențiază, sau mai bine spus, se diferențiază, nu numai prin gradul de reprezentativitate al votului, ci mai ales prin comportamentul electoral al indivizilor care votează. Un element fundamental legat de comportamentul electoral se referă la participarea efectivă la vot, știut fiind faptul că participarea la vot crează reprezentativitatea votului, deci oferă justificare politică candidatului sau grupării politice respective. Problema participării la vot este, în fapt, esența reprezentativității, anumite sisteme de votare sau sisteme politice putând compensa o mai slabă participare sau, din contră, accentua slaba participare la urne.

Tabelul 10

Procentajul mediu al participării la vot pentru Camera Inferioară în diferite democrații, în perioada 1950-1980

ȚARA	Procentajul mediu
Australia	95
Malta	94
Austria	92
Belgia	91
Italia	90
...	-
...	-
...	-
SUA	54
Elveția	54

Sursa: Pasquino, C., 2002...op.citate, Tab.2.1., pag.63

Această diferență în ceea ce privește participarea la vot, are o serie de explicații, printre care se numără și cele cu relevanță spațială și teritorială. În unele cazuri, chiar distanța până la secțiile de votare se constituie într-un obstacol în calea prezentării la vot. Gradul mare de izolare al unor circumscripții electorale, așa cum este cazul în Nigeria, sau în alte state

africane sau asiatice, poate duce la o prezență redusă la vot. De asemenea, obstacolele orografice pot genera o prezență slabă la vot. Acestor elemente de natură fizico-geografică li se pot alătura cele de natură umano-geografice, cum ar fi o dereglare a structurii pe grupe de vârstă și sexe, știut fiind faptul că anumite grupe de vârstă se deplasează mai greu....

În cele mai multe cazuri, însă, prezența redusă la vot are ca și cauză principală dezinteresul pentru viața politică sau slaba ofertă electorală a candidaților sau partidelor politice implicate în acest proces. În multe cazuri, inclusiv în democrațiile stabile europene, oferta diferitelor partide politice nu satisface cerințele de bază ale electorilor. Putem remarca aici un proces de transformare continuă a partidelor politice plecându-se de la o bază ideologică și trecând spre o bază socială și economică, preponderent. De asemenea, remarcăm o schimbare a statutului, rolului și locului partidelor pe arena politică actuală. Toate aceste transformări au, la un moment dat, o reliefare spațială și implicit teritorială care se reflectă în procesul de votare. Însăși modul de percepție al partidelor politice se schimbă. În prezent originea partidelor este atât de diferită față de cea a partidelor care au luat naștere în trecut, încât specificul inițial ideologic se pierde printre caracteristicile sociale, de grup, chiar psihice, specifice grupării respective. Max Weber și Giovanni Sartori apreciau în anul 1974, respectiv în 1976, că partidele politice sunt „organizații liber create și orientate către o recrutare liberă...scopul lor fundamental fiind acela de a aduna voturi pentru alegerile vizând funcțiile politice” (Weber, 1974), respectiv „grupări politice identificate printr-o etichetă oficială care se prezintă la alegeri și sunt capabile de a-și plasa candidații pentru funcții publice” (Sartori, 1976). Conform acestor două definiții, scopul fundamental al unui partid politic este acela de a-și plasa membrii săi reprezentativi în posturi de decizie politică. În acest fel, prin intermediul reprezentanților, partidele politice respective vor putea influența decizia politică, implicit comportamentul electoral al alegătorilor de la viitoarele alegeri. Această „transformare” în modul de acțiune al partidelor politice și al candidaților la alegeri își are originea în evoluția partidelor politice și a fenomenului politic în general în ultimele patru decenii ale sec.XX. Însăși geneza partidelor politice s-a schimbat în această perioadă. Pasquino identifica în lucrarea amintită trei cauze majore care generează partide politice:

- a) procesul de constituire al statelor-națiuni, proces care duce la apariția clivajului dintre centru și periferie și dintre stat și biserică, lucru care evidențiază interese de grup ce se pot constitui ca motivații pentru crearea de partide politice (lucru vizibil mai ales în statele de pe continentul african care și-au câștigat independența de stat după cel de-al doilea Război Mondial);

- b) apariția intereselor agrare sau industriale, care generează grupuri de interese ce necesită suport politic;
- c) modificarea relației patroni-muncitori, modificare specifică atât societăților industrializate, cât mai ales societăților aflate în tranziție de la sistemul comunist la cel capitalist. În acest din urmă caz, multe formațiuni sindicale au devenit ele înșăși, în timp, partide politice sau au generat partide politice.

Pentru înțelegerea corectă a modificărilor apărute în ultimele patru decenii în procesul de exercitare al votului, în legătură cu scena politică reprezentativă, este interesantă tipologia oferită de M.Weber în lucrarea sa *Economia e Societă*, apărută în anul 1974 la Milano, în care partidele politice erau împărțite în două mari categorii:

partide politice „de mase”, cu o largă extensie în rândul maselor populare, partide care își regăsesc alegătorii indiferent de politicile propuse;

partide politice de „cadre”, organizații mai mici, care sunt formate, însă, din persoane „specializate”, cu politici specifice anumitor perioade istorice sau grupuri de interese.

În concepția lui Weber, cea de-a doua categorie de partide are un rol decisiv în instaurarea democrației, deci în afirmarea posibilității exercitării votului, făcând practică analiza din domeniul geografiei electorale. Procesul de democratizare a lumii moderne ține, însă, de foarte multe aspecte ale vieții politice, inclusiv de raportul dintre marile superputeri, de balanța de putere la nivel global și, nu în ultimă instanță, de dezvoltarea economică și impunerea unui anumit sistem economic la nivel global, capitalismul. În ciuda evoluției ascendente a sistemelor democratice la nivel mondial, ponderea acestora este, din păcate, nemajoritară, în primul rând datorită situației din fostele colonii, state care au suferit decenii, dacă nu chiar secole, sub regimuri ostile exercitării dreptului la vot.

Tabelul 11

„Democratizarea” lumii moderne

Anul	State democratice	State Ne-democratice	% state democratice
1942	12	49	19,7
1962	36	75	32,4
1973	30	92	24,6
1990	58	71	45,0

Sursa: Pasquino, C, 2002 ... op.citate, pag.274

Condiționări și relații în cadrul geografiei electorale

Trebuie să amintim, în cadrul acestui capitol, câteva condiționări care concură la elaborarea și desfășurarea studiilor din domeniul geografiei electorale, cât și relațiile care se stabilesc în interiorul acestei discipline între componentele de bază enumerate în subcapitolul anterior. Pentru elaborarea studiilor din domeniul geografiei electorale și pentru o mai bună înțelegere și reflectare a dinamicii teritoriale a fenomenelor ce caracterizează un spațiu electoral și care determină un anumit tip de comportament electoral, se impune o bună cunoaștere a organizării teritorial-administrative (sau administrativ-politice cum mai este cunoscută). Într-adevăr, organizarea administrativ-politică are un rol deosebit de important în trasarea unităților electorale, de forma, mărimea și tipologia acestora depinzând într-o măsură semnificativă comportamentul electoral ulterior al alegătorilor. În ansamblul ei, indiferent despre ce direcție de studiu din cadrul disciplinei vorbim, geografia electorală este strâns legată de diviziunea teritorială a statelor. Deși sistemul electoral este valabil la nivel național, diferențierile regionale în delimitarea și trasarea unităților electorale pot aduce modificări majore în comportamentul electoral, implicit în rezultatele finale ale votului. Sistemele electorale diferă de la un stat la altul, diferența constând atât în modul de organizare al sistemului politic respectiv, cât și în organizarea teritorial-administrativă internă. Aceste sisteme, în momentul analizei electorale, au un anumit specific, propriu, de care trebuie să se țină seama. Trebuie ținut seama, de asemenea, de tradițiile zonei sau regiunii respective, de forma de guvernământ și de faptul că un sistem electoral reliefează, printre altele, și trăsăturile psihologice determinante pentru marea masă electorală. O serie de elemente umano-geografice pot modifica specificul opțiunii electorale, uneori ireversibil. Este vorba de structura pe grupe de vârstă și sexe²⁴³, care odată modificată cu greu se mai poate reîntoarce la valorile anterioare, dar și de nivelul material și cultural care dictează un anumit mod de gândire, deci un anumit *tipar comportamental electoral*. În cazul în care sistemul electoral ales permite un grad ridicat de reprezentativitate, trebuie avut în vedere și trecutul politic al unității administrative respective. De-a lungul timpului, referitor la reprezentativitatea electorală, au apărut modificări importante care pot crea

²⁴³ Un exemplu al importanței structurilor populației în ceea ce privește procesul electoral putem exemplifica prin cazul Marii Britanii. În anul 1800, doar 3% din populația masculină adultă a acestei țări avea drept de vot și numai 10 districte din sudul Angliei au ales mai mult de 40% din membrii Camerei Comunelor. După Actul reformei din 1932 partea central sudică a Marii Britanii (care concentra 54% din populația țării) trimitea în Parlament 71% din totalul membrilor. În plus, discordanța dintre femei-bărbați s-a păstrat până în anul 1923, când sufragiul electoral a fost acordat și femeilor.

sisteme noi de reprezentare, unele dintre ele neavând suport specific în cadrul populației respective. În anumite condiții, numai anumite părți din stat dispun de reprezentare mult mai relevantă decât alte părți. Diferențierile teritoriale la nivel de stat sunt vizibile dacă în cadrul analizei vom folosi hărțile. Geografia reprezintă un punct central de operare pentru fiecare sistem electoral folosit în democrațiile reprezentative. Un element foarte important în cadrul geografiei electorale este reprezentat de folosirea hărților. Acestea sunt de două tipuri:

1. hărți care înfățișează preferințele politice ale electorilor;
2. hărți ale teritoriului asupra căruia acționează elementele electorale.

Din suprapunerea acestor două tipuri de hărți folosite cu precădere în cadrul geografiei electorale apare *harta electorală* care înfățișează nu numai imaginea fenomenului politic și opțiunea alegătorilor, dar mai ales particularitățile spațial-teritoriale ale acestui proces electoral. Hărțile electorale devin, astfel, nu numai hărți geografice, ci și hărți politice, dubla funcționalitate a acestora mărindu-le valoarea utilitară și permițând trasarea viitoarelor politici în domeniul electoral. Tot ele stau la baza predicțiilor politice pentru viitor, constituind instrumentul primordial de lucru al geografilor implicați în acest domeniu.

7. GEOGRAFIA CONFLICTELOR

Geografia conflictelor reprezintă o disciplină care, deși are ca subiect de studiu o problemă veche de mii de ani (conflictul), s-a dezvoltat puternic în ultimele decenii. În ciuda „vârstei” tinere a disciplinei, datorită importanței domeniului, foarte mulți geografi s-au implicat profund în studiul conflictelor, alături de teoreticieni și strategii militari.

În cadrul anumitor școli de specialitate se folosește ca sinonim termenul „Geografia păcii și a războiului”²⁴⁴, însă „reducerea” conflictelor numai la cele militare (războaie) înseamnă o sărăcire a obiectului de studiu al disciplinei. Societatea umană actuală este „încercată” de foarte multe tipuri de conflicte, nu numai de cele „clasice”, militare.

În ciuda acestui fapt, esența preocupărilor în cadrul disciplinei rămâne războiul. Plecând de la această ultimă afirmație, geografia conflictelor ar putea reprezenta studiul factorilor geografici care pot duce la apariția războaielor. Deși în realitate, aplicarea unei asemenea definiții ar restrânge sfera de cercetare a disciplinei, totuși geografia conflictelor înțeleasă preponderent ca o perspectivă geografică asupra cauzelor conflictelor, ne permite să abordăm alături de spațialitatea și teritorialitatea confruntărilor umane, încă două elemente foarte importante: *cauzalitatea conflictelor și tipologia acestora*.

Luând în considerație aceste ultime aspecte, definirea corectă a acestei componente finale a geografiei politice ar trebui să includă atât laturile cauzatoare ale conflictelor, în toată diversitatea lor, cât și finalitatea acestora. Să nu uităm faptul că o astfel de disciplină trebuie să se adapteze permanent noilor probleme apărute, cum ar fi *terorismul*, lărgindu-și continuu domeniul de studiu, apropiindu-se și mai mult de o serie de discipline militare, precum *geostrategia*, de la care poate împrumuta atât subiecte, cât și metode de studiu.

Geografia conflictelor ar putea fi privită, din această perspectivă, ca o disciplină componentă a geografiei politice care se ocupă cu spațialitatea, cauzalitatea și finalitatea conflictelor umane, privite și analizate din perspectiva determinării politice a acestora. Diferența fundamentală dintre geografia conflictelor și alte discipline în esență militare, care includ conflictele ca subiect de studiu, este faptul că prima, geografia conflictelor, pune pe prim plan în studiul acestui subiect, elementele spațiale, chiar de natură geografică, abordând –indirect– cauzalitatea și finalitatea conflictelor doar din perspectiva politică a lor.

²⁴⁴ M.I.Glassner în lucrarea sa *Political Geography*, second edition, la pagina 342, folosește acest termen, la fel ca și mulți alți reprezentanți ai școlilor britanică și americană.

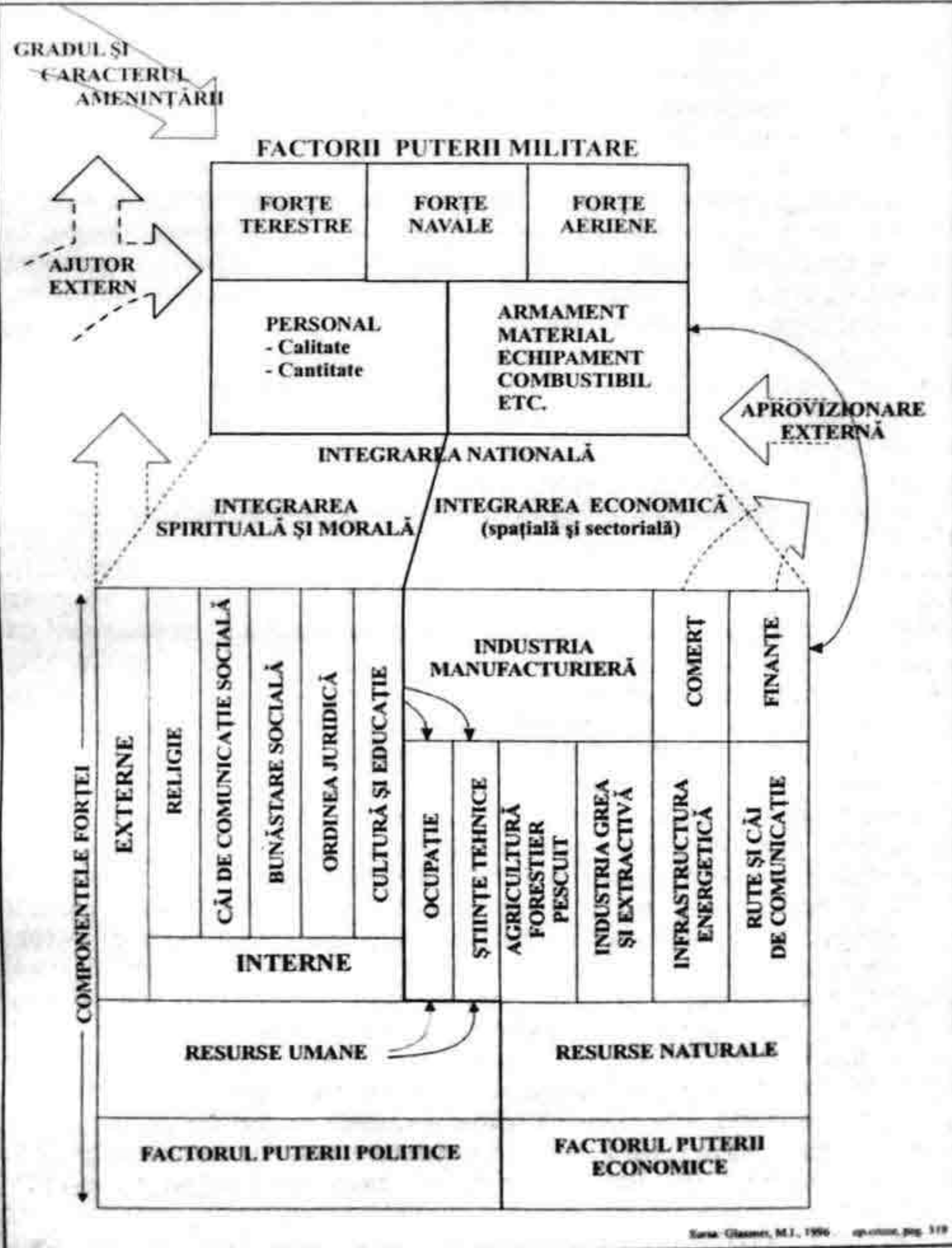

Fig.31 Factorii puterii și componentele forței

În analiza unui conflict, punctul de plecare trebuie să fie reprezentat de **cauza sau cauzele** care au generat această confruntare. În acest mod, un prim segment al analizei conflictelor va fi axat pe **acele elemente care generează diferențe și stări preconflictuale**, finalizate de cele mai multe ori prin războaie.

Cauzele conflictelor

De-a lungul istoriei, cauzalitatea conflictelor a fost extrem de variată, practic parcurgerea acestora reprezintă, în sine, o parcurgere a subiectelor generatoare de inegalități umane, sociale, economice, politice și nu în ultimul rând militare. Pe tot parcursul istoriei umane războiul a însoțit omul, devenind, practic, o stare de spirit pentru anumite state, națiuni, grupuri de interese sau chiar pentru simplii indivizi. În esența sa profundă războiul este unul dintre cele mai negative și malefice lucruri create vre-odată de om. Indiferent că este purtat convențional sau modern, cu săbii sau bombe atomice, războiul generează moarte, distrugere, anihilare. Paradoxal, anumite grupuri de cercetători au observat că fiecare război aduce după sine, în perioada următoare finalizării sale, un anumit...progres! Deși la o primă vedere acest lucru pare incredibil, foarte mulți specialiști americani²⁴⁵ susțin această idee și chiar o demonstrează într-o serie de studii, unele extrem de laborioase și susținute științific. Explicația pare să stea în efortul material, uman și mental implicat de război și în faptul că miza finală este, de cele mai multe ori, chiar supraviețuirea. Faptul că omul este pus în situații extreme, limită, face ca mobilizarea potențialelor de care specia umană dispune să fie totală. Această mobilizare totală, se pare, este responsabilă de „saltul” cantitativ și calitativ al societăților umane, înregistrat ulterior desfășurării și finalizării unui conflict armat. Exemplele sunt extrem de numeroase, iar dacă ar trebui să amintim numai pe cele din sec.XX am putea observa că cele mai importante descoperiri umane au fost legate, direct sau indirect, de conflicte sau de activitățile subordonate conflictelor.

Numai în ultimii 60 de ani, perioadă considerată „liniștită” mai mult datorită faptului că nu am mai avut conflicte la scară mondială, extinse la nivel continental sau global, au existat totuși, nu mai puțin de 150 de războaie sau confruntări armate, marea majoritate dintre ele desfășurate între țările subdezvoltate sau aflate în curs de dezvoltare. Analizând perioadele post-conflictuale legate de aceste războaie putem observa o relație foarte interesantă: atunci când conflictele implică societăți slab dezvoltate economic,

²⁴⁵ În acest sens, sugerăm lecturarea lucrării lui L.H.Keeley intitulată *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*, apărută în anul 1996, la Oxford University Press, New York

saltul post-conflict este aproape inexistent, chiar mai mult, conflictul este urmat de scăderi ale vieții economico-socială, din țara respectivă. Este cazul aproape a tuturor conflictelor africane care nu au generat nici pe departe progresul sugerat de specialiștii amintiți anterior. Și totuși, acest progres există! Din păcate, el nu este legat de conflictele ce macină statele subdezvoltate sau în curs de dezvoltare, ci apare atunci când în conflict este implicat un stat puternic dezvoltat din punct de vedere economic și social. Într-adevăr, dacă urmărim istoria post-belică a unor conflicte armate în care au fost implicate state puternic dezvoltate economic, putem observa că s-a înregistrat un progres economic, dar și științific și tehnologic. SUA a parcurs de trei ori acest proces, odată după conflictul din Coreea, a doua oară după conflictul din Vietnam iar a treia oară după conflictul din Golf. Aceste războaie, deși au consumat resurse americane imense, au generat un „boom” economic foarte important. În același timp, efortul de „pregătire” a războiului obligă economia să producă, deci să fie viabilă și funcțională. În ciuda acestui fapt războiul în sine este „devorator” de resurse care ar putea fi folosite mult mai bine în scopuri pașnice, decisive pentru umanitate, cum ar fi în domeniul medicinei, al educației, al dezvoltării etc.

Conform statisticilor oficiale ale ONU, în perioada 1945-1989 numai SUA a cheltuit 10.000.000.000.000 (zece trilioane!) dolari în domeniul înarmării, din care 1/3 din această sumă fiind „înghițită” în timpul celor două mandate ale administrației Reagan. În perioada următoare, deși războiul rece se terminase, SUA a continuat să consume sume uriașe cu înarmarea, între 1989-2002, Ministerul de Război american „înghițind” nu mai puțin de ...9.384.200.000.000 (peste 9 trilioane!) dolari! O sumă uriașă, de peste 2.000 de ori mai mare decât Produsul Intern Brut al României...Dar nu numai SUA risipește resurse fantastice în domeniul apărării. La nivel global, în domeniul militar, numai în anul 2001 s-au cheltuit nu mai puțin de 839.000.000.000 dolari, ceea ce reprezintă mai mult de 200 de ori P.I.B.-ul României pe un an... Chiar dacă războiul rece s-a terminat, omenirea a continuat să aloce sume extreme pentru înarmare. Orice comentariu devine, în aceste condiții, de prisos...²⁴⁶

Pentru a ne forma o imagine reală asupra eforturilor implicate de război, ar trebui să facem o paralelă cu cheltuielile din alte domenii importante pentru populație. Din păcate în acest caz apar discrepanțe majore în ceea ce privește raportul cheltuielilor pentru înarmare/educație sau pentru înarmare/sănătate. În anul 1986, media la nivel global pentru cheltuielile făcute cu un singur soldat sa cifrat la aproximativ 30.000 dolari SUA, pe când suma cheltuită pentru educarea unui școlar de abia ajungea la 455 dolari SUA!

²⁴⁶ Sursele citate sunt amintite și de M.I.Glassner în ediția a treia a lucrării *Political Geography*, la pag.290-300.

Producerea de armament implică, pe lângă cercetarea tehnologică, și comerțul cu arme produse. Comerțul cu arme este a doua „industrie” ca productivitate la nivel global, după comerțul cu droguri. În numai zece ani (între 1978-1988) țările lumii a treia au cumpărat arme în valoare de 464.000.000 dolari SUA, la care se adaugă producția proprie. În aceste condiții, războiul devine o necesitate, pacea dovedindu-se extrem de „neproductivă”....!

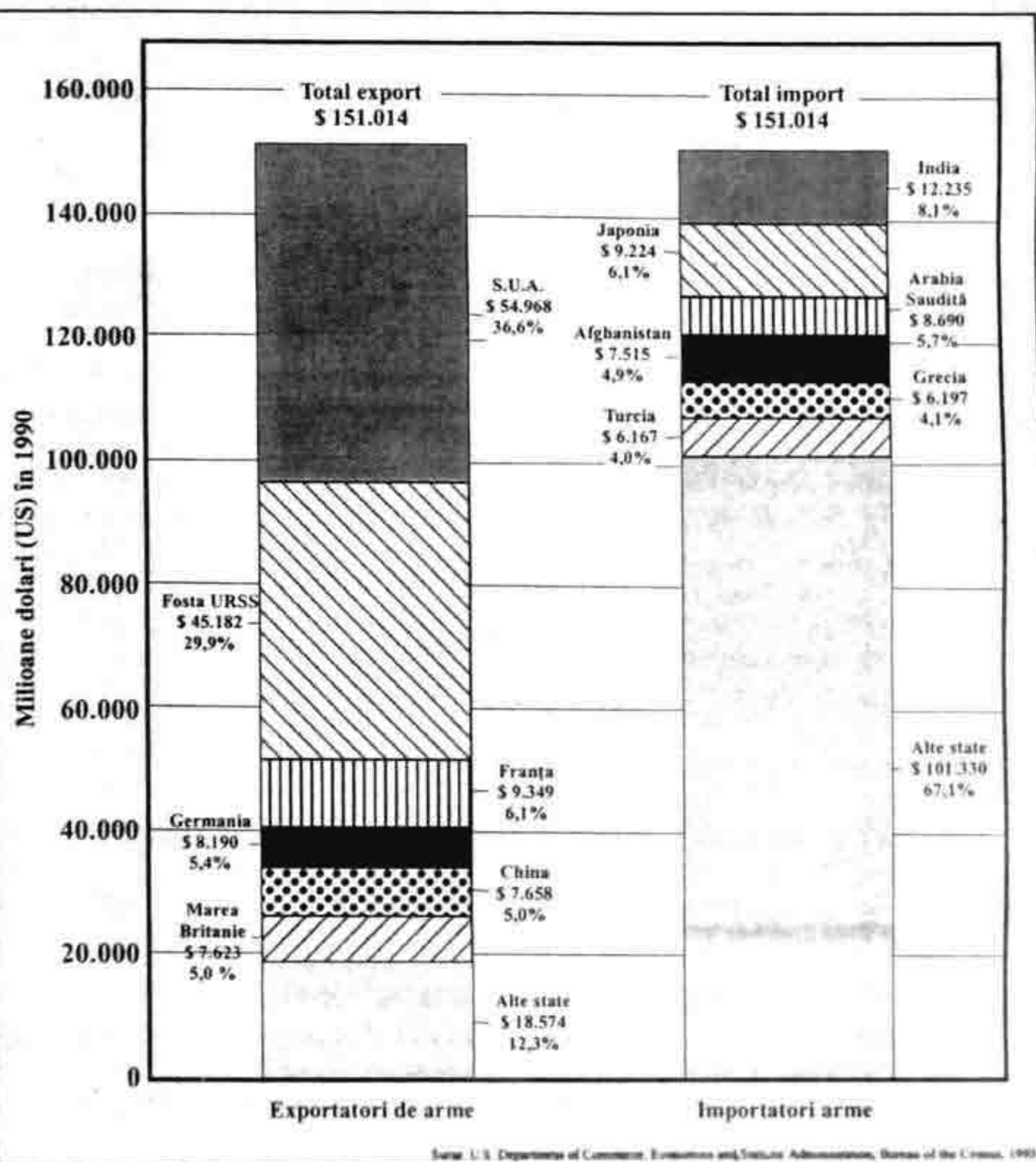

Fig.32 Topul celor șase furnizori și cumpărători de arme convenționale: 1988-1992

Aminteam la începutul capitolului faptul că de-a lungul istoriei umane, se poate observa o evoluție a cauzalității conflictelor, ele fiind influențate de nivelul de dezvoltare al societății umane și, printre altele, și de nivelul de dezvoltare tehnologic.

În perioada modernă, cauzalitatea conflictelor a fost legată de *goana după minerale*, inclusiv hidrocarburi. În esența sa, această cauză a avut la bază colonizarea emisferei sudice, desfășurată în ultimii 400-500 de ani. Nevoia acerbă de minerale utile, începând de la aur și alte metale prețioase, trecând prin zeci sau sute de substanțe necesare vieții și terminând cu substanțele „strategice” indispensabile procesului de apărare, a generat nu numai imperiile coloniale din sec.XVI-XX, dar și politici de acțiune, doctrine, moduri de gândire, tipuri de relații internaționale și binențeles...conflicte!²⁴⁷

După I-ul Război Mondial guvernul SUA, prin departamentul de război, a întocmit o listă cu 28 de materiale considerate „strategice” În cadrul acestora erau trecute:

- minerale esențiale pentru activitatea de apărare;
- substanțe importante ale căror rezerve sunt localizate în exteriorul țării;
- substanțe care în timp de război intră în gestiunea și sub jurisdicți guvernului federal.

Un moment important l-a constituit anul 1973, când în urma crizei petrolului, s-a pus problema instaurării unei Noi Ordini Economice Mondiale, în care resursele naturale de orice fel să fie sub jurisdicția guvernelor proprii ale țărilor respective. Acest lucru a constituit o lovitură pentru marile puteri consumatoare. Trebuie să avem în vedere că unele state dezvoltate, cum ar fi de exemplu SUA, se bazează în proporții covârșitoare pe importul substanțelor importante pentru economie și apărare, iar o astfel de „reașezare” a relațiilor internaționale ar fi pus probleme deosebite și ar fi slăbit capacitatea de apărare. SUA importă în proporție de 100% primele zece substanțe considerate a fi strategice (arsenic, bauxită, cesium, niobium, grafit, magneziu, mică, rubidium, stronțiu, thallium), iar țările de la care importă aceste substanțe nu sunt întotdeauna „extrem de binevoitoare”²⁴⁸. Alte 16 substanțe strategice sunt importate în proporție de peste 50%....

O formă modernă, contemporană, a acestei „goane după substanțe utile” este reprezentată de *nevoia de petrol*. Aurul negru reprezintă, în prezent, cauza cea mai importantă a conflictelor. Petrolul generează nu numai război²⁴⁹, dar generează și prezență militară la mare distanță de casă, adică

²⁴⁷ Apariția geopoliticii și a geostrategiei, a geografiei militare dar și a geografiei războiului a fost determinată, printre altele, indirect, și de această necesitate.

²⁴⁸ Cele zece substanțe strategice sunt importante din Franța, Chile, Suedia, Mexic, Australia, Brazilia, Canada, RFG, China, Gabon, India, Belgia, Spania și Marea Britanie.

²⁴⁹ Cum este cazul Războiului din Golf cu cele două episoade ale sale desfășurate în 1991 și în 2002-2003.

forțe de ocupație, lucru generator la rândul său de conflicte, uneori mai complicate decât cel armat.

În același timp o formă „mascată” de cauzalitate a conflictelor este reprezentată de *necesitatea influenței politice într-o anumită zonă*, de regulă, zonă strategică. Zona Caraibelor, Cuba și țările înconjurătoare au reprezentat areale în care această cauză, a „ținerii” la distanță a comunismului față de SUA, a funcționat în a doua jumătate a sec.XX. În plus, *controlul zonelor strategice*, de tipul strâmtorilor sau canalelor, constituie o cauză frecventă de conflict, cum este cazul intervenției americane din Panama sau în alte țări din America Latină. Este vorba de un control geopolitic care, mai devreme sau mai târziu, poate genera conflict.

O cauză relativ recentă²⁵⁰ generatoare de conflict este reprezentată de *controlul producției și al comerțului cu droguri*. Cazul intervențiilor americane în Columbia, cu particularitățile sale ce se depărtează de o intervenție militară clasică, demonstrează faptul că sursele generatoare de conflicte sunt extrem de complexe și variate.

În cadrul cauzalității conflictelor pot fi menționate încă două categorii bine individualizate. O primă categorie este reprezentată de *dezechilibrele ce apar în interiorul sistemelor politice*. O serie de evenimente pot genera mișcări sociale ce se pot finaliza prin conflicte, de cele mai multe ori extrem de violente. Dezastrele naturale, uneori la scară foarte extinsă, produc pe lângă mișcări masive de populație și diferențieri materiale marcante și vizibile între zone ale țării. În aceste condiții, conflictele, în general cele sociale, devin foarte frecvente. Epidemiile, schimbările sociale foarte rapide, de tipul revoluțiilor, pot genera extrem de des conflicte, în unele cazuri chiar armate.

O a doua categorie reprezentată de *procesul de eliberare națională și ieșire de sub stăpânirea colonială* generează, în marea majoritate a cazurilor, conflicte, în special armate. Independența se câștigă prin luptă, iar coloniștii nu vor renunța pe cale pașnică la stăpânirea teritoriilor coloniale. Istoria secolului XX este plină de astfel de exemple, Africa și Asia reprezentând continentele cele mai încercate de acest tip de conflict.

Există, în același timp, o serie de cauze specifice conflictelor sociale dar care, de cele mai multe ori, se finalizează prin conflicte armate. Între aceste, *diferențierile etnice și confesionale* se înscriu în această categorie ca fiind reprezentative. Situația din fosta Iugoslavie sau din zona caucaziană demonstrează faptul că exacerbară naționalismului și a diferențierilor etnice duc inevitabil la conflicte deschise, armate. La fel ca și eliberarea națională, conflictul etnic va genera o confruntare militară în final. În multe cazuri, însă, în spatele cauzei etnice se poate ascunde un anumit interes economic, politic sau chiar geopolitic. De multe ori, părțile implicate în cadrul conflictului etnic sunt

²⁵⁰ Deși flagelul este vechi, intervenția militară este un fenomen relativ nou ca metodă de combatere.

„alimentate” cu fonduri, bani, armament, muniții etc. de către terțe părți care au interese în zonă. Altfel, cum se poate explica faptul că UCK^{ul} (Armata de eliberare albaneză din Kosovo) deținea, la începutul conflictului cu sârbii din provincie, peste 50.000 de automate Kalashnikov, mii de aruncătoare de grenade AG7, AG9 sau AG11, zeci de milioane de cartușe de diferite calibre și multe alte tipuri de armament, muniții și echipament militar în valoare de sute de milioane de dolari SUA, știu fiind faptul că albanezii din Kosovo nu dispuneau de surse financiare deosebite, iar Albania nici atât...? În astfel de situații cauzalitatea conflictelor devine una complexă, disipată în mai multe direcții...

În concluzie, putem afirma faptul că procesele generatoare de conflicte sunt extrem de diverse și variate, ele depinzând, printre altele, și de tipul de conflict ce se dorește a fi generat. Astfel, elementul esențial în analiza conflictelor devine „tipul de conflict”, element ce dictează desfășurarea, specificul, spațialitatea și finalitatea confruntărilor respective.

Tipuri de conflicte

Clasificarea în această direcție a tipologiei conflictelor este chiar mai diversă decât în cazul cauzalității conflictelor.

La fel ca și în subcapitolul anterior, putem afirma că de-a lungul istoriei, conflictele au „evoluat”, luând forme noi, nemaiîntâlnite anterior.

O primă clasificare a conflictelor poate avea la bază diferențierea funcție de *modul de reliefare al conflictului*. În acest sens se individualizează două mari categorii:

1. *conflictele violente;*
2. *conflictele non-violente.*

În cadrul primei categorii înscriu, în primul rând, conflictele armate, războiul, revoluțiile sângeroase și în general orice tip de confruntare în care se înregistrează victime, răniți sau distrugerii materiale.

În cadrul celei de-a doua categorii se înscriu acele conflicte, de regulă pe bază socială, culturală, educațională, economică etc., care nu se finalizează întotdeauna cu victime, răniți sau distrugerii materiale semnificative. Un exemplu în acest sens este reprezentat de conflictele sociale non-violente, de cele culturale sau de cele economice. Lupta „surdă” pentru acapărarea piețelor de desfacere sau chiar „colonialismul cultural” generează astfel de conflicte în care nu curge sânge! Deocamdată...

O altă clasificare a conflictelor poate fi făcută funcție de *cauzalitatea care le-a generat*. Aici există foarte multe categorii, printre cele mai importante putem enumera:

- conflicte de natură teritorială;
- conflicte de graniță;

conflicte etnice;
conflicte religioase;
conflicte economice;
conflicte sociale;
conflicte politico-ideologice;
conflicte culturale, conceptuale.

Disputele teritoriale și în special cele legate de graniță au fost extrem de frecvente, în special în trecut. Se estimează că din cele aproximativ 1.500 de conflicte armate desfășurate în istoria consemnată a omenirii, circa 90% au fost axate pe diferende teritoriale, iar din acestea circa 60% au avut ca subiect de litigiu granița sau frontiera. Iată încă o dovadă a importanței geografiei în astfel de probleme. Din această cauză, lumea științifică și mai ales cea americană a acordat după anul 1945 o atenție deosebită geografiei războiului și evoluției spațiale a acestei activități umane distructive.

În cadrul școlii americane de geografie politică s-a individualizat pe deplin această disciplină²⁵¹ care, conform părerii majorității specialiștilor din domeniu, analizează relațiile internaționale dintre state, relații care se pot finaliza prin război. Este, practic, forma clasică a geografiei conflictelor, formă eminentemente geografică, care lucrează cu teritoriul și omul ca factori primordialii.

Conflictele etnice și cele religioase se constituie într-o categorie aparte din domeniu. Deși diferendele etnice și religioase existau și în trecut, după prăbușirea sistemului comunist și odată cu revitalizarea și redimensionarea naționalismului, s-a produs o conflictualizare a problemelor etnice.

În cadrul acestei categorii putem diferenția două mari direcții:

conflictele etnice (și religioase) inerte, aflate „în suspendare”, de tipul celor existente în statele europene dezvoltate și care nu se manifestă în permanență în mod vizibil, violent;

conflictele etnice (și religioase) active, violente, aflate în expansiune, de tipul celor din fosta Iugoslavie sau din fostele state sovietice. Această din urmă categorie stă la baza multor conflicte armate, extrem de violente²⁵².

În același timp, mai există o categorie relativ asemănătoare cu cea a conflictelor etnice și religioase, reprezentată de conflictele sociale și de cele politico-ideologice, care poate cunoaște forme violente, de tipul revoluțiilor sau răscoalelor, momentul 1989 din România oferindu-ne o experiență unică în acest sens. În unele cazuri, conflictele sociale și cele politico-ideologice pot fi

²⁵¹ Glassner, M.I., 1996 ... *op.citate*, pag.358.

²⁵² Pentru mai multe detalii recomandăm articolul *Aspecte geopolitice ale conflictului din Kosovo*, autor Silviu Costachie, articol apărut în „Revista Română de Geografie Politică”, anul II, nr.1/2000.

Țările al căror nume lipsesc,
nu au probleme etnice

Fig.33 Areale cu conflicte etnice în Europa

latente, nemanifestându-se într-un mod violent. Există, în acest domeniu, o serie de condiționări psihologice și comportamentale ale indivizilor, condiționări diferențiate și din punct de vedere teritorial și spațial. În esență, aceste condiționări aparținând preponderent geografiei comportamentale și prin extensie, celei sociale, demonstrează încă odată legătura indisolubilă dintre geografia politică și celelalte componente „existențiale” din interiorul geografiei umane²⁵³

Conflictele economice și mai ales cele culturale sunt -prin definiție- non-violente. Acestea sunt de cele mai multe ori percepute nu ca și conflicte reale, în sine, ci ca „preluări” sau „infiltrări” de/in sisteme economice sau social-culturale. Este vorba de laturi ale procesului de globalizare, sau mai bine spus ale procesului de americanizare, în care reacția de rezistență este una predominant non-violentă, mai mult pasivă, decât activă. S.Huntington denumea acest tip de conflict „conflictul civilizațiilor”, în fapt acest fel de conflict fiind mai mult un conflict al modurilor de gândire, al concepțiilor, al tiparelor comportamentale, care stau la baza civilizațiilor. Glassner amintea, în această direcție, de apariția unor „axe ale relațiilor antagonice”, orientate pe două direcții majore: est → vest și sud → nord²⁵⁴. În esența lor aceste axe ale relațiilor antagonice sunt generate de polarizarea economică a societății umane actuale și de separația între bogați și săraci. Nordul și vestul pe de-o parte, sudul și estul de altă parte....

Un tip aparte de clasificare, dar foarte sugestivă, este cea referitoare la tipurile de conflicte armate. În ciuda complexității și diversității conflictelor în general, cele armate, militare, se constituie într-o categorie determinantă prin urmările avute și prin duritatea lor.

În categoria conflictelor armate putem evidenția trei mari tipuri distincte, ultimul fiind extrem de nou, dinamic, periculos și complex:

1. conflictele armate convenționale;
2. lupta de guerilă;
3. terorismul.

Prima categorie, reprezentată de *războaiele convenționale*, de tipul celui de-al II-lea Război Mondial, are o serie de caracteristici „clasice”. Astfel de conflicte convenționale reunesc două părți beligerante implicate, antagonice, și se desfășoară pe un câmp de luptă unde folosesc armament convențional asemănător. În marea majoritate a cazurilor rezultatul confruntării este stabilit de *elemente obiective* (nivelul forțelor, topografia câmpului de luptă, resursele

²⁵³ Prin „componente existențiale” ale geografiei umane înțelegem geografia istorică, geografia politică, geografia socială, geografia culturală, geografia medicală etc., acele ramuri ale geografiei umane care analizează aspectele existențiale ale omului în interiorul mediului antropizat.

²⁵⁴ Glassner, M.I., 1996 ... *op.citate*, pag.358.

implicate etc.) sau de *elemente subiective* (motivația trupelor, curajul, dârzenia, determinarea etc.). În cadrul acestei categorii a conflictelor armate convenționale se evidențiază un subtip aparte: *conflictul asimetric*, în care una din părți este foarte puternică iar cealaltă parte mult mai slabă. Exemplul tipic al unui astfel de conflict armat asimetric a fost războiul din Vietnam, în care partea foarte puternică a fost, bineînțeles, SUA. Realitatea a demonstrat în acest caz, faptul că dintre cele două elemente (obiective și subiective), uneori cele subiective, de tipul motivației, determinării, curajului sau dârzeniei, pot compensa și contracara puterea militară brută. Exemple identice s-au întâlnit și în istoria medievală și modernă a poporului român...

Cea de-a doua categorie, reprezentată de *lupta de guerilă* se evidențiază și se diferențiază de prima categorie atât prin modul de desfășurare, cât și prin forțele implicate, metoda de luptă, modul de folosire al terenului, tehnici aplicate etc.

Lupta de guerilă implică unități mici din punct de vedere numeric, însă extrem de profesionalizate și instruite, foarte mobile, uneori neregulate, care folosesc ca tehnică de bază în atac „elementul surpriză”

Primele trupe de guerilă au apărut în timpul campaniei lui Napoleon în Spania. După înfrângerea armatei spaniole regulate, țărani retrași în munți au pornit „micul” lor război propriu (guerrilla) împotriva trupelor franceze. Acțiunile lor, care au destabilizat armata franceză și în final au determinat-o să se retragă, au fost de tipul atacurilor surpriză (numite și „lovește și fugi”), desfășurate noaptea, atacuri care țineau extrem de puțin timp, bulversând trupele regulate franceze. Această tehnică de luptă este foarte veche fiind folosită de circa 2.000 de ani²⁵⁵. În timpul celui de-al II-lea Război Mondial, în Iugoslavia, aceste trupe neregulate, cunoscute sub numele de „partizani”²⁵⁶ au dus această tehnică de luptă la nivel de artă, nici germanii și nici sovieticii (ulterior) nereușind să ocupe Iugoslavia din această cauză. Lupta de guerilă a fost prezentă și pe teritoriul României, între 1949-1956, însă îndreptată împotriva ocupației sovietice, desfășurată în munți de unități conduse de foști ofițeri regali români care se opuneau instaurării noului regim comunist în țară²⁵⁷.

²⁵⁵ Revolta evreilor împotriva romanilor din anul 66 d.Hr. se înscrie în această categorie. La fel și atacurile oștenilor lui Vlad Țepeș, Mihai Viteazul sau chiar Ștefan cel Mare și Sfânt împotriva trupelor otomane din Evul Mediu care ocupaseră spațiul românesc.

²⁵⁶ ...sub conducerea lui Tito.

²⁵⁷ Partizanii români, formați din foști ofițeri, foști legionari, țărani, studenți, profesori, oameni simplii, au activat în Munții Carpați, mai ales în Meridionali (cu precădere în Făgărași) și Occidentali, unde au rezistat și luptat eroic împotriva sovieticilor și ai reprezentanților comuniști, în așteptarea americanilor care au întârziat ...50 de ani! Printre cele mai cunoscute grupuri care aproape că au intrat în folclorul oral românesc, se numără gruparea „Sumanele Negre”, grupare reprezentativă pentru conceptul luptei de guerilă în munții României.

Ultima categorie din această clasificare, **terorismul**, reprezintă un fenomen extrem de complex, distrugător, periculos și greu de controlat. Terorismul implică răspândirea terorii prin violență. El se traduce prin înspăimântarea unei populații prin acte de violență. Din păcate, terorismul afectează în primul rând civilii, modificând, astfel, profund, datele problemei.

Ca terminologie, terorismul își are originea în latinescul „terror-terroris” care înseamnă „groază, frică, teamă, spaimă”. Terminologia în sine explică perfect esența acestor acțiuni: terorismul = practicarea terorii de către structuri non-statale. Deși în majoritatea cazurilor practicanții terorismului sunt într-adevăr structuri non-statale, există și excepții în care terorismul a devenit politică de stat, fiind practicat de structuri și agenți statali.

Sun Tzu

Activitatea teroristă și conceptul în sine nu sunt fenomene noi, ele datând încă din perioada Antichității. Strategul chinez Sun Tzu, a scris un tratat de război intitulat *Artă războiului*, în urmă cu 2.500 de ani în care a pus bazele ideii de „terorism” lansând faimoasa șaradă „omoară unul, înspăimântă zece mii!” Actul terorist este îndreptat împotriva unor persoane, grupuri, categorii sau clase sociale, iar în unele cazuri chiar împotriva statului și a reprezentanților acestuia. Victimele sunt alese după criteriul *reprezentativității simbolice* (diplomați, oameni politici, militari de rang înalt etc.).

A.Schmidt și A.Jongman, profesori la Universitatea din Leiden-Olanda, au studiat 109 definiții academice și oficiale ale terorismului formulate între anii 1986 și 1988, în încercarea de a analiza principalele elemente constituente²⁵⁸. În urma acestui studiu, cei doi analiști au concluzionat că elementele de violență se găsesc în 83,5% dintre ele, țelurile politice în 65%, inducerea sentimentelor de frică și teroare în 51%, caracterul arbitrar și non-discriminatoriu în 21%, și numai 17,5% cuprindeau victimizarea civililor, a non-combatanților sau a elementelor neutre.

Un element de diferențiere al terorismului față de lupta de guerilă și față de celelalte tipuri de conflicte este reprezentat și de *structura sa funcțională*. Grupurile teroriste desfășoară acțiuni „mascate”, în care sunt implicate „celule” teroriste, în fapt grupuri de câteva persoane coordonate de o structură superioară. Principiul de coordonare este cel al *celulelor izolate*, pentru a nu permite distrugerea întregii rețele în cazul arestării membrilor unei celule, lucru care îngreunează lupta împotriva terorismului. Această luptă se face pe două planuri, prin acțiuni de *anti-terorism* și prin acțiuni de *contra-terorism*. Deși termenii par similari ca exprimare, ei sunt diferiți ca punere în practică

²⁵⁸ Schmidt, A., Jongman, A. (1988) *Political Terrorism*, Nottle Holland Publishing Co Amsterdam, pag.5-6.

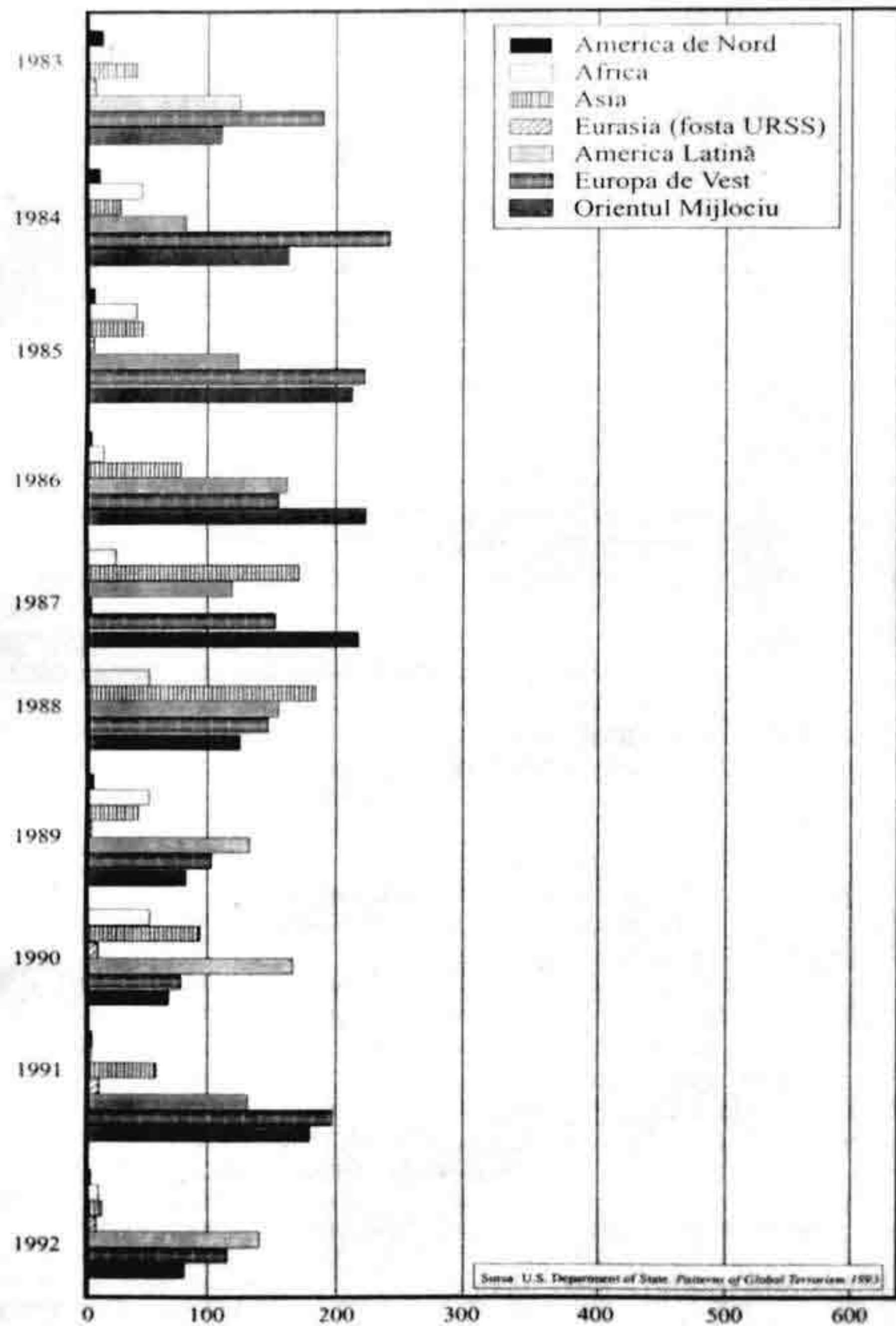

Fig.34 Numărul incidentelor teroriste internaționale

- a. **anti-terorismul**, se referă la *măsuri defensive*, reliefate prin asigurarea securității oamenilor și facilităților. Ca exemplu putem aminti activitățile de control din aeroporturi, controlul imigranților la vamă, sisteme de supraveghere etc.;
- b. **contra-terorismul**, se referă la *măsuri ofensive*, desfășurate împotriva teroriștilor și a bazelor lor. De regulă aceste măsuri ofensive sunt de tip militar, acțiuni desfășurate de trupe de elită, cum ar fi Delta Force sau Seal Team 6 din SUA, SAS din Marea Britanie, Grenzschutz gruppe nr.9 din Germania sau Spetznaz din Rusia.

În opinia multor specialiști, terorismul are două fațete care sunt individualizate până la un punct, însă, în anumite condiții sunt greu de separat. Cele două fațete sunt: terorismul, *formă de luptă*; terorismul, *activitate criminală*. Yasser Arafat, președintele Organizației pentru Eliberarea Palestinei, afirma în fața Adunării Generale a Organizației Națiunilor Unite că „...diferența dintre un revoluționar și un terorist constă în *motivele pentru care luptă fiecare*. Nu poate fi numit terorist cel care se ridică pentru o cauză dreaptă și luptă pentru libertatea și eliberarea țării, împotriva invadatorilor, coloniilor și coloniștilor”. Într-adevăr, deși departajarea între un revoluționar și un terorist este destul de dificil de făcut, considerăm că atât motivația cât mai ales căile de desfășurare a luptei îi separă fundamental. Nici o idee de libertate sau de eliberare națională nu justifică uciderea femeilor și copiilor nevinovați....

Indiferent de modul de reliefare a terorismului ca luptă de eliberare sau activitate criminală, terorismul internațional cunoaște, în prezent, mai multe forme de acțiune:

1. **Narcoterorismul**, definit ca fiind „utilizarea traficului de droguri pentru propagarea obiectivelor anumitor guverne și organizații teroriste”²⁵⁹, identificate ca fiind Cuba, Nicaragua, Columbia și Peru. Această formă de terorism produce destabilizare interioară a statului destinație, subminând indirect capacitatea de luptă și de implicare a acestuia. Metoda a fost folosită și verificată în conflictul din Vietnam unde aproape 25% din combatanții americani foloseau o formă de drog, lucru care a creat mari probleme armatei americane;
2. **Terorismul de stat**, care are ca scop înlăturarea unor personalități politice de stat autohtone sau străine și poate avea consecințe deosebite pe planul relațiilor diplomatice internaționale, cu implicații majore în planul securității și stabilității globale;

²⁵⁹ Arădăvoalce, G. (1997) *Terorism, antiterorism, contraterorism*, Ed Antet, București

3. *Terorismul politic*, are ca motivație directă elemente de ideologie diferită și necesitatea de a „elimina” opoziții politici care nu împărtășesc aceste opinii. De regulă, acest tip de terorism se desfășoară în exteriorul statului generator și implică o motivare politică foarte puternică;
4. *Terorismul social*, rezultat direct al crizelor sociale apărute în interiorul unor societăți care nu se pot adapta din mers la transformările impuse de procesul de globalizare. Diferențierile sociale, adâncirea discrepantei dintre clase, pot genera astfel de acțiuni care sunt, de cele mai multe ori, extrem de violente. Terorismul social se desfășoară în interiorul statului generator;
5. *Terorismul religios*, are la bază fanatismul religios, și reprezintă un fenomen extrem de complex, cu valențe sociale și mai ales psihologice. El este rezultatul unor structurări în timp a unor concepții religioase care privesc jertfa ca un element de înălțare la Paradis, însă folosește acest concept în ideea distrugerii „inamicului” adică a țintei care nu este de aceeași religie cu combatantul. Terorismul religios este foarte periculos pentru că lucrează cu elemente de justificare psihologică foarte adânc înrădăcinate în mintea și sufletul combatanților. Odată intrate și „înfipte” puternic aceste idei nu mai pot fi „extrase”, combatantul preferând să moară mai bine, decât să-și trădeze convingerile. Religia islamică a dat cel mai puternic val de terorism religios, pe principiul „Războiului Sfânt” (Jihad-ul);
6. *Terorismul chimic și biologic*, reprezintă o latură foarte periculoasă a terorismului, prin distrugerile extrem de mari și întinse pe care le poate genera. În acest tip de terorism se folosesc arme de distrugere în masă, de tipul armelor chimice și bacterologice, care pot avea un efect devastator. Se folosesc atât agenți chimici, otrăvuri deosebit de puternice, cât și agenți biologici, viruși, bacterii, care cu greu pot fi oprite în răspândirea lor. Eforturile de stopare a acestui tip de terorism impune controlul sever al armelor de acest tip și al substanțelor care pot fi folosite la fabricarea lor;
7. *Terorismul nuclear*, reprezintă forma cea mai periculoasă a terorismului, datorită distrugerilor incalculabile care pot apare într-un astfel de atac terorist. Această formă particulară de terorism reprezintă cea mai violentă fațetă pe care o poate cunoaște această activitate criminală. Ea implică suportul unor state ce încurajează terorismul, datorită faptului că achiziționarea, transportul și folosirea unor astfel de arme implică eforturi financiare și organizatorice titenice. Dezmembrarea fostei URSS a scos pe piața neagră material nuclear care poate fi folosit pentru construirea unui astfel de dispozitiv terorist.

Statele deținătoare de arme nucleare sunt de comun acord că pentru a stopa acest tip de terorism extrem este necesară o colaborare permanentă și reală între toți factori producători de astfel de substanțe, lucru în prezent mai greu de realizat;

8. *Terorismul cibernetic, sau cyber-terorismul*, cum mai este cunoscut, reprezintă „vârful” de lance, tehnologic, cel mai înaintat dintre elementele folosite de teroriști ca „unelte de lucru”. Terorismul cibernetic implică destabilizarea informațională și în final preluarea controlului sistemelor informatizate ale statului țintă, lucru care poate duce la un colaps economic, financiar, social al țării respective. Esența terorismului cibernetic este informația. Informația sau mai bine spus schimbul de informații se realizează prin intermediul Internetului, cu cât o societate este mai dezvoltată cu atât ea este mai „legată” de acest sistem de gestiune al informației, deci mai vulnerabilă în fața unui atac de acest fel. Spațiile de confruntare prioritare nu mai sunt cele referitoare la ambițiile geopolitice, la rivalitățile militare etc., ci cele economice și cele legate de lupta pentru resurse, informații și controlul comunicațiilor.

Dacă în aproape toate cazurile sale terorismul se desfășoară în exteriorul statului generator, există conflicte care sunt inițiate și se desfășoară în interiorul statului-gazdă:

Rebeliunile, reprezintă acte de violență, determinate de motive economice sau sociale, de cauze etnice, religioase sau de natură non-politică, acte ce durează relativ puțin și se finalizează cu distrugeri materiale importante și chiar cu victime;

Revoluțiile, reprezintă acte de violență socială prin care se schimbă guvernul și/sau orânduirea social-politică. Pot fi non-violente (de „catifea”, revoluțiile din țările foste comuniste, din 1989, cu excepția României), sau extrem de violente, pagubelor materiale adăugându-se numeroase victime umane. Pot dura de la câteva zile la luni întregi²⁶⁰ și pot fi „exportate” din țara-gazdă spre alte state;

Insurecția armată, se referă la procesul de preluare a puterii de către o huntă militară, de regulă, printr-o lovitură de stat. Acest proces implică existența unor „structuri de înlocuire”, care vor prelua funcțiile guvernului și ale parlamentului, structuri pregătite și instruite pentru această operațiune înainte de insurecție. Rezultatul insurecției armate este instaurarea unei dictaturi militare, din care trecerea la democrație se face mai ușor sau mai greu, în anumite condiții. Insurecția armată poate genera victime atunci când forțele armate ale statului rămân

²⁶⁰ ...cazul Revoluției franceze din 1789.

fidele și se opun predării puterii de către organele de drept ale țării respective. În anumite cazuri, armata pactizează cu insurgenții, în alte cazuri insurgenții sunt izolați și îndepărtați, insurecția eșuând.

Teritorialitatea și conflictele

Indiferent de tipul sau de cauza conflictelor, de modul de desfășurare sau de caracteristicile funcționale ale acestora, conflictele au o bază teritorială clară, putându-se delimita relativ simplu arealul sau spațiul în care acestea se desfășoară. Aceste areale sau spații pot fi reprezentate de întreg teritoriul unui stat, atunci când conflictul este de tipul economic, social, militar sau poate fi extins la nivel supra-statal, chiar continental, atunci când implică mai mult de două părți combatante.

În geografia conflictelor, teritoriul joacă un rol decisiv în generarea stării conflictuale, reprezentând nu numai suportul de desfășurare, ci și subiectul de dispută sau motivul de declanșare. Putem observa, însă, că odată cu trecerea timpului există tendința „mutării” accentului în ceea ce privește subiectul de dispută și motivul de declanșare, de la teritoriu spre activitățile și specificurile umane ale populației de pe acele teritorii. Această „translatăre” de la teritoriu la populație în domeniul cauzalității conflictelor, nu este altceva decât un răspuns la transformările suferite de societatea umană în ultimele două sute de ani, în general, și mai ales în ultimele cinci decenii, în particular. Conflictele care își păstrează atributul „teritoriu” sunt din ce în ce mai specifice țărilor lumii a III-a, în contrast cu noile categorii de conflicte „curate”, de tipul economic, cultural, comportamental (între civilizații diferite), care nu mai pun accentul pe acest suport spațial. Deși la prima vedere pare că determinarea conflictelor s-a schimbat, în realitate teritoriul își modifică poziția, ca importanță, în cadrul „tabloului conflictual”.

Dacă în Evul Mediu pentru un petic de pământ se băteau armate timp de ani de zile, fără ca aceea bucată de pământ să aibă o funcționalitate deosebită, în prezent conflictele sunt orientate cu precădere spre funcționalitatea teritoriului respectiv. Ceea ce conține sau reprezintă acel teritoriu este important și generator de conflicte. Petrolul sau poziția strategică deosebită fac din acel teritoriu un factor decisiv în cadrul conflictului. Statele nu se mai extind teritorial²⁶¹, au nevoie astăzi de valențele economice, sociale sau geostrategice ale teritoriilor pe care le consideră importante. Procesul de extindere al Uniunii Europene reprezintă exemplul cel mai concludent în această direcție. În acest fel ponderea conflictelor teritoriale sau de graniță va

²⁶¹ ...precum în cazul teoriei ratzeliene...

continua să scadă, ceea ce va crește, însă, va fi nu numai numărul conflictelor ce au ca și cauzalitate omul, ci mai ales complexitatea și diversitatea conflictelor cu cauzalitate antropică.

Istoria omenirii este, în sine, o perpetuă istorie a conflictelor. Din păcate, omul nu a învățat –încă- să conviețuiască în pace, fără să intre în contradicție cu vecinul său. Probabil acest lucru nu se va întâmpla foarte curând, însă prin analiza și abordarea tot mai profesională a geografiei conflictelor există șansa ca numărul și gravitatea acestor conflicte să scadă. Numai în acest fel putem transforma geografia conflictelor într-o geografie a păcii și a bunei înțelegeri!

CONCLUZII

Lumea în care trăim se află în permanentă schimbare, într-o mișcare continuă care reprezintă, în fapt, esența existenței umane. Orice domeniu al vieții omului pe această planetă ajunge, mai devreme sau mai târziu, sub această incidență, suferind repercusiunile acestor transformări, uneori ireversibile. Deși procesul este extrem de vechi, practic de la începutul existenței omului pe Pământ, acesta a transformat continuu și neîncetat planeta, cele mai profunde și vizibile modificări, uneori chiar alterări profunde, apărând în ultimele secole, cu precădere în ultimele decenii ale sec.XX.

Ultimii 60 de ani scurși de la terminarea celui de-al II-lea Război Mondial au reprezentat cea mai dinamică dar și cea mai controversată perioadă a istoriei umane. Toate domeniile de existență umană au cunoscut transformări radicale în această perioadă, inclusiv domeniul politic și în ultimă instanță latura teritorială și spațială a acestuia. Transformările petrecute în această perioadă au afectat, în același timp, și viața științifică, academică, care s-a văzut pusă în situația unei adaptări din mers la noile provocări din acest domeniu. Conturarea noilor direcții și domenii de cercetare a avut la bază tocmai această diversificare extremă ce s-a făcut simțită după terminarea celei de-a doua conflagrații mondiale. Lumea științifică, inclusiv cea geografică, s-a văzut pusă în ipostaza necesității abordării unor noi probleme, dar și în fața schimbării opticii referitoare la problematica „clasică”, specifică deja unor domenii bine conturate și relativ bine definite. Apărea, astfel, o *necesitate imperativă*, aceea a adaptării preocupărilor științifice la noile cerințe impuse de societate, știința în ansamblu devenind din ce în ce mai aplicativă, mai pragmatică, depărtându-se din ce în ce mai mult de latura pur teoretică, specifică sfârșitului de secol XIX și începutului de secol XX. Avântul cunoscut de unele societăți capitaliste după terminarea celui de-al II-lea Război Mondial a creat premisele acestor modificări radicale atât în domeniul economic, social, dar și în cel politic, inclusiv în domeniul decizional care implică analiza, gestionarea, decizia și predicționarea fenomenului politic în ansamblu.

Demararea, sub diferite forme, a procesului de globalizare și de mondializare a economiei, paralel cu un susținut proces de unificare pe baza unor alianțe determinate de interese comune atât militare (NATO) cât și economico-sociale (UE) sau religioase, a dus la schimbarea raporturilor dintre latura economică și cea politică la nivel mondial și continental. Tot în această perioadă putem vorbi de apariția unei *Noi Ordini Internaționale*, în care noi principii -diferite față de coordonatele clasice- au fost încercate a fi impuse, în

ideea eliminării in justiției și a diferențelor economice și sociale între țările mapamondului. Acest lucru a fost posibil, printre altele, și datorită schimbărilor ideologice care au avut loc în ultimele două decenii, prin dispariția antagonismelor politico-ideologice și trecerea la un singur sistem politic universal (capitalismul), aplicat, însă, diferit funcție de trăsăturile statelor implicate în proces. Din acest punct de vedere, unii autori din domeniu, vorbesc chiar de o nouă formă de colonialism, diferită totuși de conceptul de neo-colonialism, formă prin care „cucerirea” unui teritoriu nu se mai face în mod clasic, ci prin influență și determinare economică, iar în ultimă instanță financiară.

Deși gândită inițial ca o politică de ajutorare a statelor subdezvoltate, aplicarea acestui concept a dus și continuă să ducă și astăzi, la adâncirea diferențierilor dintre statele bogate și statele sărace ale lumii. Se pare, totuși, ca „omogenizarea” economică și socială preconizată întârzie să apară, statele sărace ale lumii devenind tot mai sărace în ultimele decenii și din ce în ce mai legate de cele bogate, iar acestea din urmă devenind din ce în ce mai bogate, concentrând din ce în ce mai mult puterea și decizia din diferite domenii. Această „asimetrie” a balanței puterilor economice, sociale sau politice, este rezultatul direct al tendinței de a concentra puterea (în special cea financiar-economică) spre un anumit pol, reprezentat de *lumea vestică și nordică*, în contradicție cu celălalt pol, numit „al sărăciei”, specific *lumii estice și sudice*. Din acest punct de vedere se conturează două mari categorii de state, atât de diferite între ele: *statele producătoare*, care au capacitatea de a susține activități economice productive, cu o dinamică susținută și aflate într-o acerbă cursă în căutare de materii prime și piețe de desfacere și, *statele consumatoare*, care nu dispun de capacități reale de producție și a căror existență este legată direct de necesitățile primei categorii. Această ultimă categorie se constituie într-o imensă, imprevizibilă și necontrolabilă piață de desfacere, obiect de zbatere și luptă a primei categorii.

Și în domeniul social transformările au devenit extrem de vizibile în ultimele decenii. Asistăm în prezent la *conflictualizarea problemelor etnice*, la o *redimensionare a naționalismului*, descătușat odată cu prăbușirea sistemului comunist și îndepărtarea constrângerilor ideologice. Aceste fenomene au o reliefare teritorială și spațială extrem de vizibilă. Alături de apariția unor stări conflictuale, uneori chiar extrem de violente, generatoare de conflicte armate (cum este cazul fostei Iugoslavii) se pot remarca, din ce în ce mai frecvent, tendințe centrifuge ce implică atât grupuri de populații, separabile pe principiul etnic, cât și teritorii aparținătoare unor state considerate până nu demult extrem de stabile. Faptul că multe grupuri etnice, ce se constituie în minorități etnice aflate pe teritoriul unor state europene și nu numai, solicită din ce în ce mai des autonomie pe principiul etnic, inclusiv autonomie teritorială, nu

reprezintă decât înțelegerea faptului că într-o lume în care nu mai există jaloane, și unde totul este posibil, revendicările pe baza drepturilor colective și nu individuale, pot avea succes, indiferent de justetea sau moralitatea lor. Asistăm, astfel, la o răsturnare a valorilor „clasice” în raporturile dintre state și în raporturile dintre un stat și diferite categorii sociale din interiorul populației sale. Tocmai această „schimbare” stă la baza unor interpretări personale, individuale, care pleacă de la interese de grup, fără a ține cont de legitățile care guvernează astfel de probleme.

Așa cum era de așteptat, nici domeniul științific nu putea rămâne „surd” la astfel de probleme, cu o importanță covârșitoare în viața de zi cu zi și cu implicații dintre cele mai nebănuite, inclusiv în domeniul științific. Geografia politică, una dintre disciplinele cele mai implicate în astfel de procese, s-a văzut pusă în fața unor opțiuni noi, generate tocmai de aceste schimbări. Odată cu transformările majore politice desfășurate în ultimele două decenii și această disciplină geografică a răspuns noilor imperative, aliniindu-se la problematica actuală. Trecând în revistă noile preocupări din domeniu, nu putem să nu observăm o tendință ce pare să se generalizeze, devenind specifică mai tuturor școlilor din domeniu. Partea „clasică” a abordărilor, aceea parte care se ocupa -în trecut nu prea îndepărtat- cu studiul statului, conform tiparelor clasice, specifice începutului de sec.XX, începe să piardă teren în fața unor preocupări din ce în ce mai socializate, mai antropizate. În acest fel, geografia politică acordă din ce în ce mai mult spațiu acelor fenomene politice cu reliefare teritorială și spațială, dar care implică un grad sporit de antropizare, schimbul dintre teritoriu și om fiind vizibil ca subiect de analiză și ca preponderență a abordărilor. Direcții și discipline relativ noi, cum ar fi *geografia electorală*, *geografia conflictelor*, *geografia politică a mărilor și oceanelor* concentrează din ce în ce mai mult atenția specialiștilor din domeniu. Faptul că aceste noi discipline apelează tot mai mult la metode, concepte, structuri și modalități de tratare aparținând unor alte discipline și științe umaniste, nu arată decât faptul că geografia politică și implicit geopolitica sunt în plină mișcare, într-o dinamică deosebită, de altfel singura cale reală prin care aceste discipline pot subzista și supraviețuii. Asistăm, în paralel, la o implicare extrem de puternică a geografiei politice în domenii delicate cum ar fi studiul *terorismului*, preocupare relativ nouă și foarte complexă în raport cu celelalte domenii specifice acestei discipline.

Geografia politică își poate aduce aportul la o mai bună înțelegere a lumii actuale și poate oferi „o mână de ajutor” la rezolvarea problemelor care frământă omenirea. În același timp, această disciplină, prin modernitatea preocupărilor sale din perioada actuală, poate ajuta la efectuarea saltului necesar în geografie, în general, și cu precădere în geografia umană, în particular, de la tratarea „descriptivă”, de tip „*almanah*” cum o denumea

Simion Mehedinți în anul 1904, la tratarea „*analitică*”, care se încadrează perfect în curentul interdisciplinar ce este predominant în știința mondială actuală. Acest salt de la „*geo-grafie*” la „*geo-analitică*” devine pe zi ce trece o necesitate din ce în ce mai mare, în lipsa acestuia, știința care poartă numele generic de geografie izolându-se și pierzându-și importanța primordială în ansamblul științelor dedicate vieții și Pământului. Geografiei politice îi revine rolul de *port drapel* în această direcție, iar geografilor umaniști care activează în acest domeniu, deosebit de interesant și tentant în același timp, le revine sarcina, mai mult decât onorantă, de a duce mai departe tradiția, specificul și patrimoniul științific preluat în acest domeniu de la înaintașii de marcă cum au fost Ion Conea, Simion Mehedinți și mulți, mulți alții.

BIBLIOGRAFIE

1. Aelenei, V. (1999) *Dreptul frontierei de stat*, Ed.Ministerului de Interne, București;
2. Agnew, J. (1960) *From Political Methodology to Geographical Social Theory? A Critical Review of Electoral Geography*, Routledge, London;
3. Alexander, L. (1963) *World Political Patterns*, Rand McNally, Chicago;
4. Alter, P. (1989) *Nationalism*, Ed.Edward Arnold, London;
5. Altermatt, U. (2000) *Previziunile de la Sarajevo: etnonaționalismul în Europa*, Ed. Polirom, Iași;
6. Amat, J.P. (1992) *Forest and defence of the territory. France of the North-East 1871-1914*, în „Strategic”, nr.56, 1992-4;
7. Ancel, J. (1926) *Peuples et Nations des Balkans*, Paris;
8. Ancel, J. (1930) *Peuples et Nations des Balkans. Géographie Politique*, ediția a II-a, Armand Colin, Paris;
9. Ancel, J. (1934) *Les frontières roumaines. Geographie Politique*, Bucarest;
10. Ancel, J. (1936) *Geopolitique*, Libraire Delagrave, Paris;
11. Ancel, J. (1937) *Manuel géographique de la politique européenne*, tom I: L'Europe Centrale, Libraire Delagrave, Paris;
12. Ancel, J. (1938) *La géographie des frontières*, Libraire Gallimard, Paris;
13. Ancel, J. (1940) *Manuel géographique de la politique européenne*, Libraire Delagrave, Paris;
14. Ancel, J. (1945) *Slaves et Germains*, A.Colin, Paris;
15. Anderson, J. (1983) *The State and Society-Nationalism and State formation*, Block 2, The Open University, London;
16. Anghel, N. (1985) *Geopolitica de la ideologie la strategie politică*, Ed.Politică, București;
17. Antipa, Gr. (1919) *Problemele evoluției poporului român*, în „Academia Română. Studii și Cercetări”, anul III, București;
18. Antonsich, M. (1995) *Of Geopolitik at Geopolitics, ideological of doctrines of power*, în „Strategic Transformation”, nr.60, 1995-4;
19. Apostol, O. (1924) *Cercetări somatologice. Contribuțiuni statistice la o geografie antropologică a României*, Cluj;
20. Apostolescu, C. (1922) *Geografia militară, fizică, politică și economică a României Mari*, București;
21. Arădăvoaice, G. (1997) *Terorism, antiterorism, contraterorism*, Ed.Antet, București;
22. Arghirescu, G. (1915) *Teritoriul etnic al românilor*, în „Democrația”, anul II, nr. 41, București;
23. Atanasescu, C.M. (1926) *Frontierele României*, București;

24. Badie, B. (1995) *La fin des territoires*, Fayard, Paris;
25. Bailly, A. (editor) (1998) *Les concepts de la géographie humaine*, A.Coli Paris;
26. Barker, E. (1959) *The Political Thought of Plato and Aristotel*, Dover, New York;
27. Bassin, M. (1987) *Imperialism and the Nation-State in Fridrich Ratzel's Political Geography*, în „Progress in Human Geography”, vol.11/1987;
28. Bădescu, I. și colab. (1995) *Sociologia și geopolitica frontierei*, Ed.Floare Albastră, București;
29. Beaufré, A. (1985) *Introduction á la stratégie*, Economica, Paris;
30. Berciu, D. (1980) *De la Burebista la Decebal*, Ed. Politică, București;
31. Bhabha, H.K. (1994) *The location of culture*, Routledge, New York;
32. Bhabha, H.K. (editor) (1990) *Nation and narration*, Routledge, New York;
33. Blouet, B.W. (1987) *Halford Mackinder: a Bibliography*, Texas A&M University Press, College Station (Texas);
34. Bodin, J. (1576) *Les six livres de la Republic*, Paris;
35. Bodocan, V. (1995) *Geografie politică și geopolitică: considerații asupra obiectului de studiu*, în „Studia Universitas Babeș-Bolyai”, nr. 1-2, Cluj-Napoca;
36. Bodocan, V. (1997) *Geografie politică*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca;
37. Bodocan, V. (2000) *Sistemul electoral românesc: repere geografico-istorice privind cantitatea și calitatea corpului electoral și reprezentativitatea acestuia*, în „Revista Română de Geografie Politică”, anul II, nr.1/2000, Ed.Universității din Oradea, Oradea;
38. Bodunescu, I. (1997) *Terorismul-fenomen global*, Casa Editorială Odeon, București;
39. Boia, L. (1999) *Două secole de mitologie națională*, Ed.Humanitas, București;
40. Boia, L. (2000) *Istorie și mit în conștiința românească*, ediția a II-a, Ed.Humanitas, București;
41. Bolineau, E. (2001) *Un géographe traceur de frontières: Emmanuel de Martonne et la Roumanie*, în „L'Espace Géographique”, nr.4/2001, Paris;
42. Bowman, I. (1921) *The New World: Problems in Political Geography*, World Book Co., New York;
43. Bowman, I. (1928) *La monde nouveau. Tableau general de geographie politique universelle*, Payot, Paris;
44. Bowman, I. (1928) *The New World: Problems in Political Geography*, World Book Co., New York;
45. Bowman, I. (1942) *Geography versus Geopolitics (I)*, în „Geographical Review”, vol.32, nr.4/1942;
46. Bowman, I. (1942) *Geography versus Geopolitics (II)*, în „Geographical Review”, vol.34, nr.6/1942;

47. Brass, P.R. (1991) *Ethnicity and Nationalism. Theory and comparison*, Sage Public. India, New Delhi;
48. Brătescu, C-tin (1944) *Granița maritimă a României*, Tipografia „Bucovina”, I.E.Torouțiu, București;
49. Brătianu, Gh.I. (1940) *La Moldavie et ses frontières historiques*, Bucarest;
50. Brătianu, Gh.I. (1941) *La Question roumaine en 1940*, Bucarest;
51. Brătianu, Gh.I. (1942) *Geopolitica, factor educativ și național*, în „Geopolitica și Geoistoria”, nr.1/1940;
52. Breton, R. (1981) *Les ethnies*, Presses Universitaires de France, Paris;
53. Breuilly, J. (1993) *Nationalism and the State*, Manchester University Press, Manchester;
54. Brewer, A. (1980) *Marxist Theories of Imperialism. A Critical Survey*, Routledge and Kegan Paul, London;
55. Brown, N. (1989) *New Strategy through Space*, Leicester University Press, Leicester;
56. Brubaker, R. (1996) *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge;
57. Brunhes, J., Vallaux, C. (1921) *La Géographie de l'histoire: Géographie de la paix et de la guerre sur terre et sur mer*, Paris;
58. Brunn, S.D. (1981) *Geopolitics in a Shrinking World: a Political Geography of the twenty-first Century*, Norton, New York;
59. Brunn, S.D., Mingst, K.A. (1985) *Geopolitics*, în „Progress in Political Geography”, Croom Helm, Beckenham;
60. Brzezinski, Z. (1997) *The grand chessboard*, Basic Books, New York;
61. Buckholtz, P. (1966) *Political Geography*, The Ronald Press, New York;
62. Bulai, A. (1999) *Mecanismele electorale ale societății românești*, Ed.Paideia, București;
63. Bumett, A.D., Taylor, P.J. (edit.) (1981) *Political Studies from Spatial Perspectives*, Norton, New York;
64. Buzan, B. (1983) *People, States and Fear. The National Security problem in International Relations*, Wheatsheaf Books, Brighton, Sussex;
65. Carneiro, R.L. (1970) *A Theory of the Origin of the State*, în „Sciences”, nr.169, august 1970;
66. Carrère d'Encausse, H. (1990) *La Gloire des nations*, Fayard, Pari
67. Castells, M. (1997) *The power of identity*, Blackwell, London;
68. Célérier, P. (1955) *Géopolitique et Géostrategie*, ediția I-a, Presses Universitaires de France, Pari
69. Célérier, P. (1961) *Géopolitique et Géostrategie*, ediția a II-a, Presses Universitaires de France, Paris;
70. Cernescu, E. (1992) *Geopolitica-reflexii geografice*, în „Terra” nr. 1-2/1992, București;
71. Chaland, G. (1988) *Atlas politique du XX-e siècle*, Edition la Seuil;

72. Chali nd, G. (1990) *Anthologie mondiale de la stratégie. Des origines au nucléaire*, Robert Laffont, Paris;
73. Chaliand, G., Rageau, J.P (1983) *Atlas stratégique: géopolitique des rapports de force dans le monde*, Fayard, Paris;
74. Ciobanu, N., Cristea, I., Pâslaru, Șt. (ed.) (1991) *Războiul și muntele în istoria Românilor*, Ed.Militară, București;
75. Cișmigiu, M. (1943) *Statul în concepția lui Jean Bodin*, București;
76. Claval, P. (1968) *Rélígions, nations, grand espaces. Géographie générale des ensembles territoriaux*, Marie-Thérèse Genin, Paris;
77. Claval, P. (1977) *Les aspects modernes de la géographie politique*, Paris;
78. Claval, P. (1978) *Espace et pouvoir*, Presses Universitaires de France, Paris;
79. Claval, P (1992) *Géographie politique, géopolitique et géostratégie*, „Stratégique”, vol.55, nr.3, 1992, Paris;
80. Claval, P. (1994) *Géopolitique et Géostrategie*, Nathan, Paris;
81. Claval, P. (2001) *Geopolitică și geostrategie. Gândirea politică, spațiul și teritoriul în secolul al XX-lea*, Ed.Corint, București;
82. Cohen, S.B. (1963) *Geography and Politics in a World Divided*, Random House, New York;
83. Cohen, S.B. (1973) *Geography and Politics in a World Divided*, second edition, Oxford University Press, Oxford;
84. Cohen, S.B. (1991) *Global Geopolitical in the Post-Cold War Era*, „Annals of the Association of American Geographers”, vol.81, 1991;
85. Cohen, S.B., Rosenthal, L.D. (1971) *A Geographical Model of Political Systems Analysis*, în „Geographical Review”, nr.61, January 1971;
86. Condrachy, D.N. (1903) *Statul și evoluția lui*, teză de doctorat Facultatea de Drept din București, București;
87. Conea, I. (1937) *Geopolitica, o știință nouă*, în „Sociologia românească”, nr.9-10, an II/1937, București;
88. Conea, I. (1938) *Actualele frontiere românești, biruința Geografiei asupra Istoriei*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, anul LVII, București;
89. Conea, I. (1940) *L'unita geopolitica della Stato Romana*, București;
90. Conea, I. (1941) *Destinul istoric al Carpaților*, Ed.Țară și Neam, București;
91. Conea, I. (1941) *Transilvania, inimă a pământului românesc*, în „Geopolitică și Geoistorie”, an I, nr. 1/1941, București;
92. Conea, I. (1942) *Carpații, hotar natural?*, în „Geopolitică și Geoistorie”, an II, nr.2/1942, București;
93. Conea, I. (1944) *O poziție geopolitică*, în „Geopolitică și Geoistorie”, an III, nr. 3/1944, București;
94. Conea, I. (1967) *Cu privire la teritoriul-nucleu de formare a poporului român*, în „Studii și cercetări de geologie, geofizică și geografie” tom.XIV, nr.1, București;

95. Conea, I., Golopenția A., Popa-Vereș M. (1940) *Geopolitică*, Ed.Ramuri, Craiova;
96. Connor, W. (1994) *Ethnonationalism: The quest for understanding*, Princeton University Press, Princeton, NJ;
97. Corbridge, S., Martin, R.L., Thrift, N.J. (editori) (1994) *Money, power and space*, Blackwell, Oxford;
98. Costachie, S. (1995) *Minoritățile naționale în contextul geopolitic actual*, în „Noosfera-Geografia în anul 300 al Universității București”, nr.1/1995, București;
99. Costachie, S. (2000) *Aspecte geopolitice ale conflictului din Kosovo*, în „Revista Română de Geografie Politică”, an II, nr.1/2000, Oradea;
100. Costachie, S. (2000) *Conflictul din Kosovo- etnic sau politic?*, în „Comunicări de geografie”, vol. IV, Ed.Universității din București, București;
101. Costachie, S. (2001) *Geopolitics and Ethnic Minorities' Policy of Romania (Geopolitica și politica minorităților etnice din România)*, în „Revista de Geografie Politică”, an III, nr.2/2001, Oradea;
102. Costachie, S. (2003) *EVREII DIN ROMÂNIA. Aspecte etnogeografice*, Ed.TopForm, București;
103. Costachie, S. (2003) *Graniță, frontieră și fruntarie-între realitate și imaginație*, în „GeoPolitica-Revistă de Geografie Politică, Geopolitică și Geostrategie”, nr. 1/2003, București;
104. Costachie, S. (2003) *Interesul național al României și procesul integrării europene*, în „GeoPolitica-Revistă de Geografie Politică, Geopolitică și Geostrategie”, nr.2-3/2003, București;
105. Costachie, S. (2003) *Națiunea-concept fundamental în geografia politică și geopolitica mondială*, în „GeoPolitica-Revistă de Geografie politică, Geopolitică și Geostrategie”, nr. 1/2003, București;
106. Costachie, S. (2003) *Trăsături socio-demografice ale minorității țigănești (rome) din România*, în „Analele Universității din Craiova”, Seri Geografie, vol.VI, Craiova;
107. Costachie, S. (2004) *Conceptul de etnie(I)*, în „GeoPolitica-Revistă de Geografie Politică, Geopolitică și Geostrategie”, nr.4-5/2004, București;
108. Costachie, S. (2004) *EVREII din ROMÂNIA. Studiu de Geografie Umană*, Ed.Universității din București, București;
109. Costachie, S. (2004) *Geopolitica integrării europene și interesul național al României*, în „Analele Universității Dimitrie Cantemir”, nr.1/2004, București;
110. Costachie, S. (2004) *Transnistria-radiografia unui conflict*, în „GeoPolitica-Revistă de Geografie Politică, Geopolitică și Geostrategie” nr.7/2004, București;
111. Costachie, S., Dima, N. (2004) *Situația pre-electorală din România*, „New York Magazin”, 11 februarie 2004, New York;
112. Crainic, N. (1997) *Ortodoxie și etnocrăție*, Ed.Albatros, București;

113. Crișan, I.H. (1977) *Statul geto-dac*, Ed.Științifică și Enciclopedică, București;
114. Cruceru, N. (1938) *Statul conglomerat și statul organic*, Craiova;
115. Cubitt, G. (editor) (1998) *Imagining nations*, Manchester University Press, Manchester;
116. Cucu, M. (1981) *Factorul geografic în acțiunile militare*, Ed.Militară, București;
117. Cucu, V. (1992) *Considerații geografice privind unitatea etnică a României*, în „Terra”, nr.1-2/1992, București;
118. Cucu, V. (1992) *România-considerații geopolitice (I)*, în „Terra” nr. 3-4/1992, București;
119. Cucu, V. (1993) *România-țară carpatică*, în „Terra”, nr.1-4/1993, București;
120. Cucu, V. (1995) *România. Geografie umană*, Ed.Glasul Bucovinei, Iași;
121. Cucu, V. (1998) *România. Geografie umană și economică*, Ed.Printech, București;
122. Cucu, V. (1998) *The Political Map of Romania-the Geo-historical Framework*, în „Anglo-Romanian Geographies”, Liverpool Press, Liverpool;
123. Culda, L. (coord.) (1998) *Investigarea națiunilor. Aspecte teoretice și metodologice*, Ed.Licorna, București;
124. Daudel, Ch. (1990) *La géopolitique*, Paris;
125. Daudel, Ch. (1991) *Géographie, géopolitique et géostratégie*, în „La géostratégie”, 2e trimestre, Paris;
126. David, Ch.Ph. (coord.) (1989) *Les Études stratégiques. Approches et concepts*, Méridien, Montréal;
127. David, M.D. (1939) *Considerații geopolitice asupra Statului Român*, Tipografia Al. Țerek, Iași;
128. Deică, P. (2000) *Contribuții geopolitice ale geografilor români*, în „Terra” nr.2-3/2000, București;
129. Deică, P. (2001) *Tradiții geopolitice românești*, în cotid. „Timpul”, anul XIII, nr.1 (518)/2001, București;
130. Dekmejian, R.H. (1995) *Islam in Revolution: Fundamentalism in the Arab World*, second edition, Syracuse University Press, Syracuse NY;
131. Delannoi, G., Taguieff, P.A. (coord.) (1991) *Théories du nationalisme*, Kime, Paris;
132. Delgado de Carvalho, C.M. (1929) *Introdução a geografia política*, Alves, Rio de Janeiro;
133. Delmas, C. (1985) *La Bombe atomique*, Éditions Complexe, Bruxelles;
134. Demangeon, A. (1920) *Le Déclin de l'Europe*, Payot, Paris;
135. Demangeon, A. (1922) *L'Empire britannique. Étude de géographie coloniale*, A.Colin, Paris;
136. Demangeon, A. (1932) *Geographie politique*, în „Annales géographiques”, 41, Paris;

-
137. Demangeon, A., Febvre, L. (1935) *Le Rhin. Problème d'histoire et d'économie*, A.Colin, Paris
 138. Demetrian, C. (1935) *Naționalism și democrație*, Oitești;
 139. Denich, B. (1996) *Ethnic nationalism: The tragic death of Yugoslavia*, University of Minnesota Press, Minneapolis;
 140. Deutsch, K.W. (1953) *The Growth of Nations: Some Recurrent Patterns of Political and Social Integration*, în „World Politics”, vol.5, New York;
 141. Deutsch, K.W. (1966) *Nationalism and Social Communication*, ediția a II-a, Harvard University Press, Cambridge, Mass.;
 142. Diaconescu, E. (1926) *Granițe etnice și politice în Balcani între 395 și 1453*, Iași;
 143. Diaconu, I. (1996) *Minoritățile-statut și perspective*, București;
 144. Dieckhoff, A. (2003) *Națiuni și rațiuni de stat. Identitățile naționale și mișcare*, Ed.Curtea Veche, București;
 145. Dijkink, G. (1996) *National identity and geopolitical visions: maps of pride and pain*, Routledge, London;
 146. Dikshit, R.K. (1982) *Political Geography: A Contemporary Perspective*, McGraw Hill, New York;
 147. Dima, N. (2001) *Moldova and the Trans-Dnestr Republic*, Columbia University Press, East European Monographs, New York;
 148. Dimitrescu-Aldem, Al. (1912) *România în tranzitul sudesteuropean*, București;
 149. Dinuț, N. (1974) *Conceptul de regim politic*, Ed.Academiei RSR, extras din „Revista de Filosofie”, tom 21, nr. 4/1974, București;
 150. Dodds, K., Atkinson, D. (2000) *Geopolitical traditions*, Taylor and Francis, London;
 151. Dollfus, O. (1997) *La Mondialisation*, Presses de Sciences-Po, Paris;
 152. Doumenge, F. (1965) *Geography of the seas*, University Presses of France, Paris;
 153. Drăghicescu, D. (1996) *Din psihologia poporului român*, Ed.Albatros, București;
 154. Drîmbă, O. (1987) *Istoria culturii și civilizației*, vol.I și II, Ed.Științifică și Enciclopedică, București;
 155. Duchachek, I. (1986) *The Territorial Dimensions of Politics: Within, Among and Across Nations*, Boulder, New York;
 156. Dughin, A. (1997) *Osnovî Geopolitiki*, Arktoogheea, Moscova;
 157. Dussouy, G. (1998) *Contemporary Aspects of geopolitics and the géostratégie*, University of Bordeaux, Bordeaux;
 158. East, W.G. (1937) *The Nature of Political Geography*, în „Politica”, vol.2, London;
 159. East, W.G. (1956) *An Historical Geography of Europe*, Methuen&Co. Ltd. London;

160. East, W.G. Moodie, A.E. (editori) (1968) *The Changing World: Studies in Political Geography*, Methuen&Co. Ltd., London;
161. Eliade, M. (1980) *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, Ed.Științifică și Enciclopedică, București;
162. Elian, G. (1977) *Suveranitatea permanentă asupra resurselor naționale și implicațiile sale internaționale*, Ed.Politică, București;
163. Emandi, E., Buzatu, Gh., Cucu, V. (editori) (1994) *Geopolitica*, vol. I, Ed.Glasul Bucovinei, Iași;
164. Eminescu, M. (1999) *Națiunea română: progres și moralitate*, Ed. Albatros, București;
165. Ene, I. (1939) *Națiune și Stat*, Tipografia Poporul, Rm. Sărat;
166. Erdeli, G., Căndea, Melinda, Braghină, Cr., Costachie, S., Zamfir, Daniela (1999) *Dicționar de geografie umană*, Ed. Corint, București;
167. Erdeli, G., Costachie, S. (2004) *Ethnic Structure in Romania. Approach to the Turkish Population*, în „Environmental Change and Sustainable Development”, Proceedings of the second Romania-Turkish workshop of Geography, Ed.Universitară, București;
168. Erdeli, G., Costachie, S. (2004) *Turkish population of Romania. Some geographical aspects*, în „GeoPolitica-Revistă de Geografie Politică, Geopolitică și Geostrategie”, nr.4-5/2004, București;
169. Fală, P. (1919) *Steagul sau drapelul. Nația sau neamul*, Tipografia Pinkenzon, Bălți;
170. Faringdon, H. (1989) *Strategic Geography. Nato, the Warsaw Pact and the Superpowers*, second edition, Routledge, London;
171. Fawcett, C.B. (1918) *Frontiers: A Study in Political Geography*, Oxford University Press, Oxford;
172. Febvre, L. & all (1925) *A Geographical Introduction to History*, Kegan Paul, Trench, Truner&Co., Ltd., New York;
173. Fellmann, J., Getis, A., Getis, J. (1992) *Human Geography-Landscapes of Human activities*, ediția a III-a, Wm.C.Brown Publishers, Dubuque;
174. Fifield, R., Percy, E. (1944) *Geopolitics in Principle and Practice*, Ginn&Co., Boston;
175. Firth, R. (1973) *Symbols public and private*, Cornell University Press, Ithaca, NY;
176. Fisher, Ch.A. (editor) (1968) *Essays in Political Geography*, Methuen, London;
177. Fisher, H. (1916) *Kriegsgeographie*, Bielefeld, Berlin;
178. Fitzgerald, W. (1945) *The New Europe. An Introduction to its Political Geography*, Methuen, London;
179. Florea, E. (1971) *Tipologia națiunii. Principalele puncte de vedere*, Ed.Academiei RSR, București;
180. Foucher, M. (1991) *Fronts et frontieres. Un tour du monde géopolitique*, Fayard, Paris;

181. Frâncu, C. (1999) *Geneza limbii române și etnogeneza românilor*, ediția a II-a, Ed. Demiurg, Iași;
182. Fuchs, L.H. (1968) *American Ethnic Politics*, Harper&Row, New York;
183. Gadzhiev, K. (1998) *Vvedenie v geopolitiku*, (Introducere în Geopolitică), Logos, Moscow;
184. Gallagher, T. (1999) *Democrație și naționalism în România 1989-1998*, Ed.ALL, București;
185. Gallois, P. (1960) *Stratégie de l'âge nucléaire*, Calmann-Levy, Paris;
186. Gallois, P. (1990) *Géopolitique. Les voies de la puissance*, Plon, Paris;
187. Geertz, C. (1973) *The interpretation of culture*, Basic Books, New York;
188. Gellner, E. (1983) *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford;
189. Gellner, E. (1994) *Națiuni și naționalism*, Ed.Antet, București;
190. Gellner, E. (1997) *Națiuni și naționalism: noi perspective asupra trecutului*, ediția a II-a, Ed.Antet, București;
191. Gerace, M.P. (1991) *Between Mackinder and Spykman: Geopolitics, Containment and After*, Comparative Strategy, 1/1991;
192. Ghinoiu, I. (1999) *Lupul-totem al dacilor în spiritualitatea românească*, în „Renașterea civilizației românești”, an I, nr.1-2/1999, București;
193. Girardet, R. (1989) *Problèmes stratégiques et militaires contemporains*, Dalloz, Paris;
194. Giurescu, C-tin.C. (1973) *Formarea poporului român*, Ed.Scrisul Românesc, Craiova;
195. Giurescu, C-tin.C., Giurescu, D. (1975) *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Ed.Albatros, București;
196. Glassner, M.I. (1986) *The New Political Geography of the Sea*, în „Political Geography Quarterly”, vol.5, nr.1/1986, Butterworths, England;
197. Glassner, M.I. (1996) *Political Geography*, ediția a II-a, John Wiley&Sons, New York;
198. Glassner, M.I. (1998) *The United Nation at Work*, Praeger Publisher, Westport, CT;
199. Glassner, M.I., Fahrer, C. (2004) *Political Geography*, ediția a III-a, John Wiley&Sons, New York;
200. Glassner, M.I., Harm, J. de Blij (1988) *Systematic Political Geography*, ediția a IV-a, John Wiley&Sons, New York;
201. Goblet, Y.M. (1955) *Political Geography and World Map*, Praeger Publisher, Westport, CT;
202. Goblet, Y.M. (1956) *Political Geography and World Map*, ediția a II-a, George Philip and Sons, London;
203. Goga, O. (1997) *Ideea națională: discursuri, cuvântări, articole*, Ed.Sedan, Cluj-Napoca;
204. Golopenția, A. (1938) *Însemnare cu privire la definirea preocupării geopolitice*, București;
205. Golopenția, A. (1940) *Geopolitica*, Ed.Ramuri, Craiova;

206. Golopenția, A. (1940) *Populația teritoriilor românești despre în 1940, I* „Geopolitică și Geoistorie”, an III, nr. 1/1941, București;
207. Golopenția, A. (1999) *Opere complete*. Ed. Enciclopedică, București;
208. Goodal, B. (1987) *The Penguin Dictionary of Human Geography*, Penguin Books, London;
209. Gottmann, J. (1951) *Geography and International Relations*, în „World Politics”, vol.3, New York;
210. Gottmann, J. (1972) *The Significance of Territory*, University of Virginia Press, Charlottesville;
211. Grabowsky, A. (1933) *Raum als Schicksal. Das Problem der Geopolitik*, Carl Heymans Verlag, Berlin;
212. Graham, B. (editor) (1998) *Modern Europe: Place, culture, identity*, Arnold, London;
213. Graham, B., Ashworth, G.J., Tunbridge, J.E. (2000) *A Geography of Heritage: Power, culture and economy*, Arnold, London;
214. Gray, C.S. (1977) *The Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimland and the Technological Revolution*, Crane Russak, New York;
215. Gray, C.S. (1988) *The Geopolitics of Superpower*, Lexington University Press, Lexington;
216. Gray, C.S. (1990) *War, Peace and Victory*, Simon&Schuster, New York;
217. Gurr, T.R., Harff, B. (1994) *Ethnic Conflict in World Politics*, Westview, New York;
218. Gusti, D. (1937) *Știința națiunilor*, în „Sociologie Românească”, nr. 2-3, an II/1937, București;
219. Gusti, D. (1995) *Sociologia națiunii și a războiului*, Ed. Floare Albastră, București;
220. Gyorgy, A. (1944) *Geopolitics: The New German Science*, University of California Press, San Francisco;
221. Halle, L.J. (1965) *Men and Nations*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey;
222. Hartshorne, R. (1935) *Recent Developments in Political Geography*, în „American Political Science Review”, vol.29, New York;
223. Hartshorne, R. (1936) *Suggestions on the Terminology of Political Boundaries*, în „Annals of the Association of American Geographers”, vol. 26, Washington DC;
224. Hartshorne, R. (1950) *The Functional Approach in Political Geography*, în „Annals of the Association of American Geographers”, no. 40, Washington DC;
225. Hartshorne, R. (1954) *American Geography: Inventory and Prospect*, Syracuse University Press, New York;
226. Hartshorne, R. (1960) *Political Geography in the Modern World*, în „Journal of Conflict Resolution”, vol.4, Washington DC;

227. Haushofer, K. (1913) *Das Nihon. Betrachtungen über Gross-Japans Wehrkraft, Weltstellung und Zukunft*, Siegfried Muller, Berlin;
228. Haushofer, K. (1927) *Grenzen. In ihrer geographischen und politischen Bedeutung*, Grunewald, Berlin;
229. Haushofer, K. (1928) *Bausteine zur Geopolitik*, Grunewald, Berlin;
230. Haushofer, K. (1931) *Geopolitik der Pan-Ideen*, Zentral-Verlag, Berlin;
231. Haushofer, K. (1934) *Weltpolitik von heute*, Zeitgeschichte, Berlin;
232. Haushofer, K. (1937) *Le Japon et les Japonais. Géopolitique du Japon*, Payot, Paris;
233. Haushofer, K. (1937) *Weltmeere und Weltmächte*, Zeitgeschichte Verlag, Berlin;
234. Haushofer, K. (1941) *Wehr-Geopolitik. Geographische Grundlagen ei Wehrkunde*, Junker und Dünhaupt, Berlin;
235. Haushofer, K. (1986) *De la géopolitique*, Fayard, Paris;
236. Henning, R. (1928) *Geopolitik Die Lehre vom Staat als Lebewesen*, B.G.Teubner, Leipzig;
237. Hepites, St.C. (1919) *Evoluția hotarelor Români i*, în „Buletinul Societății de Geografie”, anul XXXVIII, București;
238. Hermet, G. (1997) *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa*, Institutul European, București;
239. Heyden, G. (1958) *Kritik der deutscher Geopolitic*, Dietz, Berlin;
240. Heyden, G. (1960) *Critica geopoliticii germane*, Ed.Politică, București;
241. Heyking, Al. (1927) *La conception de l'Etat et l'idée de la cohésion ethnique*, Librairie Arthur Rousseau, Paris;
242. Hobsbawm, E.J. (1975) *The Age of Capital 1848-1875* Weidenfeld&Nicholson, London;
243. Hobsbawm, E.J. (1987) *The Age of Empire 1875-1914* Weidenfeld&Nicholson, London;
244. Hobsbawm, E.J. (1990) *Nations and Nationalism since 1780. Programme Myth and Reality*, Cambridge University Press, Cambridge;
245. Hobsbawm, E.J., Ranger, T. (editori) (1983) *The Invention of Traditions* Cambridge University Press, Cambridge;
246. Hobson, J.A. (1902) *Imperialism. A study*, Alien and Unwin, London;
247. Hoggart, K., Kofman, Eleanore (editori) (1986) *Political Geography an Social Stratification*, Croom Helm, London;
248. Holdar, S. (1992) *The Ideal State and the Power of Geography. The lit and work of Rudolf Kjellen*, în „Political Geography Quarterly” vol.11 nr.3/1992;
249. Hooks, B. (1991) *Yearning. Race, gender and cultural politics*, South En Press, Boston;
250. Hooks, B. (1992) *Black looks. Race and representation politics*, South En Press, Boston;

251. Hooson, D. (editor) (1994) *Geography and National Identity*, Blackwell, Oxford;
252. Hubert, R. (1926) *Le principe d'autorite dans l'organisation democratique*, Libr. Univ. J.Gambert, Paris;
253. Hungtinton, S. (1998) *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii moderne*, Ed. Antet, București;
254. Hutchinson, J. (1994) *Modern nationalism*, Fontana, London;
255. Ikeda, Y. (1976) *Trends in Political geography*, în „*Geography in Japan*”, Tokyo University Press, Tokyo;
256. Ilieș, Al. (1999) *Elemente de geografie politică*, Ed.Universității din Oradea, Oradea;
257. Ilieș, Al., Bodocan, V., Josan, Ioana (2000) *Fondatori ai școlii anglo-saxone de geografie politică, geopolitică și geostrategie*, în „*Revista Română de Geografie Politică*”, an II, nr.2/2000, Oradea;
258. Iorga, N. (1914) *L'avenir de la nation roumaine*, Paris;
259. Iorga, N. (1938) *Hotare și spații naționale*, Vălenii de Munte;
260. Iorga, N. (1985) *Istoria poporului românesc*, Ed.Științifică și Enciclopedică, București;
261. Iorga, N. (1991) *În luptă cu absurdul revizionism maghiar*, Ed.Globus, București;
262. Iscru, G.D. (1997) *Națiune, naționalism, românism*, Ed.Drago Print, București;
263. Jackson, W.A.D. (1958) *Whither Political Geography?*, în „*Annals of the Association of American Geographers*”, vol.48, Washington DC;
264. Jackson, W.A.D. (editor) (1971) *Politics and Geographic Relationships*, ediția a II-a, Prentice-Hall, N.J.;
265. Jackson, W.A.D., Bergman, E. (1973) *A Geography of Politics*, Dubuque, I.A.Brown;
266. Janowsky, O. (1945) *Nationalities and National Minorities*, The Macmillan Co., New York;
267. Jean, C. (1995) *Geopolitica*, Laterza, Roma-Bari;
268. Johnson, C.N. (1990) *Aristotle's Theory of the State*, St.Martin's Press, New York;
269. Johnston, R.J. (1982) *Geography and the State: An Essay in Political Geography*, Macmillan, New York;
270. Johnston, R.J., Gregory, D., Smith, D. (editori) (1994) *The Dictionary of Human Geography*, ediția a III-a, Blackwell, Oxford;
271. Johnston, R.J., Shelley, F.M., Taylor, P.J. (1990) *Developments in Electoral Geography*, Routledge, London;
272. Johnston, R.J., Taylor, P.J. (edit.) (1986) *A World in Crisis. Geographical Perspectives*, Blackwell, Oxford;

273. Jones, S.B. (1945) *Boundary-making: A Handbook for Statesmen, Treaty Editors and Boundary Commissioners*, Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, Washington DC;
274. Jones, S.B. (1954) *The Unified Field Theory in Political Geography*, in „Annals of the Association of American Geographers”, nr. 44, Washington DC;
275. Jones, S.B. (1959) *Boundary Concepts in the setting of Place and Time*, in „Annals of the Association of American Geographers”, nr. 49, Washington DC;
276. Joyaux, F. (1991) *Géopolitique de l'Extrême Orient*, Tome I, Edition Complexe, Paris;
277. Kasperson, R.E. (1973) *Frontiers of Political Geography*, Prentice-Hall, N.J.;
278. Kasperson, R.E., Minghi, J. (editori) (1969) *The Structure of Political Geography*, Aldine, Chicago;
279. Keeley, L.H. (1996) *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*, Oxford University Press, Oxford;
280. Kennedy, P. (1988) *The Rise and Fall of the Great Powers*, Unwin et Hyman, London;
281. Keyes, C.F. (1981) *Ethnic Change*, University of Washington Press, Washington DC;
282. Kinder, H., Hilgemann, W. (2001) *Atlas de istorie mondială*, vol.1, *De la începuturi pînă la Revoluția Franceză*, Ed.Enciclopedia RAO, București;
283. Kinder, H., Hilgemann, W. (2001) *Atlas de istorie mondială*, vol.2, *De la Revoluția Franceză pînă în prezent*, Ed.Enciclopedia RAO, București;
284. Kjellen, R. (1899) *Studier över Sveriges politiska gränser*, in „Ymer” vol.19/1899;
285. Kjellen, R. (1914) *Samtidens stormakter*, Hugo Gerbers Förlag, Stockholm;
286. Kjellen, R. (1916) *Staten som livsform*, Hugo Gerbers Förlag, Stockholm;
287. Kjellen, R. (1917) *Der Staat als Lebensform*, Leipzig;
288. Kjellen, R. (1920) *Grundrisse zu einem system des Politik*, Leipzig;
289. Kjellen, R. (1953) *Die Grössmächte vor und nach dem Weltkriege*, Leipzig/Berlin;
290. Kleingschmager, R. (1993) *Éléments de géographie politique*, Presses Universitaires de Strasbourg, Strasbourg;
291. Kohn, H. (1945) *The Idea of Nationalism*, The Macmillan Co., New York;
292. Kristof, Ld. (1959) *The Nature of frontieres and Boundaries*, in „Annals of the Association of American Geographers”, no. 49, Washington DC;
293. Kristof, Ld. (1960) *The Origine and Evolution of Geopolitics*, in „Journal of Conflict Resolution”, vol.4, nr.1/1960;
294. Kropotkin, P. (?) *Rolul istoric al Statului. Statul modern*, traducere de Petre Tărnă, București;

295. Lacoste, Y (1976) *La géographie, ça sert d'abord à faire la guerre*, Maspero, Paris;
296. Lacoste, Y (1982) *The Other Geopolitical Ones*, în „Hérodote”, nr.2/1982;
297. Lacoste, Y (1986) *Géopolitique des régions françaises*, Fayard, Paris;
298. Lacoste, Y (1988) *Questions de la géopolitique*, Paris;
299. Lacoste, Y (1997) *Vive la nation, destin d'une idée géopolitique*, Fayard, Paris;
300. Lacoste, Y. (1998) *Géo-histoire de l'Europe*, La Découverte, Paris;
301. Lacoste, Y (1999) *Dictionnaire des idées et notions de géopolitique*, Flammarion, Paris;
302. Lacoste, Y (coord.) (1993) *Dictionnaire de géopolitique*, Flammarion, Paris;
303. Laski, H. (1935) *The State in Theory and Practice*, George Allen&Unwin, London;
304. Learmonth, A. (1973) *Approaches to Political Geography*, The Open University Press, London;
305. Lecca, O.G. (1940) *Cercetarea caracterelor rasiiale la Români prin analiza antropologică*, în „Analele Academiei Române”, seria III, tom VIII, Bucureşti;
306. Leimgruber, W. (1981) *Political Boundaries as a Factor in Regional Interaction: Examples from Basle and Ticino*, în „Regio Basiliensis”, nr.2-3/1981, Basel;
307. Levy, J. (1990) *Geographie du politique*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris;
308. Lewinsky, W. (1920) *La nationalité et l'État*, Lausanne;
309. List, F. (1885) *The National System of Political Economy*, London;
310. Lohausen, J. von (1996) *Empires and power. Geopolitics today*, The Labyrinth, Paris;
311. Lörincz, L. (1963) *Statul în concepția lui Șt. Zeletin*, Academia RPR, Institutul de Cercetări Juridice, „Studii și cercetări periodice”, an. VIII, nr. 1/1963, Bucureşti;
312. Lorot, P. (1995) *Histoire de la géopolitique*, Economica, Paris;
313. Luttwak, E.N. (1987) *Strategy: The Logic of War and Peace*, Harvard University Press, Cambridge;
314. Mackinder, H.J. (1887) *On the Scope and Methods of Geography*, in „Proceedings of the Royal Geographical Society” vol.9, 1887;
315. Mackinder, H.J. (1890) *The Physical Basis of Political Geography*, in „Scottish Geographical Magazine”, vol. 6, London;
316. Mackinder, H.J. (1902) *Britain and the British Seas*, London;
317. Mackinder, H.J. (1904) *The Geographical Pivot of History*, In „Geographical Journal”, nr. 23/1904, London;
318. Mackinder, H.J. (1919) *Democratic Ideals and Reality: A Study of the Politics of Reconstruction*, Constable, London;

319. Mackinder, H.J. (1924) *The Nations of the Modern World*, George Philip&Son, London;
320. Mackinder, H.J. (1943) *The Round World and the Winning of the Peace*, în „Foreign Affaires”, vol. XXI, nr.4, London;
321. Maghidovici, I.P. (1959) *Istoria descoperirilor geografice*, Ed.Științifică, București;
322. Mahan, A.T. (1890) *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783*, Little Brown, Boston;
323. Mahan, A.T. (1892) *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire (1793-1812)*, Sampson Low, London;
324. Mahan, A.T. (1905) *Sea Power and its Relation to the War of 1812*, London;
325. Mahan, A.T. (1905) *The Safety of the White Race and empire of the Sea*, Flammarion, Paris;
326. Mahan, A.T. (1907) *Some Neglected Aspects of War*, London;
327. Mahan, A.T. (1911) *Naval Strateggy Compared and Contrasted with the Principle and Practice of Military Operations on Land*, London;
328. Manciualea, Șt. (1994) *Granița de Vest*, Ed.Gutinul S.R.L., Baia Mare;
329. Manuilă, S. (1934) *Les problèmes démographiques en Transylvani*, în „La Transylvanie”, tom I, nr.1, Cluj;
330. Manuilă, S. (1938) *Aspects démographique de la Transylvani* în „La Transylvanie”, tom V, nr.5, Cluj;
331. Manuilă, S. (1940) *Studiu etnografic asupra populați i Români i*, Institutul de Statistică, București;
332. Manuilă, S. (1941) *Bazinul de mijloc al Dunării în lumina Geopoliticei*, î „Geopolitică și geoistorie”, anul I, nr.1/1941, București;
333. Manuilă, S., Georgescu, C. (1937) *Populația României*, București;
334. Manousakis, G. (1996) *Ethnische Konflikte. Die Geissel des neuen Jahrhunderts*, în „Europäische Sicherheit”, vol.45, nr.9, septembrie 1996;
335. Marche, J. (1945) *Étude de géographie politique*, Editions de l'Institut Adriatique, Susak;
336. Marenches, A. de (1988) *Atlas géopolitique*, Stock, Paris;
337. Maritain, J. (1951) *Man and the State*, The University of Chicago Press, Chicago;
338. Marret, J.L. (2002) *Tehnicile terorismului*, Ed.Corint, București;
339. Matei, H., Neguț, S., Nicolae, I., Radu, Caterina (2000) *Enciclopedia statelor lumii*, ediția a VII-a, Ed. Meronia, București;
340. Maull, O. (1925) *Politische Geographie*, Bomträger, Berlin;
341. Maxim, I. (1995) *Etnogeneza românilor și a altor popoare europene privită prin prisma geografiei istorice*, Ed.Moldova, Iași;
342. May, E.S. (1909) *Year Introduction to Military Geography*, Rees, London;
343. McDonagh, E., Richards, E.S. (1953) *Ethnic Relations in the United States*, Appleton-Century-Crofts, New York;

344. McFee, W. (1950) *The Law of the Sea*, J.B.Lippincott Co. Philadelphia;
345. McMahon, H. (1935) *International Boundaries*, în „Journal of the Royal Society of Arts” vol. 84, London;
346. Mehedinți, S. (1904) *Antropogeografia și întemeietorul ei Fr.Ratzel*, Atelierele grafice I.V.Socecu, București;
347. Mehedinți, S. (1937) *Geografia umană și politică*, Tipografia Națională, București;
348. Mehedinți, S. (1939) *Poporul (cuvinte pentru studenți)*, ediția a III-a, București;
349. Mehedinți, S. (1940) *Fazele geografice ale istoriei. Observări geopolitice*, extras din „Revista Geografică Română”, an III, fasc. II-III/1940, București;
350. Mehedinți, S. (1941) *Die geopolitische Lage Rumaniens*, Bukarest;
351. Mehedinți, S. (1941) *Frunta României spre răsărit*, în „Revista Fundați Regale”, an VIII, nr. 8-9/1941, București;
352. Mehedinți, S. (1941) *România la marginea continentului. O problemă geopolitică românească și europeană*, în „Geopolitica și Geoistoria”, an I/1941, București;
353. Mehedinți, S. (1942) *La Roumanie á la frontière orientale de l'Europe*, Bucarest;
354. Mehedinți, S. (1943) *Di geopolitischen Folgen des wi Schiedsspruchs*, Bukarest;
355. Mehedinți, S. (1944) *Chestia orientală din punct de vedere geografic și etnografic*, în „Buletinul Societății de Geografie”, anul XXXV, nr. 1/1944, București;
356. Mehedinți, S. (1944) *Geneza celui mai mare stat continental. Observări geopolitice*, Opere complete, vol.I, partea II, București;
357. Mehedinți, S. (1945) *Opere complete*, București;
358. Mehedinți, S. (1967) *Opere alese*, Ed.Științifică, București;
359. Mehedinți, S. (1978) *Vechimea poporului român*, în „Magazin istoric”, nr.9/1978, București;
360. Mehedinți, S. (1999) *Politica de vorbe și omul de stat*, ediția a III-a, Ed.Terra, Focșani;
361. Mellor, R.E.H. (1989) *Nation, State and Territory. A Political Geography*, Routledge, London and New York;
362. Mihăilescu, V. (1942) *Blocul carpatic românesc*, în „Buletinul Societății de Geografie”, anul LX, București;
363. Mihăilescu, V. (1942) *Unitatea pământului și poporului românesc*, în „Lucrările Institutului de Geografie al Universității Regele Ferdinand I”, vol. VII/1942, București;
364. Mihăilescu, V. (1944) *Funcțiuni geopolitice ale pământului și poporului carpatic românesc*, în „Probleme de geografia României”, nr. 8, București;
365. Mihăilescu, V. (1944) *Granița meridională a României*, în „Probleme de geografia României”, nr. 8, București;

366. Mihoc, B. (1998) *Religie și naționalitate*, Ed.Logos, București;
367. Mitchell, D. (2000) *Cultural geography. A critical introduction*, Blackwell, Oxford;
368. Mitran, I., Lotreanu, N. (coord.) (1977) *Națiune, suveranitate, independență. Studii și comunicări*, Ed.Politică, București;
369. Mitrofanov, A. (1997) *Shagi novoi geopolitiki*, (Pași ai noii Geopolitici), Russkii vestnik, Moskow;
370. Mitscherlich (1929) *Nationalismus*, Leipzig;
371. Moldovan, I. (1943) *Statul etnic*, conferință ținută în Cadrele Extensiunii Universitare, extras din „Buletinul Eugenic și Biopolitic”, vol. XIV, nr. 1-2/1943, Sibiu;
372. Moreau Defarges, Ph. (1994) *Introduction à la géopolitique*, Seuil, Paris;
373. Mouton, M.W. (1952) *The Continental Shelf*, M.Nibjott, Hague;
374. Muir, R. (1975) *Modern Political Geography*, Halsted Press, New York;
375. Muir, R. (1981) *Modern Political Geography*, second edition, MacMillan Press Ltd., London;
376. Muir, R. (1997) *Political Geography-A New Introduction*, MacMillan Press Ltd., London;
377. Nartov, N. (1999) *Geopolitika: uchebnik dlya vuzov*, (Geopolitica: universitar), Unity, Moskow;
378. Neguț, S., Cucu, V., Vlad, L.B. (2004) *Geopolitica României*, Ed.Transversal, Târgoviște;
379. Neumann, V. (1997) *Identități multiple î Europa regiunilor: interculturalitatea Banatului*, Ed.Hestia, Timișoara;
380. Nicolae, I., Costachie, S. (1997) *Orientări și opțiuni electorale în municipiul București în primăvara anului 1996*, în „Comunicări de Geografie”, vol. II, Ed. Universității din București, București;
381. Nkrumah, K. (1965) *Neo-colonialism; The Last Stage of Imperialism*, Thomas Nelson, London;
382. Ó Tuathail, G. (1996) *Critical geopolitics*, Routledge, London;
383. O’Laughlin, J., van der Wusten, H. (1986) *Geography, War and Peace. Notes for a Contribution to a Revived Political geography*, în „Progress in Human Geography”, vol.10, nr.4/1986;
384. O’Sullivan, P. (1986) *Geopolitics*, Croom Helm, Beckenham;
385. O’Sullivan, P. (1991) *Ground and Tactics*, Greenwood Press, Westport-London;
386. Oppenheimer, Fr. (1907) *Der Staat*, Frankfurt am Mai Literarische Austald, Rütten&Loening, Frankfurt;
387. Pacione, M. (1985) *Progress in Political Geography*, Croom Helm, London;
388. Papacostea, Ș. (1988) *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca;
389. Papon, P. (1996) *Le Sixième Continent. Géopolitique des océans*, Odile Jacob, Paris;

390. Parker, G. (1990) *Albert Demangeon, 1872-1940*, în „Geographers” vol.11, 1990;
391. Parker, G. (1991) *Y.M.Goblet, 1881-1955*, în „Geographers”, vol.13, 1991;
392. Parker, G. (1998) *Geopolitics: Past, Present and Future*, Pinter, Washington DC;
393. Parker, P.M. (1997) *Ethnic Culture of the World: A Statistical Reference*, Greenwood Press, Westport, CT;
394. Parmentier, G. (1989) *Introduction à la stratégie*, Édition Complexe, Bruxelles;
395. Pascal, I.R. (1936) *Ideea de nați istoria doctrinelor politice și sociale*, București;
396. Pasquino, C. (2002) *Curs de știință politică*, Institutul European, Iași;
397. Paul, T.V. (1981) *Assymetric Conflict. War initiation by Weaker Power*, Cambridge University Press, New York;
398. Peled, Y. (2000) *Ethnic Challenges to the Modern Nation-State*, Macmillan, New York;
399. Peltier, C., Etzel, P.G. (1966) *Military Geography*, Van Nostrand, New York;
400. Pepper, D., Jenkins, A. (edit.) (1985) *The Geography of Peace and War*, Blackwell, Oxford;
401. Petrescu, N. (1929) *The Interpretation of National Differentiations*, London;
402. Petrescu, N. (1932) *Teoria statului la Hegel*, extras din „Revista de Filosofie”, vol. XVI, nr. 3-4, București;
403. Pittard, E. (1926) *Étude sur l'indice cephalique en Roumanie. Avec un essai de répartition géographique de ce caractère*, în „Buletinul Societății de Geografie”, anul XLV, București;
404. Pittard, E. (1927) *L'indice nasal des Roumains et sa répartition géographique dans le Royaume de Roumanie*, în „Buletinul Societății de Geografie”, anul XLVI, București;
405. Platon (1923) *Statul (Republica)*, traducere de Vasile Bichigean, București;
406. Platon (1928) *The Republic*, Charles Scribner's Sons, New York;
407. Pop, A. (2003) *Geopolitica*, Ed.Sylvi, București;
408. Pop, I.A. (1997) *Istoria Transilvaniei medievale: de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Ed.„Presa Universitară Clujeană”, Cluj-Napoca;
409. Pop, I.A. (1998) *Geneza medievală a națiunilor moderne*, Ed.Fundației Culturale Române, București;
410. Pop, I.A. (1998) *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în sec. XIII-XVI*, Ed. Enciclopedică, București;
411. Pop, M. (1988) *Mitul marii treceri*, în „Folclor literar”, vol.II, Timișoara;
412. Popa, M., Matei, H. (1983) *Mica enciclopedie de istorie universală*, Ed.Științifică și Enciclopedică, București;

413. Popovici, A.C. (1997) *Naționalism sau democrație: O critică a civilizației moderne*, Ed.Albatros, București;
414. Popovici, A.C. (1997) *Stat și națiune: Statele –Unitate ale Austriei-Mari*, Ed.Albatros, București;
415. Pounds, N.J.G. (1963) *Political Geography*, Mc Graw-Hill, New York;
416. Pounds, N.J.G. (1972) *Political Geography*, ediția a II-a, Mc Graw-Hill, New York;
417. Pozdneakov, E.A. (1995) *Geopolitica*, Progress Cultura, Moscova;
418. Preece, J.J. (1998) *National Minorities and the European Nation-States System*, Clarendon Press, Oxford;
419. Prélôt, M. (1975) *Histoire des idées politique*, Ed.Dalbos, Paris;
420. Prescott, J.R.V. (1987) *Political Frontiers and Boundaries*, Unwin&Hyman, Winchester, Mass.;
421. Prescott, J.R.V. (1965) *The Geography of Frontiers and Boundaries*, Hutchinson, London;
422. Prescott, J.R.V. (1972) *Political Geography*, Methuen, London;
423. Prescott, J.R.V. (1975) *The Political Geography of the Oceans*, New York;
424. Prescott, J.R.V. (1985) *The Maritime Political Boundaries of the World*, Methuen, London;
425. Prescott, J.R.V. (1990) *Political Frontiers and Boundaries*, ediția a II-a, Unwin&Hyman, Winchester, Mass.;
426. Prevelakis, G. (2001) *Balkanii, cultură și geopolitică*, Ed.Corint, București;
427. Quaritsch, H. (1970) *Staat und Souveranität*, Athenäum, Frankfurt;
428. Raffestin, C. (1980) *Pour une géographie du pouvoir*, Litrec, Paris;
429. Raffestin, C., Lopreno, D., Pasteur, Y. (1995) *Geopolitics and History*, Payot, Lausanne;
430. Ramonet, I. (1998) *Geopolitica haosului*, Ed.Doina, București;
431. Ratzel, Fr. (1882) *Anthropogeographie*, Leipzig;
432. Ratzel, Fr. (1891) *Anthropogeographie, oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*, Engleborn, Stuttgart;
433. Ratzel, Fr. (1896) *Der Staat und sein Boden geographisch betrachtet*, Leipzig;
434. Ratzel, Fr. (1896) *The Territorial Growth of the State*, în „Scottish Geographical Magazine”, nr. 12, Glasgow;
435. Ratzel, Fr. (1903) *Politische Geographie oder Die Geographie der Staaten des Verkehres und des Kriges*, R.Oldenbourg, München und Berlin;
436. Ratzel, Fr. (1923) *Politische Geographie*, Berlin;
437. Ratzel, Fr. (1941) *Erdenmacht und Völkerschicksal*, Alfred Kröner, Stuttgart;
438. Ratzel, Fr. (1987) *La Geographie politique. Les concepts fondamentaux*, Fayard, Paris;
439. Ratzel, Fr. (1988) *Geographie politique*, Editions Regionales Europeennes, Geneva;

440. Rădulescu, N.Al. (1938) *Poziția geopolitică a Români* „Revista Geografică Română” vol. I, fasc. I/1938, București;
441. Rădulescu, N.Al. (1939) *Considerații geopolitice asupra statului român*, „Revista Geografică Română”, an II, fasc.I/1939, București;
442. Rădulescu, N.Al. (1940) *Considerații geopolitice asupra rețelei hidrografice a României*, în „Revista Geografică Română”, an III, fasc.I/1940, București;
443. Rădulescu, N.Al. (1941) *Antropologia rasială și Antropogeografia*, în „Buletinul Societății de Geografie”, anul LIX, București;
444. Rădulescu-Motru, C-tin (1934) *Ideologia Statului român*, București;
445. Rădulescu-Motru, C-tin (1941) *Tipul rasial românesc după indicele cefalic*, în „Revista Fundației Regale”, nr. 4, București;
446. Rădulescu-Motru, C-tin (1999) *Etnicul românesc: comunitate de origine, limbă și destin*, Ed.Fundația „România de Măine”, București;
447. Reclus, E. (1998) *L'Homme et la Terre*, Béatrice Giblin, La Découverte, Paris;
448. Reich, R.B. (1991) *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century*, Simon&Schuster, New York;
449. Renan, E. (1882) *Qu'est-ce qu'une nation?*, conferință susținută la Sorbona, la 11 martie 1882, publicată de Associations scientifique de France, Bulletin Hebdomadaire, 26 martie 1882;
450. Rex, J. (1998) *Rasă și etnie*, Ed.Du Style, București;
451. Robinson, E.A.G. (editor) (1960) *Economic Consequences of the Size of Nations*, Macmillan Co. Ltd., London;
452. Rosenthal, E.I.J. (1965) *Islam in the Modern National State*, Cambridge University Press, Cambridge;
453. Rosiere, St. (2001) *Géographie politique, géopolitique et géostratégie: distinctions opératoires*, în „L'information géographique”, nr.1/2001, Paris;
454. Roșu, N. (1935) *Dialectica naționalismului*, București;
455. Russu, I.I. (1981) *Etnogeneza românilor*, Ed.Științifică și Enciclopedică, București;
456. Sabourin, P. (1999) *Naționalismele europene*, Institutul European, Iași;
457. Sánchez, P.C. (1938) *Geografia Política*, ediția a IV-a, Tacubaya, Mexico;
458. Sanguin, A.L. (1992) *Geographie politique, geopolitique, geostrategie: domaines, pratiques, friches*, în „Strategique”, vol. 55, nr. 3, Paris;
459. Sanguin, A.L. (1993) *Vidal de La Blache. Un génie de la géographie*, Belin, Paris;
460. Sarolea, Ch. (1906) *The Geographical Foundations of Russian Politics*, extras din „The Scottish Geographical Magazine”, IV/1906, Edinburgh;
461. Sava, N.I. (1993) *Școala geopolitică germană: Fr.Ratzel, Rudolf Kjellen, Karl Haushofer*, teză licență, Universitatea din București, București;
462. Sbiera, I. (1880) *Conceptul „națiune” și însemnătatea graiului național*, discurs ținut pe 4/16 Noembrie 1880 la Cernăuți;

463. Schmidt, A., Jongman, A.J. (1988) *Political Terrorism*, Nortle Holland Co., Amsterdam;
464. Schmitt, C. (1996) *Teologia politică*, Ed.Universal Dalsi, București;
465. Schöne, E. (1911) *Politische Geographie*, B.G. Teubner, Leipzig;
466. Seișanu, R. (1940) *Istoria frontierelor*, Tiparul „Cartea Românească”, București;
467. Seișanu, R. (1996) *Principiul naționalităților*, Ed.Albatros, București;
468. Selden, J. (1635) *Mare clausum, seu de dominio maris, libriduo*, London;
469. Semionov, I.N. (1951) *Geopolitica fascistă în slujba imperialismului american*, Ed.de Stat pentru Literatură Științifică și Didactică, București;
470. Seton Watson, H. (1977) *Nation and States*, Methuen, London;
471. Seversky, A.P. (1950) *Air Power, Key to Survival*, New York;
472. Short, J.R. (1989) *An Introduction to Political Geography*, ediția a II-a, Routledge, New York;
473. Siegfried, A. (1913) *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République*, Paris;
474. Siewert, W. (1940) *Der Atlantik. Geopolitic eines Weltmeeres*, B.G.Teubner, Leipzig;
475. Simai, M. (1981) *Interdependence and Conflicts in the World Economy*, Sijthoff&Noordhoff, Rockville;
476. Simileanu, V. (2004) *Radiografia terorismului*, Colecția „GeoPolitica”, Ed.TopForm, București;
477. Simion, T. (1998) *Geopolitica în pragul mileniului III*, Ed.Roza Vânturilor, București;
478. Simion, T. (2000) *Geoeconomia Terrei*, Ed.Sfinx 2000, Târgoviște;
479. Sironi, G. (1875) *Strategic Geography*, Dumaine Bookshop, Paris;
480. Slater, D. (2000) *The process and prospect of political geography*, „Political Geography”, vol.19, nr.1-3, Pergamon.
481. Smith, A.D. (1979) *Nationalism in the Twentieth Century*, Oxford;
482. Smith, A.D. (1991) *National Identity*, Penguin, London;
483. Smith, A.D. (1993) *The Ethnic Origin of Nations*, ediția a II-a, Basil Blackwell, Oxford;
484. Smith, N. (1984) *Isaiah Bowman: Political Geography and Geopolitics*, î „Political Geography Quarterly”, nr.3/1984;
485. Someșan, L. (1936) *Les frontieres de l'État roumain*, în „Revue de Transylvanie”, anul II, Cluj;
486. Someșan, L. (1940) *Il problema etnico e geopolitico della frontiera occidentale*, București;
487. Spykman, N.J. (1942) *America's Strategy in World Politics*, Harcourt Brace, New York;
488. Spykman, N.J. (1944) *The Geography of the Peace*, Harcourt Brace, New York;
489. Stamate, Gr. (1995) *Frontiera de stat a României*, Ed.Militară, București;

490. Strausz-Hupé, R. (1942) *Geopolitics. The Struggle of Peace and Power*, Putnam, New York;
491. Takeuchi, K. (1980) *Geopolitics and Geography in Japan Reexamined*, în „Hitotsubashi Journal of Social Studies” vol.12, nr.1/1980;
492. Taylor, P.J. (1985) *Political Geography. World-economy, Nation-state and Locality*, Longman Scientific&Technical, London;
493. Taylor, P.J. (1989) *Political Geography*, ediția a II-a, John Wiley&Sons, New York;
494. Taylor, P.J. (1996) *The Way the Modern World Works. World Hegemony to World Impasse*, Wiley, London;
495. Taylor, P.J. (editor) (1993) *Political Geography of the Twentieth Century: A Global Analysis*, Belhaven, London;
496. Tămaș, S. (1993) *Dicționar politic*, Ed.Academiei, București;
497. Tămaș, S. (1995) *Geopolitica*, Ed.Noua Alternativă, București;
498. Teodor, D.Gh. (1990) *Etnogeneza românilor în istoriografia română și străină*, în „Moldova”, nr.4/1990, Iași;
499. Thual, Fr. (1993) *Géopolitique au quotidien*, Dunod, Paris;
500. Thual, Fr. (1996) *Méthodes de la géopolitique. Apprendre à déchiffrer l'actualité*, Ellipses, Paris;
501. Tivey, L. (1981) *The Nation-State*, Oxford;
502. Vallaux, C. (1911) *Le Sol et l'État*, Doin, Paris;
503. Vallaux, C. (1933) *General Geography of the seas*, Alcan, Paris;
504. Vâlsan, G. (1937) *Evoluția Statului român în cadrul său geografic*, „Buletinul Societății de Geografie”, anul LVI, nr. 18, București;
505. Van Valkenburg, S. (1942) *America at War*, Prentice-Hall, New York;
506. Van Valkenburg, S., Stotz, C.L. (1954) *Elements of Political Geography*, Prentice-Hall, N.J.;
507. Vanney, J.R. (1991) *Introduction to the geography of the ocean*, Océanis, Paris;
508. Vidal de La Blache, P. (1889) *États et nations d'Europe. Autour de la France*, Hachette, Paris;
509. Vidal de La Blache, P. (1922) *Principes de géographie humaine*, A.Coli Paris;
510. Vigarié, A. (1990) *Géostratégie des océans*, Paradigme, Caen;
511. Vigarié, A. (1995) *Sea and the Géostratégie of the nations*, ISC-Economica, Paris;
512. Vivés, V. (1950) *Tratado Geral de Geopolítica*, Universita di Barcelona, Barcelone;
513. Vlăd, C-tin (1962) *Statul de-a lungul istoriei*, București;
514. Wallerstein, I. (1991) *Geopolitics and Geoculture: Essay on the Changing World-System*, Cambridge University Press, New York;
515. Watson, A. (1992) *The Evolution of International Society*, Routledge, London;

516. Weber, M. (1974) *Economia e Società*, Comunita, Milano;
517. Weigert, H.W. (1942) *Generals and Geographers: the Twilight of Geopolitics*, Oxford University Press, Oxford;
518. Weigert, H.W. (1957) *Principles of Political Geography*, Appleton-Century-Crofts, New York;
519. Weigert, H.W., Stefansson, V. (edit.) (1943) *Compass of the World. A Symposium on Political Geography*, Harrap, London;
520. Weigert, H.W., Stefansson, V., Harrison, R.E. (edit.) (1949) *New Compass of the World. A Symposium on Political Geography*, Macmillan, New York;
521. Wells, H.G. (1940) *The new world order*, Secker and Warburg, London;
522. Welshman, P.M. (1990) *Geopolitics. Ways of the Power*, FEDN-Plon, Paris;
523. Whittlesey, D. (1942) *German Strategy of World Conquest*, Farrar and Rinehart, New York;
524. Whittlesey, D. (1944) *The Earth and The State. A Study of Political Geography*, Henry Holt&Co., New York;
525. Zorgbibe, Ch. (1986) *Géopolitique contemporaine*, Presses Universitaires de France, Paris;
526. * * * (1965) *Studies in Political Geography*, National Academy of Sciences, Committee on Geography, Washington;
527. * * * (1975) *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ed.Academiei, București;
528. * * * (1991) *Logman Dictionary of English Language and Culture*, Penguin Books, London;
529. * * * (1992) *Spațiul istoric și etnic românesc*, vol. I, *Spațiul istoric românesc*, Ed. Militară, București;
530. * * * (1993) *Spațiul istoric și etnic românesc*, vol. II, *Ungaria "Milenară"*, Ed. Militară, București;
531. * * * (1993) *Spațiul istoric și etnic românesc*, vol. III, *Spațiul etnic românesc*, Ed. Militară, București;
532. * * * (1993) *Webster's Third New International Dictionary*, Encyclopedi Britania, London
533. * * * (1995) *Atlasul istorico-geografic*, Ed.Academiei, București;
534. * * * (1995) *Dictionnaire encyclopedique de la langue francaise*, Pari
535. * * * (1995) *La petit Larousse, Dictionnaire encyclopedique*, Paris;
536. * * * (1997) *Dicționarul BBC englez-român*, Ed.Coressi, București;

